

חלק א'

חומרי מזון

Food materials

Nahrungsmittel

Les aliments

Дыхание, Переваривание,

Питательные вещества

חומרי מזון

תהליכי החיים העיקריים הם:

א. נשימה. בעלי חיים וצמחים זקוקים לאנרגיה לחייהם. הנשימה מביאה לגוף את החמצן המפרק את הסוכר למים ודו תחמוצת הפחמן, שברובם הגדול יוצאים דרך אור הנשימה. העודפים מופרשים דרך מערכת ההפרשה ובעיקר דרך הכליות ושלפוחית השתן.³

ב. הסתגלות. החיים דורשים הסתגלות, לחום ולקור, לכמות המים, לאקלים ולתנאים קשים. האדם למשל מסוגל להתאים את עצמו לחיות בתנאים קשים. מעבר לתנאים הללו הוא ימות.

ג. קליטת מזון. כל גוף חי זקוק לאנרגיה לקיומו. הצמחים הירוקים יוצרים את הסוכר בעצמם. את דו תחמוצת הפחמן הם סופחים מהאוויר, מים מהאדמה ואת האנרגיה הדרושה מהשמש. לכן הצמחים יכולים לחיות, למרות שהם קבועים במקומם. בעלי החיים, לעומת זאת, צריכים לחפש את המזון מהצמחים.

"וייצר ה' א' את האדם עפר מן האדמה וייפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה"¹.

'נפש חיה' פירושו: האדם (כיתר בעלי החיים) נושם ואוכל. הוא מכניס אויר לגופו ומוציא אויר מתוכו. הוא מכניס מים וחומרי מזון והוא מוציא מים וחומרי פסולת. למעשה גם האוויר וגם המים אינם באותו הרכב. הם נכנסים לגוף עם יותר חמרים מזינים ויוצאים עם יותר חומרי פסולת.²

תהליך זה, הנקרא חילוף החמרים, הוא אופייני לכל החיים. אדם שאינו נושם אינו חי. תהליך הנשימה הוא תהליך שאין לעוצרו, אלא מספר דקות. תהליך קליטת המים והמזון גם הוא חיוני, אבל הגוף מסוגל לשמור רזרבות לזמן מסוים. האדם זקוק למים (נוזלים) ואותם הוא חייב לקבל, בקירוב, בכל יום. אוכל הוא יכול לשמור ולאגור בגופו, ויוכל לצום ימים (בשעת הצורך אפילו ימים רבים).

³ בגמרא, יומא פה א, נמצא, שהגדרת החיים באדם היא הימצאות תהליך הנשימה, היום ישנו ויכוח: האם אדם שגזע המוח שלו אינו פועל, ולכן לא יוכל בשום אופן לנשום בעצמו, נחשב כחי או שהוא נחשב כבר למת.

¹ בראשית ב ז

² בגמרא ההתייחסות היא למים – מיא עול מיא נפוק - בכורות ז א.

הגבלות. האדם צריך לדעת, שלא הכל ייכנס לתוך פיו (ההגבלות במזון הם אחד הדברים שהקב"ה רצה ללמדנו).⁵

אחרי המבול הותר לנו ולבנינו לאכול גם מזון מן החי: **"ומוראכם וחיתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים, בכל אשר תרמוש האדמה ובכל דגי הים בידכם נתנו. כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה, כירק עשב נתתי לכם את כל".** גם כאן תוך הגבלה: **"אך בשר בנפשו, דמו לא תאכלו"**.⁶ כאן נאסר על האדם לאכול אבר מן החי, שמשמעותו שאסור להיות אכזרי לבעלי חיים.

עם מתן התורה, נאסרו לנו דברים נוספים. מספר בעלי החיים, שמותר לאכול את בשרם, הוגבל. כמו כן הוגבל השימוש במוצרים שהופקו מבעלי חיים, אפילו מן המותרים.⁷

אוכל חיוני

למעלה הערנו על הצורך לאכול אוכל (מוכן) מן הצומח או מן החי. האדם, מבחינת מערכת העיכול שלו, מסוגל לאכול פירות וירקות מן הצומח ומוצרי מזון שונים מן החי.⁸

⁵ השאלה הגדולה הנשאלת היא: מה רצה הקב"ה? האם רצה שהאדם לא יאכל מעץ הדעת, למה בראו? אם רצה שהאדם יאכל, למה אסר עליו לאכול? יש להניח שבאמת הוא רצה שהאדם יאכל, רק עוד לא. הדבר הראשון שהאדם חייב ללמוד ולדעת הוא, שעם כל הידע שלו, יש בעולם גם דברים אסורים. הלוואי והאדם יידע גם היום שיש דברים שהם אסורים. דבר זה היה מבטיח עתיד טוב יותר לאנושות.

⁶ בראשית ט ב-ה

⁷ על כך נעמוד בהמשך.

⁸ מבחינת הבריאה, הצמחים יותר מפותחים מבעלי החיים. הם מסוגלים להכין את המזון בעצמם ולכן אין הם צריכים לנוע ולחפש את המזון. בהתאם לכך, קבעו להם חכמינו ברכות בפני עצמם. על כך נעמוד עוד, בחלק העוסק במזון מן הצומח.

ומבעלי החיים. לכן הם צריכים לנוע, על מנת למצוא את מזונם.

שלושה חומרים ראשיים צריכים האדם ובעלי החיים לקבל במזונם בקביעות:

א. מים

ב. אוכל אורגאני – מזון מהצומח אוויר מהחי.

ג. מלחים שונים, שאת מרביתם הוא מקבל, למעשה, דרך המזון.

מים

לגבי המים אין שום הגבלות הלכתיות. מותר לשתות מים מכל מקום. יש רק להיזהר מהמים הרעים, היכולים להמיס ולהכיל בתוכם חומרי רעל או תולעים ובעלי חיים אחרים (יש אפילו מעיינות שלפתחיהם גדלות עלוקות). מים שעמדו מגולים נאסרו, מחשש שמא שמהם נחש והכניס בהם את ארס הנחשים.

האכילה העיקרית היא האוכל האורגאני, שלגביו יש לנו הגבלות.

מלחים

המלחים נמצאים על פי רוב בטבע (וזוה המקור להשגתם) ואז אין שום הגבלה בשימוש בהם. לפעמים הם חלק ממרכיבים אחרים, שאת השימוש בהם, ייתכן ואנו אוסרים. במקרה כזה, עלינו לחפש מקורות אחרים להשגתם.

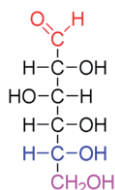
אוכל

ה' הכניס את האדם לגן עדן וציוהו לחיות שם: **"... מכל עץ הגן אכול תאכל. ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, כי ביום אכלך ממנו..."**⁴. כל זמן שהותו של האדם בגן עדן הותר לו לאכול רק אוכל צמחי, אך גם אוכל זה הותר לו רק תוך

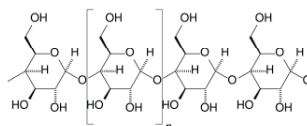
⁴ בראשית ב טז-יז

החלק הנעכל שבמזון, כולל את החומרים כדלקמן:

פחמימות - חמרים המכילים סוכרים, הנחוצים לפעולות הגוף. הפחמימה היא סוכר בודד או שרשרת סוכרים, כמתואר בסכימות הבאות:

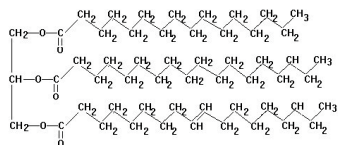
פרודת סוכר פשוט (גלוקוזה, סוכר ענבים)

ארבע פרודות סוכר מקושרות יחד, נותנת פרודה של ארבע סוכרי. שורות כאלה יכולות להיות ארוכות והן הבסיס לרבסוכרים, כמו העמילן.

הפחמימות העיקריות באות מהצומח. הן בדרך כלל מותרות, אך יכולות להיות אסורות, באם יש סיבה מיוחדת לאסור את הצמח (פירות ערלה ועוד).

שומנים - הם בעיקרם תרכובות של גליצרין וחומצות שומניות. הם משמשים כרזרבה של חומרי מזון ומשמשים גם לחימום הגוף. בחלקם הם מכילים חומצות שומניות (חלקי שומנים) שהגוף אינו יכול לייצרם, אך הוא זקוק להם.

מבנה פרודת שומן (פריטים ראה בפרק הבא)

השומנים יכולים להגיע לגוף מהצומח או מהחי. הבעיות העיקריות, מבחינת הכשרות, הן בשומנים מן החי.

מרכיבי המזון החיוניים

האדם זקוק ל:

אוכל - התפקיד המיוחד של מערכת העיכול היא להעביר את האוכל דרך כל מערכת העיכול (הקיבה, המעי הדק והמעי הגס) ולגרום שחלקיקי המזון שהגוף זקוק להם, ייספגו לדם ויועברו לכל תאי הגוף. תיאורטית אפשר לתת לאדם מספר טבליות שיספקו את כל צורכי החיים. ייתכן אפילו שטבלית כזו תוכל להיות טעימה. למעשה היא לא תספק את 'יצר' האכילה של האדם. אחת התלוונות שהביאו בני ישראל אל משה, היתה שאמרו: **"ונפשנו קצה בלחם הקלוקל"**⁹.

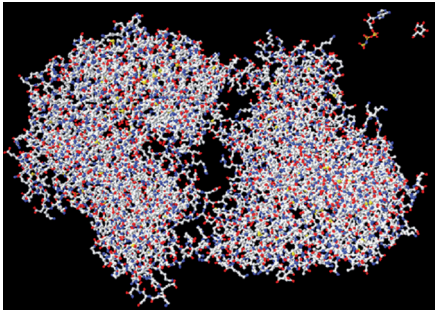
"ועתה נפשנו יבשה אין כל"¹⁰. אמרו¹¹: עתיד מן זה שתיפח במעיהם, כלום יש ילוד אשה שמכניס ואינו מוציא... [לחם אבירים אכל איש], 'אל תקרי אבירים אלא איברים, דבר שנבלע במאתיים וארבעים ושמונה איברים...'

טענת בני ישראל היתה, שצריכה להיות גם יציאה מהמעי. זה ניתן לגוף באמצעות סיבים (נעכלים). באופן תיאורטי, יכולים אלו להיות עשויים קש או נייר, אם חומרי המזון הנחוצים יגיעו לגוף בצורה שתאפשר להם להיספג בכל אברי הגוף. למעשה ברא הקב"ה את עולמו כך, שהחלק הנעכל בתוך האוכל יהיה משולב עם החומר הסיבי. החלק הנעכל בטבע, הוא החלק הטעים. **האדם** הפריד באופן מלאכותי בין החלקים והוא ממלא את כריסו בחלק הנעכל [ומשמין] ובכל זאת אינו שבע. הוא חייב לאכול גם חומר שאינו נעכל. למשל: עדיף לאכול לחם מלא ולא דווקא לחם לבן, כי בקמח המלא יש הרבה סיבים.

⁹ במדבר כא ה

¹⁰ במדבר יא ו

¹¹ יומא עה ב

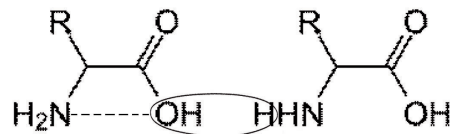
מבנה האנזים הקסוקינאזה. בפינה הימנית למעלה בתמונה נראות שתי פרודות קטנות הימנית היא הסוכר שהובא בתמונה לעיל ו-ATP, שהם החומרים המושפעים ע"י האנזים הזה. אם יחול השינוי הקטן ביותר במבנה החלבון, האנזים לא יפעל.¹²

האדם מקבל את החלבון ע"י אכילת תאים המכילים חלבון. בתאי הצומח יש הרבה פחות בעיות הלכתיות. בחלבון הבא מן החי, צריך להקפיד שהמזון יהיה כשר. הגוף מפרק את החלבונים לחומצות האמיניות, ותאי גוף האדם בונים מהם את חלבוני החי.

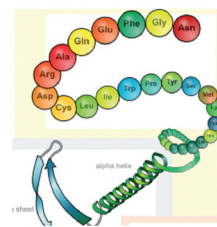
ויטאמינים - הויטאמינים הם חומרים חיוניים שהגוף זקוק להם לבנות את האנזימים, שתפקידם לווסת את פעולות הגוף. הם מתחלקים לשתי קבוצות עיקריות: לויטאמינים הנמסים במים (קבוצת ויטאמיני B ו-C) ולויטאמינים הנמסים בשמן (למעשה כל יתר הויטאמינים).

חלק גדול מהויטאמינים, במדה והם חסרים במזון, מוספים למזון או נלקחים כטבליות (או טיפות). כשרות הויטאמינים השונים, שיוצרו באופן מלאכותי, הובאו בחלק יב של ספר זה. בבדיקת כשרות הטבליות, יש לקחת בחשבון, לא רק את הויטאמין, אלא גם את חמרי הלוואי בייצור הטבליות.

חלבונים - החלבונים בנויים מחומצות אמיניות, שהן חמרים שהגוף זקוק להם לבנות את היסודות החלבוניים של תאי הגוף, מכיוון שיש בלאי בתאי הגוף. הגוף חייב לבנות תמיד תאים חדשים. זה חילוף החמרים של הגוף. חילוף החמרים פעיל ביותר בשעת הגידול של הילד ולכן הוא גדל ומתפתח. הוא מגיע במשך הזמן לרמה קבועה, שבה מספר התאים הנהרסים שווה למספר התאים הנבנים מחדש. זה הוא שלב הברגרות, בו נשאר הגוף פחות או יותר שווה בגדלו. עם ההזדקנות חילוף החמרים הוא שלילי, והוא מתמעט. בשלב זה התאים הנהרסים אינם נבנים כולם מחדש, ולכן הגוף קטן עם הגיל המתקדם. מחסור בחלבונים יכול לגרום למחסור בהתפתחות.

קצה חומצת אמינו, שיכולה להתקשר לחומצה אחרת בקשר הפחמן (R) או הקשרים בהם נפתח הקשר הכפול לחמצן (O) ומתאפשר קשר לחמצן בימנית למעלה. חיבור לאחר הוצאת מים.

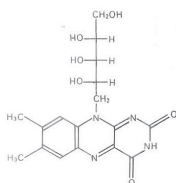
התחלת התקשרות חומצות האמינו לחלבון

לחלבונים התכונה שהם בנויים בפרודות תלת-מימדיות גדולות ולכן אינן עמידות בחום. החום גורם להתפשטות ואז החיבורים, החלשים יותר, נפרדים. התוצאה היא שהחלבון נהרס ונקרש (ביצה מבושלת). בתמונה הבאה נראה מבנה של אנזים הקסוקינאזה (Hexokinase) המפרק סוכר ו-ATP.

¹² ההסתכלות על הדיוק הזה בבריאה, מראה את גדולת הבריאה. אדם לא יכול לבנות את הבסיס לאנזים – ה' בחכמה יסד ארץ כוון שמים בתבונה (משלג ג'ט).

הויטאמין חיוני לחילוף החמרים ובעיקר לפירוק ולבניית החלבונים. כמו כן הוא נמצא באנזימים שונים. מחסור נראה בפציעות בפה ובעין ובהמשך בכל בגוף, בליווי בצקות בריריות, חוסר דם כתוצאה מפציעות בעצמות.

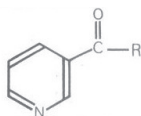
נוסחא:

ויטאמין B3 ניאצין Niacin

התצרוכת היומית: לילדים, בהתאם לגיל 6 - 12 ולמבוגרים 13 - 20 מ"ג. נמצא ברוב החמרים מהצומח והחי (הרבה בבשר, דגים ודגניים לא קלופים). הויטאמין מיוצר מחומצת הטריפטופאן שהגוף צריך לקבלה מהחוץ. תפקידו הוא בחילוף החמרים ברמה תוך תאית. הוא מפקח על הבעירה האטית ושחרור הדרגתי של האנרגיה. מחסור גורם למחלת הפלגרה, המתבטאת בהפרעות עיכול, בבצקות (בלשון) ובפגיעות במוח.

נוסחא:

ויטאמין B5 חומצה פנטוטנית - Pantotenic acid

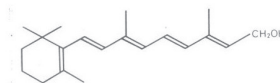
התצרוכת היומית 4 - 10 מ"ג. נמצאת בכל הצמחים ובעלי החיים. הפעילות: הוא מהווה חלק מאנזים Coenzym A. מחסור גורם להפרעות בחילוף החמרים, חוסר תחושה וחולשה ברגלים.

הויטאמינים הבודדים הם:

ויטאמין A - רטינול Retinol

התצרוכת היומית: 5000 יחידות שהן 0,4 - 0,7 מ"ג. המקורות בעיקר מן החי: כבד, חלב, ביצים, (שמן דגים עפ"ר לא כשר) וגם בירקות כמו גזר. חשוב לבניית תאים, עור ועין. מחסור גורם להפרעות ראייה, להפרעות בהחלמת פצעים ולעיוורון לילה. עודף גורם להתעבות העורות ולצהבת.

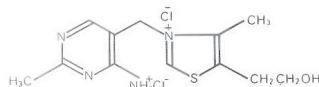
נוסחא:

ויטאמין B1 תיאמין Thiamine

התצרוכת היומית: לילדים, בהתאם לגיל 0,3 - 1,2 מ"ג למבוגרים מעט יותר וירידה בצורך עם הגיל. נמצא בדגניים ובעיקר בקליפות הדגניים. הוא פעיל בפירוק הסוכר בגוף והשפעתו חיונית על מערכת העצבים. המחסור הוא מחלת הברי ברי. היא מופיעה בשלוש צורות: הצורה הרטובה: אי ספיקת לב והצטברות מים באיברים. הצורה העצבית: דלקת כללית במערכת העצבים, במוח, בעין ועוד. הצורה היבשה: הידיים והרגלים יבשות ונראות כמארכות.

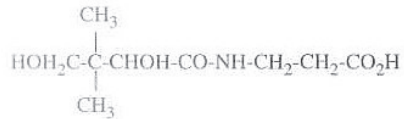
נוסחא:

ויטאמין B2 ריבופלאווין Riboflavine

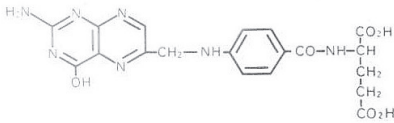
התצרוכת היומית: לילדים, בהתאם לגיל 0,4 - 1,2 ולמבוגרים 1,0 - 1,5 מ"ג. נמצא בחלב, בשר (בעיות כשרות?) וביצים.

נוסחא:

כשרות) ובצמחים. פעיל בחילוף החמרים בתאים. מחסור דומה לזה של מחסור בוויטמין B12, נראה בשינויים בתמונת הדם, אך אינו משפיע על העצבים.

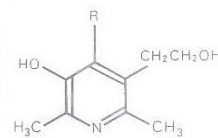
נוסחא:

ויטמין B6 פירידוקסין Pyridoxine

התצרוכת היומית: לילדים, בהתאם לגיל 0,3 – 1,6 ולמבוגרים 1,8 – 2,2 מ"ג, ועלייה קטנה עם הגיל. נמצא בצמחים ובעיקר בירקות עמילניים כמו תפוחי אדמה. פעילותו בחילוף החמרים, בבניית חומצות אמיניות (חלבונים), חיוני בבניית חומצה ניקוטינית, במחזור החומצות השומניות, בפירוק הסוכרים ועוד. מחסור: נדיר. גורם התכווציות אצל תינוקות, חוסר דם והפרעות נפשיות.

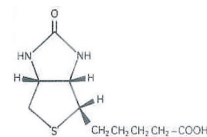
נוסחא:

ויטמין B7 או B8) ביוטין Biotin

התצרוכת היומית 0,1 – 0,3 מ"ג. נמצא בכבד, בכליות (בעיות כשרות), בשמרים ובצמחים שונים. פעילותו בתהליך הנשימה בתוך התאים. מחסור גורם לדלקת עור, לחוסר דם ולנשירת שיער.

נוסחא:

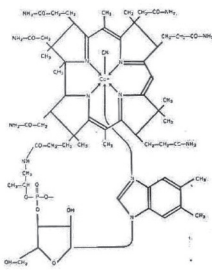
ויטמין B9) חומצה פולית - Folic acid

התצרוכת יומית לילדים 0,2 ולמבוגרים 0,4 מ"ג. נמצא בכבד, בכליות (בעיות

ויטמין B12 קובלמין - Cobalamin

התצרוכת היומית 2 – 3 חלקי מיליון של גרם. נמצא בכבד, בחלב, בביצים ובבשר (בעיות כשרות). פעילותו בחיבור קבוצות מתיליות ובייצור חומצות הגרעין. מחסור גורם להפרעה בכדוריות הדם האדומות והלבנות ולהפרעות בהולכת סיבי העצבים ולפיכך בפעולות העצבים (החוטים המוליכים נהרסים).

נוסחא:

ויטמין C - חומצה אסקורבית - Ascorbis acid

התצרוכת היומית 35 - 50 מ"ג. נמצא בפירות וירקות, בעיקר בפרי הדר ובפלפל. פעילותו במקומות שונים בחילוף החמרים, מרפא פצעים ומועיל נגד מחלות. מחסור גורם לרגישות למחלות, לדימומים, להפרעות בהחלמות מניתוחים וכדומה, לשבירות עצמות, להפרעות בשיניים ועוד.

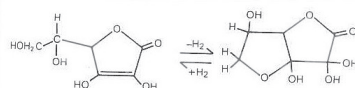

Phylloquinone - ויטאמין K

נוסחא:

ברובה מיוצרת ע"י בקטריות שבתוך המעי. ממליצים על תוספת של עד 0,1 מ"ג. המקורות: כבד בעלי חיים (בעיות כשרות), וירקות עלים ירוקים. פעילות הויטאמין בקרישת הדם. מחסור גורם לדימומים חיצוניים ופנימיים.

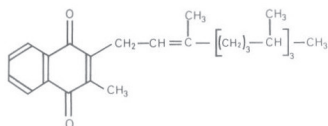
נוסחא:

ויטאמין D - קלציפרול (אנטי רכיטי) - Calciferol

התצרוכת היומית 400 יחידות שהן 0,01 מ"ג. עם הגיל קצת פחות. המקורות מן החי, בעיקר כבד ושמן דגים (בעיות כשרות), חלב. להפעלתו יש לצאת החוצה לשמש. פעילותו: איזון המינרלים בעצמות. מחסור גורם לרככת העצמות וכאבי עצמות.

נוסחא:

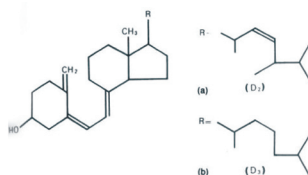
סיכום

כמויות קטנות של ויטאמינים יכולות להיות משמעותיות לחיים. מפלאי הבריאה: ה' מכין דבר דבור על אופניו, אילו היה הגוף מייצר את הויטאמינים, היה תמיד עודף, שהוא מזיק.

מינרלים – תאי הגוף נמצאים תמיד במתח חשמלי קבוע. מתח זה שומר על דופן התאים, מפני מעבר חמרים שאינם צריכים לעבור. שווי משקל חשמלי בין שני צדי הדופן, קיים רק בשעת המוות של התאים. המתח הזה נקבע על ידי מטענים חשמליים. הם גם המאפשרים את העברת המתחים והגרויים על העצבים. המתחים הללו נקבעים ע"י יונים חשמליים. האטומים הטעונים מתח חיובי הם: **נתרן (Na)**, **אשלגן (K)**, **סידן (Ca)**, ובמדה מסויימת **מגנזיום (Mg)**, האטומים הטעונים מטען שלילי הם: **כלור (Cl)**, **גפרית (S)** ו**זרחן (P)**.

כל החמרים הללו נפוצים בחמרי המזון, אך צריך לקבל את המנה הדרושה בחמרי המזון.

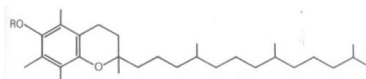
נוסף לכך זקוק הגוף לכמויות קטנות של החמרים הבאים:

ויטאמין E (אלפא טוכופרול) - Alpha tocopherol

התצרוכת היומית לילדים 4 - 7 מ"ג ולמבוגרים 15 מ"ג. המקורות: זרעים, אגוזי לוז ולחם טבעי. פעילותו: שומר מצב התאים ומונע פעילות יתר. מחסור: אנטי אוקסידנט – נגד חימצון יתר בתאים. מחסור גורם להסתיידות עורקים, למחלות לב ומחזור הדם. נראים כתמים לבנים בעין, בלשון ובמקומות אחרים, דימומים והתנפחויות בעור במקומות שונים ופגיעות במערכת העצבים.

נוסחא:

מפריש כמויות מים גדולות, בזיעה, בשתן ובצואה. כל המים הללו הוא צריך לקבל בשתייה, או בתוך האוכל.

מחסור בחמרים חיוניים

אם ישנו מחסור בחמרים שנמנו לעיל, תהיינה הפרעות בפעולות החיים. האדם הקדמון אכל את הפירות, הזרעים והירקות בצורתם הטבעית והם הכילו למעשה את כל הנצרך לקיומו. פירות גן העדן הכילו את כל הנצרך. עם השנים החל האדם לברור מהמזונות את החלק הטעים. את הקליפות, ואת אותם החלקים שאינם כה טעימים, הוא זרק. הבורא ברא אותם כך, שגם חלקים שהאדם זרק מכילים חלק מהצרכים החיוניים. אם יאכל אותם האדם, הוא יקבל יותר מהדברים החיוניים, ימלא את בטנו גם בדברים גסים ולא כל כך טעימים. התוצאה תהיה שהוא לא ישמין. לאדם הקדמון לא היתה בעיית השמנה. האדם צריך להתאים את צורת האכילה לצרכיו. גם האוכל של האדם, החומר שרגילים לאוכלו, אינו תמיד זה הנותן את כל הנצרך לאדם. חלק מהחמרים החיוניים, למשל חלק גדול מהויטאמינים הטבעיים במזון, נהרסים על ידי תהליכי הבישול וההכנה, או נזרקים, בחלק שחושבים שאין צורך בו. חשוב לקבל גם חמרים אלו.

הסיבות לאיסורי מאכלים

א. מצוות הבורא. עלינו לדעת שעלינו להשמע לבורא העולם ולשמור ציוויו.

נוספו טעמים שונים, שהחשובים שבהם הם:

ב. טעמי בריאות¹⁴

ג. טמטום הנפש¹⁵

ד. רכישת מזג הטורפים¹⁶

בכמות של מיליגרמים ליום: **ברזל** (Fe) 10 – 15, נמצא בבשר ובירקות שונים ונחוץ לבנית אנזימים והמוגלובין; **פלור** (F) 3 – 4, נמצא בתה ובעלים ונחוץ להשקעת סידן בעצמות ובסחוסים; **נחושת** (Cu) 1, נמצא בדגנים, בירקות, באגוזים ובדגים ומשמש לבנית אנזימים; **מנגן** (Mn) 1, נמצא בתה, בדגנים ובעלים ומשמש בין היתר לאנזימים הנחוצים לבנית עצמות וסחוסים; **סיליציום** (Si) 30, נמצא בדוחן, בבירה ובדגנים ומשמש לבנין אנזימים הנחוצים לשמירת אפיתל ורקמת חיבור; **אבץ** (Zn) 15, נמצא בכל המוצרים מן החי ומשמש ליצירת אנזימים רבים.

החמרים הבאים נחוצים בכמויות של מיליוניות של גרם ליום: **כרום** (Cr), **קובלט** (Co), **יוד** (I), **מוליבדן** (Mo), **סלן** (Se), ובכמויות עוד יותר קטנות: **ארסן** (As), **ניקל** (Ni), **ואנאדיום** (V), **צין** (Sn), **בור** (B) ו**רובידיום** (Rb). ייתכן והחמרים הבאים חיוניים לאדם (טרם הוכח) **ברום** (Br), **קדמיום** (Cd), **עופרת** (Pb) ו**ליטיום** (Li).

בהסתכלות על המינרלים אנו מבינים שתפריט עשיר יוכל לספק את כל הנחוץ. חלק מהמינרלים מופקים ישר ממכרות או מהים. באלה אין בעיות כשרות. הבעיות מתעוררות בעיקר בחמרים הבאים מן החי, שכן בכל בעלי החיים מוצאים חמרים חיוניים אלו.

אם הם מופקים מחומרים מהחי, יש לבדוק את חומר המוצא ואת תהליכי ההכנה של המלח עצמו¹³.

תוספי מזון - הללו כוללים את חומרי העזר בהכנת המזון ובשמירתו, ויידונו בחלק מיוחד.

מים - חלק גדול מגוף הצמחים ובעלי החיים הם המים (מעל 75%). הגוף

¹⁴ מורה נבוכים חלק ג פרק מח וספר החינוך מצווה קמז

¹⁵ ראה ויקרא יא מג

¹⁶ הירש, ר' ש.ר. על ויקרא יא

¹³ ייתכן שלא מדובר במלח הנקי, אלא בצורה שונה שבה הוא נמצא: חומצה, בסיס וכדומה.

תקציר

בורא העולם ברא את עולמו כך, שישנם יצורים חיים וישנם יצורים דוממים, שאינם חיים. היצורים החיים מתחלקים לצמחים ובעלי חיים. כל היצורים החיים בנויים מתאים, נושמים, ניזונים, מרגישים, מתרבים ומסתגלים לתנאים שונים.

בעלי החיים זקוקים לקבלת המזון מהחוץ, בעוד הצמחים מייצרים את המזון מחמרים הנמצאים באויר, באדמה ומאנרגיה שבמאור השמש, בעלי החיים חייבים לאכול צמחים או בעלי חיים אחרים.

מזון האדם ובעלי החיים בנוי מחומר ממלא, ממים ומחמרי המזון.

החומר הממלא נותן את הרגשת השובע.

המים חיוניים, מכיוון שלמעלה מ-75% מהגוף החי עשוי מים. חלק מהמים מתנדפים ויוצאים בפסולת מהגוף (זיעה, שתן ועוד) ויש להשלים את החסר.

חמרי המזון החיוניים הם אבני הבניין לתאים שהגוף בונה להגדיל את נפחו, או כדי להשלים את הנהרסים. החמרים החיוניים הם: סוכרים, שומנים, חלבונים ומלחים שונים. האדם מסוגל לייצר את האנזימים החיוניים ברובם. אלה שאינם מסוגל לייצרם, (הם הנקראים ויטאמינים), הוא חייב לקבלם בתוך חמרי המזון.

התורה ציוותה על האדם חוקים מה מותר לאדם לאכול וכיצד. הסיבות לכך הן: לדעת כי לה' הארץ, לשמור על בריאות גופו, נפשו ועוד.

Life and food of animals and plants

Each living organism, plant or animal, is composed of cells. All the living organisms have a replacement process whereby during the lifecycle, some of the cells are destroyed and new cells replace them. During the first years of life, more are created than destroyed resulting in the living organism growing. Then, in most animals, there follows a period of equilibrium, during which birth and death of cells are roughly equal. This is the adult stage. Later on, the destruction dominates and the organism shrinks.

The main functions of life are respiration, digestion, sensing, reproduction, and adaptation.

Respiration

Respiration causes the entering of oxygen into the cells, which causes oxidation of organic material. This supplies the cells with the necessary energy for life. The products of this oxidation are gasses and water. They exit the living body through the respiratory and excretion systems (especially the kidneys and the skin).

Digestion

New material enters the body via the intake of food. Herein is the main difference between green plants and animals: **Green plants** (or plants with green leaves containing chlorophyll) produce their own sugar and then use this sugar to make other molecules which they need. They get their carbon dioxide from the surrounding air, and hydrogen and oxygen from water. Most of the minerals which they need are found dissolved in the earth. Therefore, it is possible to grow such plants with only air, water and minerals without any earth (hydroponics). Normally, plants are rooted in earth from which they get their nutrients. **Animals**, on the other hand, must get their food already in a prepared state. They have to move and search for food, which consists of plants or other animals.

Food materials

Food can be divided into three main groups:

- a. Ballast substances – This is the material which gives the feeling of hunger and satiation, the latter by filling the stomach.
- b. Water - Since water amounts to more than 75% of all living tissues, a supply of water (drinking water) is absolutely necessary.
- c. Elementary food parts.

Elementary food parts are:

1. Carbohydrates. Carbohydrates are the molecules that contain carbon, hydrogen and oxygen. They come from plants in the form of mono- or polysaccharides. From these saccharides humans and animals produce their own carbohydrates (and some of their fats) and the energy necessary for life.

2. Fats. A small amount of fat is necessary for the energy requirements of animals. The fats are built from glycerin and fatty acids. Most fatty acids can be synthesized by the animals from carbohydrates. A few "essential fatty acids" must be obtained from their food. These are necessary for the enzymes which regulate body functions. Excessive carbohydrates and fats in the food are excreted or turned into fats which are stored in different tissues of the body.

3. Proteins. Proteins are built from amino acids. They bring the necessary amino group for the building of new proteins, which are specific for each cell.

4. Vitamins. The vitamins are substances that the organism needs to build enzymes; they must be supplied in the food.

5. Minerals. For different enzymes the animals need minerals, which are found in their food or are supplied as salts.

Leben und Nahrung von Tieren und Pflanzen

Jedes Lebewesen, ob Pflanze oder Tier, ist aus Zellen gebaut. Die lebenden Zellen gehen durch einen Stoffwechsel, bei welchem altes Material abgebaut und neues aufgebaut wird. Im Jugendalter ist der Aufbau des Körpers grösser. Mit dem Erwachsenwerden kommt es zu einem Stillstand (bzw. Gleichgewicht), während mit dem Alter der Aufbau und der Organismus abnehmen. Die Hauptfunktionen des Lebens sind: Atmung, Ernährung, das Fühlen und das Anpassen.

Die Atmung

Die Atmung bringt Sauerstoff in die Zellen, damit sie ihre Funktionen ausführen können. So erhalten die Zellen ihre Energie. Dann führt die Atmung die Abbauprodukte, die vom Körper wieder ausgeschieden werden, in die Luft. Das gebildete Wasser wird durch die Nieren ausgeschieden.

Die Nahrungsaufnahme

Die zerstörten Substanzen werden durch neue ersetzt, wobei hier der grosse Unterschied zwischen Pflanzen und Tieren liegt: Grüne Pflanzen (welche grüne, chlorophyllhaltige Blätter haben) produzieren die Kohlenhydrate selbst. Sie erhalten Kohle und Sauerstoff aus Luft und Wasser und die fehlenden Salze aus der Erde. Daher kann man mit mineralhaltigem Wasser Pflanzen züchten (Hydrokultur). Pflanzen sind deshalb auch an einen Ort gebunden.

Tiere andererseits benötigen die Bewegung, um zu ihrer Nahrung gelangen zu können. Sie müssen, im Gegensatz zu Pflanzen, ihre Nahrung von anderen Pflanzen oder Tieren "vorbereitet" erhalten.

Nahrungsmittel

Wir teilen die Nahrungsmittel in drei Gruppen:

- a. Ballaststoffe: *Diese Substanzen füllen den Magen und verleihen das Hunger- bzw. Sättigungsgefühl.*
- b. Wasser: *Wasser ist essentiell, denn der Körper besteht aus mehr als 75% Wasser.*
- c. Hauptnahrungsmittel: *Die Hauptnahrungsmitteln bestehen aus:*

1. Kohlenhydrate. Die Kohlenhydrate sind Moleküle, die Kohlenstoff, Wasserstoff und Sauerstoff enthalten. Sie kommen als Mono- oder Polysaccharide in der Nahrung vor. Daraus bilden Tier und Mensch zum Teil ihre Fette sowie die Energie, die sie verbrauchen.

2. Fette. Eine kleine Menge von Fetten muss das Tier für seinen Haushalt aufnehmen. Die Fette sind aus Glycerin und Fettsäuren gebaut. Die meisten Fettsäuren kann das Tier aus den Kohlenhydraten (Zucker) produzieren, den Rest (essentielle Fettsäuren) muss es mit der Nahrung erhalten. Überschüsse an Fett und Kohlenhydraten werden als tierische Fette gelagert (oder ausgeschieden).

3. Eiweisse. Proteine. Diese sind aus Aminosäuren aufgebaut, welche den Stickstoff enthalten, der für die Bildung neuer Eiweisse nötig ist.

4. Vitamine. Die Vitamine sind Substanzen, die für den Aufbau der Enzyme nötig sind, welche die Funktionen des Körpers ausführen.

5. Mineralien. Für den Aufbau von Enzymen sind auch verschiedene Minerale nötig.

Vie et nourriture des animaux et des plantes

Tout être vivant, plante ou animal, est constitué de cellules. Les cellules vivantes ont un métabolisme, par lequel de la matière est détruite et de la nouvelle matière est créée. Pendant les premières années de vie, le développement du corps est plus important. En devenant adulte on parvient à un point d'arrêt (c'est-à-dire à un point d'équilibre), alors qu'en vieillissant le développement et l'organisme regressent.

Les fonctions principales de la vie sont la respiration, l'alimentation, la sensation et le pouvoir d'adaptation.

La respiration

La respiration amène de l'oxygène aux cellules afin qu'elles puissent remplir leur fonction. C'est de cette manière que les cellules reçoivent leur énergie. Ensuite, la matière détruite, des gaz et de l'eau, est éliminée par la respiration, respectivement par les reins et la peau.

L'absorption de nourriture

Les substances détruites sont remplacées par des nouvelles, et c'est là où réside la grande différence entre les plantes et les animaux.

Les plantes vertes (celles qui ont des feuilles vertes contenant de la chlorophylle) produisent elles-mêmes les hydrates de carbone. Elles tirent le charbon et l'oxygène de l'air, de l'eau et les sels manquants du sol. Pour cette raison on peut cultiver des

plantes avec de l'eau contenant des minéraux (hydroculture). C'est pourquoi encore les plantes sont liées à un endroit.

Pour leur part, les animaux ont besoin de bouger pour pouvoir atteindre leur nourriture. Contrairement aux plantes, ils doivent préparer de manière active leur nourriture, ou la recevoir « préparée » par d'autres plantes ou animaux.

Les aliments

Les aliments peuvent être divisés en trois groupes :

a) Les fibres alimentaires : ces substances remplissent l'estomac et font ressentir la sensation de faim ou de satiété.

b) L'eau : l'eau est essentielle étant donné que le corps est constitué à plus de 75% d'eau.

c) La nourriture de base : la nourriture de base est constituée de :

1. Hydrates de carbone: Les hydrates de carbone sont des molécules qui contiennent du carbone, de l'hydrogène et de l'oxygène. Ils se trouvent dans la nourriture sous forme de mono ou polysaccharides. C'est de là que l'animal et l'homme tirent en partie leurs graisses, de même que l'énergie qu'ils dépensent.

2. Les graisses : Une petite quantité des graisses doit être prélevée par l'animal pour son budget énergétique. Les graisses sont constituées de glycérine et d'acides gras. L'animal peut produire la plupart des acides gras à partir des hydrates de carbone (sucre), le reste (les acides gras essentiels) doit être obtenu par la nourriture. Des surplus de graisse et d'hydrates de carbone sont stockés (ou éliminés) en tant que graisse animale.

3. Albumines : Protéines. Celles-ci sont constituées d'acides aminés qui contiennent de l'azote, celui-ci étant nécessaire à la formation de nouvelles albumines.

4. Vitamines : Les vitamines sont des substances qui sont nécessaires à la création des enzymes qui développent les fonctions du corps.

5. Les minéraux : Pour la création des enzymes, différents minéraux sont également nécessaires.

Жизнь и питание животных и растений

Каждый живой организм, растение или животное, построен из клеток. Во всех живых клетках существует система регенерации. В процессе жизни часть клеток разрушается, а вместо них создаются новые. В течение первых лет жизни клеток создается больше, чем разрушается. За счет этого живой организм растет. У большинства животных затем наступает время равновесия, когда создается и разрушается равное количество

клеток. Это – период существования взрослого организма. Затем процесс разрушения нарастает и организм начинает разрушаться.

Главные функции жизнеобеспечения организма - дыхание, переваривание, восприятие органами чувств, воспроизводство и адаптация.

Дыхание

Дыхание вызывает поступление кислорода в клетки, что способствует насыщению кислородом органического материала. Благодаря этому в клетках образуется достаточный для жизнедеятельности запас энергии. Продукты жизнедеятельности, газы и вода выводятся из организма через дыхание и системы выделения (особенно почки и кожу).

Переваривание

Новые питательные вещества поступают в организм из продуктов питания. В составе этих продуктов состоит главное различие между растениями и животными.

Зеленые растения (или растения с зелеными листьями, содержащими хлорофилл) синтезируют всего один вид углеводов, а затем из этого углевода производят большинство необходимых веществ.

Они получают углекислый газ из воздуха, водород и кислород из воды, большинство минеральных веществ из земли. Поэтому в принципе возможно выращивание растений путем снабжения их воздухом, водой и минеральными веществами (гидропоника). В природе, как правило, растения произрастают в определенном природном ареале.

Животные. Животные нуждаются в переработке пищи. Они вынуждены передвигаться и добывать пищу, которая состоит из растений или других животных.

Питательные вещества

Продукты могут быть разделены на три главных группы:

а. Балластные вещества – Это вещества, отсутствие или наличие которых дает ощущения голода и сытости.

б. Вода – Несмотря на то, что 75 % всех живых тканей состоит из воды, запас воды (вода для питья) абсолютно необходима всем живым существам.

с. Элементарные питательные вещества.

Элементарные питательные вещества:

1. Углеводы – содержат углерод, водород и кислород. Их производят

растения в виде моно - или полисахаридов. Из этих сахаридов человек или животное производят свои собственные углеводы (и частично жиры), а также создают необходимый энергетический запас.

2. Жиры. Некоторое количество жиров является обязательным условием для поддержания энергетического баланса живого организма. Жиры строят из глицерина и жирных кислот. Большинство жирных кислот может быть синтезировано животными из углеводов, однако некоторые должны поступать в организм вместе с пищей. Они необходимы для ферментов, регулирующих функции организма. Излишнее количество углеводов и жиров в пище преобразуется в животные жиры, которые откладываются в различных тканях тела.

3. Белки. Белки состоят из аминокислот. Они необходимы для создания собственных белков организма, которые являются важной частью каждой клетки.

4. Витамины. Они необходимы как ферменты или как элементы для их синтеза.

5. Минеральные вещества. Для синтеза различных ферментов животному необходимы минеральные вещества, которые поступают с пищей или в составе соли.

חלק ב'

מזון מן הצומח

Food from vegetarian sources

Esswaren aus pflanzlichem Ursprung

Produits alimentaires d'origine végétale

продукты растительного происхождения

מזון מן הצומח

סל המזונות מהצומח

על מזון מהצומח יש מעט הגבלות מבחינת הדת היהודית. ההגבלות העיקריות הן בדרך ההכנה לאכילה. בראש וראשונה צריך לבדוק שהמאכל לא יהיה נגוע בבעלי חיים: חרקים וזחליהם ותולעים למיניהם. לא נעמוד כאן על כל האפשרויות בנידון. את בעיית הנגיעות במזונות השונים תאר יפה הרב משה ויא⁴, בליוי תיאורים, תמונות ושיטות בדיקה וניקוי.

בכל מוצרי המזון יכולים להיות חרקים, ביצי חרקים או תולעים, ויש לבדוק את כל מוצרי המזון מפני חומר חי זר.

חמשת מיני דגן

חמשת מיני דגן הם: חיטה, שעורה, שיבולת שועל, כוסמת ושיפון, מהם מוצא הקמח העיקרי ללחם, עוגות ומצות.

שתי הגבלות יש בשימוש בחמרים אלו:

מתנת הקב"ה לאדם היא: "הנה נתתי לכם את כל עשב זרע אשר על פני כל הארץ ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע, לכם יהיה לאכלה"¹.

לצומח יש תכונות שהוא מייצר את המזון בעצמו. בעלי חיים חייבים לאכול צמחים או בעלי חיים. חכמינו ייחסו חשיבות גדולה לצמחים. במשנה² מתוארות 'ברכות הנהנין' – הברכות שאנו אומרים לפני האוכל. הברכה הנמוכה ביותר היא ברכת 'שהכל', היא נאמרת על בשר ודגים, על חלב וביצים, כלומר, בין היתר, על המזון מן החי. לעומת זאת, הברכות נעשות מוגדרות יותר ככל שהעלים הירוקים יוצרים לנו יותר מזונות: 'על פירות האילן אומר בורא פרי העץ, חוץ מן היין... ועל פירות הארץ אומר בורא פרי האדמה חוץ מן הפת...'

ללחם וליין יש ברכות מיוחדות, שכן הם נותנים משהו מיוחד לחיינו: "ויין ישמח לבב אנוש... ולחם לבב אנוש יסעד"³.

⁴ בדיקת המזון כהלכה, שלושה כרכים: כרך א – מבוא, הלכות ירקות, כרך ב – פירות, מזון מן החי, וכרך ג – מזון יבש ומפתחות, המכון להנחלת ההלכה, ירושלים

¹ בראשית א כט

² פרק ששי של מסכת ברכות

³ תהלים קד טו

פירות האדמה

בהגדרת פירות האדמה אנו קוראים לצמחים חדשנתיים או צמחים שהם רבשנתיים, אך אותו ענף מוציא פירות רק פעם אחת בחייו.

כפירות האדמה אנו קוראים לשורשים (גזר, סלק, צנון וצנונית, חזרת וכדומה) לפקעות (תפוחי אדמה, כולרבי, שום וכדומה), לצמחי עלים (חסה, כרוב, בצל וכדומה), לפרחים (כרובית) ולפירות (עגבניות, מלפפונים, פלפל, תות שדה, בננה וכדומה). בפירות אלה יש רק בעיה, בנוסף לנגיעות, אם הם גדלו בארץ ישראל. שם יש להם קדושה מיוחדת, והם אסורים עד שיופרשו מהם תרומות ומעשרות.

פירות העצים

הפירות הגדלים על עצים ובהם ענפים המוציאים במשך שנים, בכל שנה, פירות (כמובן העצים החד-פסיגיים, כמו התמר; והעצים הדו-פסיגיים, כמו: פרי הדר, נשירים, זיתים, ענבים וכדומה) אסורים בשנים הראשונות לנטיעתם. במשך שלוש שנים הפרי אסור אפילו בהנאה (ערלה), ובשנה הרביעית יש לפדות את הפירות (נטע רבעי) לפני השימוש בהם. זה כולל פירות שידוע שהם פירות השנים הראשונות. בפירות ארץ ישראל האיסור קיים גם אם יש ספק, שאולי הם משנים ראשונות⁹. בפירות עצים שאינם חיים, בדרך כלל, יותר משלוש שנים, נחלקו הדעות (פאפיה). יש המתירים בפירות שגדלו בחוץ לארץ ויש שהתירו את פירות ארץ ישראל. כמו כן יש להפריש תרומות ומעשרות מפירות ארץ ישראל.

⁹ וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו, שלוש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל. ובשנה הרביעית יהיה כל פריו, קודש הלולים לה'. ובשנה החמישית תאכלו את פריו... (ויקרא יט כג – כה) – זו היא גזירת התורה - פרטים הובאו במסכת ערלה.

א. חדש. התבואה צריכה להיות בעולם – באדמה, מחוברת לאדמה או אחרי הקציר – ביום השני של פסח. לפיכך אין להשתמש בחמשת מיני דגן מגידולי קיץ, מאותם ארצות בהם יש גידולים כאלה, מזריעה שנזרעת אחרי פסח. דגנים אלו אסורים לאכילה עד עבור הפסח הבא⁵.

בארץ הבעיה אינה קיימת, כי אין זריעה כזו. באירופה אין בעיה בחיטה, בשיפון ובכוסמת. בצפון אירופה יש בעיה עם שעורה ושיבולת שועל. יש גם פוסקים הפוסקים ששאלה זו אינה בעיה בזריעה מחוץ לארץ, כי זו מצווה התלויה בארץ⁶.

ב. חמץ. אין להשתמש בשום תוצר מחמשת מיני דגן אלו⁷, פרט למצות שהוכנו באופן מיוחד, בפסח. מוצרי חמשת מיני הדגן, בדרך כלל, לא יהיו כשרים לפסח. גם המאפיות המייצרות מקמחים אלו, לא יעבדו בפסח ולא לצורכי הפסח.

דגנים אחרים וצמחי זרע

אורז, דוחן, תירס, אפונה, פול, שעועית, קטניות, בוטנים, חמניות ויתר הצמחים שזרעם נאכל ע"י בני אדם, הם בגדר קטניות ואסורים לבני אשכנז בפסח⁸. השימוש בקטניות נאסר, מכיוון שהיו אנשים שערבבו קמח ממינים אלו לתוך קמח רגיל, ועברו על ידי זה איסור שימוש בדגנים בפסח. חלק מעדות המזרח לא קבלו את הגזירה הזו, ולכן יש אפשרות לייצר מחומרים אלה 'כשר לפסח לאוכלי קטניות'.

⁵ ולחם וקלי וקרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה, עד הביאכם את קרבן א-להיכם... – ויקרא כג יד. זוהי גזירת הכתוב ופרטיה הובאו במסכת חלה ובהערה הבאה.

⁶ שולחן ערוך יורה דעה, רצג ב - ג

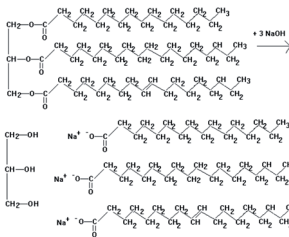
⁷ ההגדרה הובאה במשנה פסחים לה ב, כל חמץ השייך לישראל אסור אפילו אחרי פסח בהנאה.

⁸ אורח חיים תנא א בהגהה (רמ"א)

הוא מופק בתעשייה, בה נעשה גם שומן מן החי. ייתכן גם שהשמן נסחט מפירות עורלה ואז הוא אסור, אבל השכיחות היא כה קטנה, שאין צורך לחוש לכך.

מאידך גיסא, כמעט כל השומן הבא מבעלי חיים מופק, או מבעלי חיים אסורים, או מנבילות וטריפות. אם הוא בא מבהמות מותרות, הוא על פי רוב חלב. ברוב ארצות העולם, השומן מן החי זול מהשומן מהצומח ולכן ההחלפה, או העירוב בין השמנים, קיימת וצריך לחשוש לה. אפילו בשומן מהחי, המוגדר כמותר, יכולה להיות תערובת¹¹.

זו הסיבה שבטבלת התוספים¹² – תוספי המזון – הכנסנו את כל המוצרים שיכולים להכיל שומן מן החי למוצרים שאינם כשרים, אלא אם כן נעשו בהשגחה. השומן העיקרי, בנוי מחומצות שומניות ומגליצרין. בתמונה הבאה מובאת נוסחה של פרודת השומן. בהוספת מימת הנתרן נקבל פרודה אחת של גליצרין ושלוש פרודות של מלח נתרן של חומצת השומן.

שומן (ותוספת מימת הנתרן) והפיכתו לגליצרין וחומצות שומניות

¹¹ פעם שאלתי את רשות הפיקוח: "כמה שומן מן החי מותר שיהיה בשומן צמחי טהור?" התשובה היתה: "כל כמות אסורה". לשאלתי: "על איזה אחוז אתם בודקים?" קיבלתי את התשובה: "על חמישה אחוזים". לשאלתי: "ואם אני אבדוק ואמצא 4%, האם תעמידו את המערבב לדין?" היתה התשובה: "אין לנו ניסיון, אבל כנראה שלא". שאלתי: "היום השומן מן החי זול בהרבה מהשומן מן הצומח. מדוע שלא יערבבו 3% פנימה?" התשובה היתה: "אולי אתה צודק".

¹² בחלק ב'

יין צריך להיות מיוצר על ידי יהודי ואסור שאינו יהודי (או אפילו יהודי שאינו שומר מצוות) ייגע בו לפני הבישול (או הפסטוריזציה). לפיכך, ייצור יין כשר הוא בעיה בפני עצמו. יין או מוצרי יין שלא הוכנו במיוחד, מוגדרים כסתם יינם, ואינם יכולים להיות כשרים.

אלכוהול (וחומץ)

הכוחל, או האלכוהול, מהווה בעיה הלכתית. מקורו הוא, על פי רוב, מתסיסה. במידה והוא בא ממוצא של נפט, אין בו שום בעיה.

כוחל הבא מתסיסה כהלית, יש לבדוק את חומרי המוצא. אם הוא עשוי מיין, יש בו חשש של יין שנגע בו אינו יהודי, ולכן יש בו איסור של סתם יינם. אם הוא נעשה מדגנים, אין להשתמש בו בפסח.

בייצור כהל כשר, או כשר לפסח, יש לבדוק גם את המערכת ואת התוספות הניתנים לחומר (שמרים וכדומה). דבר זה חשוב לגבי חומרים שיש כהל בייצורם, גם אם הכהל התנדף והוא אינו בנמצא (בעין). לעתים מוכנס חומר, הגורם לתהליך מסויים, ומוצא שוב ממנו. מבחינה הלכתית נחשב החומר כנמצא בפנים¹⁰. עקרונית, הבעיות הן אותן הבעיות גם בחומץ יין.

שמן וגליצרין

השמן והשומן מופקים הן מבעלי חיים והן מצמחים. בשומן הצמחי אין בדרך כלל בעיות הלכתיות, אלא אם כן

¹⁰ ממרכז תעשיות הגבינה בשוויצריה, קבלתי מכתב המעיד שאין בגבינה שום מגבן מקיבת עגלים. בשיחת טלפון שאלתי: "האם זה נכון שאינכם מכניסים שום דבר כזה?" ענו לי: "אנו מכניסים כמות קטנה והיא יוצאת שוב במי החלב". מבחינה הלכתית, נחשב הדבר כנמצא בפנים, כי הוא פעל שם, ואי אפשר להתעלם מקיומו.

פירות ארץ ישראל

הפרשת תרומות ומעשרות

פירות ארץ ישראל חייבים בתרומות ובמעשרות. מיסוד הדין נותנים משהו לכהן, עשירית מהנשאר נותנים ללוי, ושוב עשירית מהנשאר מפרישים וצריכים להעלותה לירושלים ולאכלה שם בטהרה, או בשנים מסוימות [3, 6, ו-7 (במידה וחייבים להפריש) ממחזור השמיטה] לתת עשירית זו לעניים. הלוי מצדו צריך לתת עשירית ממה שקיבל לכהן.

פירות שגדלו בארץ ישראל שלא הופרשו מהם התרומות והמעשרות אסורים לאכילה. את המתנות שניתנות לכהן אסור לאכול. אפשר לתת אותן לבהמות הכהן, או לעשות בהם שימוש שאינו הולך לאכילה. את המעשר הראשון, אחרי שניתן החלק לכהן, מותר (ללוי) לאכול. את המעשר השני, שלכתחילה יש להעלותו לירושלים, פודים תמורת כסף ואז החומר מותר באכילה.

למעשה לוקחים קצת יותר מאחוז אחד (האחוז הוא מעשר מן המעשר, שהיה הלוי נותן מחלקו, והקצת יותר הוא המשהו שצריך תחילה לתת לכהן כתרומה גדולה) ואומרים: קצת יותר מאחד ממאה שיש כאן הרי הוא תרומה גדולה. אחד ממאה שיש כאן ועוד תשעה חלקים כמותו בצד ימין הם מעשר ראשון ואותו אחד ממאה יהיה תרומת מעשר עליו. המעשר השני (או זה לעני) יהיה בצד שמאל והמעשר השני ייפדה על פרוטה שייחדתיה לפדיון מעשר שני (או על כסף שאתן לעני מהבית). את אותו חלק של קצת יותר מאחוז אחד יש להשמיד (או לתת אותו לחיה לאכול). בנשאר אפשר להשתמש¹³.

בתעשיה: למעשה תפקידו של המשגיח או הקונה, לברר, אם הופרשו התרומות והמעשרות, ואם יש חשש שלא הופרשו, עליו להפריש.

ייתכן שתהיה בעיה בתמציות הבאות מישראל, כשלא ידוע אם הופרשו מהן תרומות ומעשרות. עכ"פ נדרשת עירנות של הרב המפקח, ושל המשגיחים, על שאילה זו.

פירות שביעית

"שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך, ואספת את תבואתה. ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה", שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור. את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור, שנת שבתון יהיה לארץ"¹⁴.

מצוות התורה היא לתת מנוחה לארץ בשנה השביעית. ההלכה אומרת, שקדושת הארץ היא רק עבור יהודים, אם הם בעלי האדמה. לאור זאת, ישנם ארבעה סוגי יבולים מארץ ישראל בשנה השביעית:

- א.** פירות וירקות שגדלו בשדות של נכרים,
- ב.** פירות וירקות שגדלו בשדות של נכרים (שנמכרו להם במיוחד לשנה זו), ועובדו ע"י יהודים,
- ג.** פירות האילן שגדלו בשדות של יהודים, שאינם מעבדים את השדות והיבולים הם רבשנתיים, או יבולים שגדלו מעצמם,
- ד.** פירות שנזרעו באיסור – כמעט שאין, מכיוון שכל אדמות המדינה, במידה והבעלים אינם מתנגדים, נמכרות ע"י הרשויות המרכזיות.

לגבי אכילת היחיד, יעשה כל אחד, מה שרבותיו דורשים ממנו. לגבי התעשיה,

¹³ אם אין זמן, או שהנוסח אינו ביד המפריש, הוא יכול לומר, אחרי שהוא לוקח את האחוז + בידו: הכל יהיו מופרשים כדרך שתקנו רבותינו.

¹⁴ ויקרא כה ג-ד

חמרים מסויימים, שבאו, רק מפני שהם תוצר ארץ ישראל.

למעשה פרי העץ, שאין בו חשש ערלה, מותר תמיד. בירקות יש לבדוק את המוצא. ה' יזכינו לשמור מצוות השביעית כרוחה וכהלכותיה.

יש לראות שהפירות או תוצרתם, תיעשה בדרך שמותר להשתמש בתוצר, בכל מקרה. יין ושימורים חייבים להיות מסומנים בהתאם, בעוד מוצרי תעשייה, כחמרי טעם, תוספי מזון וכדומה, חייבים להתאים לדרישה המקסימאליסטית, בכדי שלא יוכלו לבוא בטענה ולפסול

תקציר

מזונות מהצומח ומהחי

מזונות מהצומח עומדים לפי המסורת היהודית ברמה יותר גבוהה מהמזונות מהחי. לפיכך, הברכה על מזונות מהחי היא הנמוכה ביותר. על כולם אומרים שהכל נהיה בדברו. על מזונות מהצומח אנו מברכים בורא פרי האדמה או ברכה מיוחדת. הסיבה לכך היא שהצמחים הירוקים, בעלי עלים ירוקים, מייצרים את עיקר מזונם בעצמם. פירוש הדבר: מעמד יותר גבוה בסולם הבריאה.

חוקים מיוחדים לגבי דברים שמקורם מן הצומח

אין בהלכה היהודית כמעט מגבלות לגבי שימוש ואכילת מזונות מן הצומח. חשוב במיוחד לדאוג שלא יימצא בחומר זה שום דבר מן החי, לא חרקים או ביציהם ולא תולעים. יש לנקות את הצמחים מכל חומר חי, ע"י רחיצה, סינון ועוד.

חמשת מיני הדגן

חמשת מיני הדגן: חיטה, שעורה, שיבולת שועל, שיפון וכוסמת, הם בעלי חוקים מיוחדים. באכילת מיני הדגן מברכים תחילה בורא מיני מזונות וברכה אחרונה מיוחדת (או המוציא וברכת המזון).

חמשת מיני הדגן נעשים חמץ ואסורים באכילה בפסח. מהם נאפות המצות. כן אסור לאכול מהתבואה החדשה עד יום שני של פסח. אם נזרעו (נשרשו) אחרי הפסח, יש לחכות באכילתם, עד אחרי הפסח הבא (איסור חדש).

קיטניות

תחת ההגדרה של קיטניות אנו מבינים: צמחים שזרעם נאכל. קטניות אין אנו אוכלים בפסח. יש עדות שלא קיבלו חומרה זאת ואוכלים כל מיני קטניות, כולל זרעים, תירס ואורז.

יין (כהל וחומץ)

יין כשר צריך להיות מוכן ע"י יהודי שומר שבת. גם אסור שיגע בו אדם שאינו שומר מצוות.

אלכוהול וחומץ יכולים להיות אסורים, כשהם עשויים דגן או קטניות (לפסח) או מיין (בעיית היין).

שמן מחרצני יין. מעניינת, בהקשר זה, תשובת החת"ס סופר¹⁵ המתירה שמן שנעשה מחרצני היין הנ"ל.

שמן ושומן

בשמנים ישנה תמיד הסכנה שנתערב בהם שומן מן החי. שומן מן החי יכול לבוא מבעלי חיים אסורים, או מחתיכות שומן אסורות (חלב). אותה הבעיה מתעוררת בהכנת מוצרי בשר (ראה הכנת הבשר בכרך הכנת המזון), גלטינה, גליצרין וחומצות שומניות.

פירות ארץ ישראל

בפירות ארץ ישראל יש בעייה של הפרשת תרומות ומעשרות. פירות שלא הופרשו התרומות והמעשרות אסורים באכילה. היום לוקחים קצת יותר מאחוז אחד ומפרישים את כל המתנות ממנו. (בסידורים מודפס הנוסח הנאמר בזמן ההפרשה). לפירות וירקות שגדלו בשנה השביעית, השמיטה, יש דינים מיוחדים, שלא נעמוד עליהם בחיבור זה.

פירות העץ

פירות העץ אסורים בשלוש השנים הראשונות של העצים, וברביעית יש לפדותם. דינים אלו חלים בארץ ישראל, גם אם לא ידוע גיל העץ. בחוץ לארץ, רק בעצים שידוע שהם בני פחות משלוש שנים.

Kosher food from vegetarian sources

Jewish tradition regards food from vegetarian sources as being on a higher plane than those from animal sources. Before eating food from animal sources, we say only the most modest or lowest Beracha – 'shehakol nihye bidvaro'. But on the food from vegetarian sources, we say 'bore pri ha'adama' or even more specialized Berachot. The reason for it is: Plants manufacture the food, (carbohydrates) from non-food raw materials, while animals simply transform food from one form to a different form. That places plants in a more advanced stage in the creation.

The general use of food from vegetarian sources

There is no general prohibition on food from vegetarian sources, except the cleaning from insect infestations. Any visible animal, worm, or insect, together with their eggs, must be cleaned away before using vegetation for kosher consumption. There are a variety of cleaning methods available, from washing, using a sieve with very fine holes, up to destruction with various gases.

¹⁵ שו"ת החת"ס יו"ד סימן קיז

Five types of grain

Five types of grain, namely wheat, barley, oats, spelt, and rye, have special laws in the Jewish tradition. Before eating from such foods we say the Bracha 'Bore mine mezonot' or 'Hamozi' and afterwards a special long Beracha ('Al hamichya' or Birkat Hamazon).

Grains and their products may not be used on Passover, unless they have first been baked into matzot. In this case the flour is segregated from water from the very beginning of harvesting through the end of milling. Kneading and baking are subject to very stringent regulations.

Moreover, these five types of grain, should not be eaten, unless the plants were rooted in the earth before Passover and at least one Passover followed their rooting.

Kitniyot

Under the term Kitniyot, which is a Hebrew translation of legumes, we include edible seeds. According to definition, we are talking only about seeds from plants, but not seeds from trees; about seeds, and not about fruits. These Kitniyot were forbidden by tradition by most European Jewish communities for use on Passover. There are Jewish communities which permit their use. This includes legumes, sunflower, corn, rice and similar seeds, as well as their products, (although some authorities accept the oils from legumes).

Wine

Kosher wine, in addition to including only kosher ingredients, must be prepared only by Jews who observe the Jewish law.

Alcohol and vinegar must be prepared from sources other than grain (if it is to be used on Passover) and non-kosher wine (the wine problems).

Oils and fats

Oils and fats must be produced under rabbinical supervision because every fat can be derived entirely or in part from animal sources. Animal fat is forbidden if derived from forbidden animals or from forbidden parts of kosher animals or from kosher animals which were not kosher slaughtered. (This will be discussed in the section on preparation of meat products). The same problem arises with respect to glycerin and fatty acids.

Fruit and vegetables from Israel

Israeli fruits and vegetables are subject to the requirements that presents (taxes) must be given to the Kohanim, Levites, poor people, or eaten in

Jerusalem. Today we take somewhat more than one percent and put it aside for these presents, and we recite the text which is written in the prayer book.

Fruits and vegetables from Israel, which grow during Shemita – the seventh year – have special concerns,, which will not be discussed here.

Tree fruits

Such fruits are forbidden during first three years of the life of the trees, when they are known as orlah. The fruits of the fourth year are holy and must be properly redeemed prior to consumption. This rule applies only to fruits which are definitely known to be of Israeli origin and only if we know that there is a possibility that they are from the first years of the tree. Outside of Israel it applies only if we are sure that the fruits are from the first three years.

Koschere Esswaren aus pflanzlichem Ursprung

In der jüdischen Tradition steht die vegetarische Nahrung auf einem höheren Stand als die tierische. Die Beracha (Segensspruch) für Elemente aus tierischer Herkunft ist immer die niedrigste: "Schehakol", wobei bei Esswaren pflanzlichen Ursprungs mindestens die "Bore Priha Adama"-Beracha verwendet wird. Dies, weil die Pflanzen bezüglich der Nahrungsmittelproduktion höher stehen als die Tiere. Die Pflanze ist nicht direkt auf das Tier angewiesen. Das Tier aber ist auf die Pflanze angewiesen.

Die allgemeine Verwendung der vegetarischen Nahrungsmittel

Diese dürfen im allgemeinen ohne Begrenzung verwendet werden, wenn alle sichtbaren Lebewesen entfernt werden. Dies betrifft alles Sichtbare, Würmer oder Insekten, Tiere oder deren Eier etc. Diese Entfernung kann mechanisch durch Waschen, Sieben mit feinen Löchern, oder chemisch durch Auflösen durch Ozon etc. durchgeführt werden.

Die fünf Getreidesorten

Für die fünf Getreidesorten, nämlich Weize, Gerste, Hafer, Roggen und Dinkel, gibt es besondere Vorschriften. Bevor wir solche Speisen essen, sagen wir die Beracha "Bore Minej Mesonot" und danach die lange Nachberacha ("Al HaMichja").

Alle Getreidesorten dürfen am Pessach nicht verwendet werden, ausser wenn diese besonders für die Mazza vorbereitet wurden. Dann darf die Mazza davon (im allgemeinen aus Weizen) gemacht werden.

Ebenso dürfen diese Körner sowie deren Mehle nur gegessen werden, wenn sie an einem Pessach entweder mit dem Boden verbunden, oder nach der Ernte während eines Pessachs gelagert waren. Sonst muss man mit dem Essen dieser Getreidesorten bis nach dem nächsten Pessach warten ("Chadasch").

Kitniot

Kitniot sind eigentlich Hülsenfrüchte. Diese wurden für den Brauch am Pessach verboten. In dieser Definition schloss man alle Kerne einjähriger Gewächse, die als Kerne gegessen werden, ein. Die halachische Definition sagt: "Einjährige Pflanzen – und nicht Bäume; Kerne - und nicht Früchte. "Demnach sind ausser Hülsenfrüchten auch Sonnenblumen, Reis, Mais und ähnliches am Pessach verboten. Nicht alle jüdischen Gemeinden haben diesen Brauch angenommen.

Wein

Wein wurde wegen Mischehen verboten. Nur Wein, der von A bis Z von Juden, die das jüdische Gesetz einhalten, vorbereitet wurde, darf als Koscherwein geliefert werden.

Alkohol und Essig durften wegen Pessach nicht aus Getreide gemacht werden und wegen verbotenem Wein auch nicht von Nichtjuden aus Wein gemacht werden.

Öle und Fette

Öle und Fette müssen immer unter Aufsicht produziert werden, denn die Gefahr der Verwechslung oder Vermischung ist sehr gross. Das Fett könnte von nicht erlaubten Tieren oder aus verbotenen Fettstücken gewonnen werden. Dasselbe Problem gilt auch für die Komponente des Fettes, das Glycerin und die Fettsäuren.

Früchte aus Israel

Von allen israelischen Erzeugnissen müssen Gaben genommen werden, die vernichtet werden müssen. Diese entsprechen heute etwas mehr als 1%. Die Prozedur ist, dass etwas mehr als 1% der Früchte weggelegt wird und dabei ein passender Text aus dem Siddur gesagt wird. Früchte aus Israel, die vom siebenten Jahr, dem Schmitta-Jahr, stammen, müssen besonders behandelt werden. Dies wird hier jedoch nicht besprochen.

Baumfrüchte aus Israel

Baumfrüchte dürfen in den ersten drei Jahren nicht gegessen werden. Im vierten Jahr müssen sie ausgelöst werden. Diese Vorschrift gilt in Israel auch

für den Zweifelsfall, im Ausland jedoch nur, wenn wir wissen, dass die Bäume keine drei Jahre alt sind.

Produits alimentaires cacher d'origine végétale

Dans la tradition juive, la nourriture végétarienne se situe à un niveau plus élevé que la nourriture animale. La Beraha (bénédiction) qui est dite pour des éléments d'origine animale est toujours la plus simple: "Shehakol nihje bidwaro", alors que pour les produits d'origine végétale on dit au minimum la bénédiction "Bore Pri haAdama", ou même des bénédictions plus spécifiques. Et cela parce que les plantes qui permettent la production de denrées alimentaires sont supérieures aux animaux. Les plantes ne dépendent pas directement des animaux. Par contre, les animaux dépendent des plantes.

L'utilisation générale de denrées alimentaires végétales

Celles-ci peuvent être utilisées généralement sans limites quand tous les êtres vivants visibles sont enlevés. Ceci concerne tous les vers ou insectes visibles, animaux ou leurs œufs, etc. Cette élimination peut être réalisée de manière mécanique au moyen de tamis avec des trous fins, ou chimiquement par dissolution par l'ozone, etc.

Les cinq sortes de céréales

Pour les cinq espèces de céréales, à savoir le blé, l'orge, l'avoine, le seigle et l'épeautre, il y a, dans la tradition juive, des prescriptions spéciales. Avant de manger ce genre d'aliments, on prononce la Beraha (bénédiction) "Borei Minej Mesonot" et ensuite une longue Beraha spéciale ("Al HaMichja").

A Pessah, il n'est permis d'utiliser aucune des espèces de céréales, sauf si elles ont été préparées spécialement pour la Matza (Pain Azyne). Dans ce cas, on peut en faire de la Matza (en général de blé).

De la même manière, ces graines et leur farine ne peuvent être consommées que si la plante était en terre à Pessah (la Pâque juive) ou, après la récolte, si elles ont été stockées pendant Pessah. Sinon, on ne peut consommer ces espèces de céréales qu'après la Pâque suivante («hadash»).

Les Kitniot

Les Kitniot sont en fait des légumineuses. Celles-ci ont été interdites tardivement à la consommation pendant Pessah. Sont incluses dans cette définition toutes les graines de plantes annuelles qui sont mangées en tant que graines. La définition parle de "plantes annuelles - et pas d'arbres; de graines - et pas de fruits". Par conséquent, en dehors des légumineuses, les graines de tournesol, le riz, le maïs et d'autres aliments semblables sont également interdits à Pessah. Cependant, pas toutes les communautés juives ont accepté cette coutume.

Le Vin

Le vin a été interdit à cause des mariages mixtes. Seul du vin qui a été fait entièrement par des juifs qui respectent la Loi juive peut être considéré comme du vin kasher.

L'alcool et le vinaigre ne peuvent pas être faits de graines à cause de Pessah et non plus par des non-juifs à partir de vin à cause du vin interdit.

Les Huiles et graisses

Les huiles et les graisses doivent être toujours produites sous surveillance, car le danger de confusion et de mélange est très grand. La graisse pourrait provenir d'animaux interdits ou être extraite de morceaux de graisse interdits. Ce même problème existe aussi pour les composants des graisses, la glycérine et les acides gras.

Les Fruits d'Israël

Des prélèvements doivent être faits de tous les produits israéliens; ces prélèvements doivent être détruits. De nos jours, cela représente plus de 1%. La procédure consiste à mettre plus du 1% des fruits de côté et en même temps de réciter un texte approprié qui se trouve dans le Sidour (livre de prière). Les fruits d'Israël issus de la septième année, l'année de Shmita (de rémission), doivent être traités de manière particulière. Cette question n'est toutefois pas abordée ici.

Les Fruits des arbres

Les fruits des arbres ne peuvent être mangés pendant les trois premières années. La quatrième année ils doivent être "dégagés" (rachetés). Cette prescription est valable en Israël, également en cas de doute à l'étranger uniquement lorsque l'on sait que les arbres n'ont pas trois ans.

Кошерные продукты растительного происхождения

Продукты растительного происхождения еврейская традиция ставит на более высокий уровень относительно продуктов животного происхождения. На всех продукты животного происхождения мы говорим только самое общее благословения – "шеаколь нийе бидваро". На продукты растительного происхождения мы говорим "боре при адама" или даже более специализированные благословения. Причина этого в том, что в состав "пищи" растений входят только самые элементарные вещества. Такой вид сотворенного занимает более высокую позицию в иерархии Творения.

Законы использования продуктов растительного происхождения

Нет никаких иных ограничений на использование продуктов растительного происхождения, кроме их очистки от насекомых. Любое

видимое животное, червь или насекомое, взрослое или его яйца должны быть удалены перед использованием продуктов для приготовления кошерной еды. Для очистки могут быть использованы различные методы, от промывания до химической обработки.

Пять видов злаковых

Пять видов злаковых, а именно: пшеница, ячмень, овес, полба и рожь, имеют специальный статус в еврейской традиции. Прежде, чем съесть что-либо, приготовленное из этих видов злаковых мы говорим благословение "боре миней мезонот" и после еды специальное длинное благословение "аль амихья".

Эти виды зерна и продукты, приготовленные из них, запрещены к использованию в Песах, за исключением выпечки мацы. Так как муку этих злаковых используют для приготовления мацы, то существует особая технология хранения муки, начиная от момента сбора урожая до процесса помола, и в течение всего праздника Песах. Кроме того, эти пять видов зерна нового урожая не употребляются в пищу до второго дня праздника Песах, а если урожай был собран после Песаха – то до второго дня праздника следующего года.

Китнийот

Под термином китнийот, который обычно переводится как "бобовые", подразумеваются все те растения, семена которых едят. Согласно определению, мы говорим о растениях, а не о деревьях, о семенах, но не о фруктах. Китнийот были запрещены для использования на Песах еврейскими мудрецами. В некоторых еврейских общинах их употребляют во время Песаха и сейчас. К китнийот принято относить бобовые, подсолнечник, кукурузу, рис, а также некоторые другие зерновые.

Вино

Кошерное вино изготавливается только евреями, соблюдающими еврейские законы.

Кошерными считаются алкоголь и уксус, изготовленные без виноградных добавок. Алкоголь, кошерный для Песаха, также не должен содержать "пять видов злаковых".

Жиры

Производство кошерных жиров требует раввинского наблюдения, поскольку каждый жир может быть животного происхождения или

иметь в своем составе жир животного происхождения. При отсутствии наблюдения жир может быть изготовлен из запрещенных еврейским законом животных или от запрещенных частей животного. (Этот вопрос будет более подробно обсуждаться в разделе, посвященном приготовлению мясных продуктов). Такие же правила касаются производства глицерина и жирных кислот.

Фрукты из Израиля

От всех фруктов, выращенных в Земле Израиля, должна быть отделена часть для коэнов, левитов и бедных. Сегодня мы берем несколько больше чем один процент от общего количества фруктов, и отделяем его, произнося при этом специальный текст из молитвенника.

Фрукты, выращенные в Израиле в год шмиты (седьмой год), имеют особый статус (Законы, касающиеся таких фруктов, в данном издании обсуждаться не будут).

Плоды фруктовых деревьев

Первые три года жизни фруктового дерева его плоды запрещены к употреблению. Фрукты четвертого года являются святыми и также запрещены к использованию. Данное правило действительно только в том случае, если существует уверенность, что данные фрукты были выращены именно в Израиле и, возможно, они были сняты с дерева, которому еще нет четырех лет. За границей это правило применяется, только если мы уверены, что это фрукты, сорванные с молодого дерева.

חלק ג'

מקורות המזון מן החי

Food from animal sources

Nahrungsmittel von

tierischen Ursprung

Produits alimentaires cacher d'origine
animale

Кошерные продукты животного
происхождения

מקורות המזון מן החי

ידי הוספת חומרים חדשים.

היות ובכוונת חיבור זה, גם לתכנן תעשיית מזון מן החי לפי ההלכה, ברצוננו להגדיר את בעלי החיים שאפשר יהיה לנצל לצורך זה. במקרים רבים נצביע על אפשרויות "אפשרויות" – אם כי את ההכרעה: האם באמת מותר להשתמש בהם נשאר לגדולי הפוסקים, שישבו על המדוכה בבוא העת.⁷

סוגי הבשר המותרים באכילה לפי דיני ישראל, מקורם באחת הקבוצות הזאולוגיות הבאות:

- א. בהמה וחייה, היונקים;
- ב. עוף;
- ג. דגים;
- ד. חגבים.

הכרת בעלי החיים הטהורים ושאינם טהורים היא בעצמה, כאמור, מצוות עשה מן התורה, ולכן יש בלימוד והבנת עניינים אלו חשיבות, גם לגבי מי שאינם יצרני וספקי מזון.

בחומש ויקרא¹ ובחומש דברים² נמנים בעלי החיים המותרים לבני ישראל לאכילה. הרמב"ם כותב:

מצוות עשה לידע הסימנין שמבדילין בהם בין בהמה וחייה ועוף ודג וחגב שמוותר לאכלן ובין שאינו מותר לאכלן, שנאמר והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה ובין העוף הטמא לטהור³, ונאמר: להבדיל בין הטמא ובין הטהור ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל⁵.

בדורנו מחפשים אחרי מקורות מזון מן החי. בביקוש זה נוטים לעיתים קרובות לבדוק גידול מינים נוספים של בעלי חיים; או להחליף את בעלי החיים שמגדלים באותו זמן באחרים – הנותנים תפוקה גדולה יותר או שהניצולת שלהם⁶ גדולה יותר. ייתכן גם שחברת השפע בה אנו חיים, מעוניינת לגוון את התפריט על

1 פרק י"א

2 פרק י"ד

3 ויקרא כ כה

4 ויקרא יא מז

5 משנה תורה לרמב"ם, פרק א, מהלכות מאכלות אסורות, הלכה א

6 ניצולת יכולה להיות מבחינת טיב או טעם המזון, מבחינה כלכלית או מבחינת אחרות.

7 בהמשך הדברים נראה שבעיות כאלו התעוררו כבר, הן לגבי בהמות והן לגבי עופות.

Kosher Food from animal sources

In the next chapters, we will study foods derived from animal sources. There are two reasons:

1. It is a mitzwa to distinguish between the 'clean' and the 'unclean' animals.
2. Man is looking for more possible sources of food and food additives.

The foods from animal sources which may be kosher come from the following zoological classes:

1. Mammals	3. Fish
2. Birds	4. Insects

Koschere Nahrungsmittel von tierische Ursprung

In den nächsten Kapiteln werden wir die Quellen der Nahrungsmittel Tierische Ursprung studieren. Zwei Gründe führen uns dazu:

A. Das Studium dieser Fragen ist ein Gebot der jüdischen Religion.

B. Heute steigt das Bedürfnis nach neuen Nahrungsmitteln und Zusätzen zur Nahrung in der ganzen Welt. Wenn wir auch etwas zu diesem Thema beitragen können, ist es ein Geschenk für die Menschheit.

Die Quellen für erlaubte Tiere stammen aus folgenden zoologischen Klassen:

<i>1. Säugetiere</i>	<i>3. Fische</i>
<i>2. Vögel</i>	<i>4. Insekten:</i>

Produits alimentaires cachet d'origine animale

Dans le chapitre suivant nous allons étudier les sources des produits alimentaires d'origine animale. Et cela pour deux raisons:

A. L'étude en tant que telle de ces questions est un commandement de la Torah (la Bible)

B. A l'heure actuelle, le besoin de nouveaux produits alimentaires et additifs alimentaires augmente dans le monde entier.

Selon la Bible, les animaux permis proviennent des classes zoologiques suivantes:

1. Mammifères

3. Poissons

2. Oiseaux (Volatiles)

4. Insectes

Кошерные продукты животного происхождения

В последующих разделах предлагаются к изучению продукты животного происхождения. Этому есть две причины:

А. Существует заповедь уметь отличать чистое животное от нечистого.

В. Человек, как правило, интересуется как можно большим количеством разнообразных видов пищи и пищевых добавок.

Источником продуктов животного происхождения, которые могут быть кошерными, следует считать следующие виды животных:

1. млекопитающие

3. рыбы

2. птицы

4. насекомые

חלק ד'

הגדרת המין

The Species

Die Art (Spezies)

Les espèces

Виды

43	פרק א': מבוא
47	פרק ב': למינו
53	פרק ג': חוקי מנדל בתורשה
59	פרק ד': בעל חיים שנשתנה
62	פרק ה': מה הוא החומר התורשתי (הגנטי)?
64	פרק ו': העברת החומר התורשתי מדור לדור
69	פרק ז': הפרט והמין
74	פרק ח': מוטציות
76	פרק ט': ההנדסה הגנטית ברמה תת-תאית
84	פרק י': בני כלאיים או מין חדש
87	פרק י"א: השאלות לדיון

פרק א':

מבוא

חילוף החמרים בטבע

יש פה גלגל חוזר של החומר, שבו הצמחים הירוקים עושים את השלב החשוב. הם יוצרים את חומרי המזון. לכן, קבעו חכמינו ז"ל, ברכות מיוחדות לצמחים אלו. על כך עמדנו בפרק המזון מן הצומח.

הצמחים שיוצרים את מזונם מהאוויר ומהמים הם קבועים במקומותיהם; ובעלי החיים, שצריכים לתור ולרוץ אחרי מזונם, הם בעלי תנועה. במקומות שבעלי החיים מוצאים את מזונם, הם אוכלים אותו ואת השאריות הם פולטים בצורת זבל, שהוא מכיל את החמרים שאינם באים מהאוויר ומהמים.

יש אפילו פירות הנאכלים ע"י בעלי החיים והזרעים שלהם, כמו פירות הגלעין – מישמש, שזיף וכדומה, נאכלים על ידי בעלי החיים, והזרעים נזרעים יחד עם הזבל ומאפשרים לעץ (לצמח) הנזרע מחדש לגדול.³

³ מספרים שעצמותיו של אבשלום פיינברג מראשי ניל"י, שנהרג באיזור אל עריש, נתגלו ב-1967, אחרי מלחמת ששת הימים, בזכות דקל תמר שגדל על קברו. דקל זה גדל על קברו, הודות לתמרים שהיו בכיסו. על ידי הריקבון והיובש בחולות אל-עריש, גדל הדקל, וקברו זוהה על ידי הבדואים. הדקל נקרא – דקל אבשלום.

"ויברא א-להים את התנינים הגדולים ואת כל נפש החיה הרומשת אשר שרצו המים למיניהם ואת כל עוף כנף למינהו, וירא א-להים כי טוב... ויאמר א-להים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה, ויהי כן. ויעש א-להים את חית הארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה למינהו, וירא א-להים כי טוב"¹.

בבריאת העולם ברא הקב"ה את עולמו לפי שיטה שתבטיח את החיים בעולם. נבראו הצמחים שתפקידם, בין הייתר, לייצר את הסוכר עבור מזון בעלי החיים. הצמחים מוציאים מהאוויר את [עודפי] דו תחמוצת הפחמן (הפחמן הדו-חמצני), מהאדמה את המים, ובעזרת אנרגיית השמש², להופכם לסוכרים ולחומרי מזון אחרים. את עודפי החמצן הם פולטים לאוויר. בעלי החיים, לעומת זאת, אוכלים את החמרים שנוצרים ע"י הצמחים, ובעזרת נשימת החמצן הופכים אותם לאנרגיית החיים, ומחזירים את המים ואת דו תחמוצת הפחמן לאוויר. יש כמובן גם בעלי חיים שניזונים מאכילת בעלי חיים אחרים.

¹ בראשית, א כא, כד-כה

² והכלורופיל – הצבע הירוק שבעלים

המים

למים (עיקרון סיר הלחץ), ובאמצעות לחץ אפשר לשמור על מצב מוצק של החומר. החומר היחיד, שיוצא מהכלל הזה הם המים. ריכוז המים הגבוה ביותר הוא בחום של ארבע מעלות צלזיוס, כלומר: מעל לנקודת הקיפאון. התוצאה היא שהקרח יצוף על פני המים הקרובים לקיפאון. מסיבה זאת, כל החומרים קופאים מלמטה למעלה ואילו המים קופאים מלמעלה למטה. התוצאה היא שהאגמים והנחלים קופאים מלמעלה ויוצרים שכבה מבודדת של קרח ומתחתם נשארים תמיד מים נוזליים. אילו היו המים קופאים כמו יתר החמרים, לא היינו יכולים לחיות על פני כדור הארץ. בהמשך נדון בנפלאות אחרות של הבריאה, המקיימות את חיי היצורים בעולמנו.

להסבר פלאי הבריאה יש להוסיף את המים. המים הם חיוניים לחיים. למים תכונה פיזיקאלית שאינה קיימת בשום חומר אחר. כל החמרים שבטבע עוברים מצבי צבירה: בקור הם קשים. עם החימום הופכים לנוזל ועם חמום נוסף הופכים לאדים. איזה חום הופך מצב צבירה למצב הצבירה הבא, תלוי בחומר. במצב הצבירה המוצק ריכוז היחידות הוא הגדול. למעשה בנקודת הקפאון המשקל הסגולי הוא הגבוה ביותר. בנפח מינימאלי יש כמות גדולה של חומר, כלומר הנפח קטן יותר (המשמעות היא גם שהחומר כבד יותר).

במצב הצבירה הנוזלי הנפח גדול יותר, ובמצב הצבירה של הגזים (האדים) הוא הגדול ביותר. לכן האדים המתקבלים ע"י רתיחת המים מסוגלים להפעיל מכונות קיטור. באמצעות לחץ אפשר להפוך אדים

תקציר

הקב"ה ברא את עולמו בצורה מסויימת, שכל צומח וחי יוכלו לחיות בתוכו. לכל אחד מהיצורים יש מחזור חילוף חמרים. הצמח מייצר את הסוכר מהמים, ודו תחמוצת הפחמן בעזרת אנרגיית השמש. את החמרים החסרים סופג הצמח עם המים מהאדמה. אחרי מות הצמח חוזרים החמרים אל האדמה.

בעל החיים אוכל את הסוכר ובאמצעות החמצן שהוא נושם מהאוויר, הוא מקבל את האנרגיה החיונית לפעולותיו ולחימום גופו. בה בעת, עם פירוק הסוכר, הוא מחזיר לאוויר את דו תחמוצת הפחמן ואת המים. המים מאד חיוניים לתהליכים אלו, שכן המים מהווים עד 90% של הגוף של החי והצומח.

הקב"ה יצר את כללי הפיסיקה, שאחד מהם הוא המעבר מחומר גזי לנוזל ומהנוזל למוצק. הכלל אומר: ככל שהחומר מרוכז יותר הוא משנה את מצבו. אם דוחסים גז הוא הופך לנוזל ואם הוא נדחס יותר הוא הופך למוצק. החומר היחיד שאינו נשמע לגמרי לכלל הזה הם המים. המים הם בריכוז הגבוה ביותר בארבע מעלות צלזיוס, אך הם קופאים רק באפס מעלות. התוצאה היא שהחומר המוצק שוקע בדרך כלל בנוזל והקיפאון מתחיל מלמטה למעלה. במים, הקרח צף על פני המים והקיפאון מתחיל מלמעלה. דבר זה מבטיח שהמים והנחלים לא יקפאו לעולם. בתחתית הים והנהרות יהיו תמיד מים נוזליים וחיות המים לא יקפאו. תופעה זו היא יסוד לחיים על פני כדור הארץ.

Definition of Species

Introduction

God created the world as a completely self contained system fueled by an external source, solar radiation. There is a constant turnover of substances within the system. Plants produce sugars from water, carbon dioxide, and solar radiation. The production of these sugars produces oxygen which is released into the atmosphere. The remaining compounds for nourishing the plant are taken from the earth and after the plant's death they return to the soil. Animals in turn eat the sugars contained within the plants and when these sugars are combined with oxygen from the air, they produce energy for themselves while releasing water and carbon dioxide into the atmosphere.

More than 75% of living organisms is water and this is the secret of life on earth. Whereas all liquids, other than water, are most dense when they change from the liquid phase to the solid phase, water is most dense at four degrees Celsius, whereas it freezes at zero degrees, at which temperature it is less dense than it is at four degrees. Consequently ice floats on the surface of water or freezes on the soil surface and the plants and animals can survive in the underlying water or soil in spite of extreme air temperature variations.

Definition der Arten

Einleitung

Gott schuf die Welt als ein ganzes System. Pflanzen und Tiere ergänzen sich dabei. Die Pflanzen produzieren Zucker aus dem Wasser und Kohlendioxyde aus der Luft. Beim Aufbau des Zuckers wird Sauerstoff frei. Die weiteren Substanzen erhält die Pflanze von der Erde.

Durch den Zuckerverzehr und durch den Sauerstoff, den sie durch die Luft einatmen, haben die Tiere genügend Energie, um aktiv zu bleiben und ihren Körper warm zu halten. Sie geben der Luft Kohlendioxyde und Wasser zurück.

Zirka 80% der lebenden Substanz ist Wasser. Jede Substanz in der Welt hat die Eigenschaft, ihren Aggregatzustand von der flüssigen in die harte Form bei der grössten Konzentration zu durchgehen. Wasser ist besonders, da es die einzige Substanz auf der Welt ist, bei welcher die grösste Konzentration bei 4 Grad Celsius liegt und der Gefrierpunkt bei null Grad. Dies ermöglicht, dass das Eis über Wasser schwimmt und dass das Wasser im Winter nicht ganz gefriert. Dieses Wunder ermöglicht das Leben auf unserer Erde.

Definition des especes

Introduction

Dieu a créé le monde comme un système global. Les végétaux et les animaux se complètent, Les végétaux produisent du sucre à partir de l'eau et de l'oxyde de carbone à partir de l'air. De l'oxygène est libéré lors de la création du sucre. La plante obtient les autres substances du sol.

Par la consommation du sucre et l'oxygène qu'ils reçoivent en respirant de l'air, les animaux ont suffisamment d'énergie pour être actifs et maintenir leur corps chaud. Ils restituent de l'oxyde de carbone et de l'eau à l'air.

Environ 80% de la substance vitale est constituée d'eau. Toute substance dans le monde a la propriété, lors de la concentration la plus grande, de passer pour son état d'agrégation de la forme liquide à la forme solide. L'eau est particulière, vu que c'est la seule substance au monde dont la concentration la plus élevée se situe à 4 degrés Celsius et le point de congélation à zéro degré. Ceci permet à la glace de flotter sur l'eau et qu'en hiver l'eau ne gèle pas entièrement. Ce miracle permet la vie sur notre terre.

Классификация видов

Введение

Бог создал этот мир как полностью самодостаточную систему, получающую энергию от внешнего источника - солнечной радиации. Внутри этой замкнутой системы происходит постоянный круговорот веществ. Растения производят углеводы из воды, углекислого газа и солнечного излучения. В процессе синтеза углевода в атмосферу выделяется кислород. Питательные вещества для растения взяты из почвы и после гибели растения оно полностью разлагается, возвращаясь в ту же почву. Животные в свою очередь потребляют углеводы, содержащиеся в растениях, и, используя их и кислород из воздуха, производят необходимую им энергию, выделяя в воздух воду и углекислый газ.

Все организмы практически на 80% состоят из воды, и это является главной загадкой жизни на земле. В отличие от всех остальных жидкостей, существующих в природе, которые становятся более плотными при понижении температуры, вода является самой плотной при температуре +4°, и замерзает при 0°. Это означает, что лед плавает на поверхности воды, а вода замерзает в поверхностных слоях почвы, в то время как животные или растения могут выжить в нижележащих слоях воды или почвы, несмотря на резкие температурные колебания.

פרק ב': למינו

2. פרה הולנדית (אם הפרה הישראלית)

1. ממלכת: החי
2. מערכת: בעלי חוליות
3. משפחה: יונקים (בניגוד לדגים, עופות וכדומה)
4. סדרה: בעלי הפרסות (בניגוד לטורפים, דובים וכדומה)
5. תת סדרה: מפריסי הפרסה (בניגוד לסוסים וחמורים ודומיהם)
6. סוג: פריים (בניגוד לאיילים וכדומה)
7. מין: פר (בניגוד לכבש, עז, גירף וכדומה)
8. גזע: אוסט-פריזי [הולנדי] (בניגוד לשוויצרי, ערבי, ז'בו וכדומה)

מינים בהלכה

בהלכה הדבר נוגע לברכות, לכלאים, למסורת בבעלי חיים, הגדרת ארבעת המינים לסוכות ועוד. לכן חשוב לדעת להגדיר כל דבר במקומו.

השלכות לעניין ברכות

גם בהלכה ישנן הגדרות שונות, הבנויות עקרונית על אותה שיטה: למשל יין:

בבריאה נבראו הצמחים ובעלי החיים, כל אחד למינו. במדעי הטבע מקובל להגדיר את בעלי החיים והצמחים לפי מתכונת מסויימת⁴. לפי שיטה זו החלוקה היא לקבוצות, והללו לקבוצות והללו שוב לקבוצות קטנות מהן. זה נמשך עד להגדרת היחידה הבודדת, שאינה משמעותית לדיוננו.

ניקח לנו שתי דוגמאות:

1. תרנגול לגהרון (התרנגולת המקובלת אצלנו להטלת הביצים)

1. ממלכת: החי
2. מערכת: בעלי חוליות (בניגוד לתולעים, חרקים וכדומה)
3. משפחה: עופות (בניגוד לדגים, יונקים וכדומה)
4. סדרה: דמויי השכווי (בניגוד לברווזים, יונים וכדומה)
5. סוג: פסיוניים (בניגוד לדמויי שכווי אחרים, כמו שכווי היער וכדומה)
6. מין: תרנגול לשלו, פסיון (ודומיהם)
7. גזע: לגהרון

⁴ נומנקלטורה ע"ש Linnée.

סוס וחמור יצא פרד. הפרדות מסוגלות להזדווג, אך לא יהיו לפרדות צאצאים, לא בזיווג עם פרדות, לא עם סוסים ולא עם חמורים.

המונח מין בהלכה מקביל בעיקרו למונח מין במדע, אבל אינו זהה אתו. יש מקרים בהם שני צמחים או שני בעלי חיים אינם כלאים זה בזה⁷ אע"פ שאינם ממין אחד ואפילו לא מסוג אחד. "תרנגול טווס ופסיוני, כלאים זה בזה"⁸, כלומר הם ממינים (ואולי מסוגים) שונים. נניח שהכוונה לפסיון, תרנגול וטווס המוכרים לנו (דבר שאינו חייב להיות מדויק), הרי שלושה אלה שונים זה מזה במראה, בגודל ובצורה, בדרכי החיים וכן באפשרות הרבייה. הגורם החשוב ביותר, בהגדרה ההלכתית, הוא המראה. את מיני החגלה אנו מזהים רק לפי הקולות שהם משמיעים. נתון זה אינו יכול לשמש נתון לזיהוי בתנאי בית המטבחים.

השוחט רק רואה את העוף ואינו מבחין אלא בחיצוניותו. לכן ייתכן שכל צפרי השיר, לפחות אלו שהם בגודל דומה, של 14 עד 18 ס"מ, נחשבים כולם למין אחד, פרט לאלה שיש להם סימני היכר בולטים. כסימני היכר מבחינה זו יהיו צורה שונה של הראש, למשל עם בליטה במקום מסויים או נוצות בעלי צורה מיוחדת, צבעי נוצות בולטים במיוחד או יחס לא רגיל באורך ובגודל חלקי גוף שונים.

מצד שני, כשמדובר באווז הבית ואווז הבר, שהם כלאיים זה בזה – כבר נשאלת השאלה בגמרא: האם משום שצווארו של האחד ארוך משל השני הם כבר כלאיים? הגמרא היתה צריכה לתת הסבר נוסף לכך, עיי"ש. מבחינה ביולוגית הם בוודאי

היין עולה בברכתו על הנושאים ברכה נמוכה יותר. סדר הברכות מלמטה למעלה:

שהכל נהיה בדברו (ברכה מתאימה לכל מי שאין לו ברכה מיוחדת ומתאימה לכל מאכל בעולם)⁵.

בורא פרי האדמה (ברכה לא מתאימה לחומר מן החי ולחמרים שאינם מן הצומח).

בורא פרי העץ (ברכה לא מתאימה לירקות ולצמחים בהם הענף אינו מוציא שוב פירות).

בורא פרי הגפן (ברכה שאינה מתאימה לפירות עץ, כמו תפוחים ואפילו לענבים עצמם, אלא רק למיץ הענבים - היין)⁶.

השלכות אחרות

ההגדרות לכל אחת מהקבוצות ותת הקבוצות במדעי הטבע היא קבועה (פחות או יותר). היחידה הקטנה ביותר המין (Species) – המתחלקת, אמנם, שוב לגזעים – מוגדרת כדלקמן: שני צמחים או שני בעלי חיים הם ממין אחד, בזמן שקיימת אפשרות הכלאה ביניהם וצאצאי הכלאה זו יהיו מסוגלים לפרות ולרבות. חלק אחרון שבהגדרה זו חיוני, הואיל וקיימות הכלאות מסויימות, שצאצאיהם אינם פרים ורבים, לדוגמא: מהכלאת

⁵ ישנה מעין פירמידה שבבסיסה נמצאת ברכת שהכל, שהיא נכונה, אבל אינה זו הנאמרת. מעליה נמצאת ברכת בורא פרי האדמה. מעליה נמצאת ברכת בורא פרי העץ, בכיוון אחד, שמעליה נמצאת ברכת בורא פרי הגפן. מעל ברכת בורא פרי האדמה נמצאת, בכיוון אחר, ברכת בורא מי מזונות, שמעליה ברכת המוציא לחם מן הארץ. מי שטעה וברך ברכה נמוכה יותר יצא ידי חובתו (כי היא אינה שקרית). לעומת זאת, מי שטעה וברך ברכה גבוהה יותר, ברך ברכה לא נכונה, וחייב לחזור ולברך.

⁶ ראה כיצד מברכין, ברכות פרק ו

⁷ פליקס, י. כלאי זרעים והרכבה, תל אביב, תשכז

⁸ בבא קמא נה א

אין מי שמפקפק במסורת הטהרה של התרנגולת הלבנה מגזע לגהרון, המציפה את שווקי ישראל¹⁴, אע"פ שגזע זה הופיע (בארץ) לפני עשרות שנים בלבד.

יש להעיר גם על ההבדלים הקיימים בתוך המין עצמו. בעופות וביונקים שונים בולטת ביותר הדו-פרצופיות המינית¹⁵. הזכר שונה מהנקבה במבנה, בגודל ובצורה. לעתים בולטים ההבדלים עד כדי כך, שיש מקרים בהם רק אחד המינים הותר באכילה¹⁶. יתר על כן, האפרוח לעתים שונה מהבוגר בסימני גוף שונים. ישנם גם הבדלים הנובעים מהגיל, ומשתנים במשך החיים¹⁷.

המסקנה המשתמעת מכאן, שהגדרת המין בדברי חז"ל, קרובה, אך אינה זהה בהכרח להגדרה במדע.

הגדרת המין בהלכה היא, על פי רוב, רחבה יותר מזו של המדע. הרמב"ם¹⁸ אומר: אין לך בכל בהמה וחיה שבעולם שמותר באכילה חוץ מעשרת המינים המנויים בתורה... הן ומיניהן כגון שור הבר והמריא שהם ממיני השור וכולי. כמעט בתחילת דבריו¹⁹ הוא מביא: וכל בהמה שהיא מעלת גירה הרי היא מפרסת פרסה... מכאן שכל הבהמות והחיות המעלות גירה ומפריסות פרסה כלולות בעשרת המינים המנויים בפסוק. זאת

¹⁴ הגזע של תרנגולים אלו היה כנראה ידוע כבר בזמן הרומאים. הוא אצלנו הגזע המשובח להטלת הביצים. עבור בשר משתמשים בעיקר בתרנגולות מוצלבות (ראה להלן בעניין התרנגולים) היום זה הגזע החשוב והעופות לבנים. האחרונים התלבטו: האם מותר לחפש תרנגול לבן לכפרות. היום קשה למצוא בשוק עוף שאינו לבן.

¹⁵ שבין הזכרים לנקבות

¹⁶ ראה למשל בעניין שכווי היער

¹⁷ ראה להלן בעניין הארבה

¹⁸ פרק א, מהלכות מאכלות אסורות, הלכה ח

¹⁹ שם, בהלכה ב

מינים שונים ולכן אין פלא שיהיו כלאיים זה בזה. מאידך גיסא, נדיר מאד שבעלי חיים הנחשבים במדע למין אחד יהיו כלאיים זה בזה. ישנם מינים שהם מצבי ביניים כמו היעל והעז, שהם מתרבים יחד ונראים שונים ביותר והם כלאיים זה בזה⁹.

יש¹⁰ המנסים להתיר עופות ממין מסויים, על סמך העובדה שאפשר להכליאם עם עופות מותרים, והצאצאים נראים כעופות ההם, הואיל וכל היוצא מן הטהור טהור¹¹, הרי אפרוח זה, הדומה לאביו, יוצא מאם טהורה, הוא טהור. נוכח העובדה, שמדובר בהכלאה של שני בעלי חיים שונים, יש להניח שהצאצאים ישאו דמיון לשני ההורים, אך לא ידמו דמיון מוחלט לא לאב ולא לאם. קרוב לוודאי שצאצאי הכלאות כאלו יהיו בלתי פוריים¹². יש הרבה פוסקים שאינם הולכים בקו זה וסוברים שאפרוח כזה, הדומה לאביו לא יהיה מותר, מכיוון שיש בו גם מאביו¹³ לכן, לא תמיד ניתן לסמוך על זה.

עוד יש להעיר, שלעתים הדמיון המורפולוגי (תחזואתי) בין מינים שונים גדול בהרבה מהדמיון בין שני גזעים של אותו הסוג. למשל: הדמיון שבין דרור הבית, הדרור הספרדי, הדרור האיטלקי ודרור העצים וכן הדמיון שבין גזעי היונים גדול בהרבה מן הדמיון שבין גזעי התרנגולת, אע"פ שגזעי התרנגולות השונים שייכים כולם למין התרנגולים, הן מבחינה מדעית והן מבחינה הלכתית.

⁹ ראה למשל: הרב א. כץ, היעז, תורה ומדע, כרך א, עמודים 75 ואילך, תשל"א

¹⁰ דרכי תשובה יו"ד, פב, סעיף קטן לב

¹¹ בכורות פרק א, משנה ב

¹² לכן לפי המדע אינם ממין אחד.

¹³ ראה דרכי תשובה שם

להיות כה דומים למותרים עד שהשוחטים, שאינם בעלי ידע בהכרת בעלי חיים, ידעו שמדובר בעוף טהור. ישנם מקרים בהם אסרו החכמים עוף טהור, משום דאתי לאיחלופי²⁰ בעוף טמא²¹.

בשעה שאנו מכירים הרבה עשרות (מאות) של בעלי חיים המעלים גירה ומפריסים פרסה. במיני העופות חייבים אנו ללכת לפי המראה החיצוני של העוף. הם צריכים

תקציר

הבורא ברא את כל הצמחים ובעלי החיים לפי סכימה דומה. התורה מדברת על למינו או למינהו. הדמיון כל כך גדול עד שהביא את החוקרים לומר שיש כאן התפתחות מאחד לשני. הקבוצה הקטנה ביותר שאנו יכולים להגדירה הוא המין. מתחת להגדרת המין, אנו מדברים על גזעים ושוב על השינויים שבין הפרטים.

הגדרת המין בהלכה אינה מקבילה בדיוק להגדרה המדעית, אם כי ההגדרות דומות מאד. ההגדרה ההלכתית בדרך כלל רחבה ומקיפה יותר. צמחים ובעלי חיים שבמדע משתייכים כבר למינים שונים, עפ"ר בהלכה הם עדיין שייכים לאותו המין. על כל פנים זקוקים אנו להגדרות, מה שייך עדיין לאותו המין ומה כבר נכלל במין שונה.

במקרים רבים אנו זקוקים למסורת, כמו בעופות, ואז עלינו לברר אם העוף הבעייתי הינו עוד ממין מסוים, או הוא כבר שייך למין אחר. ישנן תשובות שונות בנידונים אלו. היום אנו יודעים להסביר דברים שהיו עלומים מאתנו מאות בשנים. האם יש לעובדות אלו משמעות הלכתית? כדוגמא: לפני כמאה וחמשים שנה, לא היו כמעט תרנגולות לבנות, היום כמעט כולן לבנות.

The Species

The Torah and science describe the creation of plants and animals in roughly the same order. The Torah uses the term the le'mino for its steps (species give forth their species) which follow the same paradigm of species differentiating from a primal species in the theory of evolution. The species is the smallest classification for a sort of plant or animal group. However the scientific definition of species is somewhat arbitrary since it can be based on structural similarity, ability to hybridize, geographical isolation and genetic similarity. Species are further divided into subspecies due to minor variations. In the last decade there has been a tendency to reclassify many species based on genetic sequence, but there is no agreement on the criteria as to what magnitude of percentage difference is necessary to force us to recognize a new species or a subspecies.

The scientific and the Halachic definitions of species are therefore not necessarily the same, although they at times coincide. The definition of species

²⁰ ייתכן להחליפו

²¹ ראה שכווי היער

in Halacha is generally broader, in that animals or plants which belong to different species in scientific terms can sometimes be defined according to the Halacha as one species. Recognition of this difference is crucial for defining what species are considered forbidden outbreeding, i.e. Kilayim.

As we shall see in subsequent chapters, it is generally agreed that fish and mammalian species can be categorized by their ability to produce fertile offspring or by structural similarities. However, in the case of birds, a Messora (Tradition) is required. For examples, all of the hundred variations of chickens are scientifically treated as one species. The major type used today in the Western world is the white chicken which only a few hundred years ago was very rare because people associated it with witchcraft.

Die Art (Spezies)

Die Welt der Pflanzen und Tierewurden nach einem Plan-"leMino"-erschaffen. Diese Ähnlichkeit führte die Wissenschaftler zur Evolutionstheorie. Die kleinste Einheit einer Gruppe wird als Art (Spezies) bezeichnet. Ferner redet man von verschiedenen Rassen und weiteren individuellen Unterschieden.

Die wissenschaftliche und die halachische Definition der Arten sind nicht identisch, obwohl sie einander sehr nahe liegen. Die halachische Definition ist meistens etwas breiter angegeben. Ähnliche Arten, die in den wissenschaftlichen Definitionen nicht zur selben Sparte gerechnet werden, werden in der Halacha häufig als eine Art definiert.

In vielen Fällen benötigen wir eine Tradition, dass ein Tier gegessen wurde, z.B. bei Geflügel. Hierbei stellt sich jedoch die Frage, ob eine spezifische problematische Geflügelart der Erweiterung einer früheren Definition oder einer neuen Art entspricht. So definieren wir heute verschiedene Hühner als Teil einer Geflügelart. Z.B. sind heute die meisten Hühner weiss, obwohl es vor einigen hundert Jahren schwierig war, ein weisses Huhn zu finden.

Les espèces

Le monde des végétaux et des animaux a été créé selon un plan "Lemino". Cette similitude a conduit les scientifiques à la théorie de l'évolution. La plus petite unité d'un groupe est désignée comme espèce. On parle en outre de races différentes et d'autres différences individuelles.

Les définitions scientifiques et halahique des espèces ne sont pas identiques malgré qu'elles soient très proches. La définition halahique est la plupart du temps quelque peu plus large. Des espèces semblables, qui dans la définition scientifique

ne sont pas compris dans la même branche, sont souvent définies dans la halaha comme une seule espèce.

Dans de nombreux cas, nous avons besoin d'une tradition (Messora) selon laquelle un animal a été mangé, par ex. en ce qui concerne la volaille. Ici se pose toutefois la question de savoir si une espèce spécifique de volaille problématique correspond à une extension d'une précédente définition ou d'une nouvelle espèce. Ainsi, nous définissons aujourd'hui différentes poules comme faisant partie de la volaille. Par exemple, de nos jours, la plupart des poules sont blanches, alors qu'il y a quelques centaines d'années, il était difficile de trouver un poulet blanc.

Виды

Тора и наука описывают создание растений и животных примерно в том же самом порядке. Тора использует термин *limino* для описания этих этапов (от одних видов происходят другие), следуя той же парадигме видов, дифференцирующихся от основного вида в теории эволюции. Вид является наименьшей биологической единицей. Однако научное определение вида несколько произвольно, так как это может быть основано на структурном подобии, способности к скрещиванию, географической и генетической близости. Таким образом, виды далее могут быть разделены на подвиды из-за незначительных вариаций. В минувшем десятилетии возникла тенденция к повторной переклассификации многих видов, исходя из их генетической близости, однако не существует определенных критериев относительно того, какой процент в генетическом различии составляет вид или подвид.

Научное и алахическое определения понятия вида не идентичны, несмотря на некоторую схожесть. Алахическое определение является более широким, и животные или растения, которые согласно научной классификации принадлежат к разным видам, могут быть определены согласно алахе как один и тот же вид. Это определение является важным для дефиниции видов, смесь которых считается Килаим.

Как это будет обсуждаться в последующих главах, вполне возможно, что рыба и относящиеся к млекопитающим виды могут быть охарактеризованы согласно их способностям к созданию потомства, способного к воспроизведению, или структурной общности. Однако, что касается птиц, для их классификации необходима Масора (устная традиция). Например, все сотни разновидностей цыплят являются одним видом, но главным типом, используемым сегодня в западных странах, является белый цыпленок, который всего – лишь несколько сотен лет назад был необычайно редок на столько, что люди связали это с колдовством.

פרק ג':

חוקי מנדל בתורשה

אחידים. בדור השני תחול ההתפלגות ויהיו חלק כמו הדור הראשון והייתר יהיו ירוק-חלק, צהוב-חלק, ירוק-מחוספס וצהוב-מחוספס. כאן נוצרו שני הרכבים חדשים. זה נכון לפי התיאוריה של מנדל לגבי כל תכונה בנפרד.

היום, לאחר שנתגלו הכרומוזומים, ראה פרקה, ידוע לנו שיש תכונות שהולכות ביחד, כי הם על אותו הכרומוזום. גם קשר זה אינו מוחלט לגמרי, כי יש הדבקות והפרדות בין כרומוזומים. כך ייתכן ששתי תכונות, שבדרך כלל עוברות יחד, ייפרדו. תופעה זו נעשית תדירה ככל שהמרחק שבין התכונות על הכרומוזום גדול יותר.

איך משנים חומר גנטי?

כאמור, כל תא מין קבל כרומוזומים מהסב האחד וכרומוזומים מהסב השני. איזה חומר תורשתי יקבל הצאצא, אי אפשר לדעת מראש. לכן, אפילו אם הוא קבל תכונה מסויימת מהאב, עדיין לא ברור אם קבלה מאבי האב או מאם האב. ייתכן אפילו שהתכונה היתה אפילה (לא מורגשת) ולא ידוע מאין היא הגיעה. דבר זה חוזר על עצמו בכל דור. אם שני ההורים נושאים תכונות שוות, התכונות

נזיר נוצרי, בשם גרגור מנדל (-1822 1884) גידל אפונים בחלקת אדמה. הוא גילה שני חוקים ופחד לפרסמם, כי בכנסייה לא היה מקובל בזמנו לעסוק במחקר. לאחר שמת, מצאו במגירתו את התוצאות, המהוות עד היום את הבסיס החשוב ביותר בלימוד תורת התורשה.

הוא טיפח אפונים ומצא תוצאות מעניינות.

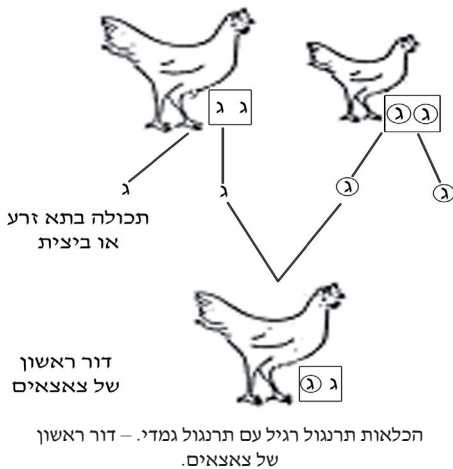
1. אם ממיינים את הזרעים, לפי גודל, וזורעים אותם, הנזרעים מאפונים גדולים יתנו אפונים גדולים והקטנים קטנים. דבר זה, בנתונים רגילים, נכון עד לגבול מסויים. אחר כך הם מגיעים לגודל שלא ישתנה עוד.

2. אם מכליאים אפונים מסוג אחד (צהובים) באפונים מסוג אחר (ירוקים) יהיו כל הצאצאים בדור הראשון שווים (צהוב, ירוק או צבע ביניים). אם נכליא את הצאצאים בינם לבין עצמם, תהיה הפרדה בדור הבא: רבע ידמו לסבא האחד ורבע לסבא השני. מחצית הצאצאים יהיו כמו הדור הראשון - ההורים.

3. אם מכליאים סוגים השונים זה מזה בשתי תכונות, למשל: ירוק-חלק עם צהוב-מחוספס, יחול הכלל הקודם לגבי כל תכונה בנפרד. בדור הראשון יהיו כולם

זו. לתרנגול רגיל יש תכונה מקבילה, אלא שהיא שלילית – לא גמד. תכונה זו נסמן ב ג. תרנגול זה אינו גמד. תכונה זו (להיות לא גמד) שלטת – דומיננטית ואותה נסמן ללא סוגריים. מספיק שתרנגול יירש מאחד משני הוריו תכונת ג (שלילית לגמדות) אחת, כדי שלא יהיה גמד. לתרנגול רגיל יש, לפי זה, או שני ג ג או ג אחד ו (ג) אחד, במקרה הראשון הוא יוכל להוריש רק את הגודל הרגיל ובשני יוכל להוריש את שניהם. במקרה זה, אם האפרוח יקבל גם מהצד השני את ה (ג), הוא אכן יהיה גמד. התמונה הראשונה מראה את הדור הראשון של שני הורים בעלי ג ג ו (ג) (ג). הצאצא ישא את התכונה ג (ג) ויהיה בגודל רגיל.

בזיווג שבין ג ג ו ג ג, כששני ההורים נורמאליים יהיו כל הצאצאים ג ג ולכן בעלי גודל רגיל. במקביל אם שני ההורים נושאים (ג) (ג) יהיו כל הצאצאים בעלי (ג) (ג) ויהיו גמדים.

נראה כאילו יש לנו שני מינים שונים, שאחד גמדי והשני בגודל נורמאלי. לעומת זאת, אם נזווג ג ג עם (ג) (ג) ישאו כל הצאצאים בדור הראשון את התכונות ג (ג) ולכן ייראו בגודל רגיל, אבל יורישו גם את הגמדות לצאצאיהם.

נעשות יותר ויותר קיצוניות²². דם חדש מזרים אפשרויות חדשות וזה המשחק של הבריאה. הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה לחברו, לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם²³.

היום, מגדל בעלי החיים מעוניין להפיק את התועלת המירבית. לפיכך, הוא מחפש את בעל החיים הנושא את התכונות הרצויות, ומכליא אותו עם בעל החיים הנמצא בלהקה שלו. הוא חוזר על ההכלאה, עד שכל הצאצאים נושאים את התכונה הרצויה. כך מקבלים זנים חדשים של עוף ובקר לבשר, עופות לביצים ופרות לחלב וכדומה²⁴.

לצורך הבנת העניין נשתמש בשתי דוגמאות, שהובאו בהלכה, ונשאלה עליהן השאלה: האם מדובר במין חדש או לא. בשתי דוגמאות אלו, נראה בבירור שמדובר בתרנגול שנשתנה.

תרנגול גמדי

התרנגול הגמדי נראה כתרנגול רגיל, אלא שהוא קטן ממנו בהרבה. אם מישהו מעוניין לגדל דורות של תרנגולים, אך אינו זקוק לא לבשר ולא לביצים, הוא יכול להיעזר בתרנגול הגמדי. תרנגול זה קטן, צורך פחות מקום למחייתו ופחות מזון לקיומו.

לתרנגול הגמדי תכונה לגמדות. תכונה זו עליו לקבל משני הוריו; כלומר: זו תכונה נשלטת, או בלשון המדעית רצציבית. תכונה זו נסמל באות מוקפת בסוגריים (ג) (ג). תרנגול גמדי ירש משני הוריו תכונה

²² זו הסיבה שנישואי קרובים אינם רצויים, כי התכונות השליליות [גם החיוביות] נעשות יותר ויותר שכיחות ובלטות.

²³ סנהדרין לז, א

²⁴ ההשלכות שיש לדברים אלו על הכשרות, ראה בפרק מניעת הטריפות, שבכך השני.

לגבינו, יש פה תרנגולים. מביצה שהוטלה על ידי תרנגולת גמדית בוקע אפרוח, הגדל להיות תרנגולת רגילה. זו שוב מטילה ביצה שמתוכה מתפתח אפרוח הגדל לתרנגול גמדי וחוזר חלילה, לפי הביקוש. התכונה הרצויה מופיעה, למספר דורות, ומבטלים אותה כשאין בה עניין.

האם יש מקום לדון על מין אחר? האם ייתכן לדרוש עבור עוף זה מסורת בפני עצמו, למרות המראה השונה? לא.

צוואר ערום

בשנים האחרונות²⁵ הועלתה שאלה חדשה, באופן מעשי: עוף עם צוואר ערום – ללא נוצות בצוואר. את התכונה לצוואר ערום נסמן ב-(ע) ואת התכונה לצוואר רגיל עם נוצות נסמן ב-ע.

עוף הנושא את שתי התכונות (ע) (ע) הוא בעל צוואר ערום מנוצות לגמרי (בתמונה הבאה, מימין). אם הוא בעל תכונות ע (ע) הוא ערום מנוצות, אבל יש לו מעין "זקן" (בתמונה הבאה, משמאל). אם תכונותיו ע ע אז הוא עוף רגיל עם נוצות בצוואר.

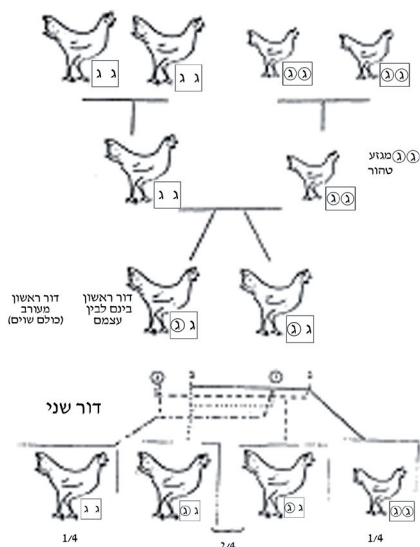

עוף עם צוואר ערום. מימין צוואר ערום לגמרי, משמאל עם זקן.

²⁵ למעשה אינה שאלה חדשה. היא נידונה בפוסקים לפני מאה – מאתיים שנה – ראה להלן במסורת התרנגולים.

אם נזווג עכשיו שניים מהצאצאים של הדור הראשון ג (ג) עם ג (ג) נקבל פיזור של 50% ג (ג) שייראו כתרנגולים רגילים אך ישאו את התכונה לגמדות, 25% יהיו ג ג שהם תרנגולים רגילים, ו 25% יהיו (ג) (ג) והם יהיו גמדים. למעשה יהיו 75% תרנגולים רגילים ו 25% גמדים.

בתמונה הבאה נמצא מראה הכלאת תרנגול רגיל עם תרנגול גמדי. בדור ראשון כולם שווים. בדור השני מתחיל הפיזור: 25% רגיל מוחלט, 25% גמדי ו 50% כמו דור ראשון – נראים רגיל ונושאים את התכונה.

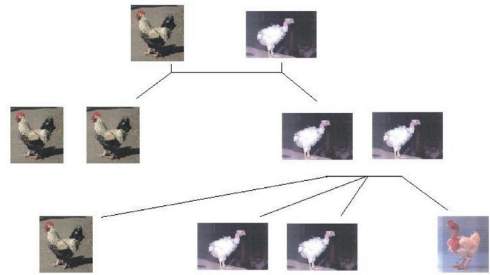
פיזור הגמדות בהכלאת תרנגול רגיל עם תרנגול גמדי.

אם נחזיק את אוכלוסיית הגמדים בנפרד, יהיו כל הצאצאים גמדים. ברגע שנערבבם עם תרנגולים רגילים, יהיו הצאצאים רגילים. אם נוציא את הגמדים בדורות הבאים, תלך התופעה של הגמדות ותיעלם שוב.

את הטיפוח הזה עושה המטבח. אנו רואים את התרנגולים בעלי הגדלים השונים. אנו יכולים להניח (ואפשר אפילו להוכיח) מה החומר הגנטי הנמצא בעוף. שימוש בידע כזה הוא חלק מההנדסה הגנטית.

בעלי "זקן". עוף זה הוא המגודל במשקים ומגיע לשוק הבשר. אם נזווג עופות אלו בינם לבין עצמם יתקבלו 25% עופות רגילים, 25% עופות עם צוואר ערום ו-50% עופות עם "זקן". אם נסתכל על התמונה הקודמת נראה שמעוף רגיל אפשר ליצור במשך שני דורות עוף עם צוואר ערום או עוף עם "זקן", ולהיפך במשך שני דורות אפשר להפוך עוף ערום, דרך עוף עם זקן, לעוף רגיל.

גם כאן תשאל השאלה: האם עוף עם "זקן" או עוף עם צוואר ערום, הם מיני עופות נפרדים, הדורשים מסורת בפני עצמם?²⁶ יש להניח שהתשובה היא שלילית ואין צורך במסורת, כי אין זה מין חדש.

הכלאת תרנגול רגיל [ענ] עם עוף "בעל זקן" [ענ].
 שהיא תערובת עוף רגיל עם עוף בעל צוואר ערום.
 בדור הראשון יהיו הצאצאים חציים רגילים [ענ]
 וחציים בעלי זקן [ענ]. בדור הבא, בהכלאת בעלי
 זקן [ענ] עם ענ [ענ] בינם לבין עצמם יהיו רבע רגילים
 [ענ], רבע בעלי צוואר ערום [ענ] ומחצית שוב בעלי
 זקן [ענ].

אם נזווג עוף רגיל, שאין לו כל תכונה לצוואר ערום עם עוף שצווארו ערום לגמרי, יהיו כל הצאצאים בדור הראשון

תקציר

חוקי מנדל בתורשה תוארו בפרק הזה. הם משמשים עד היום הבסיס העיקרי ללימוד תורת התורשה. החוק הראשון אומר ששני צמחים, או בעלי חיים, השונים זה מזה בתכונה מסויימת, שיוכלאו אחד בשני, יצאו אחידים בדור הראשון. ההתפלגות תיעשה בדור השני. החוק השני אומר שהחוק הראשון חל על כל תכונה בנפרד, מבלי קשר לתכונה אחרת. בדוגמאות מוכרות מההלכה, הראינו שלפי חוקי מנדל אפשר להכניס תכונות לבעלי חיים ולהוציאן, בהתאם לצורך. לפי זה הוכחנו, שתכונות שחשבו שהן מסמלות בעלי חיים אחרים, אינן אלא תכונות שבתוך מין בעלי החיים. לכן לא נצטרך עבורם מסורות נפרדות, כי הן חלק של המסורות הקיימות.

The fundamental laws of Genetics

In this section, Mendel's laws of genetics are summarized. These are the fundamental laws of genetics. The first law says that if we cross two individuals with different characteristics, in the first generation all descendents will be the same. However if the second generation is cross bred, the offspring will

²⁶ רוב הפוסקים הסכימו שצוואר ערום אינו סיבה להיות מין אחר. כשמדובר בצוואר ערום אדום, שבו יש בעייה נוספת לעניין הצבע. נשוב לדון בנושא בדיון על התרנגולים.

express different characteristics in a set ratio. The second law says that the first law applies for each characteristic separately, i.e. transmission of a particular genetic trait is independent of the transmission of some other genetic trait. We also describe how these laws apply to the characteristics which scientists used to describe different species and that this approach can be found in some important Halachic responsa (Tshuvot).

Die fundamentalen Regeln der Vererbungslehre

Die Gesetze von Mendel gelten bis heute als Basis der Vererbungslehre. Das erste Gesetz besagt, dass bei Kreuzung zweier Individuen mit gewissen Eigenschaften, in der ersten Generation alle Nachkommen bezüglich dieser Eigenschaft gleich aussehen werden. Die Spaltung wird in der folgenden Generation stattfinden. Das zweite Gesetz besagt, dass das erste Gesetz bezüglich jeder Eigenschaft, unabhängig von anderen, Gültigkeit besitzt.

Aufgrund der Mendelschen Regeln ist es möglich, Erscheinungen, die nach der Wissenschaft zwei verschiedenen Arten zuzurechnen sind, als eine Art mit verschiedenen Eigenschaften zu betrachten.

Les règles fondamentales de la génétique

Les lois de Mendel sont considérées jusqu'à présent comme le fondement de la génétique. La première loi dit que lors du croisement de deux individus avec certaines caractéristiques, tous les descendants de la première génération se ressembleront en ce qui concerne ces caractéristiques. La division aura lieu dans la génération suivante.

La deuxième loi précise que la première loi est valable pour n'importe quelle caractéristique, indépendamment des autres.

Sur la base des lois de Mendel, il est possible de considérer des apparitions qui, selon la science, relèvent de deux espèces différentes, comme une espèce avec des caractéristiques différentes.

Основополагающие законы генетики

В этом разделе рассказывается о Законах генетики Менделя. Существуют фундаментальные законы генетики. Первый закон говорит, что, если мы скрещиваем два организма различающиеся по одной паре контрастных признаков, в первом поколении, все потомки приобретут доминирующий признак одного из родительских организмов. Однако,

во втором поколении будут проявлены уже оба признака. Второй закон говорит, что передача одной генетической черты независима от передачи некоторой другой генетической черты. Мы также описываем, как эти законы соотносятся с характеристиками, которыми ученые описывают различные виды, и каким образом этот подход может быть обнаружен в важных алахических респонсах (Тшувот).

פרק ד':

בעל חיים שנשתנה

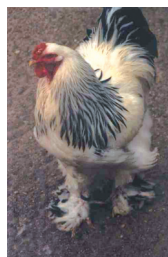
מוכלא עם בעל החיים הרגיל. ידוע מבני האדם, שאם במשפחה אחת כולם קטנים, הם נוטים להתחתן עם בני משפחה שהילדים גדולים, ולקבל בדרך זו ילדים יותר גדולים.

במאות השנים האחרונות למדו הרבה על התורשה וגורמיה, וקיימת האפשרות לכוון חלק ממנה. בדרך מקבילה אנו יכולים להעביר תכונה תורשתית מבעל חיים אחד למשנהו או לסלק תכונה מסויימת, במשך הדורות שמגדלים את בעלי החיים.

הדבר בולט במיוחד בעופות. הדבר משמעותי גם בבעלי חיים אחרים (כבשים, עזים ופרות).

להקלת העניין נשתמש בדוגמאות מגידול העופות. אם אנו מעוניינים בתכונה מסויימת בלהקת העופות שלנו, עלינו לדאוג להכלאת עוף בעל התכונה המבוקשת עם העופות שבלהקה שלנו. התוצאה תהיה, אם הדבר מבוצע על פי כללי התורשה, הופעת התכונה הרצויה, בלהקה שלנו. זה יוכל להיעשות עבור תכונה מסויימת, או עבור חלקי תכונות ומצבי ביניים. כל זה ניתן לביצוע לפי תכנית - דבר זה נקרא הנדסה גנטית קלאסית.

היום מתברר שחלק מהתכונות בעופות מסויימים שבהם דנו הפוסקים, האם מדובר בעופות חדשים, מושגות באמצעות ההנדסה הגנטית הקלאסית²⁷. דוגמאות בולטות הן בין הייתר: עוף עם נוצות על הרגלים, עופות עם צוואר ערום, עופות עם נוצות זקופות על הראש.

עוף עם נוצות על הרגלים

עוף עם נוצות מהופכות על הראש

ההנדסה הגנטית הקלאסית בנוייה על כך, שבעל חיים הנושא תכונה רצויה

²⁷ ראה להלן בעניין מסורת התרנגולות.

השאלה היא במקרה הראשון: מה יקרה אם נכניס לחומר התורשתי תכונה שתתבטא באפרוח והוא יוריש אותה לצאצאיו, תכונה שנוציאה שוב, בשעה שלא נרצה אותה עוד?

חז"ל אמרו: גבוה לא ישא גבוהית שמא יצא מהם תורן. ננס לא ישא ננסת שמא יצא מהם אצבעי²⁹. חכמינו ידעו על סיכום תכונות תורשתיות.

אם לאחר מספר דורות נמצא שהתכונה אינה רצויה לנו, אפשר שוב לבטלה. אפשר אפילו להכליא עופות כד, שרק הדור הראשון ישא את התכונות המבוקשות. בני הדור הבא שוב ייראו כאחד הסבים ולא ישאו את התכונה האמורה.

במקרה האחרון נראה לומר, לדעתי, שמדובר בעוף שנשתנה באקראי, שנולד מתרנגול רגיל ומוליד שוב תרנגול רגיל. במקרה זה נראה שאין שום שאלה, וברור שמדובר בעוף שנאכל במסורת²⁸.

תקציר

ידוע שתכונות הנמצאות באם ישתנו בוולד, אם זרע האב יישא תכונות תורשתיות אחרות. בהכלאה בתוך מסגרת המין, אפשר לשנות בדרך זו תכונות תורשתיות, ולהכניס לתוך הטיפוח תכונות אחרות. בהתאם לצורך, אפשר שוב להכליא עם בעל חיים שאינו נושא את התכונה. תכונה כזו, שאפשר להכניסה ולהוציאה בהתאם לצורך, בוודאי אינה סימן שבעל החיים הוא ממין אחר. לעומת זאת, אם החומר התורשתי הוא בעל השפעה חזקה עד כדי כך, שהוא ישפיע על הצאצאים לעולם, מדובר אולי כבר במין חדש.

Changed Species or New Species

Many of the peculiar characteristics of a mother will not be expressed in the offsprings' characteristics if the father has a different peculiar characteristic. If such changes can be inserted and removed by choosing another parent easily, we do not describe the offspring as a different species. On the other hand, if the genetic material has been dramatically altered and the new characteristic does not change readily, it is possible that the offspring could be defined as a new species.

Veränderte Art oder eine neue Art

Es ist bekannt, dass Eigenschaften einer Mutter durch die Befruchtung eines Vaters, der andere Eigenschaften trägt, im Neugeborenen verändert werden können. Beim Kreuzen innerhalb der Art können solche Eigenschaften integriert oder je nach Bedarf wieder entfernt werden. In letzterem Fall können

²⁹ בכורות מה ב

²⁸ ע"פ מסקנת הדרכי תשובה סעיף קטן לג

wir nicht von einer neuen Art sprechen. Wenn die Eigenschaft aber in die Erbmasse so tief eingepflanzt wurde, dass sie durch Kreuzen mit Individuen, die die Eigenschaft nicht tragen, nicht mehr entfernt werden kann und auf alle zukünftige Nachkommen Einfluss haben wird, so sprechen wir vielleicht schon von einer neuen Art.

Espèce modifiée ou nouvelle espèce

Il est bien connu que les caractéristiques d'une mère peuvent être modifiées chez le nouveau né par la fécondation d'un père, porteur d'autres caractéristiques. Lors du croisement à l'intérieur de l'espèce, ce type de caractéristiques peut être intégré ou, selon le besoin, à nouveau enlevé. Dans ce dernier cas, on ne peut pas parler d'une espèce modifiée. Par contre, si la caractéristique a été implantée très profondément dans le patrimoine génétique, de telle sorte que par le croisement avec des individus qui ne possèdent pas cette caractéristiques on ne peut plus l'enlever et qu'elle aura une influence sur tous les individus à venir, alors on parle peut-être déjà d'une nouvelle espèce.

Изменение видов или новые виды

Многие контрастные признаки материнского организма не будут унаследованы потомством, если у отца имеются другие контрастные признаки. Если такие изменения могут быть устранены с помощью смены одного из родителей, то подобное потомство не является новым видом. С другой стороны, если подвергся коренным изменениям генетический материал и новый контрастный признак остается постоянным, возможно, что потомство могло быть определено как новый вид.

פרק ה':

מה הוא החומר התורשתי (הגנטי)?

כימי מסויים. חומר כזה עשוי לתת לתא פקודה מסויימת. פקודה זו מאפשרת לתא לייצר את החומר הכימי (החלבוני), הנחוץ ליצירת התכונה המתאימה. פקודה זו נותנת אפשרות ליצירת החלבון המתאים, בתנאי שהתנאים בתא מאפשרים זאת. אם חסרה חומצה אמינית חיונית לתהליך – התהליך לא יתבצע.³¹ כמובן שתכונה שלמה (נניח צבע העיניים) בנויה מהרבה תכונות חלקיות. בדרך זו הבטיח הבורא שבבריאה לא ישתנו יותר מדאי דברים לתכונות בלתי רצויות.

לפני מספר עשרות שנים גילו את הקשר בין הנקודות והתכונות התורשתיות. לאלו האחרונות קראו גנים. היום אנו יודעים שכל נקודה, שאפשר לזהותה במיקרוסקופ אלקטרוני, אכן אחראית לתהליך מסויים בגוף.

שימור החומר התורשתי

בכל תא מתאי הגוף, נמצא המפתח של כל החומר הגנטי של הגוף.³² היכן טמון

כל התכונות התורשתיות³⁰ בצומח ובחי (כולל האדם) מועברות מההורים לצאצאים בצורת פקודות כימיות, הגורמות להתנהגות מסויימת.

בכל גרעין של תא חי נמצא החומר הגנטי והוא מסודר ובנוי בצורת גופיפים קטנטנים, הנראים כסרטים. הללו נקראים כרומוזומים, שעליהם נראים הכרומומרות כהתעבויות או כקשרים. כבר מזמן ידוע שהכרומוזומים נושאים את החומר התורשתי. היום אנו יודעים שהכרומומרות הם למעשה הגנים, הנראים כקשרים על הכרומוזומים. מראה כרומוזומים במיקרוסקופ אלקטרוני מובא בתמונה. המודל הנוח ביותר לשימוש ולימוד הכרומוזומים הוא בבלוטות הרוק של זבוב הפירות (דרוזופילה *Drosophila melanogaster*). שם הכרומוזומים הם ענקיים.

מראה תמונת חלק מכרומוזום ענק בבלוטת הרוק של זבוב הפירות.

כל קשר או התעבות כזו, עשוי שרשרת של חומצות DNA שסידורן נותן הרכב

³¹ בספר אבני חן, חלק ג', סימן י, טוען המחבר שפרודת ה-DNA הוא חלק זרע, כי הוא לבדו היוצר של התכונה. דבר זה כשלעצמו אינו מדוייק, שכן יש תמיד עוד גורמים משפיעים.

³² זאת גם הסיבה שהכנסת חומר זר – זיהום או השתלה או רק עירוי דם – יכול לגרום לדחייה. הדחייה היא השמירה על הגוף מפני גורם זר.

³⁰ והן כנראה רוב רובן של התכונות.

RNA לייצור קטע מהחלבון. בצורה פשוטה הדבר מובא בסכימה הבאה:

אותו מפתח וכיצד יעילותו? בכל גרעין תא יש שני סוגי חומצות DNA ו-RNA. בחומצות ה-DNA טמון הצופן הגנטי. זה מוסר הוראות ל-RNA וזה פוקד על תאי הגוף לייצר את החלבון האישי של החי והצומח. בורא העולם ברא את האדם בחכמה, שלא ישתבש שום דבר, במהלך התפתחות התאים. כל שלוש חומצות גרעין (DNA) נותנות פקודה לחומצות

תקציר

החומר התורשתי בנוי משרשרות של חומצות גרעיניות בסדר מסויים. הן מסודרות בתוך נקודות הנמצאות על הכרומוזומים ונקראות בשם כרומוזומות ומהיום למעשה את הגנים, המפקחים על התאים וגורמים להעברת התכונות התורשתיות מהורים לצאצאים.

Introduction to genetics

The genetic material is built from nucleic acids and is saved as genes or chromomers on the chromosomes of each cell of the body.

Einführung in die Vererbungslehre

Das Erbgut ist aus Nuklearsäuren gebaut und als Gene bzw. Chromomeren in den Chromosomen jeder Zelle des Körpers aufbewahrt.

Introduction à la génétique

Le patrimoine héréditaire est constitué d'acides nucléiques et est conservé en tant que gène, ou plutôt chromomères, dans les chromosomes de chaque cellule du corps.

Введение в генетику

Генетический материал строится из нуклеиновых кислот и хранится в виде генов, или хромомер, в хромосомах каждой ячейки тела.

בעירו דם, הוא פועל לפי הכללים של הבריאה, ומתנגד למעשינו.

במקרה של מחלה זה עוזר להתגבר עליה. במידה ואנו מעוניינים להכניס גוף זר, בהשתלה או

פרק ו'

העברת החומר התורשתי מדור לדור

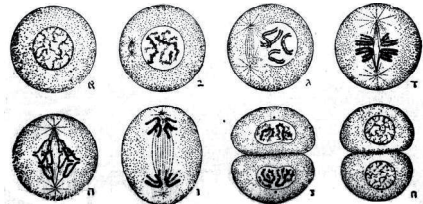
מחומצות הגרעין. לכן תהיה טעות ביצירת החלבון, והחלבון החדש לא ישא את התכונות הרצויות) ונוצר כרומוזום נושא תכונה חדשה. אם זה קורה בתא גוף רגיל, זה לא משנה הרבה. ייתכן שיגרום לגידול לא נורמאלי של התא וחלוקתו. במקרה זה ייתכן וייווצר סרטן³³. בדרך כלל, כאמור, זה לא משנה הרבה לגבי פעילויות הגוף, ובעיקר לגבי הצאצאים, כי התא בגוף יודע את תפקידו ויפעל לפי המנגנון הקיים. אם שינוי כזה יקרה בתאי הרבייה, תועבר השגיאה לצאצאים.

היום יודעים הרבה על המערכת הגנטית וישנם סימוכין המאפשרים מיפוי של כל התכונות על גבי הכרומוזומים.

מיפוי גנים על גבי כרומוזומים של עוף (לפי מאמר של ה-USA המסביר כיצד אפשר למנוע מחלות באפרוחים).

בכל תא חי יש תמיד זוגות של כרומוזומים. את הסדרה האחת ירש היצור מאביו ואת השנייה מאמו. כדי שהחומר לא יאבד, ישנה בכל חלוקה של תא, לפני החלוקה הפיסית, הכפלה של כל החומר הגנטי והוא מתחלק בשווה בין התאים שנוצרו. גדילת כל גוף נעשית רק על ידי חלוקת תאים. חלוקת תא כזו מובאת בתמונה הבאה.

חלוקת תא. א. מצב רגוע. ב. הופעת הכרומוזומים (פרופאזה). ג. היסדקות הכרומוזומים (המשך הפרופאזה). ד. הסתדרות הכרומוזומים במרכז התא (מטאפאזה). ה. התחלת הנדידה של חלקי הכרומוזומים לקצוות. ו. הגעת חלקי הכרומוזומים לקצוות (ה-ו אנהפאזה). ז. הפרדות לשני תאים קטנים יותר, אך נושאי אותו חומר תורשתי בדיוק (טלופאזה). ח. שני תאי הבנות במצב מנוחה. [עכשיו עוקבת תקופת רגיעה, שבמהלכה גם חומר התא משלים את הגודל ההתחלתי. באם יש צורך באה די בריצפות חלוקת תאים נוספת].

ייתכן ומסיבה כלשהי, מעין תאונה, החומר הגנטי אינו מתחלק בשווה, (או שקרתה טעות 'דפוס' בהעברת החומר הגנטי. במקרה האחרון, שינוי באחת

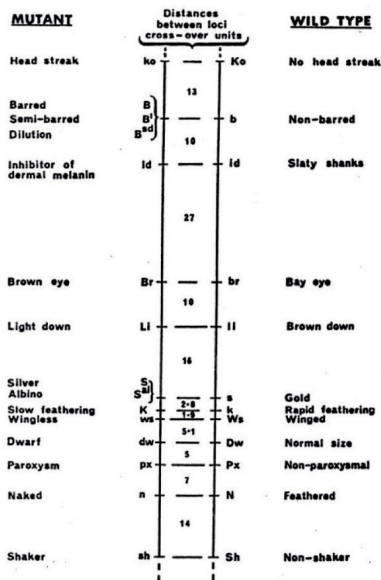
³³ תאי הסרטן אינם ממושעמים לפיקוד המרכזי ופועלים על פי דרכם הם. מצד שני, הם בדרך כלל עדין כה דומים לתאי הגוף, שהגוף אינו נלחם בהם ואינו הורסם.

לשני וייפרדו בכוח, וכל אחד ישא חלק מהחומר התורשתי של השני. התוצאה תהיה שתכונות שהולכות בדרך כלל יחד, ייפרדו אחת מהשנייה.

תא זרע ותא ביצית נפגשים בהפריה. סיכום התופעות התורשתיות יהיה מורכב מאלה של שני ההורים – ארבעת הסבים והסבתות – מהוויים את החומר הגנטי של הצאצא. איזה תכונות ישא למעשה הצאצא, יודע רק בורא העולם – זו המתנה הישירה שהקב"ה נותן לכל אחד ואחד.

FOWL—(a) A MAP OF SEX CHROMOSOMES OF THE FOWL
MODIFIED FROM HUTT, 1960

מפת הכרומוזום. עליו נמצאים גנים וביניהם גם זה שמוססת את פיזור הנוצות על פני העור

העברת החומר התורשתי לצאצאים

בכל תאי הגוף ישנן שתי סדרות של כרומוזומים. מספר הכרומוזומים ומבנם הוא טיפוסי לכל מין בעל חיים ולכל צמח. תאי הרבייה (הזרע והביצית) נושאים רק סדרה אחת של כרומוזומים, כלומר את מחצית החומר התורשתי הכפול. הדבר מתבצע באמצעות חלוקת ההבשלה או חלוקת ההפחתה. בחלוקה זו, הכרומוזומים, מבלי להיסדק ולהתחלק, מסתדרים בזוגות, כשתמיד הכרומוזומים המקבילים שהתקבלו משני ההורים מהוויים זוג. בין הזוגות נעשית החלוקה. הכרומוזומים אינם מסתדרים כפי שהגיעו מההורים, שכל הכרומוזומים שהגיעו מצד האב יהיו בצד אחד וכל הכרומוזומים שהגיעו מצד האם יהיו בצד השני. לפיכך, חלק מכרומוזומי האב וחלק מכרומוזומי האם יהיו בתא המפריה (בתא הזרע או הביצית). לכן כל צאצא בעתיד ישא מתכונות אביו ומתכונות אמו (לגבי הצאצא העתידי – הסבא והסבתא).

בדרך כלל, נוכל לומר שתכונות מסוימות אכן קשורות זו בזו, מכיוון שהן נמצאות על גבי אותו הכרומוזום. (כלומר: אם תכונה א הולכת עם תכונה ב, הרי שצאצא שישא את תכונה א של הסבא האחד, ישא גם את תכונה ב של אותו הסבא). ייתכן אמנם, במקרים די נדירים, ושני כרומוזומים יידבקו אחד

תקציר

כל תא חי מכיל שתי סדרות של כרומוזומים, אחת שקיבל מאביו והשניה מאמו. לפני חלוקת תא לשני תאים, שזו דרך גדילת הגוף ביצור רב תאי, מתחלק כל כרומוזום לכל ארכו וכל גן מכפיל את עצמו, כך שבתחילת החלוקה יש בדיוק פעמיים החומר התורשתי. חצי אחד נודד לקוטב האחד והחצי השני לקוטב הנגדי. אחר כך מתחלק התא. בצורה זו יובטח שכל תא ישא את כל התכונות, הן אלה שבאו מצד האב והן אלו שבאו מצד האם. חלוקה תא זו נקראת מיטוזה.

בשעת יצירת תאי הרבייה, תאי הזרע והביציות, נוצרים תאים המכילים רק את חצי החומר התורשתי. כאן, במקום שכל כרומוזום יתחלק לאורכו לשנים, מסתדרים הכרומוזומים בזוגות, ואחד נמשך לקצה האחד והשני לקצה השני. בתא המין יש רק כרומוזומים שבאו מסב אחד וכאלו שבאו מסב שני. איזה תכונות, של איזה סב או סבתא, ישא הנכד, יהיו סיכום התכונות שבאו משני הסבים ושתי הסבתות של הילד הנולד. איזה תכונות אכן ישא הרך הנולד, זו מתנת הבורא לכל יצור בעולם.

Conservation and Transmission of Genetic Information

Each individual gets the material containing its genetic information from its father and mother. A piece of genetic information which encodes a characteristic is called a gene and all the genes together are called the genome. The genome is incorporated into paired structure called chromosomes, which can be seen under a microscope. In general, before a cell divides the chromosome pair duplicates itself and one of the pair is transferred to each cell. This is known as mitosis.

The major exception to this process is seen in the gametes, the sperm or egg cells. In this process, the chromosome pair divides and one of each pair is given to each gamete, i.e., the resulting cells only have one half of the genetic information that the parent cell had. This is called meiosis. The male and female gametes then reunite through fertilization of the egg by the sperm, so that the original number of chromosomes and total amount of genetic material is restored in the newly fertilized egg. This new combination of genetic material from the mother and father will result in a new individual who may express the characteristics of the father or the mother or some new characteristics not apparent in either forbearer. How this material will be, is the present of God to the newborn.

Das Aufbewahren und das Weitergeben der Erbeigenschaften

Jedes Individuum erhält seine Eigenschaften von Vater und Mutter. Die Summe der Eigenschaften ergibt das Genom. Dieses gibt das Erscheinungsbild der neuen Generation wieder. Jede Zelle des neuen Individuums teilt sich genau in zwei Teile. Zuerst teilen sich die Chromomeren, dann die Chromosomen, und erst dann die Zellen. Diese Zellteilung bezeichnen wir als Mitose.

Die Gameten, die nachher zur Befruchtung dienen, das Ei und das Spermium, müssen die Hälfte der Chromosomen tragen. Dann kommt es zu einer Reduktionsteilung, einer Meiose. Jede dieser Geschlechtszellen erhält von jedem Chromosomenpaar eines. Welche da vom Vater oder von der Mutter stammen, ist nicht bekannt. Bei der Befruchtung bekommt das befruchtete Ei ein Set Chromosomen vom Vater und ein Set von der Mutter. Welche Eigenschaften von dem einem oder anderen Grossvater und welche von der Grossmutter kommen, ist in den Händen der göttlichen Fügung.

La conservation et la transmission des caractéristiques héréditaires

Tout individu reçoit ses caractéristiques du père et de la mère. La somme des caractéristiques donne le génome. Celui-ci traduit l'image apparente de la nouvelle génération. Chaque cellule du nouvel individu se divise exactement en deux parties. Tout d'abord, ce sont les chromomères qui se divisent, ensuite les chromosomes et seulement ensuite les cellules. Cette division cellulaire, la naissance de cellules identiques à la cellule mère lors de la multiplication asexuée, est désignée sous le nom de mitose.

Les gamètes ou cellules sexuelles qui servent ultérieurement à la reproduction, à savoir l'ovule et le sperme, doivent porter la moitié des chromosomes. Il y a ensuite une autre division cellulaire, appelée méiose.

De la paire de chromosomes, chacune de ces cellules sexuelles en reçoit un seul. On ne sait pas lequel provient du père et lequel de la mère. Lors de la fécondation, l'ovule fécondé reçoit un set de chromosomes du père et un set de la mère. Quelles sont les caractéristiques qui proviennent de l'un ou l'autre des grands-pères et des grands-mères est l'effet de la providence divine.

Сохранение и передача генетической информации

Каждый человек получает материал, содержащий генетическую информацию и от отца, и от матери. Часть генетической информации, в которой закодированы индивидуальные особенности организма,

называется ген, и все гены вместе называются геномом. Геном включен в парные структуры, которые можно рассмотреть под микроскопом, названные хромосомами. Прежде чем клетка начинает делиться, пара хромосом дублирует себя, и одна пара передается в новую клетку. Этот процесс называется митозом.

Главное исключение к этому процессу, можно увидеть в гаметах, сперме или яйцеклетках. В этом процессе пара хромосомы делится и одна половина пары передается каждой гамете, то есть, у получающихся клеток есть только одна половина генетической информации, от родительской клетки. Этот процесс называется мейозом. Мужские и женские гаметы соединяются в процессе оплодотворения яйца спермой и воссоздают оригинальное число хромосом, и таким образом общая сумма генетического материала восстанавливается в оплодотворённой яйцеклетке. Эта новая комбинация генетического материала от матери и отца приводит к созданию нового организма, у которого могут проявиться как признаки отцовского или материнского организма, так и новые неожиданные признаки. То, какими признаками будет обладать новый созданный организм, и является проявлением Б-жественного провидения.

פרק ז':

הפרט והמין

החכמים שנערץ ע"י אישה יפה שהציעה לו נישואין, בטענה: זה שידוך אידיאלי. אני יפה ואתה חכם. הילדים שלנו יירשו את חכמתך ואת יופיי. הוא ענה לה: ומה יקרה אם הם יירשו את החכמה שלך ואת היופי שלי?

זוהי השפעת התורשה על הפרט. ככל שהפרטים יהיו קרובים יותר, הם יורישו גם יותר תכונות דומות לצאצאיהם. כאן אנו מתקרבים לקבוצות דומות מבחינת המיון: תחילה זנים ובהמשך גם המינים.³⁶

ההזרעה המלאכותית

בכדי לקבל ולפתח תכונה מסויימת, שתהיה נפוצה במספר רב של פרטים, שנוכל להניח שהיא תועבר כך לצאצאים, אנו מעוניינים להפרות מקסימום של נקיבות בתכונה הרצויה. ניקח לדוגמא פר המסוגל להוריש תכונה לכמות חלב גדולה, שנרצה להפרות בזרעו מספר רב ככל האפשר של פרות. לצורך זה נאסוף

לכל בעל חיים תכונות משלו. מתנת הבורא היא שכל אדם שונה מחברו. הגמרא בסנהדרין³⁴ מתארת את הדבר: [למה נברא האדם יחידי]... להגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה, אבל הקב"ה טובע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד דומה לחברו...

תכונה זו אינה רק לאדם. היא מתאימה לכל בעלי החיים והצמחים. מה יוצא מהאדם או מבעל חיים אחר, הוא התרכובת של החומר התורשתי ותנאי הסביבה, כלומר: איך ינוצל הפוטנציאל באמצעות תנאי הסביבה, כולל החינוך וכדומה. הרמב"ם³⁵ עומד על הדבר. הויכוח בין החוקרים והפילוסופים הוא בעיקר לגבי חלקו של כל אחד מהגורמים. כדוגמא: אדם בעל נטייה להשמנה, ישמין בקלות. לעומת זאת, אם יחסר לו מזון, הוא לא יוכל להשמין.

מתנת הקב"ה לאדם או לבעל החיים היא, שהחומר התורשתי שיקבל מאביו ומאמו אינו מוגדר. ידועה הבדיחה, שאחד

³⁶ במינים קרובים, כסוס וחמור, הכרומוזומים כל כך דומים שהפריה יכולה להתבצע. מצד שני, הכרומוזומים אינם מספיק דומים שתוכל חלוקת הבשלה להיעשות. ראה פרק ט.

³⁴ לח, א

³⁵ תחילת הפרק השמיני משמונה הפרקים.

חמור על סוס נקבה וילדה פרד – התופעה יכולה להיות טבעית ולכן כתוב מצא – זה קרה בעדרו, כי היו שם סוסים וחמורים³⁸. ע"י הזרעה מלאכותית ניתן ליצור יותר בני כלאים. הם לא יהיו פוריים, אבל זה לא מעניין את המגדל, כי הוא מעוניין רק בדור הראשון – הפרדות – כבהמות עבודה.

הדג השטוח *Psetta maxima* או *Rhombus maximus*

דג זה הוא חסר קשקשים. יש לו קרוב משפחה הנקרא *Rhombus levis* שהוא בעל קשקשים³⁹. ישנם מקרים, כנראה נדירים, בהם ביצי הדג האחד מופרים ע"י הדג השני.

הצאצאים דומים למין הטמא ונושאים קשקשים. לעת עתה לא הוברר אם יש גם צאצאים פוריים. הדבר קשה לבידור, שכן הדג חי בים וההפריה היא של הביצים המוטלות אל הים⁴⁰.

הרעיון שאין מתעברת טמאה מן הטהור⁴¹, נשמר עקרונית, לפחות כשמדובר על העברת התכונות מעבר לדור הראשון. האם כלל זה יתקיים גם בעתיד? יש להניח שכן. זאת, כיון שחלוקת ההבשלה תתכן רק אם יש זוגות כרומוזומים דומים, שהם טיפוסיים למין הצמח או בעל החיים. אם יצליחו ליצור יצורים חיים עם מספר שונה של כרומוזומים, אז בוודאי הצליחו ליצור מינים חדשים.

את הזרע של הפר האמור ונדלל אותו, בהתאם לנורמות המקובלות. מספר קטן של פרות יורבע בזרע הזה. את יתר הזרע, שהוא כמות שיכולה לשמש להרבעת כמות גדולה של פרות, נקפיא. בפר שנולד, שאנו מניחים שיש לו תכונות טובות לגבי כמויות החלב, קשה לבדוק את הנתונים. לשם קביעת הנתונים עלינו לגדל את העגל עד שנראה את תכונות בנותיו. לצורך זה יש לגדלו עד שיוכל ליצור זרע פורה. בזרע הזה יופרו כמה פרות, וכמות החלב שתופק ע"י הבנות של הבהמות הללו תשווה לתנובת החלב של אימותיהן. רק אז נדע אם באמת התכונה, להגדלת כמות החלב, קיימת.

לצורך זה יש לחכות שנה עד לבגרות העגל, תשעה חדשי הריון לאמהות, 18 חודש לגדילת הבנות, תשעה חדשי הריון ולפחות שנה אחת של ביקורת כמות החלב. רק כשהפר יהיה בן חמש עד שש שנים יתברר, האם כדאי להפרות בזרע פרות חלב. בינתיים עבר הפר את מחצית חייו ויותר. לצורך זה אוספים את הזרע במשך כל התקופה ומקפאים אותו. אם הפר רצוי, אפשר להשתמש בזרעו ואם לאו משמידים את הזרע הקפוא. לפעמים משתמשים בזרע פרים או תרנגולים אחרי שהללו מתו או נשחטו מכבר.

בתנאים רגילים, ההזדווגות וההפריה מתקיימים רק בתוך אותו מין של בעל החיים.

דברנו כבר על הכלאה שבין מינים קרובים. בטבע ישנה הכלאה בין סוס לחמור, הנותנת את הפרד. התורה מספרת על ענה: הוא ענה אשר מצא את היימים במדבר ברעותו את החמורים לצבעון אביו³⁷. רש"י, לפי הגמרא, אומר: הרביע

³⁸ בירושלמי, ברכות פרק ח הלכה ה, מובאות דעות שונות ביחס ליימים, ר' יהודה בן סימון אומר המיונס – יצור שהוא חצי חמור – אולי זה הערוך הנזכר בסימני הבהמה הטהורה, שבשרו מהלך שתי וערב, כיוצא מהכלל שאינו טהור.

³⁹ ראה להלן בפרק י.

⁴⁰ התופעה היא נדירה ולכן הסיכוי לעלות על צאצאים, גם אם ישנם, הוא כמעט אפסי.

⁴¹ בכורות ז א

³⁷ בראשית לו כד

המחקר מתפתח. במשך הזמן מצליחים לפתח שיטות ל'הכלי' בעלי חיים שאינם כה קרובים. זה לא נעשה בדרך ההכלאה הרגילה. זה נעשה בדרך ההשתלה, או השינוי, של החומר הגנטי, בתוך תאי הזרע או הביציות⁴².

תקציר

האמור לעיל נכון באופן כללי. התכונות מורשות בנפרד, כל עוד הן נמצאות על כרומוזומים שונים. אם שתי תכונות נמצאות על כרומוזום אחד, הן מועברות בדרך כלל יחד, אלא אם כן נדבקו כרומוזומים יחד ונפרדו שוב לא בדיוק כפי שנדבקו. הדבקות כאלה עם חילוף חומר מכרומוזומים מקבילים, קורות יחסית לעתים קרובות. זה קורה יותר ככל שהמרחק בין התכונות על הכרומוזום גדול יותר.

כל הנאמר על ההתפלגות הם ערכים סטטיסטיים, איך הדבר יתבטא למעשה בדרך הנולד, זוהי מתנת הקב"ה, כפי שכבר הזכרנו, לכל אחד ואחד בעולמו.

ההזרעה המלאכותית מאפשרת הפריה של הרבה נקבות בזרע של זכר אחד. בדרך זו תכונות מבוקשות של זכר מסויים עוברות להרבה צאצאים.

Individual Characteristics

The laws of genetics discussed above produce an individual who has a unique form. However, all of the characteristics must be contained somewhere in the genetic material of either the mother or the father. What will be the nature of the offspring, only God knows. If two characteristics are on the same chromosome, they will go together, unless both chromosomes stick together and during the meiosis they separate at another point. This rarely happens, but is more common if the genes are far another. The only way that this change can occur is by mutation, i.e., by altering the sequence of the genetic material contained within the gene. This process occurs spontaneously within the genetic sequence of nucleic acids. If the mutation takes place in a gene which expresses a certain characteristic it will result in a permanent change in the offspring, but this rarely happens because most such mutations tend to be lethal.

One method of reducing the genetic variability of the offspring is by artificial insemination. This allows a large number of descendents from the same father. Similarly, many fertilized eggs can be harvested from a single mother and the eggs transferred to 'recipients' or 'carriers'. The resulting offspring would then have much less genetic variation, having both the same mother and father.

⁴² תהליך זה נקרא בספרים שונים 'ערבוב הזרע' – ראה למשל שו"ת אבני חן.

Die individuelle Erscheinung

Die oben erwähnten Regeln sind allgemeine Regeln. Welche Kombination der Eigenschaften die nächste Generation haben wird, liegt in Gottes Händen. Heute wissen wir, dass Eigenschaften separat vererbt werden, wenn sie auf verschiedenen Chromosomen liegen. Falls aber zwei Eigenschaften auf demselben Chromosom sind, werden sie im allgemein zusammen vererbt. Auch das ist aber nicht absolut, denn es kann Veränderungen geben.

Durch die künstliche Besamung haben wir die Möglichkeit, viele Nachkommen von demselben Vater zu erhalten, was die Zucht erleichtern kann, da gewünschte Eigenschaften des Vaters an viele seiner Nachkommen weitergeleitet werden können.

L'apparition individuelle

Les règles mentionnées ci-dessus sont des règles générales. Quel genre de combinaison de caractéristiques aura la génération suivante est entre les mains de Dieu. Nous savons aujourd'hui que les caractéristiques sont transmises séparément lorsqu'elles se trouvent dans des chromosomes différents. Toutefois, si deux caractéristiques se trouvent dans le même chromosome, elles sont transmises généralement ensemble. Mais même cela n'est pas absolu, car il peut y avoir des changements.

Par l'insémination artificielle, nous avons la possibilité d'obtenir beaucoup de descendants du même père, ce qui peut être facilité par l'élevage, auxquels nous pouvons transmettre les caractéristiques souhaitées du père.

Индивидуальные характеристики

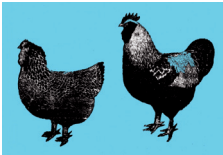
Обсужденные выше законы генетики проявляются при создании организма, обладающего уникальными характеристиками. Однако все особенности должны содержаться где-нибудь в генетическом материале матери или отца; то есть, к примеру, вам никогда не удастся вывести породу зеленых коров. Единственный способ, которым эти законы могут быть нарушены - это мутацией, то есть в случае, когда последовательность генетического материала, содержавшего в пределах гена, будет изменена. Этот процесс происходит спонтанно при изменении генетической последовательности нуклеиновых кислот. Если мутация происходит в гене, который выражает определенную характерную черту, она закрепится как постоянная в потомстве, но подобные явления происходят редко, так как большинство таких мутаций становятся

летальными. (В частях генома, не связанных ни с какой функцией, эти мутации сохраняются и благодаря им каждый организм обладает уникальной генетической последовательностью.)

Одним из действенных методов сокращения генетической изменчивости потомства является искусственное оплодотворение. Оно позволяет произвести большое количество потомков от одного и того же отца. Точно так же много оплодотворённых яйцеклеток могут быть собраны от одного материнского организма, и переданы "получателям". В результате у потомства имеющего ту же самую мать и отца, генетическая изменчивость будет значительно сокращена.

פרק ח': מוטציות

עוף בעל חמש אצבעות

מה הוא עוף כזה? מדובר פה במין חדש או רק בשינוי שבתוך המין. התופעה עוברת בתורשה ובמיון הצאצאים לפי מספר האצבעות, נקבל קבוצות (עד זנים) אשר בהן מספר האצבעות הוא חמש. זה מקביל לתכונה האנושית הנזכרת בתנ"ך "...ואצבעות ידיו ואצבעות רגליו שש ושש עשרים וארבע"⁴⁴. האיש אמנם נחשב לגיבור, אבל נשאר אדם. בזה לא פקפק אדם⁴⁵.

היום ניתן באמצעים כימיים ופיזיקאליים לגרום למוטציות. האם שנויים כאלה יהפכו את היצור למין אחר?

לעתים קורה שתכונה תורשתית משתנה. על פי רוב מדובר בשינוי לרעה. פתאום ילד נעשה חולה בסכרת. המחלה מתעוררת כיוון שהיא נמצאת בחומר התורשתי. היא הגיעה לשם ממקום לא ידוע. במשך דורות לא היתה מחלה כזו במשפחה. ייתכן שהתכונה היתה בחומר התורשתי, רק שהיא היתה נשלטת. מאידך, ייתכן גם שהחומר הגנטי השתנה וזה יעבור אחר כך לצאצאים. לשינוי כזה אנו קוראים מוטציה. אחת מחומצות הגרעין בגן השתנתה. אם היא השתנתה - הדבר עובר בתורשה⁴³.

לא מוכר בעולם מין עוף שיש לו באופן טבעי יותר מארבע אצבעות. יש תשובות על תרנגולים שיש להם חמש אצבעות ותראה תמונה כבתמונה הבאה, ורגל טבעית, כזו שצולמה במוזיאון, תובא בדיון על התרנגולים.

⁴³ כפי שאמרנו לעיל, השינוי הוא בדרך כלל שלילי. אם ייהרס אנזים חיוני, הרי התוצר יחסר

⁴⁴ שמואל ב' כא כ

⁴⁵ נשוב לדון בכך בדיון על התרנגולים.

ואם ייבנה חומר חדש, בדרך כלל הגוף אינו זקוק

תקציר

במקרים נדירים משתנה באופן ספונטאני ופּתאומי מבנה חומצת גרעין, בתוך הנקודה של הכרומוזום. שינוי זה גורם לשינוי התנהגות או שינוי גנטי אחר. על פי רוב נוצר דבר שלילי, אך ייתכן והוא מעניין מבחינות אחרות, ולכן לעתים משתמשים בו לטיפוח הזן של הצמח או של בעל החיים.

Mutations

In some instances the nature of the nucleic acids in the chromomers change their characteristics spontaneously. Such changes can be evaluated and can be used in genetic breeding. (see the previous chapter).

Mutationen

In wenigen Fällen kann sich die erbliche Eigenschaft spontan ändern. Diese Mutationen haben meist negative Folgen, aber sie können in der Genetik bei der Zucht von Pflanzen und Tieren auch zum Guten verwendet werden.

Les mutations

Dans quelques cas, la caractéristique héréditaire peut se modifier spontanément. Ces mutations ont généralement des suites négatives, mais en génétique elles peuvent aussi être utilisées pour le bien dans la culture des plantes et l'élevage des animaux.

Мутации

В некоторых случаях нуклеиновые кислоты в хромомерах спонтанно изменяют свои свойства. Такие изменения могут быть оценены и могут использоваться в генетической селекции. (см. в предыдущей главе).

פרק ט':

ההנדסה הגנטית ברמה תת-תאית

או מלאכותי, חלק מכרומוזום יאבד ואתו מספר תכונות, ולהיפך: חלק מהכרומוזום יוכפל ולכן תכונות יהיו במשקל כפול. דבר זה ישפיע על התורשה. ניקח לנו כדוגמה: אם הגן המשפיע על גודל חזה עוף יוכפל, ייתכן ומשקל החזה של העוף יגדל עד כדי כפל. תכונות כאלו נוצרות באופן טבעי, אבל גם באופן מלאכותי.

איזו קירבה צריכים זוגות הכרומוזומים לשאת? למעשה מספיק שכרומוזום אחד לא ימצא בן זוג וכבר לא תתאפשר חלוקת הפחתה. כך לא תתכן הכלאה בין מינים שונים באופן טבעי, ולמעשה גם לא בהזרעה מלאכותית, (הכלאה בדור ראשון אפשרית, אבל הצאצאים לא יהיו פוריים) אלא במינים שהם כה קרובים מבחינה גנטית עד שהכרומוזומים יטעו בהכרתם⁴⁶.

מצד שני, ידוע לנו שאם כרומוזום אחד ניזק וחסר חלק ממנו, או להיפך שנוסף אליו חלק של כרומוזום אחר, הוא יכיר את בן זוגו, ויאפשר חלוקת הבשלה.

הפרדת הכרומוזומים בחלוקת הבשלה

בחלוקת ההבשלה נעים מחצית הכרומוזומים (אחד מכל זוג) לקוטב, בו

חלוקת ההפחתה אפשרית רק אם בתוך התא שממנו ייווצרו תאי המין, תימצאנה שתי סדרות של כרומוזומים, שכל כרומוזום ימצא את בן זוגו. אם שני ההורים הם בני מין אחד, מספר הכרומוזומים וצורתם שווה, אפילו הם בני זנים שונים (כלב זאב עם כלב פודל), כך שהחלוקה תוכל להתבצע.

במידה וההורה הוא בן כלאים (למשל פרד שנוצר מהכלאה של סוס וחמור) זוגות הכרומוזומים של ההורים מספיק דומים שהפריה ביניהם יכולה להתבצע. לעומת זאת, כשחלוקת ההבשלה צריכה להתבצע, כל כרומוזום יחפש את בן זוגו, אליו הוא יכול להתקשר, ולא ימצא. אי לכך, חלוקת ההבשלה לא תצא לפועל. התוצאה היא שלא יהיו לזוג הזה צאצאים. לפעמים המראה של ההורים דומה הרבה יותר, אך הם ממינים שונים (הכלאה של כלב זאב עם כלב פודל תיתן צאצאים פוריים, בעוד הכלאה של כלב זאב וזאב לא תיתן צאצאים פוריים). תופעה מעניינת היא העובדה שאם כרומוזום נשתנה במהלכו, כגון שנדבק בו, או חסר ממנו, חלק כלשהו, הוא ימצא את בן זוגו לאורך הכרומוזום וידע להזדווג אתו. תופעה זו יכולה להיות חשובה. ייתכן שבאופן טבעי,

⁴⁶ ראה ענין היעז בעמוד 133.

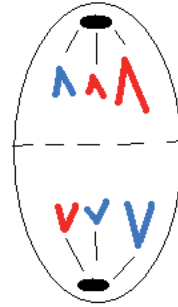
תופעה זו יכולה להיות מנוצלת על ידי מגדל בעלי החיים. נניח שהחלק הנוסף הוא משפיע על הגידול, ייתכן שהמגדל יוכל להוסיף עוד חלק כזה. התוצאה תהיה שהחומר התורשתי יאפשר גידול נוסף, כי יש שתי תכונות הגורמות לכך. ייתכן גם להיפך: הגורם הנוסף הוא גורם שלילי, ולכן הוציאו אותו החוצה, ובצאצא הוא יופיע פחות ולכן התכונה הרצויה תפעל יותר. אם תוספת או מגרעת תכונות תיוסף פעמים רבות לחומר התורשתי, הסיכוי שהיא תופיע בצאצאים ילך ויגדל. לבסוף יתקבל מעין "זן" הנושא את התכונה הרצויה. בדרך זו מגדלים היום תרנגולות הנותנות כמויות בשר גדולות ודווקא באזורי גוף מסויימים (ירך וחזה) יחד עם עצמות וגידים קטנים וחלשים (ראה להלן בתמונה).

מראה תרנגולים שאיזורים מסויימים מפותחים יותר מבאחרים.

בתמונה הקודמת נראה מימין למטה את העוף המבוקש היום לצרכי בשר: ירכיים שמנות ובשר חזה מפותח. השווה לעומת העופות האחרים בתמונה. מעליו: עוף, שהגוף מפותח, אבל כאן מפותחים גם חלקים שהשוק אינו מחפש.

תהיה אחר כך כל אחת מתאי הבנות:

מחצית הכרומוזומים נעים לכל קוטב

אם בחלוקת ההבשלה רק חלק מהכרומוזומים מוצאים את בן זוגם, רק הם היו יכולים לנוע לקוטב המתאים. לכן לא תתבצע תלוקת הבשלה.

רק חלק מהכרומוזומים מצאו את בן זוגם ולכן אין חלוקת הבשלה.

אם שני כרומוזומים דומים, נדבקו זה לזה, קורה שבהיפרדות (החלק הימני שבתמונה הבאה) הכרומוזום מורכב משני חלקים. ייתכן גם שההדבקה תתן חלקים לא שווים, כך שחלק אחד יהיה מיותר, ותהיה מעין חצי טבעת מיותרת על פני הכרומוזום. בחלק המיותר יופיעו חלקי כרומוזומים כפול, או יחסרו בחלק הקצר. (החלק השמאלי שבתמונה הבאה).

סדר בזוג והדבקה של שני כרומוזומים מימין בשחלוף חלקים בשווה ובשמאל כשל אחד יש חלק נוסף שחסר לשני (עודף של האחד או מחסור של השני).

השתלה כזו אפשרית להשתיל בביצית, בתאי הזרע ולהזריע בהזרעה מלאכותית, ואף בשלבים הראשונים של העובר, להזריק לתאי העובר.

התברר למשל, שחלק מהעופות מפתחים חומר נגדי לחיסון נגד מחלת ה-Marek. עופות אלו יחלו במחלה⁴⁷. בדרך האמורה לעיל, הצליחו לגדל עופות שלא ייצרו את החיסון הנגדי הזה⁴⁸. אם אפשר לעשות דבר כזה, אפשר גם לעוות את צורת בעל החיים, להגדיל אזורים מסויימים (חזה או ירך העוף) ולגרום שאיברים מסויימים⁴⁹ לא יגדלו ביחס לבעל החיים. כתוצאה מכך נקבל בעלי חיים שיוכנו בדיוק לפי המתכונת הרצויה מבחינה כלכלית, אך יהיו מופרעים מבחינה ביולוגית, ואולי חלשים וחולים⁵⁰.

כיום יש גם המשתילים תכונה מבעל חיים אחד בבעל חיים אחר. לדבר זה השלכות הלכתיות שונות. מבחינה כרומוזומאלית, בעל החיים נשאר כשהיה. מבחינת תכונותיו הוא נהיה בעל חיים אחר. אחת ההגדרות של עוף טהור היא שאיננו דורס. אם נשתיל בו את תכונת הדריסה, הלקוחה מעוף דורס, הוא יהיה תרנגול דורס. האם עדיין נוכל לומר שהעוף הוא עוף טהור?

את המין נוהגים להגדיר, לפי מספר הכרומוזומים וצורתם באופן כללי, כי רק אלו יכליאו בהזדווגות זה את זה, אחרי הדור הראשון. כאמור, אם מספר הכרומוזומים ישתנה, או צורתם תשתנה,

דברנו כבר על כך, שהצופן הגנטי, מבנה הכרומוזומים, והגנים שעליהם, הולך ונלמד. בבעלי חיים פשוטים ידוע היום כל המערך הגנטי. לעיל הבאנו את מפת התכונות התורשתיות של התרנגולת. אם אנו יודעים היכן נמצאת תכונה מסויימת, על איזה כרומוזום ואיפה בדיוק על גביו, ניתן לבדוד תכונה רצויה מסביבתה, תוך שימוש בכירורגיה עדינה כל כך, (או בתהליך כימי מבוקר), שניתן לעשותה רק תחת מיקרוסקופ אלקטרוני, ולהוציאה. במקביל, החוקר-המנתח ייקח תא זרע או ביצית אחרת, יבודד את הנקודה האמורה וישתיל את התכונה ליד התכונה המקבילה. נניח שהתכונה משפיעה על כמות הביצים שהתרנגולת תטיל. התכונה הנמצאת גורמת להטלת ביצה ליום. בכרומוזום זה ישנן שתי תכונות כאלה והוברר שהן משלימות אחת את השניה. לאפרוח שיקבל את התכונה הכפולה, תהיינה שתי תכונות להטלת ביצים והתרנגולת שהתפתחה מהאפרוח, תטיל שתי ביצים ליום.

הטכניקות הללו נמצאות בשימוש מזה כמה עשרות שנים. החל משנת תש"ל (1970) בערך התקדם המחקר והשימוש בשיטות אלה בצורה רצינית.

בדרכים שהובאו, ניתן היום (משנות תש"נ - תש"ע 1990 - 2010) לחתוך חלקים מכרומוזום ולהשתילם בכרומוזום של בעל חיים אחר. בדרך זו נלמד לרפא מחלות מסויימות. ישנה אפשרות לקחת את חלק הכרומוזום המונע את המחלה אצל האדם הבריא ולהשתילו אצל החולה. כתוצאה מכך, הוא ייצר את החלבון הבריא ויגרום להבראת החולה. זה ניתן להיעשות בתאי הגוף ובתאי המין. ההשתלה בתאי הגוף יכולה להשפיע על מצב בריאות החולה, וההשתלה בתאי המין, לגרום שהתורשה של הגורם המחלתי לא תעבור לצאצאים.

⁴⁷ ראה בפרק טריפות הריאה, בכרך השני, את הנזק הנגרם על ידי מחלה זו.

⁴⁸ ראה מאמר: Hans H. Cheng: Mapping the way to disease free chicken. *Agricul. Res. Mag.* מחודש אפריל 2000.

⁴⁹ שאינם תועלתיים לשימוש האדם, כמו גידים, עצמות וכדומה.

⁵⁰ ראה בפרק העוסק במניעת הטריפות.

המציאות היא שהחוקרים עוסקים בהעברת תכונות של בעל חיים אחד לשני. את ההתפתחות המדעית בעולם, אין בידינו לעצור, אך לא נוכל להתעלם ממנה בעתיד. במחקרים אלה משקיעים היום כסף רב, כי הוא עתיד החקלאות. בדרך זו יהיה אפשר להזין הרבה יותר בני אדם באותם הגידולים. המגדלים ירויחו יותר, וטוענים שיהיה טוב יותר. השאלה היא: מה גישת היהדות לכך? באיזה תנאים הדבר מותר, ואיך נפקח שהמזון שלנו בעתיד לא יהיה מורכב ממזון שאינו כשר?

יצירה מלאכותית של תכונות גנטיות שונות

דברנו על התכונות הנמצאות על פני הכרומוזומים. בתמונה **שבמוד 63** הראינו כיצד מקטע של שלושה זוגות חומצות DNA נותנות פקודה לשלוש חומצות RNA ואלו נותנות פקודה לייצור חומצות אמינו לחלבון. כל פרודת חלבון בנוייה מהרבה (אלפי) חומצות אמיניות, שהסדר שלהן הוא הקובע את מהות החלבון. מתברר שפתיל חומצות הגרעין בנוי בסך הכל מארבע חומצות גרעין: אדנין (A), גואנין (G), ציטוזין (C) ותימין (T). באופן רגיל האדנין מזדווג עם התימין (AT) והציטוזין עם הגואנין (CG). אם האדנין נמצא על הפתיל הימני יהיה התימין על השמאלי, ואם התימין על הפתיל הימני יהיה האדנין על השמאלי. כך גם בזוג השני של הציטוזין עם הגואנין. כך יש שתיים בחזקת חמש אפשרויות לייצור חומצות אמיניות. למעשה הגוף החי מייצר כשלושים ושתיים חומצות אמיניות. בשעת חלוקת התא מתחלק לראשונה הפתיל של החומצות הגרעיניות במקום שהיה הזוג אדנין ותימין, האדנין משלים את התימין והתימין את האדנין. במקביל בדיוק הדבר קורה עם הציטוזין

עד שאחד בזוג לא יכיר את חברו, לא תתכן חלוקת הבשלה. מאידך, אפשר לשנות, בתוך גבולות מסויימים, את מבנה הכרומוזום, ואתו הרבה תכונות תורשתיות של היצור שיוולד. לכן השאלה ששאלנו היא נכונה: האם תרנגול שהושתלה בו תכונת הדריסה, שהובאה מבעל חיים אחר, או שנוצרה במעבדה, הוא עדיין תרנגול מבחינה הלכתית? מבחינה כרוזומאלית הוא בוודאי תרנגול, אבל מתוך תכונותיו הוא לא תרנגול מושלם. יש בו תכונות שאינן של תרנגול והן עוברות בירושה ואינן ניתנות להוצאה בהכלאה רגילה.

לאור כל האמור לעיל, ייתכן, לפחות באופן תיאורטי כרגע, שתכונות של נשר, שבאו מנשר או שנוצרו במעבדה על פי המתכונת של זו שבנשר⁵¹, יושתלו בתרנגול. כאן תשאל השאלה: עד מתי יהיה זה תרנגול? תכונות כאלה, אם יוכנסו לתוך החומר הגנטי, לא יהיה קל להוציאן אחרי שהוכנסו. מבחינה מדעית, כל זמן שתמונת הכרומוזומים הכללית ומספרם מתאים למין המוצא, נוכל לדבר על מין זה. מבחינה הלכתית, יתכן שסימני היכר (לכשרות) ישונו, ולא יהיה אפשר לדבר על מין המוצא. אם למשל תכונות התרנגול ישתנו והוא יהפוך דורס, חסר אצבע יתירה, או חסר זפק – האם נוכל להמשיך לדבר על תרנגול?

אין בכונתי להיכנס לשאלה: האם הדבר מותר לפי ההלכה. הדבר נוגד את העיקרון של "למינהו" שנוצר בבריאה⁵². ההפרדה של המינים היא צווי התורה. האדם נוגס בתפקידו שנצטווה "לעבדה ולשמרה".

⁵¹ ראה בסעיף הבא.

⁵² שלוש פעמים התורה מדגישה את המלים למינו או למינהו ומצרפת אותם ל"וירא א-להים כי טוב".

שמוציאות את בעל החיים מתכונותיו הטבעיות, ובעיקר אם מדובר בשינוי, העשוי לשנות את תכונות הטהרה שלו.

אחד הדברים שיצטרכו לדון בהם יהיה, אם למשל תכונות של עוף טהור יהפכו להיות תכונות של עוף לא טהור. עד מתי יהיה מדובר במין אחד, ומתי יהיה מדובר במין אחר?

בשו"ת אבני חן⁵⁴ מביא הרב כהן תרנגולות החולקות אצבעותיהן שטים קדימה ושטים אחורה, במקום שיחלקו אחד לשלוש, כבעלי אצבע יתירה.

תרנגולת היושבת על ענף ושתי אצבעות נטויות קדימה ושטים אחורה.

אחת ההמצאות של הטיפוח הישראלי, הביאה ליצירת עוף שאין לו נוצות, ראה בתמונה הבאה⁵⁵. מה דין עוף זה?

⁵⁴ חלק א, בפרק התמונות בעמוד 24

⁵⁵ בשו"ת אבני חן, חלק ג', סימן לה, מביא הרב כהן שמדובר פה בהכלאה של עוף רגיל עם עוף קטן של תרנגול בר חסר נוצות. בטבע אין עופות חסרי נוצות. לכן מוכרח להיות שמדובר פה במוטציה שטפחו אותה והכליאו בתרנגול הבית. לדעתו, יש להניח שתרנגול הבר שהוכלא כאן הוא חסר מסורת, ולכן השאלה היא האם הוא תרנגול. לא נכנס כאן לשאלת הגלודה, ייתכן שעוף כזה במהותו אסור, כי הוא טריפה. יש בנוסף גם השאלה על צבע העור, שהוא אדום. ייתכן שגם זה סימן, שמדובר במין אחר ולא רק בגזע שונה. עדיין נשאר השאלה לברור: הושתלה בתרנגול זה תכונה מעוף ממין אחר או רק תכונה הנמצאת בתרנגול?

והגואנין. לעתים מופרים כללי המשחק והגואנין יזדווג עם התימין, או שגואנין או האדנין יזדווג עם האדנין או הציטוזין. במקרה זה ייוצר פתיל חדש, לפי כללי ההשלמה דלעיל, וזה יעבור בתורשה. זה הוא עיקרון המוטציה, שהיא כאמור על פי רוב דפקט-קילקול.

אמרנו כבר, שמבנה התכונה התורשתית תלוי בשרשרת-פתיל ה-DNA. אפשר לשנות את החומר התורשתי באחת משלוש דרכים. א. תוספת או החלפה של חלק מפתיל ה-DNA, ב. הגברת הפעילות של גן (חלוקה מהירה יותר של הגן המתפיח את הבצק או מפעיל אנזימים אחרים) וג. השתקת פעילות הגן, ע"י שנוי או הריסתו⁵³.

לקטוע את פתיל ה-DNA, הוא דבר הדורש ניתוח עדין, הנעשה עפ"ר בדרך אנזימטית, על ידי פטריות, בקטריות או חידקים. במקום זה, אפשר ללמוד את מבנה הפתיל, העשוי למעשה מארבעה (או משמונה) הרכבים, העוקבים לפי סדר מסויים. אם המבנה ידוע, אפשר לייצר אותו באופן מלאכותי. אז הוא לא בא מחומר חי ואין לדבר על מין חדש. דבר זה עדיף, כי בדרך זו, נמנעת סכנת הדבקה בוירוס זר. וירוס הוא בדיוק, השתלת רצף זר לתוך ה-DNA של התא, הנעשית באופן טבעי והגורמת למחלות. רק כשהגוף החי למד להכיר את הוירוס, הוא מתגבר עליו ומבטל את פעילותו.

למרות הכל, גם בהשתלה של חלק מלאכותי, ישנה שאילה, אם נוצרו תכונות

⁵³ האם יש לראות בפעילות זו מעין כלאים. היו שטענו שכל דבר שאינו נראה לעיניים, אין בו איסור. כנגד זה כתב הרב ש.ז. אויערבאך ב'מנחת שלמה' חלק ב, סימן צז, אות כז, שהיות והדבר נעשה במיוחד, אי אפשר להגיד שאינו קיים, כי הוא אינו נראה. התוצאה ממנו נראית. מאידך, אין בזה איסור כלאים, שכן אין כלאים אסורים בבעלי חיים, חוץ מבהרבעה.

השטוחים הם בעלי קשקשים ודג הברבוט הוא יוצא מהכלל.

בישרידיים⁵⁹ ניתחנו⁶⁰ את הויכוח הגדול שהיה בלונדון, לאחר שבשנת 1738 דן בית הדין בבעיית הטורבוט ובשנת 1822 התיר הרב הראשי את הדג, ובשנת 1949 בהכנת רשימת הכשרות החדשה, הדג נאסר ע"י אותו בית הדין⁶¹.

הטורבוט הוא למעשה דג שטוח מיוחד שאין לו קשקשים. בדרך כלל מקובל שכל דג שטוח הוא בעל קשקשים. כשהרצאתי את הנושא, חוסר הקשקשים של דג שטוח, בפני אנשי מדע, הם שללו את האפשרות. למרות הכל, זו עובדה, שדג זה הוא חסר קשקשים. דבר זה הוכח כיום גם בספרות המדעית. ישנו דג דומה לו, (ראה בתמונה הבאה) והוא טהור.

מתברר שיש מינים שונים של סוג הדג. יש שיש להם קשקשים ויש שאין להם קשקשים. לרובם הגדול יש ולפחות למין אחד הם חסרים. המין שבו הקשקשים חסרים אינו טהור, והאחרים טהורים. הרב דוד פעלדמאן⁶² מצביע על כך שיש דגים שטוחים שהצד השמאלי נמצא למעלה ויש שהצד הימני נמצא למעלה⁶³. הרב פעלדמאן מצביע על תופעה מעניינת, שדג ימני הוא תמיד טהור ודג שמאלי יכול להיות טמא, וזה הדג האמור.

הטעות בהבחנה שבין שני המינים הביאה לויכוח שבין בעלי התוספות.

⁵⁹ גליון ב, אייר תשמד

⁶⁰ לוינגר, י.מ. וניגון מ, במאמר: לעיון בשאלת דג הטורבוט, עמודים טז-כ

⁶¹ לאחר 127 שנה, לא הרגישו בסתירה שבין פסקי הדין.

⁶² בספרו שימושה של תורה, לונדון, תשטז

⁶³ הדג השטוח נקרא בעברית דג משה רבנו. מדוע? לפי המסורת (שמקורה אינו ידוע לי) בקריעת ים סוף נחתכו הדגים שהיו באותו מקום לשני חלקים. צאצאי חצאי הדגים הללו הם הדגים השטוחים, חצייים שמאליים וחצייים ימניים.

עוף כמעט ללא נוצות. (בתודה למחבר שו"ת אבני חן על התמונה)

תיאורטית⁵⁶ מה יהיה דינו של דג שיהיו לו רגלים והוא יפריס פרסה – האם מדובר בדג או בחיה? כבר היום אנו עדים להכנסת חומר תורשתי מדגים טמאים בדגים טהורים. האם מספיק שיהיו לדג סנפירים וקשקשים, או יהיה צורך לדעת ששני ההורים היו בעלי סנפירים וקשקשים⁵⁷.

אחת הדוגמאות המופיעות ב**טבע** היא כדלקמן:

ביהמעין⁵⁸ עמדתי על בעיית הברבוט, שנחלקו בו בעלי התוספות, האם הוא דג טהור או לא. שם הסברנו את אפשרות הטעות בין שני דגים הדומים זה לזה, כשאחד הוא בעל קשקשים טיפוסיים, ולכן הוא דג טהור, והשני הוא חסר קשקשים לחלוטין, ולפיכך אינו דג טהור. עמדנו על העובדה שכמעט כל הדגים

⁵⁶ היום תיאורטית, אבל תתכן מאד בעתיד.

⁵⁷ אולי מספיק שלאם יהיו סימני הטהרה. מאידך ייתכן שחוששים לזרע האב ולכן גם לאב צריך שיהיו סימני הטהרה. עוד יותר מסובכת השאלה: האם התכונה החדשה לא באה מבעל חיים, אלא יוצרה במעבדה, האם אפשר ליחסה ל'אב' – ליצור שנשא את התכונה שהועתקה. ייתכן שיהיה אפילו מי שיטען (וטענתו לא תהיה אירלונטית) שיש קשר לחומר המוצא שהשתמשו בו לייצור החומצה הגרעינית. אם תתקבל טענה זו, נוכל להגדיר כחסר חומר מוצא, רק אם החומצות הגרעיניות היוצרות את הפתיל הראשוני, יוצרו מחומר שאינו מהצומח ולא מהחי – דבר שאף הוא אפשרי.

⁵⁸ במאמר תחת השם: על זיהוי הדג הנקרא ברבוט"א, טבת תשמב, עמודים 17-18.

עם התגלית הזאת, נוסה להרוג את גרעין תא הביצה ולהשחיל פנימה גרעין של תא גוף, שיש לו מספר כפול של כרומוזומים. התוצאה היתה מעניינת. התא החל מיד להתחלק. לאחר שנעשה הניסוי בבעלי חיים פשוטים, השתילו תא מהאם בביצית.

אחרי ההצלחה הראשונית, נוסה הדבר בכבש. הכבש שנולד היה בדיוק הכפיל של אמו. תיאורטית אפשר לשכפל יצורים, כשאנו מעוניינים בכפיל מדוייק. בדרך זו אפשר לרבות גם יצורים שאין להם אפשרות חלוקת הבשלה (למשל פרדות). מיד עם התחלת חלוקת התאים הראשונית, אפשר להפריד תאים ולקבל מספר יצורים זהים.

על אפשרות זו צריך לחשוב, אם כי הסכנה של השימוש בה בבעלי חיים גדולים אינה קרובה, אבל תתכן בעתיד. היא נמצאת כבר בשימוש ביצורים קטנים, בשמרים ודומיהם.

כמסקנה נמשך הויכוח בעניין זה כמעט עד היום הזה. בספרי⁶⁴ הבאתי את כל השמות המדעיים של שני הדגים שאפשר להחליף וכן את השמות המקובלים בשפות העיקריות.

שכפול

ברגע שתא הזרע נכנס לביצית ונוצר התא החדש, תא זה מתחיל להתחלק. בשלב הראשון התאים כולם שווים ומכל תא ראשוני כזה יוכל להתפתח עובר שלם. זה ההסבר שנוצרים תאומים זהים. אם העובר בשלב הראשוני יתחלק לשנים, יהיו שני העוברים-הצאצאים שווים. אם לא תהיה הפריה, תאי הזרע והביצית ימותו (שכבת זרע מסרחת לאחר שלושה ימים). איך הדבר פועל? לתא הביצית יש חצי מספר הכרומוזומים, כיון שהיא נוצרת לאחר חלוקת ההפחתה. ברגע שמספר הכרומוזומים בתא הכפיל את עצמו, מתחיל התא להתחלק.

תקציר

באמצעות שינוי תכונה או מקום התכונה על פני הכרומוזום, הוספת או הורדת קטע, או אפילו החלפת קטעים של כרומוזומים, אפשר לייצר צמחים ובעלי חיים בעלי תכונות תורשתיות חדשות. דבר זה מנוצל כבר, וינוצל הרבה יותר בעתיד, לצורך ייצור צמחים ובעלי חיים לפי צרכים מבוקשים. (כמות וצבע הביצים או בשר רב במקומות מסויימים בגוף וכדומה).

Genetic Engineering

Normally each gene has its exact place on the chromosome. In rare cases chromosomes change their form and thus the genes change their place on the chromosome.

By inbreeding pure lines of animals, using the same sire (father) and dam (mother), one can get a maximum of desired characteristics. The "good" genes may be on the same chromosome as the "bad" genes, so that both good and bad features are increased, e.g., the bull might produce high milk producing

⁶⁴ מזון כשר מן החי, ירושלים תשמ"ה, הם יובאו גם

offspring but the animals will tend to be in poor health, since the milk producing gene and the healthy gene are on the same chromosome. Animal geneticists have therefore turned to manipulating the gene for strengthening, weakening or changing given characteristics of the 'good' genes without enhancing "bad" genes at the same time.

Gentechnologie

Obwohl normalerweise jedes Gen seine genaue Position auf dem Chromosom hat, kann sich das durch bestimmte Vorgänge ändern. Solche Änderungen können die Stärkung oder Schwächung bestimmter Eigenschaften zur Folge haben. Schon heute werden solche Techniken beispielsweise in der Viehzucht entwickelt, um gegebene Eigenschaften zu verstärken oder zu ändern.

La technologie génétique

Malgré le fait que chaque gène soit normalement situé à un endroit bien précis sur le chromosome, cela peut être modifié par des procédés particuliers. De telles modifications peuvent entraîner le renforcement ou l'affaiblissement de caractéristiques particulières.

Actuellement déjà, ces techniques sont développées, par exemple dans l'élevage de bétail, afin de renforcer ou modifier des caractéristiques données.

Генетическое программирование

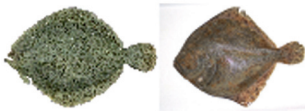
Обычно у каждого участка хромосомы есть свое точное место. Однако существует возможность для редкого изменения хромосомой ее формы или расположения участков.

Наиболее продуктивным является межродственное скрещивание чистопородных животных, с использованием того же самого sire (отца) и dam (матери). Однако таким образом могут быть унаследованы и хорошие и плохие признаки, так как "хорошие" гены могут находиться в той же самой хромосоме что и "плохие" гены. Например, бык, от которого может быть выведено поголовье, дающее большие удои молока, может передавать своему потомству и тенденцию к слабому здоровью. Поэтому селекционеры сосредоточили свое внимание на управлении геном для того, чтобы усилить, ослабить или изменить имеющиеся особенности, избегая влияния "плохих" генов.

פרק י'

בני כלאיים או מין חדש

מהר מדג הסלמון הרגיל. יתכן שמבחינה הלכתית יהיה הבדל, בין אם האם היא סלמון או אם היא 'דג הנחש'⁶⁵. אם ידוע שמדובר בהכלאה ולא במין טבעי, ויש גם סימנים שלהמין האסור, יש מקום לאסור⁶⁹.

שני מיני הדג השטוח. מימין הדג האסור. אין לו קשקשים, רק בליטות היוצאות מהעור, כעין קוצים קטנים. את אבחנת הצד עושים, כשרואים את העיניים מעל הפה, אז הם נראים בצד שמאל. זה הוא דג שמאלי. הדג השמאלי שבתמונה הוא דג ימני. לכל הדגים הימניים יש קשקשים, לפחות מצד הבטן.

ייתכן אפילו לייצר תכונה מסויימת במעבדה, לאחר בירור הרכבה הכימי, ולהשתילה בתוך כרומוזום. תכונה זו תכנס לתוך החומר התורשתי ותהיה חלק ממנו. כאן ישנו חומר תורשתי מלאכותי, שאינו לא מן החי ולא מן הצומח. האם נוכל לדבר כאן על מין חדש? אם זה מין חדש, הרי הוספנו מין בבריאה. דבר זה לא ייתכן.

⁶⁸ כנראה שלמעשה הסלמון היא האם.

⁶⁹ למרות שאין סימני דג טמא בצאצא, יש לעיין האם הדג דומה ממש לדג הסלמון, או שיש בו גם מקצת מהמין השני. במקרה אחרון זה, ייתכן שיש יותר גורמים לאסורו. כנראה גם כאן מדובר רק בדור הראשון של ההכלאה. בצאצאים אלו אין חלוקת הבשלה ולכן אין להם צאצאים.

במאמרנו בישרידים⁶⁵ הובאה בין הייתר הטענה, שמדובר בדג אחד שכן יש בני כלאיים בין שני המינים. לבני הכלאים הללו יש צורת הדג האסור ויש להם קשקשים. ראיתי דוגמאות באוסף של המוזיאון הבריטי.

השאלה שמעסיקה אותנו כעת היא: האם הדג נושא קשקשים הבא משני המינים הוא דג טהור?

למעשה אין אנו יודעים מי האב ומי האם. הדג החדש יוכל להיות מביצי המין המותר ומזרע המין האסור או להיפך. ייתכן ונצטרך לחשוב כאן גם על משמעות "חוששין לזרע האב או לא".

השלכות משאלה זו יכולות להיות לסלמון חדש שהוא הכלאה בין 'דג הנחש' (דומה לצלופח) לסלמון: ל'דג הנחש' אין אולי קשקשים, או שהם טמונים עמוק בעור, ונחשב כדג שאין לו קשקשים (לפחות) מבחינה הלכתית⁶⁶.

היום יש שמכליאים את 'דג הנחש' עם סלמון. מקבלים דג דמוי סלמון הגדול מהרגיל ובעיקר דג שהוא גדל פי חמשה

⁶⁵ שם

⁶⁶ בכעין זה הכריע הראשון לציון הרב בקשי דורון שקשקשי הצלופח הגדול, שנמצאים במימי הכנרת, ששם הוא גדל במיוחד, נחשבים לקשקשים, אלא מפאת הדמיון לדג שאינו טהור יש לאסורו.

⁶⁷ בין אב, חלק ב, תשובה מב

תקציר

מתי הופך שינוי החומר הגנטי את היצור ליצור ממין אחר? בפרק זה הובאו תיאורים בנושא, הועלתה השאלה, אך לא נענתה.

Changing of genetic materials

Since we know how the genetic code is built, it is possible to manipulate it. We are able to insert characteristics of one living organism into another. It is possible to do this with sequences from vastly different species, e.g. from invertebrates to mammals or from animals into plants. The resultant offspring may be so genetically different as to be considered a new species. It should be emphasized that for Halachic purposes that there is no inbreeding or any actual contact between the species. One just discovers the sequence which will produce the desired characteristic from a species. The gene is a chemical made in the laboratory which is inserted into the genome of the target species. In general, the chemical is modified and does not really resemble the original sequence found in the donor species. It should also be noted, that we change only one of 20,000 genes which make up the basic genome (from worms to humans).

Änderung des Erbguts

Da wir heute wissen, wie die Erbeigenschaften gebaut sind, haben wir ein Werkzeug zur Veränderung des Erbguts. Das kann in der Medizin helfen. Es kann aber auch Probleme aufwerfen, da die Eigenschaften nicht nur von derselben Art kommen müssen. So besteht heute die Möglichkeit, Gene von einer Tierart auf die andere zu transplantieren oder sogar von Pflanzen auf Tiere. Diese Prozeduren geben uns heute neue Arten. In diesem Kapitel wurden einige solche Beispiele gebracht.

Modification du patrimoine héréditaire

Etant donné que nous savons aujourd'hui comment sont formées les caractéristiques héréditaires, nous disposons d'un outil pour modifier le patrimoine héréditaire. Cela peut aider en médecine. Mais cela peut aussi soulever des problèmes, étant donné que les caractéristiques ne doivent pas venir uniquement de la même espèce. Ainsi, il existe aujourd'hui la possibilité de transplanter des gènes d'une espèce animale sur une autre, ou même de plantes sur des animaux. Ces

procédés nous donnent aujourd'hui de nouvelles espèces. Dans ce chapitre nous avons évoqué quelques exemples.

Изменение генетического материала

С тех пор как была определена структура генетического кода, им стало возможно управлять. Это позволяет переносить особенности одного живого организма другому. Таким образом, возможно использование совершенно разных видов, например, от беспозвоночных млекопитающим или генов животных в геном растения. Полученное таким образом потомство может быть настолько генетически особенным, чтобы считаться новым видом. В алахических целях необходимо убеждаться в отсутствии межродственного скрещивание или любого межвидового контакта. Необходимо изучение процесса, приводящего к созданию желаемых характеристик у определенного вида. Лабораторно созданные гены могут быть "вставлены" в гены избранных видов. Химический компонент может быть изменен настолько, что он будет в принципе не схож с оригинальной структурой вида-"донора". Необходимо также учитывать, что только один из 20 000 генов, которые составляют основной геном (от червей и до людей) изменен.

פרק יא: השאלות לדיון

מטילי ביצים. לעולם לא נוכל להתיר דג על פי הנחה זו.

ג. היוצא מן הטהור טהור...

היוצא מן הטהור טהור...⁷³. הכלל הזה היה יכול לענות לנו ולומר: עלינו לבדוק מי האם. אם היא בעלת קשקשים, היוצא ממנה טהור, ואם אין לה קשקשים, היוצא ממנה אסור. הכלל הזה חל רק בהקשר ישיר. פרה שהמליטה כמין סוס הוא מותר, וסוסה שהמליטה מעין פרה הולד אסור. לפי כלל זה, היה צריך להיות שכל היוצא מן הטריפה הוא טריפה. למעשה - ביצת טריפה אסורה. מאידך, אפרוח היוצא מביצת טריפה הוא מותר. כיצד נסביר את הסתירה? ביצה המגדלת אפרוח מפסיקה להיות ביצה ראויה למאכל ולכן אינה נחשבת לאיסור⁷⁴. לכן האפרוח הוא בעל חיים חדש, שאין בו איסור. זה מתאים עוד יותר לריר ההטלה של הדגים בים, שאינו נאכל אפילו בשעת הדחק⁷⁵.

א. אין הכלאה בין טהור לטמא.

בבכורות⁷⁰ מצאנו: אין מתעברת לא טמאה מן הטהור ולא טהורה מן הטמא. לפי זה: יש לנו כלל האומר, שבעל חיים טהור אינו מתרבה עם בעל חיים טמא. כלל זה נכון בדרך כלל, לפחות, כאשר יש לשני בני הזוג אברי הולדה, וישנה הזדווגות ביניהם. ייתכן לומר, שהשינוי בביצים, המוטלות לים, כנראה, אינו כל כך גדול שזכר מהמין השני לא ישחה אחרי הנקבה ויפריה את ביציה.

ב. דג טמא משריץ, דג טהור מטיל ביצים.

דג טמא משריץ, דג טהור מטיל ביצים⁷¹. האם נוכל לומר על המין חסר הקשקשים: מכיוון שהוא מטיל ביצים, הרי הוא דג טהור? סימני המשנה של בעלי חיים⁷² הם סימנים כלליים, שהסיקו חכמים מהניסיון. הם כללים כלליים לכוון מחשבה בלבד. למעשה יש הרבה מינים שאינם בעלי סנפיר וקשקשת ובכל זאת

⁷³ משנה בכורות ה ב

⁷⁴ ראה יורה דעה פו ז ובש"ך סעיף קטן כ

⁷⁵ וולד טריפה מותר וזה אינו קשור דווקא לסיבה זו - ראה ברטנורא על תמורה פרק ו, משנה ה.

⁷⁰ ז א

⁷¹ בכורות ז ב

⁷² בניגוד לסימנים העיקריים - סנפיר וקשקשת - האמורים בתורה.

הסטטוס של בעל החיים תוך הטיפול, גם במשך חייו⁷⁹ 80.

שיטת החזון איש לגבי היוצא מן הטהור

הגמרא⁸¹ אומרת: תרנגולא דאגמא אסירא, תרנגולתא דאגמא שריא. התוספות (בנדה) מפרשים, בפירוש ראשון, שמדובר בזכר ונקבה, שהזכר אסור והנקבה מותרת⁸², שהרי האפרוח אינו בא מהאם אלא מהביצה והביצה הוטלה ע"י תרנגולת והאפרוח "מעפרא קא גדיל" – האפרוח גדל מכלום, או מביצה שעל ידי הדגירה נעשית סרוחה ולכן נחשבת לעפר.

מין החזון איש מביא⁸³ את שיטת התוספות הזו, וכותב: "וכיוון שאינן מכ"ד עופות שבתורה⁸⁴ נידון הזכר בפני עצמו והנקיבה בפני עצמה, וליתבו (התוספות) דאינו נידון הזכר כדן יוצא מן הטהור טהור, דהכא הוי אפרוח היוצא מן הביצה ונידון לעצמו, אף על גב דביצה עצמה מותרת מדין היוצא מן הטהור, וכן הנקבה מותרת אף לר"י⁸⁵ דעיבורו מן

ד. האם סימני טהרה מראים את ההיתר או גורמים להיתר?

סימני הטהרה בבהמה, בחיה, בדגים, ובמידה מסויימת גם בחגבים, הם הסימנים שנתנה התורה. במינים אלו, הסימנים האמורים בתורה הם הקובעים. לפעמים חכמינו נתנו סימנים נוספים. אלו בעלי משמעות רק לעזרת הסימנים הראשיים. סימני העוף הם רק להיכר, ולכן ההלכה, שעוף טהור נאכל במסורת בלבד.

סימני בהמה, חיה ודגים הם סימנים להיתר או גורמים להיתר? אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן וכולי⁷⁶. אם הסימנים מראים לנו את ההיתר, נוכל לומר: אף אם לא רואים סימנים, כי הם יבואו עם הזמן, בעל החיים הוא טהור. כך מצאנו את הדרשה בגמרא: הכתיב הוא "אשר לא" והקרי הוא "אשר לו"⁷⁷, והכוונה שאין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן, או אפילו אם היה לו בעבר, וכעת אין לו, הוא בעל חיים טהור.

אם נאמר שהסימנים הם המתירים, איך נוכל להתיר כבר מראש על סמך סימנים שיתירו אחר כך? יתר על כן: כיצד ייתכן שבעל חיים יהיה אסור בחלק מחייו ויותר אחר כך? אפשר לשאול עוד יותר: ישנם דגים שיש לזכרים קשקשים ואין לנקבות. כיצד ייתכן שהזכרים יהיו מותרים והנקבות לא (או אולי להיפך במינים אחרים)? ייתכן שלמעשה נאכל רק את המין המותר לפי הקשקשים שיש בו, אבל מיסוד הדין בוודאי שיש לכל מין את ההלכות של המין.

למעשה נצטרך לומר שהסימנים הם סימנים, אך אינם גורמים⁷⁸. אם נאמר שהסימנים הם המתירים, ייתכן שישתנה

⁷⁹ בפירקי דרבי אליעזר פרק ט, בחמישי (ביום ה' לבריאה) השריץ מן המים כל מין עוף, זכרים ונקבות, טהורים וטמאים, בשני סימנים הם מיטהרים בזפק ובקרקבן נקלף. רבי אליעזר אומר באצבע יתירה. נראה מכאן שהסימנים הם המתירים. בדומה מובא בפרק י"א: בשי הוציא מן הארץ כל מין בהמות... ובשני סימנים הם מיטהרים, במעלה הגירה ובמפריסי הפרסה.

⁸⁰ זה אמנם קיים בדגים. יש דג שנולד ללא קשקשים ועתיד לגדלם במשך הזמן – ראה להלן בחלק הדגים – הוא דג טהור.

⁸¹ חולין סב ב, ונדה ב

⁸² בפירוש שני מדובר בשני מינים. ראה: שכי היער – עמוד 236

⁸³ יורה דעה, סימן יג, אות יא

⁸⁴ עשרים וארבע העופות שזכרו בעליל בתורה שהם אסורים – ותרנגולא דאגמא אינו מהם.

⁸⁵ בכורות ז א

⁷⁶ חולין סו, א-ב

⁷⁷ שנאמר בחגבים, ויקרא יא כא

⁷⁸ רמב"ן על ויקרא יא י

כך נתערבו עם שאר תרנגולים, אינו נידון בזה וזה גורם, אלא הנולדים בתמונת המשונים אסורים לעולם".

יצא מכאן, שלשיטת החזון איש אנו נלך אחר האם, אבל יכול להיות שמעוף טהור יצא עוף טמא. אמנם הוא מגביל זאת לעופות, כמו תרנגולים, שאינם מעשרים וארבעה עופות הטמאים.

כדי להבטיח אוכל כשר בעתיד, חשוב שנלמד את הדברים ושנדאג שהמזון שיגיע אלינו יוכן בדרך המותרת (ושתהיה גם בו הנאת אכילה).

הטמא אסור, דהכא יוצא מן הביצה והיא עפרא, ואף על גב דזרע הזכר גם כן עפרא מכל מקום חשיב גורם...". לדעתו יש כאן בביצה משהו מיוחד שאינו בכל איסורים שבתורה. בעובר הוולד מושפע מאביו ואמו, בעצי אשירה – השרף מושפע מהעצים עצמם. כאן הביצה הותרה, ולכן הגורמים הנוספים אינם מעניינים אותנו.

לפיכך נסתכל על האם ולא על האב. אם כל האפרוחים כמראה טהורים ואחד אחרת, נאמר שהוא התקלקל. לפיכך "הפורשים ממין תרנגולים משונים, ואחר

תקציר

שאלות הלכתיות פתוחות

מכיוון שאפשר לשנות חומר גנטי וליצור צמחים ובעלי חיים בעלי תכונות שונות ומשונות, נשאלת השאלה: באיזה מידה אנו יכולים להמשיך בהגדרות שהיו מקובלות עד כה, או האם נצטרך לחפש הגדרות חדשות? השאלות מועלות להכרעת גדולי התורה שבדור.

Halachic problems

In any event, the species may be changed to a degree that even scientifically it could be considered a new species. The Halacha has to relate to these changes in regards to a number of topics – (1) Does this fall into a category of forbidding interbreeding (killayim)? (2) Do we relate the compounds produced to the source or the organism producing the compound, e.g. is a cow protein produced by a bacteria considered to be something from a cow? A more general question is: Are we allowed to change the nature of creation?

Halachische Probleme

Da heute die Veränderung des Erbgutes möglich ist, wird die Halacha vor Probleme gestellt, die es zu lösen gilt. Es muss abgewogen werden, wie weit wir die alten Definitionen verwenden können und wie weit wir neue

Definitionen suchen müssen. Diese Fragen werden von den Gedolim, den Tora-Größen jeder Generation, behandelt.

Problèmes halahiques

Etant donné qu'aujourd'hui la modification du patrimoine héréditaire est possible, la Halaha est confrontée à des problèmes qu'il convient de résoudre. Il faut réfléchir et décider jusqu'à quel point nous pouvons nous servir des vieilles définitions et jusqu'où nous devons chercher de nouvelles définitions. Ces questions sont traitées par les " Gedolim ", les Maîtres en Torah.

Алахические проблемы

В любом случае, вид может быть изменен до такой степени, что даже с научной точки зрения его следует признать новым видом. В данном случае алахические вопросы могут быть связаны с несколькими темами – (1), считается ли подобное изменение вида запрещенным межпородным скрещиванием (kallayim); (2) связан ли производный компонент с его источником или производящим его организмом, например, белок коровы, произведенный бактериями, живущими в рубце желудка коровы; и более общий вопрос – позволено ли нам изменять природу сотворенного.

הבעיות שיש להעמידן לפני גדולי הדור להכרעה

בעלי החיים כבני האדם אין פרצופיהם דומים זה לזה. כשהם שונים יותר, מדברים על גזעים. אם השנויים הם עוד יותר גדולים, מדברים על מינים שונים. בדרך כלל בעלי חיים מכליאים ומתרבים זה מזה רק כשהם מאותו המין.

כאשר מכליאים בני מין אחד, אם הם נושאים תכונות מיוחדות, אפשר להוציאן שוב במשך הדורות. מבחינת בעל החיים מדובר במקרה כזה, בתכונה מופעלת. אפשר במידה מסויימת להשוות את ההתפתחות בתוך המין, להישגים שאפשר להשיג על ידי פיזיותרפיה: שרירים יכולים להיעשות חזקים יותר. אשכול הביצים יוכל להתפתח. בדרך זו נגדיל את כמות הבשר שבעל החיים יפתח, את מספר הביצים שתטיל התרנגולת או את כמות החלב שתניב הפרה. במקביל אפשר לפתח תכונות נוספות, על פי רוב רק אחת באופן קיצוני. אם זה בא דרך שינוי החומר הגנטי, הוא עובר בירושה לדורות הבאים, מה שלא קיים בתכונה נרכשת.

אם הדבר נעשה על ידי שינוי בתוך הכרומוזום, על ידי חומר שהגיע מסוג בעלי חיים אחר, משתנה החומר התורשתי. כאן ייווצר משהו חדש, שאי אפשר להוציאו ע"י זיווגים בתוך המין במשך הדורות.

במקרה כזה יצטרפו גדולי הדור לדון בשאלה: עד כמה ייחשב הנולד כבן מין המוצא, למרות השינוי, וממתי יוכל השינוי החדש לגרום לכך, שהנולד יהיה נחשב כבא ממין חדש.

Halachic Definition of the (animal) species

The halachic definition of an (animal) species is close to the scientific definition but is not identical.

Variations

There are individual variations within each species; if the variations are large, we talk of breeds. In the Halacha, we find many discussions about the definition of animals, concerning which the scientific definition is very clear, because they are considered to be different breeds of the same species.

Changes through breeding

After discussing the normal crossbreeding rules, we concluded, that those changes that can be brought into the breed and can then be removed within a few generations of crossbreeding, do not cause the changed animal to belong to another species. It may be compared with physiological training. This explains the fact that some animals can have more muscles, lay more eggs, and give more milk. It is somewhat more complicated with mutations because one cannot turn them back.

Genetic engineering

Genetic engineering, in which the genetic material was changed, i.e. by bringing material from another animal (or plant), can pose the problem of a new species. We have to define how large the change can be without creating a new halachik species. Fish without scales are not kosher. But genetic engineering can cause scales to grow on such fish. Do the scales 'make' the fish kosher, or are they simply a 'sign' that tells us that the fish is kosher? If they are only a sign, then the genetically engineered scales are no more than a false sign, and the fish is still non-kosher. Furthermore, what will be the status if the scales of such new fish will grow only a year later? Is it kosher from the beginning or only from when the scales became visible?

Open questions

Such questions are being raised and we wait for the decision of the Rabbinic authorities. However, there seems to be a halachic consensus that if there is no visible change in the organism, then the products produced by the changed organism are considered to be its products, i.e., bovine rennin produced by

genetically modified bacteria is considered to be a product of the bacteria and not a cow. Because all bacteria are kosher, this rennin is also kosher.

Halachische Definition der Tierarten

Die halachische Definition der Tierarten ist nahe der wissenschaftlichen, jedoch nicht genau dieselbe.

Variationen

In jeder Tierart gibt es Variationen. Wenn diese grösser sind, sprechen wir von verschiedenen Rassen. In der Halacha wird häufig über die Zugehörigkeit eines Tieres zu einer gegebenen Art gesprochen, während wissenschaftlich gesehen dieses Tier einer anderen Rasse angerechnet wird.

Veränderungen durch Zucht

Nach der Besprechung der normalen Regeln der Genetik kamen wir zum Schluss, dass solche Eigenschaften, die durch einfache Kreuzung eingebaut und (nach einigen Generationen) wieder ausgebaut werden können, das Tier sicher nicht zu einer anderen Art zuteilen lassen. Das kann gewissermassen mit einem physischen Training verglichen werden. So können wir das Anlegen von Muskeln, das Legen einer grossen Eierzahl und das Steigern der Milchproduktion erklären. Schwieriger ist es mit Mutationen, denn diese können nicht einfach ausgebaut werden.

Gentechnologie

Die Gentechnologie, die heute schon zu "Genengineering" erweitert wurde, ermöglicht das Einpflanzen von Eigenschaften in die Erbmasse. Es können eigene oder fremde Gene sein. In beiden Fällen handelt es sich um Eigenschaften, die nicht wieder ausgebaut werden. Hier stellt sich die Frage, ob in diesem Fall das neue Geschöpf als Teil der alten Art definiert wird oder nicht.

Man könnte auch Eigenschaften ändern, die für den Koscherstatus von essentieller Bedeutung sind. Wir können uns mit einem Beispiel bedienen: Der Fisch X ist nicht kosher, weil er keine Schuppen hat. Durch gentechnologische Erfahrung können wir jedoch den Fisch dazu bringen, dass er Schuppen bekommt. Wird dieser Fisch dadurch kosher? Beurteilen wir ein Tier nach dem momentanen Bild oder gehen wir nach den Eigenschaften der Art? Was ist der Fall, wenn die Schuppen bei einem solchen Fisch erst nach einem Jahr heranwachsen?

Offene Fragen

Es wurden einige Aspekte besprochen und die Fragen an die rabbinischen Instanzen weitergeleitet. Wir warten auf die Entscheidungen der halachischen Dezsoren.

Definition halahique des espèces animales

La définition halahique des espèces animales est proche de la définition scientifique, sans cependant être exactement la même.

Variations

Dans chaque espèce animale il y a des variations. Lorsque celles-ci sont plus grandes, alors nous parlons de races différentes. Dans la Halaha on parle abondamment de l'appartenance d'un animal à une espèce donnée, alors que du point de vue scientifique cet animal est imputé à une autre race.

Changements par l'élevage

D'après la discussion sur les règles normales de la génétique nous sommes parvenus à la conclusion que de telles caractéristiques qui sont incorporées par simple croisement et qui peuvent être extraites (après plusieurs générations) ne permettent certainement pas d'attribuer un animal à une autre espèce. Cela peut être comparé en quelque sorte à un entraînement physique. Nous pouvons ainsi expliquer le développement de muscles, la ponte d'un grand nombre d'œufs et l'accroissement de la production de lait. Cela est plus difficile en ce qui concerne les mutations, car il ne peut pas tout simplement y avoir d'extraction.

La technologie génétique

La technologie génétique, qui actuellement déjà s'est étendue à l' " ingénierie génétique " permet de greffer des caractéristiques dans le patrimoine génétique. Il peut s'agir de gènes propres ou de gènes étrangers. Dans les deux cas il s'agit de caractéristiques qui ne peuvent plus être extraites. Il se pose ici la question de savoir si dans un tel cas la nouvelle créature peut être définie comme faisant partie de l'ancienne espèce ou non.

On pourrait aussi modifier des caractéristiques qui seraient d'une importance essentielle pour le statut de la cashrut. Par exemple, le poisson X n'est pas casher parce qu'il n'a pas d'écailles. Grâce aux expériences de la technologie génétique, nous pouvons cependant induire le poisson à avoir des écailles. Le poisson devient-il de ce fait casher ? Est-ce que nous jugeons un animal selon l'image du moment ou nous renseignons-nous sur les caractéristiques de l'espèce ? Que se passe-t-il si les écailles poussent sur un tel poisson seulement après un an ?

Questions ouvertes

Quelques aspects ont été débattus et les questions ont été transmises aux instances rabbiniques. Nous attendons de connaître les décisions des autorités en matière de halaha.

Алахическое определение биологического вида

Алахическое определение биологического вида близко к научному определению, но не соответствует ему полностью.

Изменения

В рамках каждого вида есть отдельные изменения. Если изменения значительны, то мы говорим о породах. В алахе мы находим много обсуждений классификации животных, по сравнению с которыми научное определение предельно просто, поскольку оно рассматривает различные породы тех же самых видов.

Изменения в процессе размножения

После обсуждения традиционных правил скрещивания мы остановились на том, что такие изменения, которые могут быть возникать или исчезать в течение нескольких поколений, или скрещиваний, не приводят к изменению вида животного. Подобные изменения могут быть сравнены с физиологическим тренингом. Таким образом может быть объяснено каким образом можно вырастить животных с большей мышечной массой или дающих больше молока, птиц, откладывающих большее количество яиц и так далее. Значительно более сложно обстоит дело с мутациями, поскольку они необратимы.

Генная инженерия

Генная инженерия, в процессе которой генетический материал был изменен, то есть был перенесен от другого животного (или растения) может столкнуться с проблемой создания нового вида. Необходимо определить насколько большим может быть изменение.

Возможно ли изменить рыбу, которая не является кошерной, сделав ее кошерной, покрыв ее чешуей? Действительно ли новое существо - кошерное или это все еще некошерная рыба? Указывают ли признаки кошерности на определенный тип животного или они говорят нам об особенностях вида? (Какова будет ситуация, если у новой рыбы чешуя появится только год спустя?).

Нерешенные вопросы

Такие вопросы поднимаются, и мы ждем решения авторитетных раввинов. Однако, существует алахический консенсус, если нет никакого видимого изменения в организме, то продукт считается производным того же организма; то есть бычий ренин, произведенный генетически модифицированными бактериями, считается бактериальным.

חלק ה'

בהמה וחיה יונקים

The permitted animals

Mammals

Erlaubte Tiere

Säugetiere

Animaux permis

Les Mammifères

Кошерные (разрешенные к употреблению в пищу)

Животные"

Млекопитающие

99	פרק א': סימני הבהמה והחיה מן התורה
108	פרק ב': סימנים נוספים מזרבנן
118	פרק ג': היוצאים מהכלל
125	פרק ד': הבדלים בין בהמה לחיה
130	פרק ה': כלאיים בין בהמה לחיה
132	פרק ו': זיהוי מיני הבהמה והחיה
135	פרק ז': שלושת מיני הבהמה
141	פרק ח': שבע החיות הטהורות

פרק א':

סימני הבהמה

והחיה מן התורה

סימני בהמה וחיה נאמרו מן התורה⁴.
 בשתי פרשיות בתורה נאמרו סימני בהמה, חיה ועוף, דגים [וחגבים]⁵. הסימנים הם: מפרסת פרסה, שוסעת שסע ומעלת גירה. כן נזכרו בפרשה השנייה, בספר דברים, שמות בעלי חיים המותרים בפירוט, ואלו הם: שלושה מיני בהמה: שור שה כבשים ושה עזים, ושבעה מיני חיה שהם: אייל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר.

כן נזכר בפירוט שם שהגמל (וכן השפן והארנבת) הוא מעלה גירה, אך אינו מפריס פרסה, ולכן הוא טמא. כמו כן: החזיר הוא מפריס פרסה, ואינו מעלה גירה, ולכן הוא טמא.

הסבר סימני הטהרה

סימני הטהרה הם כדלקמן:
מפרסת פרסה ושושעת שסע. לבעל חיים טהור צריך שיהיו פרסות, מעין צפוי קרני המכסה את קצה הרגל. מספר האצבעות ברגלי בעלי החיים נע מאחד עד לחמשה. ברגלי החיות ההולכות למרעה

בפרשת שמיני¹ כתוב: ... זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ. כל מפרסת פרסה ושושעת שסע פרסות מעלת גירה בבהמה, אותה תאכלו. אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה, את הגמל כי מעלה גרה הוא ופרסה איננו מפריס טמא הוא לכם. ואת השפן כי מעלה גרה הוא ופרסה לא יפריס, טמא הוא לכם. ואת הארנבת כי מעלת גרה היא ופרסה לא הפריסה, טמאה היא לכם. ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא ושושע שסע פרסה והוא גרה לא יגר, טמא הוא לכם. מבשרם לא תאכלו ובנבלתם לא תגעו, טמאים הם לכם. בפרשת ראה² נאמרה הפרשה כמעט באופן מילולי עוד פעם. שם היא מתחילה במלים: לא תאכל כל תועבה. זאת הבהמה אשר תאכלו, שור שה כבשים ושה עזים. ואייל וצבי ויחמור, ואקו ודישון ותאו וזמר. וכל בהמה וכולי³.

¹ ויקרא יא

² דברים יד

³ כפי שכתוב בפרשת שמיני.

⁴ ציטוט על פי חולין פרק ג משנה ו.

⁵ ויקרא יא ודברים יד [בדברים (שם) כתובים שמות בעלי החיים המותרים, כדלעיל, אך כתוב שה כבשים ולא שה כבשים].

מבנה זה הוא תכנית הבריאה. הדמיון בין שני החלקים, בבעלי החיים השונים, הביא את הכופרים לרעיון תורת ההתפתחות ר"ל.

באותן החיות ההולכות תמיד על שתי רגליים, כמו האדם, גם אם הם נשענים גם על הידיים כמו הקופים (וגם לבעלי החיים העומדים ולפעמים גם הולכים, כמו הדובים) ההליכה היא על כל כף הרגל. בבעלי חיים אלו, חשובה במיוחד התכונה, לאפשר שווי משקל גם תוך העמידה על שתי רגלים בלבד.

בחיות המשתמשות באצבעות לשימוש כלשהו, כמו החזקת המזון (הטרף), או נגד החלקה, ההליכה על האצבעות. שם השימוש הוא רב-תכליתי.

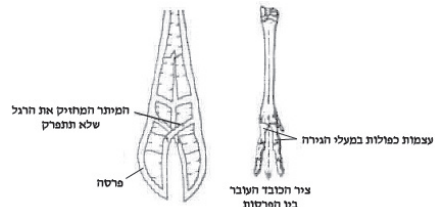
בחיות המרעה ההליכה היא על קצות האצבעות. בחיות אלו מהירות ההליכה היא חיונית, כי הן צריכות לברוח בטבע מחיות הטרף, בראי את ההליכה על קצות האצבעות. הליכה זו היא קלה יותר ואורך הצעד גדול יותר, ולכן מהירותן וזריזותן גדולה – **הוי עז כנמר קל כנשר** **רץ כצבי וגיבור כארי**⁸ – גדולת הצבי היא קלות הריצה. בעלי חיים אלו אינם יכולים לעמוד על שתי רגליים⁹. ובכן, בבריאה התאים הקב"ה את הסכימה הכללית של רגלי בעלי החיים לצורת החיים שלהם. בתמונה נראה את מבנה (היד ו)הרגל באדם, בכלב ובפרה¹⁰.

⁸ אבות פרק ה משנה כג

⁹ כדי לאפשר גישה אל סוס בועט, מספיק שבעל הבהמה יחזיק רגל אחת של הסוס באוויר. אם הוא ינסה לבעוט, הוא ייפול.

¹⁰ מעניינת העובדה שרבינו בחיי מייחס את הכלב אל החזיר, בטענה שגם רגל הכלב מתרחבת בין האצבעות בזמן ההליכה [ויקרא יא ד-ז]. נשמטה ממנו העובדה שאצבעות הרגל של הכלב אינם מצופים בפרסה, או שהגדרה של הפרסת הפרסה היתה אצלו אחרת – אבל מה בין כלב לחתול?

ברא הקב"ה מספר קטן של אצבעות. בבעל חיים מפריס פרסה, מספר הפרסות חייב להיות זוגי. בבעלי חיים אלו, עובר ציר מרכזי הכובד בין שתי אצבעות. לכן נראית התרחבות הסדק שבין האצבעות בזמן שבעל החיים נשען על הרגל האמורה. זה נקרא שוסע שסע.

רגל מפרסת פרסה. מימין ציר הכובד העובר בין האצבעות ומשמאל הפרסה ומראה המיתרים המחברים את הרגל.

להסבר הדברים נתאר את מבנה הרגל של היונקים⁶.

הקב"ה ברא את החיה והבהמה למינה⁷. תכנית הבניין מתאימה לחיות ובהמות רבות. הרגל יוצאת מאגן הירכיים. מאגן הירכיים יוצאת עצם אחת, הנקראת קולית. הקולית מתחברת לשוק באמצעות פרק הברך. השוק מתחבר לכף הרגל וזה לאצבעות. (הקולית עם השוק נקרא גם בשם ירך).

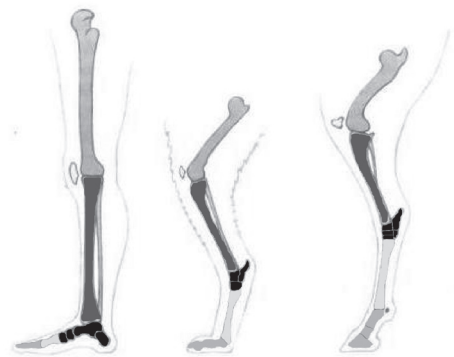
הסכימה הזאת מתאימה לכל בעלי החיים ומתאימה עקרונית ליד ולרגל. ביד, החיבור הוא זה שבין עצם הכתף לעצם הזרוע. שם נמצא פרק הכתף. הפרק הבא הוא המרפק. במרפק מתחברים עצם הזרוע עם עצמות האמה. מהמרפק יוצאת האמה ובתחתיתה נמצאת כף היד וממנה יוצאות האצבעות. ברגל יוצאת עצם הקולית מאגן הירכיים. פרק הברך מחבר את הקולית עם השוק. בכף הרגל מתחברות עצמות הרגל ומהם יוצאות האצבעות.

⁶ בעלי החיים ההולכים על ארבעה או על שניים.

⁷ בראשית פרק א

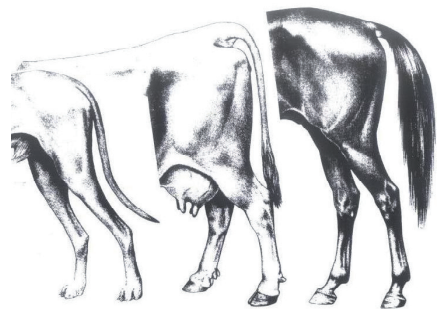
בבעלי החיים בעלי פרסות (כמו הסוס וכדומה) שבהם אין הפרסה מחולקת, הרגל יכולה להיות חזקה יותר. לעומת זאת, רגל שבה מספר האצבעות זוגי, מתאימה לחיות המרעה הטיפוסיות. בפרה (וביתר מפריסי הפרסה) העצמות לאורך האצבעות כפולות¹¹ ונראה על שתי אצבעות הרגל¹² ציפוי קרני - פרסה קרנית מלמטה ומצידיה. זו מסייעת לנושאה, שלא יפצע על ידי הדילוג והריצה על פני דברים חדים. לחיות הטהורות יש מספר זוגי של אצבעות, וזה יסביר לנו את הקשר שבין הפרסת הפרסה לשסיעת השסע¹³. כדי שהמרווח בין האצבעות – שסיעת השסע – לא תגרום להריסת הרגל ולנפילה לתוך השקע שבין האצבעות, יש מיתר המקשר את שתי העצמות, ראה תמונה לעיל¹⁴.

אם בהמה או חיה מפרסת פרסה הולכת על קרקע רכה, נראה את טביעת האצבעות מחולקת לשני חלקים. כיצד נראית הרגל ביוצאים מהכלל, נראה להלן. (יש מי שטען

מבנה הרגל (משמאל לימין) באדם, בכלב ובפרה. (העקב של האדם נמצא בשליש הגובה בכלב ובמחצית הגובה בפרה. כך צעד הפרה גדול מצעד האדם)

בחלק מבעלי החיים המתנועעים מהר, ברא הקב"ה את האצבעות ארוכות ובעלי החיים הללו הולכים, או אפילו מדלגים, על קצות האצבעות. בקצה האצבעות ישנם גידולים כמו ציפורניים או פרסות. לחתול יש ציפורניים ובאצבעותיו הוא תופס את הטרף. בתמונה נשווה את רגלי הכלב, הסוס והפרה.

סכימה המשווה את רגל הסוס, הפרה והכלב (מימין לשמאל)

¹¹ מכאן גם השם 'מפריס פרסה' – שהיא כאילו פרוסה לשני חלקים.

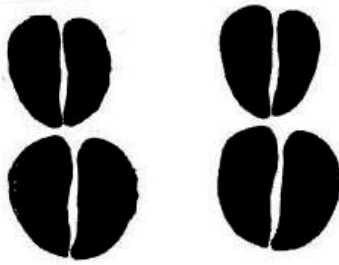
¹² לחיות הטהורות אין על פי רוב אלא שתי אצבעות.

¹³ הרשב"ם (ויקרא שם) מסביר: פרסה כעין מנעל (ראה תמונה) ולא ציפורניים בכל אצבע כשפן וארנבת, ושוסעת שסע – מובדלת הפרסה לשתיים ולא פרסה אחת שלימה כסוס וחמור.

¹⁴ בספר סימני חיה ובהמה, בית שמש, תשסו, אומר הרב פוסטולסקי שלשיטת רש"י הרגל צריכה להיות מחולקת לחלקים והפרסת הפרסה היא ההפרדה לאורך כל הרגל. הוא מבסס את שיטתו בכך שתרגום המלה פרסה היא פלנט"א ובזה הכוונה לכל כף הרגל. ממשקנת דבריו יוצא – והוא מביאו – שהגמל הנו מפריס פרסה. מסקנה זו אינה קבילה, שכן התורה כותבת 'ופרסה לא יפריס'. על בעיית התרגום הזה עמד הרב יוסף אלחנן גרינברג בספרו לעזי רש"י בתנ"ך ותרגם: פרסה – פלנטא (plante) כף-רגל, פרסה, ובלועזית גם hoof, שפירושו גם ציפוי הפרסה.

פרסת הסוס. (בפרסת הפרה נראה מעין שתי נעלים, על הרגל)

טביעות אצבעות של מפריסי הפרסה. (פרה)

מעלת גירה. לבעל חיים טהור צריכה להיות מערכת קיבות מורכבת ובשעת האוכל הוא בולע את מזונו בבת אחת, ללא טחינה. לאחר הבליעה, או לאחר זמן, הוא מעלה את המזון חזרה לפה ולועסו¹⁹. סימן ההיכר, שנתנו חכמים, לבעל חיים המעלה גירה הוא, שאין לו חותכות וניבים בלסת העליונה.

כלחוך השור את ירק השדה²⁰

כאמור, אין למעלי הגירה שיניים חותכות מקדימה, הם חייבים לקחת את המזון באמצעות הלשון ולבולעו שלם. המזון יכול להיבלע בגושים גדולים ולכן קשה להם לברור את אכילתם, כפי שעושים בעלי החיים האחרים, בעזרת השפתיים והשיניים הקדמיות. זה נרמז בפסוק דלעיל: **כלחוך השור את ירק השדה.** השור אוכל הכל. מכאן הנמשל על עם ישראל בפי בלק.

גירה, אך הוא כן מפריס פרסה.

¹⁹ הרב ירוחם פישל אדלר, בספרו מסורת וסימני טהרה בבהמות וחיות, מסביר שיש שלושה פירושים למונח מעלה גירה: א. שיטת התרגומים [אונקלוס ויונתן] המתרגמים 'מסקא פירשא' ופירושו שהוא ממיס את המזון על ידי העלאת הגירה, ב. רש"י האומר שהבהמה מעלת הגירה טוחנת את המזון על ידי העלאת הגירה וג. שיטת האבן עזרא שגירה בא מלשון גרון, והכוונה היא שהמזון עובר דרך הגרון. למעשה שלושת הפירושים הם אחד. מדובר פה בבעל חיים הבולע את מזונו בטחינה מועטת וחוזר ומעלהו לפיו להמשך הטחינה.

²⁰ במדבר כב ד

- הרב אדלר¹⁵ גם בשם הראשון לציון, הרב מ. ש. עמאר שליט"א, שיש הפרסת פרסה למחצה, ולכן אין לנו בקיאים בכך. לא מצאנו סברא זו בפוסקים, כי אין הפרסת פרסה למחצה¹⁶. בבעלי החיים שיש להם פרסות והם הולכים ובהליכתם הרגל מתחלקת לשניים – שהם מפריסי הפרסה של התורה – אין לטעות. כל מי שמנסה להגדיר כאן משהו אחר, אינו אלא טועה. כל הנסיונות להסביר את הפרסת הפרסה בשפן ובארנבת, בטעות יסודם, שהרי התורה אומרת בפירוש שאין הם מפריסי פרסה. היוצא מהכלל היחיד הקיים – שהוא מפריס פרסה ואינו מעלה גירה הוא החזיר. הבהמות – ההיפופוטם – הוא שוסע שסע במקצת, אך אין לו הבדלה מלאה בין האצבעות, כי האצבעות מחוברות בקרום שחייה באופן חלקי. גם אין לו פרסות לרגליו. יש לו מעין פרסות קטנטנות בקצות האצבעות, אבל הפרסה אינה מכסה את הרגל, ולכן אינו מפריס פרסה. נראה את העקבות שהוא משאיר בחול, בהשוואה למפריסי הפרסה¹⁷. החזיר הוא מפריס פרסה, כי יש הפרדה מלאה בין האצבעות, דבר הנראה בעקבות שהוא משאיר בחול. יש לו ארבע אצבעות ובהליכתו נראה את הפרסות ואת שסיעת השסע. לרוב מפריסי הפרסה יש רק שתי אצבעות ולחזיר יש ארבע, שתיים גדולות ושתיים קטנות¹⁸.

¹⁵ ראה הערה 19

¹⁶ יש בעלי חיים עם מספר זוגי של אצבעות ויש שמספרם אינו זוגי. יש גם שיש הבדל בין הרגלים הקדמיות והאחוריות.

¹⁷ מבחינה ביולוגית הוא קרוב למפריסי הפרסה, אבל עוד יותר לחזיריים. כך מתקבל גם מדגימות DNA ומחלבוני החלב. ראה להלן בעניין העלאת הגירה.

¹⁸ תוספת האצבעות אינה יכולה להפריע את הפרסת הפרסה, שכן התורה מעידה על החזיר 'כי מפריס פרסה הוא' – הוא אינו טהור כי אינו מעלה

שוב, ויורד שוב לכרס ולבית הכוסות, הפתוחים זה לזה. בין בית הכוסות וההמסס ישנו פתח זעיר. גופים קטנים יכולים לעבור דרכו, כך שהחומר הטחון עובר דרכו. בהמסס ישנם עלים רבים (בליטות דמויות עלים בגדלים שונים)²⁴. הוא משופשף בין הדפים ונטחן עוד. משם הוא עובר לקיבה²⁵, ומשם לדקין (המעיים). שם נעשית ספיגת המזון. מערכת הקיבות אינה סימן להעלאת גירה. היא יכולה להצביע על האפשרות להעלאת הגירה. העלאת הגירה היא פעולה, שבה רואים את העלאת המזון, חזרה לפה, ולעיסתו מחדש.

הרב אדלר מביא מסורת של יהודי תימן, שראו בקיום ההמסס סימן טהרה. הוא יכול להיות סימן לאפשרות. ישנם חזירים שיש להם מערכת קיבות הדומה במידה מסויימת לקיבות מעלי הגירה, אך הם אינם מעלים את המזון חזרה לפה ולכן אינם מעלי גירה. לפי מתכונת הקיבות, דברו כבר על 'החזיר הכשר'. הוא לא כשר, כי הוא אינו מעלה גירה. הוא נשאר חזיר. (תיאורטית) ייתכן שבעל חיים הוא מעלה גירה ואין לו מערכת קיבות של מעלה גירה. מערכת הקיבות לא נזכרה בשום מקום כסימן טהרה או כסימן להעלאת גירה. היו נסיונות לתאר את הבהמות (היפופוטם) כבעל חיים שהוא מעלה גירה²⁶. ישנה כאן טעות. ידוע שהבהמות

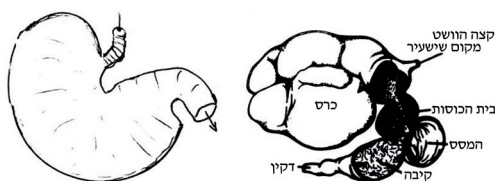
²⁴ מעין עלים בגדלים שונים. תופעה זו כל כך מעניינת, עד שבשפה הגרמנית קראו לקיבה זו בשם ספר התהלים – דפים רבים בעלי גדלים שונים (כמוזמורי התהלים).

²⁵ בקיבה נעשה התהליך הכימי, כמו בקיבות כל בעלי החיים והאדם.

²⁶ ראה ספרו של הראשון לציון הרב מ.ש. עמאר שליט"א, בארה של מרים, סימן יא, עמוד קמה

למעלי הגירה מערכת קיבות גדולה במיוחד. מערכת הקיבות בנויה מארבע קיבות. מערכת ארבע קיבות רומזת, אך לא מוכיחה, את העלאת הגירה. היא יכולה לשמש כסיוע לזיהוי הטהורים, אבל לא יותר מזה²¹. החלק הראשון מורכב משתי קיבות, שביניהם פתח גדול, הם הכרס ובית הכוסות, לשם נכנס כל מה שהבהמה בולעת²². בית הכוסות נמצא קדימה, ולכן דברים כבדים נופלים תחילה לבית הכוסות²³.

התמונה הבאה תראה לנו את מבנה מערכת הקיבות של מעלה גירה, שוב בהשוואה לקיבה של סוס. מערכת הקיבות של מעלי הגירה מחולקת לחלקים, בעוד הקיבה של הסוס היא שק אחד גדול.

מערכת הקיבות של פרה (מימין), לעומת קיבת הסוס (משמאל), העשויה שק אחד.

האוכל יורד דרך הוושט, שבקצהו יש בליטות דקות ונקרא המקום שישעיר. המזון נשרה בנוזלים שבכרס ומועלה שוב לפה. הוא נלעס על ידי בעל החיים ונבלע

²¹ הזואולוגים הגדירו את מערכת הקיבות הזו כסמל העלאת הגירה. לכן, כשנמצא החזיר בבירוסה, ראה להלן, דברו על החזיר הטהור. היו שדברו אפילו על ימות המשיח, שכן מובא שהחזיר נקרא חזיר, כי הקב"ה עתיד להחזירו להכשרו. חזיר זה אינו מעלה גירה והוא נשאר חזיר אסור, למרות מערכת הקיבות שלו.

²² האובייקט הגדול ביותר שמצאנו בקיבת פרה היתה מטרייה (סגורה אך לא מקופלת). הקיבול בחלק זה של הקיבות יוכל להיות 200 ליטר ויותר.

²³ על משמעות הדבר, נעמוד בכרך השני, בחלק הטריפות.

HippopotamusHippopotamus, *Flusspferd*,

Hippopotam, Бегемот

בהמות

אינו מעכל את מזונו כראוי, מכיוון שאין הוא מעלה גירה²⁷. אגב, לקיבת הגמל יש רק שלושה חלקים ולא ארבעה, כליתר מעלי הגירה. יתר על כן, תהיה הגדרת שפן וארנבת איזו שתהיה, מערכת קיבות של מעלי גירה אין להם, בעוד שהתורה העידה עליהם, שהם מעלי גירה.

לא כשר *Not kosher Nicht Koscher*
Non Cacher Не kosherно

הסכימה של חוסר השיניים מתאימה, להגדיר את מעלי הגירה הקלאסיים, הניכרים בכך שאין להם חותכות בלסת העליונה. לשפן ולארנבת (תמונות ראה להלן) יש שיניים חותכות בלסת העליונה והתורה העידה עליהם שהם כן מעלי גירה. לפיכך צריך לחפש את העלאת הגירה אצלם בצורה אחרת. קיימת האפשרות שהתורה התכוונה לתנועות השפתיים הנעשות בזמן המנוחה של השפן והארנבת²⁹, הנראים כתנועות הלעיסה של מעלי הגירה³⁰. מצד שני רבים ניסו להגדיר את העלאת הגירה, ע"י האכילה החוזרת של הצואה הלבנה, המקובלת אצל חלק מהמכרסמים ובולטת אצל הארנבת³¹. יש המנסים לפרש שהשפן והארנבת אינם היצורים המקובלים, אבל דעה זו לא נתקבלה³².

הרב אדלר מדבר על האפשרות של העלאת גירה במקצת. למעשה אין דבר כזה, או שהבהמה מעלה את המזון לפה או שאינה עושה זאת. בהמשך דברינו נביא אמנם את האפשרות, להגדיר את העלאת הגירה על ידי תנועות השפתיים, כפי שעושה הארנבת, אבל זו אינה העלאת הגירה הקלאסית. את העלאת הגירה הקלאסית, אפשר להגדיר ולראות רק כשהבהמה מעלה את מזונה חזרה לפה ולועסת אותו, כפי שהזכרנו כבר.

אמנם כל מעלי הגירה הטיפוסיים חסרים שיניים חותכות בלסת העליונה²⁸, אך חוסר השיניים אינו עושה אותו מעלה גירה. לגמלים יש לא רק ניב, אלא גם חותכת בכל צד, והתורה הגדירה אותם כמעלי גירה.

²⁹ שהיא התקופה בה נעשית העלאת הגירה במעלי הגירה הטיפוסיים.

³⁰ ראה ד.צ. הופמן בפירושו לתורה, ויקרא שם

³¹ תופעה ידועה לצורך שימור חמרים המופרשים בצואה והיא חיונית לחיי הארנבת. הארנבת מפרישה בלילה צואה לבנה, שהיא חצי מעוללת ומיד היא בולעת אותה. בצורה זו היא מעלת גירה – לא מבפנים, אלא מבחוץ. אם משאירים ארנבת על גבי רשת, שכל הצואה תיפול דרך הרשת, הארנבת תמות.

³² ראה שרידי אש, כרך ב'. סימן סד עמוד קסו

בשם אחד הזואולוגים. נכון שיש לבהמות שלושה מדורים בקיבה, אך הוא אינו מעלה גירה.

²⁷ יש טוענים שראו במקרים מיוחדים שהוא מחזיר גושים לפה, וזאת כשהגושים כה גדולים שאינו יכול לעכלם כלל. לבהמות יש נוסחא מלאה של השיניים גם בלסת העליונה, כמו לחזיריים. זאת הסיבה, כך טוענים החוקרים, שאין הוא זקוק להעלאת גירה; ובאמת, כאמור אינו מעלה גירה.

²⁸ ראה להלן שחוסר השיניים נמנה כסימן טהרה מדברי סופרים.

תקציר

ממשפחת היונקים מותרים בהמה וחייה, בתנאי שיהיו מעלי גירה ומפריסי פרסה. למפריסי הפרסה יש מספר זוגי של אצבעות החפויות בחומר קרני. ציר הכובד עובר ברגל בין שתי אצבעות וכתוצאה מזה, כשהבהמה עומדת ונשענת על רגלה, החרץ שבין פרסות הרגל מתרחב.

לחיה או לבהמה מעלת הגירה יש מערכת קיבות מסובכת. היא בולעת את המזון כמעט ללא טחינה ומעלה אותו מאוחר יותר, חזרה לפה, ואז נעשית הטחינה. אין לחיה מעין זו שיניים חותכות וניבים בלסת העליונה.

כל מפריסי הפרסה משתייכים לסדרת בעלי הפרסות. הללו מתחלקים לשלוש קבוצות: החזיריים, הגמליים ומעלי הגירה. רק בקבוצה האחרונה נמצאים בעלי חיים טהורים. הללו מתחלקים לתת-סדרת נבובי הקרניים (הפריים ודמויי הצבי), לבעלי הקרניים המתפצלות (דמויי האייל) ולגירפות.

The permitted animals

Mammals

The permitted animals of the mammalian family include representatives of both domestic (בהמה) and wild (חיה) animals. The signs of the permitted mammals are that they must have split (cloven) hoofs and they must ruminate.

In the split-hoofed animal the center of gravity rests on the axis which passes between the hooves. As a result, the space between the hooves widens, and there is a small secondary lowering while standing.

Ruminating animals have a complex system of three stomachs through which food must pass before entering the "true" stomach. In these animals normally no incisor and no canine teeth are found in the upper jaw.

All the animals with split hooves belong to the order of the artiodactyls. This order is divided into three sub-orders, namely the nonruminantia, the tylopoda and the ruminantia. Only ruminantia are designated as kosher. This includes the families cervidae (deer like animals), bovidae (cattle and antelope like animals), and the giraffidae (giraffe like animals).

Erlaubte Tiere

Säugetiere

Aus der Gruppe der Säugetiere sind nur Paarzeher, die auch Wiederkäuer sind, zum Genuss gestattet. Dazu gehören sowohl wilde Tiere wie auch Haustiere, die diese Eigenschaften besitzen.

Unter Paarzeher verstehen wir Tiere, deren Klauen gespalten sind, und in deren Spalt die Gleichgewichtsachse läuft. Beobachten wir das Tier beim Stehen, dann sehen wir, dass sich der Spalt beim Auftreten erweitert.

Wiederkäuer sind daurch gekennzeichnet, dass sie vor dem eigentlichen Magen drei Vormägen besitzen. Diese Tiere verschlucken zunächst ihr Futter und schaffen es dann wieder ins Maul zurück, um es zu kauen. Gemäss anatomischem Befund haben sie im Oberkiefer weder Schneidezähne noch Eckzähne, wohl aber Backenzähne.

Alle Paarzeher gehören zu der Gruppe der Artiodactyla. In dieser Tierordnung befinden sich die Schweine, die Wiederkäuer und die Kamele. Nur die mittlere Gruppe entspricht den Vorschriften der Genusstauglichkeit gemäss den jüdischen Vorschriften, und nur in dieser Gruppe finden wir die erlaubten Tierfamilien, nämlich: die Bovidae (Rinder), die Cervidae (Hirsche), und die Giraffidae (Giraffen).

Animaux Permis

Les Mammifères

Du groupe des mammifères, ne sont autorisés à la consommation que les animaux qui ont les sabots fendus et qui sont en outre des ruminants. En font partie, pourvu qu'ils possèdent ces caractéristiques, aussi bien des animaux sauvages que des animaux domestiques.

Par animaux aux sabots fendus, on entend des animaux dont la patte est fendue et dont l'axe du centre de gravité passe dans la fente. Lorsqu'on observe l'animal debout, on voit que la fente s'élargit au moment où il pose la patte.

Les ruminants sont caractérisés par le fait qu'ils possèdent trois compartiments appelés "pré-estomac" placés avant l'estomac à proprement parler. Ces animaux ingèrent tout d'abord leur nourriture, puis la régurgitent afin de la remastiquer. Sur le plan anatomique, ils ne possèdent sur la mâchoire supérieure ni d'incisives, ni de canines, mais bien des molaires.

Tous les animaux à sabot fendu appartiennent à l'ordre des artiodactyles. On trouve dans cet ordre les cochons, les ruminants et les chameaux. Seul le groupe du milieu satisfait aux prescriptions relatives au caractère approprié à la consommation conformément aux prescriptions juives, et c'est uniquement dans ce groupe que nous trouvons les familles d'animaux permis, à savoir les bovidés (les bœufs), les cervidés (les cerfs) et les girafidés (les girafes).

Кошерные (разрешенные к употреблению в пищу) животные

Млекопитающие

Разрешенные к употреблению в пищу (кошерные) животные семейства млекопитающих включают как домашних (במב), так и диких (היה) животных. Признаки разрешенных к употреблению в пищу млекопитающих состоят в том, что они имеют раздвоенные копыта и отрыгивают жвачку.

У животного с раздвоенными копытами центр тяжести приходится на ось, которая проходит между копытами. Как следствие этого копыто еще больше расширяется, а между частями копыта образуется маленький вырост.

У животных, отрыгивающих жвачку, имеется сложная система, состоящая из трех преджелудков, в которые пища попадает до того, как она попадет в истинный желудок. У таких животных обычно отсутствуют верхние резцы и глазные зубы.

Все животные с раздвоенными копытами относятся к отряду парнокопытных. Этот отряд разделен на три подотряда, а именно, нежвачные (nonruminantia), мозолоногие (tylopoda) и жвачные (ruminantia). Животные, разрешенные к употреблению в пищу, принадлежат к третьей группе. Она включает семьи cervidae (оленьевые), bovidae (полорогие), и giraffidae (жирафовые).

פרק ב'

סימנים נוספים מדרבנן

למעלה וטהורה". על זה שואלת הגמרא ומסיקה: "אלא הכי קאמר: כל בהמה שאין לה שיניים למעלה בידוע שהיא מעלת גירה ומפרסת פרסה וטהורה, ולבדוק בפרסותיה? כגון שהיו פרסותיה חתוכות, וכדרב חסדא, דאמר רב חסדא: היה מהלך במדבר ומצא בהמה שפרסותיה חתוכות, בודק בפיה אם אין לה שיניים למעלה בידוע שהיא טהורה ואם לאו בידוע שהיא טמאה ובלבד שיכיר גמל..." "ואמר רב חסדא: היה מהלך בדרך ומצא בהמה שפיה גמוס בודק בפרסותיה, אם פרסותיה סדוקות בידוע שהיא טהורה ואם לאו בידוע שהיא טמאה, ובלבד שיכיר חזיר..."

הגמרא נותנת לנו כאן סימנים ברורים. אם אין לה שיניים למעלה, או אם פרסותיה סדוקות היא טהורה – אם אינה מהיוצאים מהכלל (הגמל והחזיר). הסימן הוא להיתר. אם הרגלים חתוכות ואי אפשר לראות אם הם סדוקות, סומכים על הסימן של הפה; ואם הפה חתוך, סומכים על סימן הרגלים. לפי זה, מדובר שסימן אחד אינו ניכר. אם גם הסימן השני אינו ברור, אז היא אסורה. חכמים ניסו לתת עוד אפשרות נוספת³⁵. אם גם

הסימנים הבאים נמנו בגמרא כסימנים מובהקים, ולפיכך הם למעשה הלכה למשה מסיני. אם ישאל השואל: למה לא נאמרו הדברים בפירוש בפסוק³³? נוכל לומר, שהסימנים שבתורה הם בשני הכיוונים. אם הוא מפרס פרסה ומעלה גירה הוא טהור ואם לאו הוא טמא. הסימנים הבאים הם רק בכוון אחד: אם יש הוא טהור, ואם אין – צריך להמשיך ולבדוק.

סימני הטהרה הם סימנים התנהגותיים. הפרסה מתרחבת בזמן ההליכה. הבהמה מעלה את מזונה לפה ומעלה גירה. את הפרסת הפרסה נוכל להבחין, אם הבהמה הולכת על ידינו לאט. בהמה או חיה, שאינה רגילה לסביבה, בורחת, ולא נוכל בקלות להבחין. בהמה מפסיקה להעלות גירה, כשאדם זר מגיע אליה.

סימני היכר למפרסת פרסה ולמעלת גירה

חכמינו נתנו לנו סימני היכר. הגמרא³⁴ אומרת: "תנו רבנן: אלו הן סימני בהמה, כל בהמה מפרסת פרסה וגו', כל בהמה שמעלת גירה בידוע שאין לה שיניים

³³ או במשנה בתור שכאלה.

³⁵ בגמרא שם

³⁴ חולין עט א

מחצית פה יש אותו מספר שיניים – בצד ימין ובצד שמאל. ההבדל הוא לעיתים קרובות בין השיניים שלמעלה לשיניים שלמטה. לפיכך אנו מסמלים את הנוסחא בשתי שורות למעלה מהקו ולמטה ממנו. הקו מסמל את פתח הפה. מעל הקו נמצאות השיניים העליונות ומתחתיו השיניים התחתונות.

מניין השיניים נמנה ממרכז הפה לצד הלחיים. יכולות להיות שלוש חותכות, ניב אחד ושבע טוחנות שמתחלקות לפי צורת השיניים לארבע קדמיות ושלוש אחוריות.

ראש החזיר עם נוסחת שיניים מלאה.

הסימון נעשה מצד שמאל לצד ימין ולכן הוא יהיה כדלקמן: $44=2 \times \frac{3143}{3143}$

נוסחא מלאה זו נמצאת למשל בפי החזירים.

למעלי הגירה אין שיניים חותכות וניבים בלסת העליונה, לכן נוסחת השיניים של מעלי הגירה הטיפוסיים היא: $\frac{0033}{3133}$

הדגשנו, ונדגיש עוד פעם, שמעלי גירה הם חסרי חותכות וניבים בלסת העליונה, אך יש להם את השיניים האלו בלסת התחתונה. היו שטענו שיש יצורים כמו השנבוב, שאין להם שיניים מקדימה, ואינם מעלי גירה. נכון. אין להם גם שיניים למטה, ולכן אינם מעלי גירה.³⁹

הרגלים אינם וגם הפה גמום, אפשר עדיין להתיר, אם מהלך בשר מסויים הוא שתי וערב.³⁶

חוסר שיניים למעלה

העלאת הגירה נעשית ע"י הבהמה הטורה אחרי האוכל. הבהמה או החיה יושבת בשקט ומעלה גירה. כל גירוי ואי שקט גורם להפסקת העלאת הגירה. לכן חייבים אנו למצוא סימני היכר הנראים בגוף בעל החיים. חז"ל נתנו לנו כלי לזהות את העלאת הגירה, והוא שאין למעלי הגירה שיניים קדמיות בלחי העליון. נוכל לומר, שחוסר שיניים חותכות הוא סימן היכר למעלי הגירה, והוא הלכה למשה מסיני, כי כיצד ייתכן שחז"ל נתנו לנו סימן היכר כה מדויק, מבלי שיכלו להכיר את כל בעלי החיים. עד היום הדבר מדויק, כי כל החוקרים ניסו למצוא יוצאים מהכלל אחרים, חוץ מאלה שנמנו בפסוק (למעשה הגמליים), אך לא מצאו. הסימן הזה הוא מדויק בכוון זה, שכל שאין לו שיניים הוא מעלה גירה וטהור, אך אין זה אומר שבעל חיים שיש לו שיניים ובעיקר ניבים לא יוכל להיות מעלה גירה. אמרנו שהיוצא מהכלל הוא הגמל למיניו, כי התורה העידה שהוא אכן מעלה גירה.³⁷

להבנת העניין נצטרך להיעזר בהסבר:

בפי החיות נמצאת מערכת שיניים. בהתאם לצורת האכילה של בעלי החיים, ברא הקב"ה את מערכת השיניים. בבעלי החיים שנבראו ביום השישי לבריאה מוצאים מקסימום 44 שיניים בפה. זו בנויה מחותכות, מניבים ומטוחנות.³⁸

מבנה השיניים מסומן כדלקמן: בכל

³⁶ ראה להלן.

³⁷ תיאורטית ייתכן שיהיה עוד מין גמל שאין אנו מכירים – אולי אפילו עם קרניים.

³⁸ בבעלי החיים שנבראו ביום החמישי מוצאים לפעמים יותר שיניים, בדגים ובזוחלים.

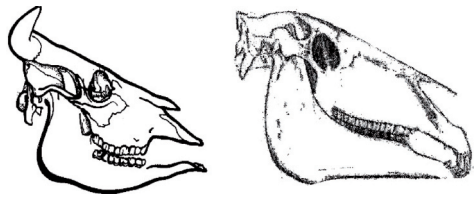
³⁹ השנבוב אוכל נמלים והוא ניזון מבעלי חיים ולכן אינו שייך בשום צורה למעלי הגירה.

מכאן שהסימנים נתנו לעזור לנו בזיהוי בעלי חיים טהורים, ודווקא בכוון זה.

קרניים

לרוב בעלי החיים הטהורים יש קרניים, יש מהם שהקרניים קיימות רק בזכרים, כמו הכבש. הקרן באיל (שהוא זכר הכבש המבוגר) גדולה ומפותחת, בעוד בכבש (ליתר דיוק: בנקבת הכבש – ברחל, ונקראת בפי ההמון כבשה) קטנה ומנוונת, או אפילו חסרה כלל. בהלכה, כבשה עם קרן היתה יכולה להיחשב אפילו כבעלת מום⁴¹. המסקנה מכך היא, שקרניים יוכלו לשמש סימן טהרה, אך חוסר קרניים לא ישמש לעולם כסימן טומאה⁴².

מצד שני, מה הקשר בין הטהרה של בעל החיים ובין הקרניים שלו? המשנה⁴³ אומרת: **כל שיש לו קרניים יש לו טלפיים⁴⁴, ויש שיש לו טלפיים ואין לו קרניים.** ברטנורא לומד: **יש לו טלפיים, שאין קרניים אלא לבהמה ולחיה טהורה.** תפארת ישראל מדייק עוד יותר בפשט המשנה ואומר: **פרסותיו סדוקות וטהור בלי בדיקה.** רש"י⁴⁵ כותב אף הוא: **שאינו קרניים אלא לבהמה ולחיה טהורה.**

גולגולת של פרה משמאל ושל סוס מימין (שים לב לשיניים לפנים. הללו נמצאות בפרה רק בלסת התחתונה).

בתמונה הבאה נראה את פה הסוס, בו החותכות חזקות והניבים חלשים. כן נראה את פה הפומה שבו הניבים חזקים והחותכות חלשות, כפי שנראה בעיקר בטורפים. חוסר שיניים וניבים הוא סימן טהרה. הוא מוכיח שהבהמה היא מעלת גירה. אין זה אומר, שאין בהמה שהיא מעלת גירה ויש לה שיניים או לפחות ניבים. הגמל הוא דוגמה קלאסית של בהמה שיש לה ניבים ואולי גם חותכות בלסת העליונה. לפי הכלל, אם נלמד אותו גם בכוון ההפוך, שכל שיש לו ניבים אינו מעלה גירה, היינו צריכים לומר שהגמל אינו מעלה גירה. מאידך גיסא, התורה העידה על הגמל שהוא מעלה גירה. הוא אינו טהור, כי הוא לא מפרים פרסה⁴⁰.

⁴¹ ראה רמב"ם, הלכות איסורי מזבח פרק ב הלכה ד

⁴² יש להעיר זאת, כי מוצאים גם כוון מחשבה הפוך, ראה גם בספרו של הרב אדלר, פרק ט. על כל פנים יש להבדיל בין בהמה וחיה שאין לה קרניים מעצם מהותה, לבין זו שעל ידי טיפול כימי של העור באיזור גדילת הקרניים, נמנעה גדילת הקרניים – אם שורפים את הנקודה ההיא בטיפת חומצה, אין הקרניים גדלות. בבעל חיים בוגר נרגיש רק את חסרון הקרניים, אך לא נמצא שום פגם בעור. זה נוגע לחלק גדול מהבקר הקיים היום ברפתות. ייתכן גם שבמשך הזמן יטופחו בהמות שיעבירו תכונה זו בתורשה [ראה חלק ד, פרק ח].

⁴³ נדה פרק ו, משנה ט

⁴⁴ כלומר: הוא מפרים פרסה.

⁴⁵ נדה נא ב, ד"ה ויש

פי הסוס ופי הפומה. בפי הסוס (מימין) נראית שן קטנה בין החותכות והטוחנות (ניב או טוחנת קדמית?) בפי הפומה (משמאל) נראים הניבים הגדולים (שבהן החיה קורעת את הטרף) וביניהן שיניים חותכות קטנות.

⁴⁰ להבנת נושא השיניים והעלאת הגירה והפרסת הפרסה ראה תפארת יעקב, לרב יעקב געזונדהייט, על מסכת חולין, סוף כרך ראשון ווארשא תרכז.

סדוקות (ושוסעת שסע) אלא החזיר. אם תמצא בעל חיים שיש לו קרניים, הרי הוא בודאי אינו חזיר. עכשיו נשאלת השאלה: האם צריך לבדוק את הפרסת הפרסה? לדעת ר' דוסא לא, ולדעה הנגדית יש לבדוק גם את הטלפיים. אם הפרסת סדוקות, לכל הדעות בעל החיים הוא טהור.

הרא"ש⁵² כותב: **שאינ לך דבר טמא שיש לו טלפיים אלא חזיר, וחזיר אין לו קרניים**⁵³.

לסיכום: לשום חיה טמאה אין קרניים זוגיות, פרט לחזיר מסויים שיש לו שיניים הנמשכות כקרניים.

כאן רצוי שנעמוד על המציאות: לבעלי חיים, ממשפחת היונקים, יש למעשה, ארבע צורות של קרניים⁵⁴:

1. **קרניים נבובות**. לקרניים אלו יש עצם מבפנים ועליה גדלה הקרן החלולה. מקרנים אלו אפשר להתקין שופרות והן קיימות למעשה רק בחיות ובבהמות טהורות⁵⁵.

⁵² חולין פרק ג סימן נו

⁵³ מצד שני ממשיך הראש ואומר: וסימן דקרניים להכיר בין בהמה לחיה, אבל לא בין טהורה לטמאה, דטמאה יש לה קרניים. (על הפסוק: מקרין מפריס (תהלים סט לב) אומר מצודת דוד: ר"ל בעל קרניים גדולים ופרסות רחבות). רש"י בנדה נא ב ד"ה ויש, אומר: שאין קרניים אלא לבהמה וחיה טהורה, תוספות שם נט א: דחיה טמאה אין לה קרניים, הרמב"ם, מאכלות אסורות א י כותב: כל מין שהוא מפריס פרסה ומעלה גירה ויש לו קרניים מפורצלות כגון האייל, הרי זה חיה טהורה בוודאי. טור יו"ד עט: כל מפרסת פרסה מעלת גירה חוץ מחזיר... יש לה קרניים יצאה מספק חזיר וטהורה. בית יוסף מוסיף: ופשוט הוא שהרי חזיר אין לו קרניים. בברכי יוסף מוסיף: כל שיש לו קרניים טהור, אפילו קרן אחת, (מצד שני הוא אומר: ... מינים מקרן אחת – טמאים... כשהוא אומר: שיש לו קרניים – היינו שתי קרניים).

⁵⁴ יש מהם שאינם סימן טהרה.

⁵⁵ מדובר בקרניים זוגיות. בשו"ת מכתם לדוד

בתרגום יונתן בן עוזיא⁴⁶ הוא מכניס את הקרניים בסימני הטהרה: **כל דסדיקא פרסתא ומטילפא טילפין פרסתא ודאית לה קרנין, מסקא פישרא בבעירא יתה תיכלון**. הרי שלדבריו אם יש לה קרניים היא מעלת גירה⁴⁷.

בתוספתא⁴⁸ מתברר, שהדבר לא כל כך פשוט. שם נאמר: **אלו הן סימני חיה כל שיש לה קרניים וטלפיים. ר' דוסא אומר: יש לה קרניים, אי אתה צריך לשאול על טלפיים... זכר לדבר**⁴⁹: **ותיטב לה' משור פר מקרין (ו)מפריס**.

הגמרא⁵⁰ מביאה: **ת"ר אלו הן סימני חיה, חיה בכלל בהמה היא לסימנין**. אמר ר' זירא להתיר חלבה, והכי קאמר: **אלו הן סימני חיה שחלבה מותר, כל שיש לה קרניים וטלפיים. ר' דוסא אומר: יש לה קרניים אי אתה צריך לחזור על טלפיים, יש לה טלפיים צריך אתה לחזור על קרניים, וקרא אע"פ שאין לו אלא קרן אחת מותר**.

בעיקרו הגמרא מסיטה את הדיון לענין חילב. רש"י⁵¹ אומר: **שאפילו נחתכו רגליה כשרה וחלבה מותר**.

עתה נראה לנו שהמשנה בנדה, שהיתה כל כך פשוטה, הפכה להיות שיטת ר' דוסא בלבד. מה רוצה הגמרא לומר? היא רוצה לומר לנו, שאין כל חיה (טמאה) בעולם שהיא מפריסה פרסה, ושפרסותיה

⁴⁶ ויקרא יא ג

⁴⁷ אני סימנתי בפסיק באמצע דבריו. בפסוק בפרשת ראה – דברים יד ו – הכוון יותר ברור: וכל בעירא דסדיקא טלפייא ולה קרנין וסדיק סידקא מסקא פישרא בבעירא יתה תיכלון. הקרניים נזכרות כאן בתוך סימן הרגלים ואין ו חיבור [בשני המקורות] לפני מסקא פישרא – ולכן יש להסיק שזו מסקנה.

⁴⁸ חולין פרק ג, הלכה כא

⁴⁹ תהלים סט לב

⁵⁰ חולין נט א-ב

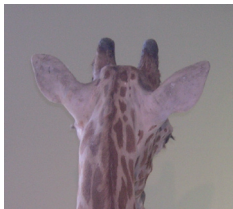
⁵¹ ד"ה: אי אתה צריך

האפשרות שמדובר כאן בקרן, שכן אינה מצופה [או עשויה] חומר קרני. טענה זו אינה טענה, כי גם קרני האיילים עשויים חומר עצמות, ללא ציפוי קרני מלמעלה.

קרן גרמית

4. קרן רכה. קרן כזו מופיעה למשל בראשי הגירפות. הקרן היא גרמית, כמו העצם בקבוצה הראשונה. במקום קרן גדל מעליהן עור ומעטה שער⁵⁹. בספר שיחת חולין⁶⁰ מייחס המחבר את הקרן האחת של הקרש לבליטה שבאמצע הראש של הגירפה, וגם היא מכוסה במעטה עור ושערות.

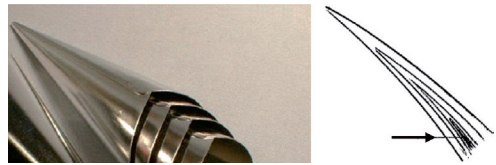

קרן רכה

5. קרני החזירים. לפי כל המקורות אין לחזיר קרניים. יחד עם זאת, אנו מוצאים בליטות היוצאות מהלסת העליונה וחודרות דרך העור והשרירים. מכיוון שאין הבליטות יוצאות מהמצח, צריכים אנו לומר, שלא מדובר כאן בקרניים. אחרת תתבטל הנחת היסוד שאין לחזיר קרניים.

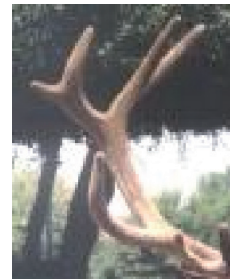
⁵⁹ ע"פ פישלזון, ל. זואולוגיה חלק ג, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1982

⁶⁰ אמתי בן דוד, מדרש בכורי יוסף, ירושלים, תשנה

קרן נבובה. מימין סכימת הקרן (החץ מראה אל העצם), ומשמאל סכימה של ההתעבות

2. קרניים מסתעפות. קרניים אלו נמצאות רק אצל זכרים ממשפחות האיילים והיחמורים. מדי שנה הם משירים את הקרן ורואים רק פצע במקום, עד לאביב בו הן שוב גדלות. על קרניים אלו אומרת הגמרא⁵⁶: היכא דמיפצלא, ברור שמדובר בחיה טהורה. קרן זו מופיעה רק בחיה טהורה⁵⁷.

קרן מסתעפת.

3. קרן גרמית. שגדלה על פי רוב יחידה באמצע הראש, כמו אצל הקרנפים. שם היא גדלה על גבי האף וגם על גבי המצח. היא קרן בלתי חלולה, שנמצאת על פי רוב בשני המינים, בזכרים ובנקבות, ומופיעה גם בבעלי חיים שאינם טהורים. בספר יסימני חיה ובהמה⁵⁸ שולל המחבר את

יו"ד ב דן המחבר בדבר קרניים נוספות ומעלה: וכן מעשים בכל יום להתיר בקרניים יתירים.

⁵⁶ חולין נט א – ראה שיטת התוספות

⁵⁷ בספר כנפי יונה, לרב יונה לנדסופר, פראג, תקעב, סימן פ, מסיק המחבר שאפילו אם נחשוש שיש בעל חיים לא טהור שיש לו קרניים - בקרניים מפוצלות, מסוג זה שבו אנו עוסקים כאן, אין לחשוש לבעל חיים שאינו טהור.

⁵⁸ לרב שמחה יאיר פוטולסקי, בית שמש תשסו

על האף, בדומה לקרנף. דוגמא מעין זו מובאת בתמונה הבאה.

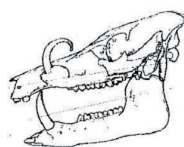

ראש של קרנף, שצולם במוזיאון Living Torah Museum של הרב דויטש בניו יורק

ה'חיות יאיר'⁶⁵ מצביע על האפשרות, אם כי הוא נוטה לפסוק כ' דוסא, שאין בעל חיים עם שתי קרניים שהוא טמא. ההכרעה היא שלמעשה נוכל לסמוך על הקרניים, אם יש גם סימן הטלפיים, ודלא כ' דוסא. הקרניים בלבד לא ישמשו כסימן טהרה.

על הסוג השני אין מחלוקת. כל שיש לו קרן מפוצלת הוא טהור. הסוג השלישי אינו סימן טהרה והסוג הרביעי הוא על פי רוב סימן טהרה, אם הוא זוגי, ונמצא משני צדי הראש.

בימסורת וסימני טהרה⁶⁶ מביא המחבר, שבאותם מעלי הגירה שאין להם קרניים, לא לזכרים ולא לנקבות, יש אולי חשש שהם אינם טהורים. מאידך גיסא, אם ברור לנו שיש להם סימני טהרה והם אינם גמלים או חזירים – מניין לנו לומר שאינם בעלי חיים טהורים? גם פרופסור כסלו⁶⁷ לא ידע לאן לשייך בעלי חיים אלה. נבוא לענין זה עוד בהמשך.

"קרני החזיר" – הן למעשה שיניים שגדלו בכוון למעלה.

על הקרן הראשונה יש אולי מחלוקת. זו הובאה ע"י הרא"ש כדלעיל. המסקנה של הגמרא היא, שכל שיש לו טלפיים ואין לו קרניים, יוכל להיות חזיר. אם יש לו איזו שהיא קרן, הוא לא יוכל להיות חזיר. הבית יוסף⁶¹ כתב: ופשוט הוא, שהרי אין לחזיר קרניים.

על הקרן השנייה, אומר הרמב"ם⁶²: כל מין שהוא מפריס פרסה ומעלה גירה ויש לו קרניים מפוצלות, כגון האייל, הרי זה חיה טהורה בוודאי.

בברכי יוסף⁶³ מובא: חיה טהורה נתנו סימן בקרנותיה, עיין מה שכתב הרב מהר"י ביזרע יצחקי, שבסוף ספר 'בני יוסף'. הרב פרי חדש בסעיף קטן ב שקיל וטרי... והביא דמינים טמאים יש בעלי קרן אחת⁶⁴.

נראה מדבריו דכל שיש לו קרניים טהור, אפילו קרן אחת, אם כי יש שבעל קרן אחת אינו טהור.

גם להלכה ולמעשה, השאלה נשארת פתוחה: האם אנו חוששים לבהמה טמאה שיש לה קרניים? לא מצאנו בהמה כזאת, אבל לא מצאנו אינה ראייה.

בספרות הכללית מוצאים אנו תיאורים של בעלי חיים בעלי קרן אחת והיא כנראה

⁶¹ יורה דעה עט

⁶² הלכות מאכלות אסורות פרק א הלכה י

⁶³ יורה דעה סימן פא, חיד"א, ירושלים, ע"פ דפוס ווינא תרכ

⁶⁴ כן משמע מדברי הברכי יוסף, בהלכות שופר, אורח חיים תקפו אות ד.

⁶⁵ סימן כ

⁶⁶ בבהמות וחיות, מאת הרב ירוחם פישל אדלר

⁶⁷ במאמרו: בחינת הזיהויים של עשרת מיני מעלי הגירה הטהורים, על פי הטקסונומיה, סיני, קכה, ריז ואילך, תשסא

סימן נוסף מדרבנן

בדברי חז"ל נזכר עוד סימן טהרה והוא שמהלך בשרו שתי וערב. מדובר כנראה, בבשר החודר מהצד החיצוני פנימה⁶⁸.

סימן זה מופיע בכל בעלי החיים הטהורים והערוד⁶⁹. לכן זה מוכיח על טהרה רק בתנאי שאין זה ערוד, כי בערוד ישנו בשר כזה, למרות שאינו בעל חיים טהור. לפי התיאורים יש להניח שמדובר בבשר שבתמונה הבאה. לצערנו אין אנו מכירים את הערוד, ולכן לא נוכל להיות בטוחים בדבר.

סימן זה של בשרו שתי וערב, משמש כסימן אם אנו חושבים שבעל החיים שלפנינו, יכול להיות בעל חיים טהור, אבל הרגליים חתוכות ובפה אי אפשר לבדוק את השיניים (פיו גמום). אם אחד מהסימנים של התורה נמצא, אין צורך בסימן זה.

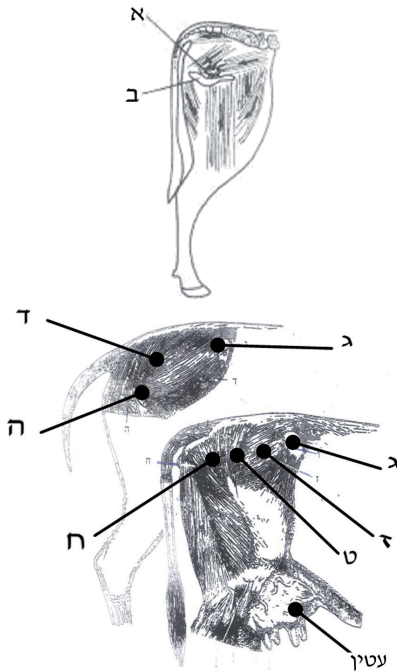
בספר 'מסורת וסימני טהרה'⁷⁰ מתאר המחבר ניתוח שנעשה בגירפה, בנוכחות הרב מחפוד שליט"א. התברר שהשייטיל והצעד היו מונחות אחת על השנייה שתי וערב, כמקובל במעלי הגירה. בסוס,

⁶⁸ חולין שם, ראה ספר החינוך מצוה קנד. לפי משמעות הגמרא מדובר בבשר שמתחת לכנף העוקף. כנראה הכוונה למהלך השריר Musculus Obturatus internus שמהלכו במעלי גירה בכיוונים שונים בניגוד למפריטי הפרסה. אין להניח שהכוונה לשריר משרטט כפי שתואר ע"י ד"ר מרגלית בספרו דרך ישראל ברפואה. יוצא מהכלל היחיד, לפי הגמרא (שם) הוא הערוד. למרות שאינו בעל חיים טהור – מהלך בשרו שתי וערב. זיהויו אינו פשוט. היה צריך לבדוק את מהלך הבשר בכל סוגי החמורים. בצורה זו ניתן יהיה לזהות הן את הערוד והן את השריר בו מדובר.

⁶⁹ מסורת זו, המאפשרת לסמוך על סימן זה, שאין עוד בעל חיים נושא תכונה זו חוץ מהערוד, היא ראייה שהסימן צריך להיות הלכה למשה מסיני.

⁷⁰ בבהמות וחיות, מאת הרב ירוחם פישל אדלר, לח דף

למשל, מהלך רקמות אלו בכוון אחד. הן הולכות בכוון שונה, אך אינן מכסות זו את זו ייתכן ויש כאן הסבר נוסף למהלך הבשר שתי וערב. (ראה בתמונה).

בתמונה העליונה נראה הבשר (א) שהוא שתי וערב, בכניסתו לחור שבאגן הירכיים (ב).

בתמונה התחתונה מובא ירך הבקר (לפי המסורת של הרב מחפוד) כשעליה נמצא קטע מקביל מבשר חמור. שבה נראה (ג) השריר ההולך אחורה ובשרו נראה כשתי, (ד) נקודת המפגש, (ה) שריר רחבי ובשרו נראה ערב. בירך הבקר: (ז) בשר השתי, (ח) בשר הערב (וט) האיזור בו הערב מכסה את השתי – שם בשרו שתי וערב.

חלב בהמה טהורה מעמיד וחלב בהמה טמאה אינו מעמיד

מחלב בהמה וחיה טהורה ניתן לעשות גבינה (כולל אייל, צבי וגירפה), בעוד שמחלב חיות טמאות (סוס, גמל, חזיר וכד') לא ניתן לעשות גבינה⁷¹.

⁷¹ הגבינה שעושים הבדואים מחלב הגמלים הוא בתערובת חלב עזים. לאחרונה הוכיח זהר עמר את הגיבון בחלב גירפה.

עתה נשאר לנו לדון בשאלה: האם מדובר בהזדווגות או בהתעברות? הרבה בעלי חיים אינם מזדווגים עם שאינם מינם וההזדווגות היא כבר סימן שהם שייכים למין אחד ולפחות ששניהם שווים מבחינת הטהרה, או שמדובר על ההריון ולידת הוולד מהתערובת? כאן ישנה בעיית חוסר ההתאמה באורך תקופת ההריון וחוסר ההתאמה מבחינת מערכת הכרומוזומים. ייתכן גם שהכוונה היא לא לפרט הבודד אלא לצאצאיו. ידוע לנו שבני כלאים אינם פרים ורבים זה עם זה⁷⁸.

על כל פנים נוכל להסיק מכאן שאם בעלי חיים מתעברים זה מזה וצאצאיהם פוריים, הם שניהם טהורים או טמאים. לא ייתכן שהאחד טהור והשני טמא⁷⁹.

העדר כיס המרה

העדר כיס המרה הוא סימן היכר לצבי, אולי להבדילו מהאייל. שכן מובא⁸⁰ והצבי אין לו מרה בכבד... סימן זה אינו בהכרח סימן טהרה. (ראה בסוף פרק ד)

טמאה אינה מתעברת מן הטהור

אמר ר' יהושע בן לוי⁷²: לעולם אין מתעברת לא טמאה מן הטהור ולא טהורה מן הטמא. הפוסקים קבלו להלכה את דברי ר' יהושע בן לוי.

לגבי מסורת עוף טהור⁷³, העיקרון הוא שווה, שאין טהור מתעבר מהטמא ולהיפך⁷⁴. אי לכך, אם אחד ההורים הוא טהור – השני אף הוא טהור. אמנם ישנן דעות הסוברות שאולי כלל זה חל רק על בעלי חיים יולדים ולא על עיבור דרך הביצה⁷⁵. הרב אדלר מסיק מהדיון לגבי העופות, שאין ספק, שדעת ר' יהושע בן לוי נתקבלה להלכה לגבי בהמות וחיות. אפשר לסמוך על כך, שאם שני בעלי חיים מזדווגים אחד עם השני⁷⁶, שניהם או טהורים או טמאים⁷⁷. מסקנתו היא: כל שידוע לנו על כמה מיני בהמות או חיות 'חדשות' (מבחינת הדיון שלנו) שמתעברות ויולדות עם בהמות וחיות טהורות 'מסורתיות' (שיש עליהן מסורת טהרה), יש בכך ראיה מוכחת וסימן מובהק, שגם החדשות הם ממיני הטהורים.

⁷⁸ על כך עמדנו בעניין חלוקת ההפחתה של התאים העוברים להתרבות בעמוד 79.

⁷⁹ ייתכן שכלל זה אינו בתוקף כשמחליפים חומר גנטי בתוך התא. הכלל נכון, כפי שאמרנו לעיל, שבזמן חלוקת ההבשלה הכרומוזומים מסתדרים בזוגות ואם אין בני זוג, כיוון שהגיעו ממינים שונים, אין חלוקת הבשלה. ללא חלוקת הבשלה אין אפשרות ליצור תאי זרע וביציות פוריים. כל זה נכון כשהמינים לא נשתנו. אם השינוי רק בתוך הכרומוזום, ייתכן שהשינוי כה גדול, עד שאחד טהור והשני טמא.

⁸⁰ יורה דעה מב ח

⁷² בכורות ז א

⁷³ ראה תרנגולים להלן מעמוד 203 ואילך.

⁷⁴ על פי בכורות ז א

⁷⁵ ראה חתם סופר יו"ד סימן עד

⁷⁶ באופן טבעי. על ההכלאה, או ההזרעה, באופן מלאכותי יש לברר.

⁷⁷ אין זה אומר שכל בעלי החיים הטהורים מתעברים זה מזה.

תקציר

אחרי הגדרת סימני הטהרה העיקריים, הובאו עוד סימני טהרה שנימנו ע"י חכמינו ז"ל:

1. חוסר שיניים חותכות וניבים בלסת העליונה.
2. כל בעלי הקרניים הזוגיות הם טהורים, אם אינם חזירים.
3. רק מחלב בעלי חיים טהורים ניתן לעשות גבינה.
4. הטהורה אינה מתעברת מהטמאה ולהיפך. אם אחד ההורים טהור, גם השני טהור.
5. אם סיבי בשר מסויים הולכים שתי וערב, החיה טהורה (אם אינה ערוד).

Further Kosher signs in mammals

After discussing the main signs of the kosher animals, split hooves and rumination, our sages gave us four more signs to define kosher animals:

1. Missing of the incisive and the canine teeth in the upper jaw;
2. All two (or four) horned animals are kosher, if they are not pigs (Generally pigs have no horns);
3. Cheese can only be made from the milk of kosher animals;
4. It is not possible to produce hybrids, only one of whose parents is kosher while the other not. Therefore, if we know that one of the parents is kosher, we can be certain that the other is also kosher; and
5. If the fibers of a given piece of meat from a certain animal are oriented in two directions, the animal is either an Arod (nonkosher) or it is kosher.

Weitere Kennzeichen für koschere Säugetiere

Nach der Diskussion der Hauptmerkmale der koscheren Tiere, nämlich gespaltene Klauen und das Wiederkauen, wurden uns durch unsere Gelehrten fünf weitere Kennzeichen gegeben:

1. *Fehlen der Schneide- und Eckzähne im Oberkiefer;*
2. *Alle Tiere mit paarigen Hörnern sind kosher, wenn es sich nicht um Schweine handelt;*
3. *Nur von Milch der koscheren Tiere kann Käse gemacht werden;*
4. *Eine Kreuzung zwischen koscheren und nicht koscheren Tieren ist unmöglich. Wenn ein Elternteil kosher ist, dann muss es das andere auch sein;*

5. Wenn in einer besonderen Fleischpartie die Fasern kreuz und quer verlaufen, dann ist das Tier kosher, es sei denn, es handelt sich um einen Halbesel (Arod).

Autres signes distinctifs pour les mammifères cacher

Après les discussions quant aux principales caractéristiques des animaux cacher, à savoir les sabots fendus et le fait de ruminer, nos érudits nous ont donné cinq caractéristiques supplémentaires:

1. Absence d'incisives à la mâchoire supérieure
2. Tous les animaux avec des paires de cornes sont cacher lorsqu'il ne s'agit pas de cochons
3. On ne peut faire du fromage qu'avec du lait d'animaux cacher
4. Un croisement entre un animal cacher et un animal non casher n'est pas possible. Lorsqu'une partie parentale est cacher, l'autre doit l'être également
5. Lorsque dans une partie de viande particulière les fibres vont dans tous les sens, alors l'animal est cacher, à moins qu'il s'agisse d'un demi-âne (Arod)

Дополнительные признаки кошерности у млекопитающих

Помимо главных признаков кошерных животных, таких как раздвоенные копыта и отрыгивание жвачки, наши мудрецы назвали нам еще четыре признака, позволяющие определить кошерность животных:

1. Отсутствуют резцы и глазные зубы в верхней челюсти;
2. Все дву- (или четверо-) рогие животные являются кошерными, если это не свиньи;
3. Только из молока кошерных животных можно изготовить сыр;
4. Не существует гибридов кошерных животных с некошерными. Если один из "родителей" является кошерным, другой также является также кошерным; и
5. Если в определенной части мяса, волокна разнонаправленные, то животное является кошерным, в обратном случае это онагр (дикий осел).

פרק ג':

היוצאים מהכלל

אחרים⁸⁴ מקבלים את ההנחה שמדובר בשפן, בשפן הסלעים, שיש לו מעין פרסות⁸⁵. התיאור על הארנבת כארנב, ובארנבת כארנבת השדה, מתאים לתיאור Lagos, שהוא בתרגום השבעים⁸⁶. התיאור של השפן כשפן הסלעים או כשפן הסורי מתאים לתיאור בפסוק⁸⁷. איזו הנחה שלא נקבל, תצטרך להביא אותנו לחפש הגדרה אחרת למושג העלאת הגירה. יש המדברים על תופעת נענוע הפה, הדומה בחיצוניותו להעלאת הגירה. הסימנים הם עבור הקהל הרחב ולא עבור בעלי מקצוע – שיוכלו להבחין בין הלעיסה ובין נענוע השפתיים, שהוא כעין לעיסה. יש גם הסברים אחרים⁸⁸. לפי הסברים כאלה, העלאת הגירה אינה להעלות את האוכל מהקיבה כלפי הפה, כצורה

בתורה נזכרים יוצאים מהכלל: גמל, ארנבת, שפן וחזיר. הגמל, הארנבת והשפן הם מעלי גירה, אך אינם מפריסי פרסה. החזיר לעומת זאת, מפריס פרסה, אך אינו מעלה גירה.

השאלה הנשאלת היא: האם אלו דוגמאות של יוצאים מהכלל, או שהם היוצאים מהכלל היחידים?

הרמב"ם כותב בשם הגמרא: **שליט בעולמו יודע שאין לך שמפריס פרסה ואינו מעלה גירה אלא החזיר שנאמר הוא, וכן בכיוון ההפוך אין לך מעלה גירה שאינו מפריס פרסה**. להלכה הרמב"ם⁸¹ פוסק: **וכל בהמה שהיא מעלת גירה הרי היא מפרסת פרסה חוץ מן הגמל וכל בהמה שהיא מפרסת פרסה הרי היא מעלת גירה חוץ מן החזיר**. והראב"ד השיג עליו ומעיר על שפן וארנבת⁸².

מי הם השפן והארנבת? מקובל להכיר בשפן כארנבון ובארנבת כארנבת השדה⁸³.

⁸¹ מאכלות אסורות פרק א הלכה ב

⁸² שפן וארנבת, לפי כל האפשרויות, הם בעלי שיניים בלחי העליון ולכן חוסר שיניים בלחי העליון כהגדרה להעלאת גירה אינה מתאימה להם – בקשר לשפן וארנבת יש לחפש הגדרה נוספת/ אחרת להעלאת הגירה.

⁸³ שרידי אש לרב י. ווינברג, חלק ב', סימן סד

⁸⁴ וביניהם המלבי"ם ואחרים.

⁸⁵ זה לא מוסיף לענייננו, שכן דווקא השפן והארנבת הם בעלי חיים שהתורה העידה עליהם שהם מעלי גירה, אך לא מפריסי פרסה.

⁸⁶ עיין מגילת ט ב

⁸⁷ הרים הגבוהים ליעלים וסלעים מחסה לשפנים – תהלים קד יח

⁸⁸ נסיונות נעשו ע"י חוקרים שונים. הרב אמתני בן דוד, בספרו שיחת חולין, עמוד תי, סיכם את השיטות.

בספר דברים נזכר בפסוק: וזה אשר לא תאכלו ממעלי הגירה וממפריסי הפרסה השסועה. לכאורה מדובר על פרסה שסועה. במדרש נאמר "השסועה" – בהמה שיש לה שני גבין ושתי שדראות⁹¹.

במציאות מוכרת חיה שיש לה חריץ עמוק בגב וזה נראה כשני גבין ושתי שדראות ומפרישים שונים אמרו שזו היא השסועה⁹². לדבריהם מדובר בבעל חיים טהור הנקרא פקרי. למעשה הוא שייך למשפחת החזירים, וכבר מסיבה זו אינו טהור⁹³.

לגבי היוצאים מהכלל, אנו מדברים על קבוצה גדולה יותר.

קבוצת החזיר

Sus

חזיר

Pig, *Schwein*, Suide, Сви́нья

Not kosher Nicht Kosher טמא
Non Cacher Не кошерно

עד 100 ס"מ 2001 ק"ג

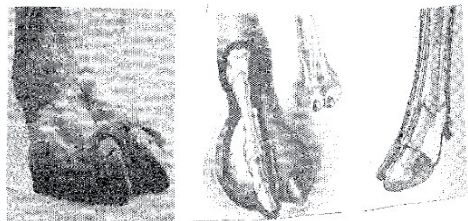
החזיריים כולם נכללים בחזיר. הבהמות הוא למעשה חזיר, ונכלל בשם חזיר. הגמלים כולם – הגמל, הדרומדר (גמל חד דבשתי) והלמה (חסרת דבשתי), משתייכים לקבוצת הגמלים.

הקלאסית, אלא אכילה חוזרת, בכל צורה שהיא. זה נמצא בארנב, שהוא אוכל וחוזר ואוכל את הצואה של עצמו⁸⁹. על כל פנים, תובן לנו המחלוקת בין הרמב"ם לראב"ד, שהרמב"ם אינו מתייחס לשפן וארנבת כיוצאים מהכלל, כיוון שאין להם העלאת גירה טיפוסית, ולכן העובדה שיש להם שיניים למעלה אינה גורעת ואינה מוסיפה. דעה קיצונית טוענת שהשפן והארנבת הם הגירפה והלאמה⁹⁰ – דבר שקשה לקבל, מכיוון שהגיראפה היא מפרסת פרסה והלאמה הוא גמל.

המסקנה ברורה – אם יש לבעל חיים אחד מסימני הטהרה הוא טהור, בתנאי שלא יהא אחד מהיוצאים מהכלל, שהם מוכרים לנו. מצד שני, אין יוצאים מהכלל אחרים, שכן: "שליט בעולמו יודע שאין לך... לכך פרט לך הוא".

עובדה זו חשובה להבנה. גם מבחינה זואולוגית הוכח הכלל האמור: מפריסי הפרסה – שסועי השסע מחולקים לשלוש קבוצות: גמלים, מעלי גירה וחזירים. אין קבוצות נוספות. הגמלים אינם מפריסי פרסה. הם שסועי שסע אלא שאין להם פרסה. החזירים אינם מעלי גירה.

רגל הגמל [באמצע ובשמאל] ורגל מפרסת פרסה [רגל] הפרה מימין

⁸⁹ ראה לעיל עמוד 104

⁹⁰ באיזראעליט, בעריכת הרב מאיר לעהמאן, נספח מדעי לגיליון מספר 70 מעלה מחבר, שהארנבת יכולה להיות הגירפה והשפן לאמה – כתבה זו הובאה שוב ב *Die Jüdische Zeitung, Zürich* מיום כט אב, תשנא.

⁹¹ נדה כד, א

⁹² ראה הכתב והקבלה, דברים שם

⁹³ גם שמו הגרמני, המובא גם במקורות, שהוא *Tayasau*, מוכיח שמדובר בחזיר – *Sau* הוא שם של החזיר.

בעת האחרונה תואר יצור דומה לחזיר בשם בבירוסה (שיש לו מערכת קיבות המתקרבת במבנה למערכת הקיבות של מעלי הגירה). כבר התחילו לדבר על "החזיר הכשר" [היו שראו בכך סימן לימות המשיח – למה נקרא שמו חזיר, שעתיד הקב"ה להחזירו לישראל⁹⁴]. הוא יחזור להיות בעל חיים טהור. לפי מבנה הפה והשיניים מדובר באופן חד משמעי בחזיר ולא ביצור מעלה גירה. יש לבעל חיים זה גם מעין קרניים, שהם למעשה שיניים שנשתנו. שיניים אלו סימנו לעיל כ"קרני החזיר".

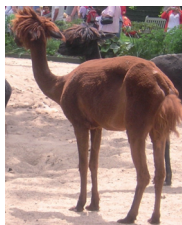

קבוצת הגמל

Camelus **גמל**
 Camel, *Kamel*, Camel, Chamcau, Верблюду
 Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher Не кошерно
 עד 200 ס"מ גובה גוף 250 ק"ג

בן גמל

בן גמל צעיר, גמל צעיר שטרם צמחה דבשתו

⁹⁴ רבינו בחיי ויקרא ד"ה את הגמל (ע"פ המדרש) ובש"ה, ערך תורה שבכתב רפ"ד כתב, וזה לשונו: אמרו חז"ל, עתיד חזיר ליטרה.

Sus scrofa **חזיר בר**
 Wild boar, pig, *Wildschwein*, Sanglier, Дикая свинья

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher Не кошерно
 עד 100 ס"מ 200 ק"ג

Tayasau **פקרי (סוג חזיר בר)**
 Peccary, *Tayasau*, Pecarie, Пекари

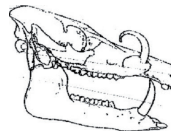

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher Не кошерно
 עד 80 ס"מ 100 ק"ג

בבירוסה ("החזיר הכשר")

Babyrousa **בבירוסה**
 Babirusa, *Babirusa*, Babiroussa, Бабируска

בבירוסה משמאל ראש הבבירוסה, שים לב, למרות שקיבותו כמעלה גירה יש לו שיניים חותכות בלסת העליונה

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher Не кошерно
 עד 100 ס"מ 200 ק"ג

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher *He kosherno*
 עד 150 ס"מ גובה גוף ו150 ק"ג

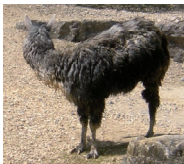
Lama guanaco גואנקו
 Lama guanaco, *Guanaco*, Guanako,
 Лама гуанакo

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Cacher *He kosherno*
 עד 150 ס"מ גובה גוף ו150 ק"ג

Lama pacos אלפאקה
 Alpaca, *Alpaka*, Alpaca, Альпака

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher *He kosherno*
 עד 150 ס"מ גובה גוף ו150 ק"ג

לקבוצת הגמלים שייכים הגמלים בעלי דבשת אחת, שתי דבשות, הגואנקו (*Guanaco, Lama guanico*) האלפאקה (הלמה הרגילה), הויקוניה (*Vikuna*), ודומיהן (*Lama vicugna*).

הגמל הוא יוצא מהכלל מסיבה נוספת. הוא מתואר בתורה כמעלה גירה, אך יש לו שתי שיניים נוספות, חותכת (וניב) מכל צד. נוסחת השיניים של הגמל היא:

גמל חד דבשתי (דרומדר, הגמל המקומי בישראל)

Camelus dromedaries

Dromedary, one-humped camel
Dromedar, *einhöckriges Kamel*
 Dromadaire, (дромадер) Одногорбый верблюдо

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher *He kosherno*
 עד 200 ס"מ גובה גוף ו250 ק"ג

Camelus bactrianus גמל דו-דבשתי

Bactrian camel, two-humped camel
Kamel, *zweihöckriges Kamel*,
Trampeltier, Camel, Двугорбый верблюдо

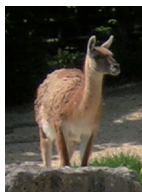

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher *He kosherno*
 עד 200 ס"מ גובה גוף ו300 ק"ג

Lama lama לאמה

Llama, *Lama*, Bubale, Lama, Лама

קבוצת השפן

$$18 = 2 \times \frac{112}{311}$$

$$32 = 2 \times \frac{1123}{3123}$$

Oryctolagus

שפן

Rabbit, *Kaninchen*, Lapin, Кролик

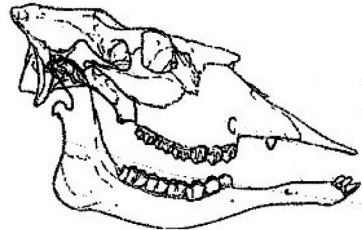

Not kosher   *Nicht Koscher*   טמא
Non Cacher   Не кошерно

חוקרים רבים ניסו לייחס את השפן לשפן הסורי⁹⁵ החי בירכתי הסלעים – סלעים מחסה לשפנים⁹⁶. הרבה פוסקים שללו אפשרות זו⁹⁷.

לגמל הצעיר נמצאת רק שן אחת שלא נראית כל כך טוב. לגמל המבוגר יש חותכת אחת וניב אחד. לעיתים נראית השן הקדמית כתלתול בשר. (ראה תמונות). על איזו מהשיניים הללו מדובר כשמצוטט ניב הגמל, הדעות שנויות במחלוקת.

גולגולת של גמל

Procavia syrica

שפן סורי

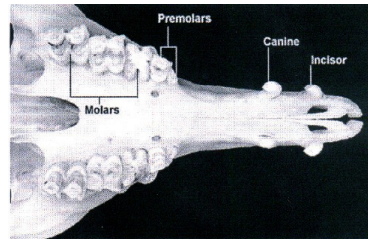
Hyrax, Syrian coney, Rock dassie
Klippschliefer, Damans de rochers,
Капский, скалистый (горный даман)

Not kosher   *Nicht Koscher*   טמא
Non Cacher   Не кошерно

פה הגמל. מכל צד בולט ניב גדול. מול החף ישנה עוד חותכת שאינה נראית כל כך טוב ובספרים שונים מדובר על תלתול בשר

ראש ושיני הגמל בתמונת רנטגן. הלסת העליונה מצד הפה

⁹⁵ פליקס, החי של התני"ך 1955, החי במשנה 1972

⁹⁶ תהלים קד יח

⁹⁷ ראה שרידי אש, לרב י.וינברג, חלק ב, סימן

Lepus ארנבת Hare, Hase, Lièvre, Заяц

הארנבת (Lepus) היא מין ממשפחת הארנבאים (Leporidae) שבמחלקת היונקים. היא נפוצה בכל יבשת אסיה ובחלקים גדולים מאד באירופה ובצפון אמריקה. הארנבת היא בעל חיים חסר אוזניים, ויש לה זנב קצר. היא ניזונה מירוקים ופירות.

הארנבת היא בעל חיים חסר אוזניים, ויש לה זנב קצר. היא ניזונה מירוקים ופירות.

הארנבת היא בעל חיים חסר אוזניים, ויש לה זנב קצר. היא ניזונה מירוקים ופירות.

הארנבת היא בעל חיים חסר אוזניים, ויש לה זנב קצר. היא ניזונה מירוקים ופירות.

Not kosher   Nicht Koscher   טמא
Non Cacher   He kosherno

בשנת 1892 פורסמה באיזראעליט של הרב לעהמאן כתבה האומרת שייתכן שהארנבת היא הג'ירפה והשפן הוא הלאמה. אין למאמר זה חשיבות מיוחדת, שכן הג'ירפה טהורה, והלאמה היא מין גמל, אבל הוא מראה כיצד בכל דור התלבטו מי הם השפן והארנבת. בתמונה נראה המאמר שצוטט כאן.

הרב פרופיסור מ. טנדלר מעלה השערה אפשרית, ששפן הוא לאמה (Llama) וארנבת היא ויקונה (Vicuna).

⁹⁸ (Tendler, M.D. Tora Umadda 5, 168, 1994) הקושי הוא שאלו הן ממיני הגמל.

⁹⁹ טהרת צבי המוסק וטהרת משפחת האילוניים – הצעה לזיהוי הארנבת והשפן, הכנס ה-17 לתורה ומדע, ישיבה יוניברסיטי, ז ניסן תשע

¹⁰⁰ דבר הטעון ברור נוסף

¹⁰¹ ראה עמוד 151

¹⁰² קשה לקבל תיאוריה זו, אבל ייתכן וה' הראה למשה ולכן מדובר בבעלי חיים שלא היו מוכרים לחז"ל.

תקציר

היוצאים מהכלל

בפרק זה נידונו היוצאים מהכלל: מצד אחד, מעלי הגירה שאינם מפריסים פרסה (הגמליים וכן השפן והארנבת) ומצד שני, מפריסי הפרסה שאינם מעלים גירה (החזיריים). בכל אחת מהקבוצות ישנם מינים שונים.

The exceptions

In this chapter we talked about the special cases, where the animals are ruminants and have no split hooves – the Family of the camels, the rabbit and the hare, as well as the animals with split hooves, which are not ruminating – the family of the pigs.

Die Ausnahmen

In diesem Kapitel versuchten wir die Tiere zu beschreiben, die zwar Wiederkäuer, nicht aber "Paarzeher" sind - die Kamele, das Kaninchen und der Hase - sowie die Tiere, welche die umgekehrten Eigenschaften besitzen, d.h. die zwar gespaltene Klauen haben, aber nicht Wiederkäuer sind. Dazu gehören die Schweine.

Les exceptions

Dans ce chapitre, nous avons essayé de décrire les animaux, en fait des ruminants, mais pas ceux qui ont des paires de cornes – les chameaux, le lapin et le lièvre – de même que les animaux qui possèdent les caractéristiques contraires, c'est-à-dire qui ont bien les sabots fendus, mais ne sont pas ruminants. Les cochons font partie de ceux-là.

Исключения

В этой главе мы обсуждали особые случаи, когда жвачные животные не имеют раздвоенных копыт (такие как семейство верблюдов, кролик и зайц), а также животных с раздвоенными копытами, которые не отрывают жвачку – семейство свиней.

פרק ד'

הבדלים בין בהמה לחיה

בקר ולפיכך חלבו אסור ודמו אינו טעון כיסוי¹⁰⁶. כמו כן, יש הבדלים, בין בהמה לחיה, לגבי איסור אותו ואת בנו. כן נשאלת השאלה לגבי התאו (בופלו)¹⁰⁷.

קרני החיה והבהמה

סימני ההיכר שקבעו חז"ל הם בקרניים. הגמרא אומרת¹⁰⁸: אלו הן סימני חיה, שחלבה מותר, כל שיש לה קרניים וטלפיים... וכללא הוא, והרי עז דיש לו קרניים וטלפיים וחלבו אסור? כרוכות בעינן. והרי שור דכרוכות וחלבו אסור? חרוקות בעינן. והרי עז דחרוקות וחלבו אסור? מפוצלות בעינן. והרי צבי דאין מפוצלות וחלבו מותר? הדורות בעינן. הילכך היכא דמיפצלא לא דינא ולא דיינא...

כלומר: כל בעלי החיים הנושאים קרן מתפצלת¹⁰⁹ בלתי חלולה – בני משפחת האיילים (Cervidae), הם בגדר חיות. יש המפרשים את הפיצול אחרת וגורסים

ישנו צורך להבדיל בין חיה לבהמה¹⁰³, אף על פי שמבחינת סימני הטהרה דינם שווה; שכן יש הבדלים בין חיה לבהמה לענין חיוב הדם בכיסוי ולענין איסור אכילת החלב (חית צרויה) שלהם. כמו כן, יש הבדלים לגבי איסור אותו ואת בנו, ולגבי בכור, שאינם נוהגים בחיה.

מבויתים ושאינם מבויתים

ההבחנה בין מבויתים לשאינם מבויתים¹⁰⁴ אינה מספיקה, להבחנה בין בהמה לחיה, שכן יש זנים של המינים שור כבש ועז, החיים חופשי בטבע, ולהיפך: ניתן לביית חלק ממיני החיה¹⁰⁵. החתולים החיים היום בערי ישראל הם חתולי בית שהתפרעו, ובערים שונות בעולם חיים היום שועלים שאינם מפחדים מפני האדם. האיילים מגודלים היום בחוות ופרי בר נמצאים ביערות.

השאלה מעשית, גם כיום, לגבי סוגי בקר שונים. הרב משולם ראטה דן בשאלת בקר ממדגסקר ומכריע שהוא מין

¹⁰⁶ קול מבשר, ירושלים, תשטו, חלק א' סימן ט

¹⁰⁷ ראה הערת הרה"ג אליהו ראם על ספר תורת הניקור הירושלמי עמוד יא

¹⁰⁸ חולין נט ב

¹⁰⁹ מאירי, בית הבחירה, חולין נט ב

¹⁰³ רמב"ם פרק א מהלכות מאכלות אסורות, הלכה ט

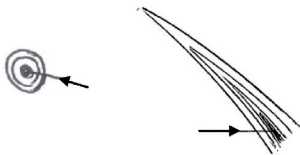
¹⁰⁴ אבן עזרא על בראשית א כה

¹⁰⁵ ראה מלבי"ם, פרשת שמייני, פרשה ב סעיף ח

אות ב

נמצאה הקרן חלולה ואינה כפופה בקצה, צריך שתהא כרוכה, חדורה וחדוקה¹¹². רק אם שלושת התנאים ממולאים, יש אפשרות להתיר את החילב.

כרוכה: פירושו עשויה שכבות שכבות¹¹³. השכבות חייבות להיות במצב טבעי מחוברות חזק זו עם זו. השכבות הנפרדות הן אלו שפוסלות את השופר העשוי מפרה. בקרן הפרה היבשה לגמרי (לאחר תהליכי ייבוש מיוחדים), אפשר להפריד את השכבות. שם זה, אחר כך, כל כך נפרד שכמעט אפשר לדבר על מערכת שופרות אחת בתוך השנייה¹¹⁴. קרני הפרה הן כרוכות ולכן יש מפרשים עגולות בחתך הרוחב. קרן חלקה ועגולה בחתך רוחב היא טיפוסית לבקר. חתך בקרן פרה מובא בתמונה הבאה:

קרן פרה חתוכה באורך וברוחב. החץ מראה את העצם שבתוך הקרן

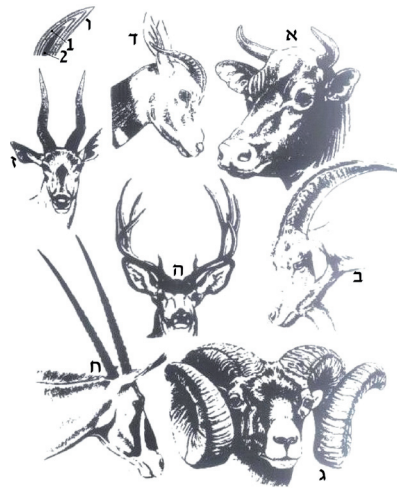
לעומת קרן הפרה שהיא כרוכה, קרן בתוך קרן, נראה בחתך דרך קרן היעל, המובא בתמונה הבאה, קרן לא כרוכה. לא נראית המשכיות בגלדי הטבעות, או שהיא כל כך דקה שאין להבחין בה ולהפרידה.

קרן יעל מימין ובחתך באמצע וקרן עז משמאל

"מיבצלא" (בב' ולא בפי')¹¹⁰ והכוונה לקרן חלולה ישרה עם כיפוף בקצה (כדוגמת קרני הצבי). לפיכך: כל שנמצאו קרניה מפוצלות או שראשיהן כפופין, אין צריך בהם לבדיקה אחרת. אלו יחשבו בודאי לחיות¹¹¹.

למעשה, אפילו בסימן הקל ביותר, קרניים מתפצלות, אנו טוענים שאיננו יודעים להבחין ואיננו סומכים על מראה העיניים. הרבה יותר קשה להבחין לגבי הסימנים האחרים, שנוכל להכיר בהן את החיות ולהתיר את החלב שלהן. אף על פי כן, נצטרך ללמוד את הסימנים, מכיוון שיש מצווה להבחין בין המותר והאסור. תמונות קרניים טיפוסיות למעלי הגירה מובאות בתמונה הבאה.

קרני בהמה וחיה.
א. פרה, ב. עז, ג. איל, ד. צבי ה. אייל ו. כרוכות (1. כריכות, 2. זכרות הקרן), ז. אנטילופה (דישון?), ח. ראם

¹¹⁰ חולין נט ב בתוספות, ד"ה והרי צבי

¹¹¹ בספר מסורת וסימני טהרה, מביא הרב אדלר, בפרק כד, סיכום שיטות בעניין ומביא שההכרעה שמדובר בקרניים מפוצלות בחיה, אכן מקובלת על רוב הראשונים ואילו רבותינו שבאו לאחריהם, החמירו שאין לסמוך על כך ולהתיר את החילב כי אולי יש לפסוק בנידון כשיטת רבינו תם.

¹¹² גמרא שם

¹¹³ למעשה כל קרן חלולה עשויה גלדים גלדים, אלא שמדובר בגלדים הנפרדים זה מזה בשעת התייבשות הקרן.

¹¹⁴ עיין ראש השנה כו א

הרא"ש¹²¹ מעלה אפשרות להכיר בין חיה לבהמה בצורת הטלפיים. טלפי החיות ארוכות, גבוהות וחדות; וטלפי הבהמות קצרות, נמוכות ורחבות. סימן זה נולד מפי הנסיון, אך אין אנו בקיאים בו, ובוודאי לא נוכל לבנות עליו, ולהתיר את החילב.

סימן המרה

לאייל אין כיס מרה¹²². היו שניסו להכניס את העדר כיס המרה, שהוא אופייני לאיילים¹²³ כסימן של חיה. בניתוח שלאחר המוות בגירפה נמצא שאין לה מרה¹²⁴. למעשה אין לסמוך על הסימן, שכן לעתים לא נראית המרה, למרות שהיא קיימת. המרה בכל מקרה נוצרת בכבד, אך קורה שאינה נאספת בכיס המרה.

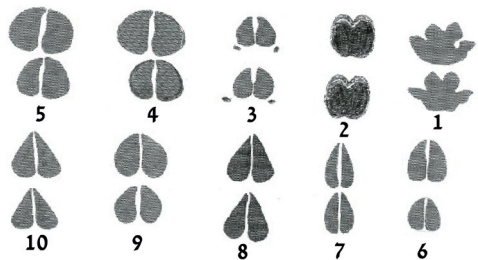
לדברים אלו יכולה להיות משמעות מעשית, באם יתברר שאחד מסוגי החיה יהיה ראוי לביות ולגידול בקנה מידה נרחב. במקרה כזה יהיה צורך להתאים את סידורי השחיטה והניקור, לאפשרות כיסוי הדם של החיות.

במונח **חזורה** יש גירסאות שונות. הערוך¹¹⁵ גורס **הזורות**, ופירושו יפות ועגולות. הסדקים שבהם עשויים כעין גלדים והקרן נראית כקרן בתוך קרן. הרמב"ם כותב **והזורות כקרני הצבי**¹¹⁶. מפירוש המשניות¹¹⁷, ומפירוש רש"י¹¹⁸ משמע **חזודות**, כלומר בעלי שפה חדה מהצד או בעלי ראש חד. הרב אדלר¹¹⁹ כותב שהכוונה בהזורות שהן עגולות בחתך.

חוקות: פירושו שישנם שקעים לעומק הקרן לרחבה והסדקים לא יהיו עמוקים ומקיפים אלא דמיבלע חירקייחו. הערוך¹²⁰ גורס **חזוקות**.

ככדי לקבל תמונה מלאה, לאפשרויות, להסבר המונחים; יש לחקור את מבנה הקרניים של כל החיות ולהשוותם למבנה קרני הבהמות.

סימני הפרסות

טביעת אצבעות של רגלי בעלי החיים - זוגי האצבעות: 1. היפופוטם (ראה שאין הפרדה בין החלקים). 2. גמל - כרית מאחורי האצבעות. 3. חזיר - שתי אצבעות נוספות. 4. בקר. 5. בקר פראי. 6. גירפה. 7. קודו. 8. צבי. 9. אלנד. 10. אייל.

¹¹⁵ ערך הדר

¹¹⁶ פרק א' מהלכות מאכלות אסורות, הלכה י

¹¹⁷ בפירוש המשניות (מהדורת קאפח) חולין פרק ג משנה ו, הובא: כמי שלקח גוף שטוח שיש לו גובה מחודד הקצוות וכו'//

¹¹⁸ שם לפי הגהת מהר"ב רנשבורג

¹¹⁹ בספרו מסורת וסימני טהרה פרק כה

¹²⁰ ערך חדק

¹²¹ חולין נט ב

¹²² יורה דעה מב ח

¹²³ הרב אדלר מביא, שגם חכמי הטבע העידו שלכל האיילים, חוץ מאיל המושק, אין כיס מרה/

¹²⁴ עמר, ז, זיבוטבסקי א. וד. כשרות הגירף לאכילה - דו"ח ניתוח, תחומין כג, 499-491, תשסג

תקציר

בהמה וחיה

ההבחנה בין בהמה שהיא חיה מתורבתת – ביתית - לחיה שהיא חיה בר, אינה מספיקה והיום אינה מדוייקת, שכן חיות שונות תורבתו ואחרות התפרעו. ההגדרה ההלכתית היא שוני במבנה הקרניים.

כמו כן עסקנו בפרק זה בהבדלים ההלכתיים שבין בהמה וחיה (דם בהמה נשפך ודם חיה חייב בכיסוי. חילב חיה מותר וחילב בהמה אסור).

יש שניסו להגדיר בצורת הפרסות. אחרים העירו, שלא ייל אין כיס מרה. סימנים אלו אינם סימנים מספיקים, שכן יש חיות עם פרסות רחבות כבהמות ויש חיות שיש להן כיס מרה.

Behema and Chaya

The first definition of a Behema is a 'domestic animal', but the halachic definition is not so clear because the difference does not depend upon where they are reared, but upon the form of their horns.

The halachic differences between Behema and Chaya are also discussed. (after slaughtering the blood of a Chaya must be covered but the blood of Behema may be discarded in any way. Chelev of Chaya is permitted, whereas chelev of Behema is forbidden)

Some gedolim tried to define the Chayot as animals with smooth hooves, or as animals lacking a gallbladder, but these criteria do not work, since there are Chayot with wide hooves and many with a gallbladder.

Behema und Chaja

Die erste intuitive Definition, dass „Behema“ ein Haustier, „Chaja“ jedoch ein wildes Tier ist, kann heute nicht mehr gelten. Die halachische Definition basiert auf der Form der Hörner.

Ebenso wurden die halachischen Unterschiede zwischen Behema und Chaja diskutiert. Das Blut der Chaja muss zugedeckt werden, wobei das Blut der Behema weggegossen werden soll. Das "Chelew" der Chaja darf gegessen werden, während das der Behema verboten ist.

Es wurde seitens einzelner Rabbiner versucht, die Chajot als Tiere mit schmalen Klauen zu bezeichnen oder als Tiere ohne Gallenblase (da der Hirsch keine hat), aber diese Differenzierung kann nicht als absolute Regel gelten, da viele Chajot breite Klauen und andere wiederum eine Gallenblase besitzen.

Behéma et Haya

La première définition intuitive selon laquelle la " Behéma " est un animal domestique et la " Haya " un animal sauvage n'est plus valable aujourd'hui. La définition selon la halaha se base sur la forme des cornes.

De même, les différences selon la halaha entre behema et haya ont fait l'objet de discussions. Le sang de la haya doit être couvert, tandis que le sang de la behema doit être jeté. Le " helev " de la haya peut être mangé, alors que celui de la behema est interdit.

Quelques Rabbins isolés ont essayé de désigner les hayot comme étant des animaux à sabots minces ou comme des animaux sans vésicule biliaire (vu que le cerf n'en a pas), mais cette différenciation ne peut valoir en tant que règle absolue, car beaucoup de hayot ont des sabots larges et d'autres, pour leur part, ont une vésicule biliaire.

Behema и Chaya

Чаще всего Behema переводят как "домашнее животное" но с точки зрения еврейского закона это определение не является абсолютно верным, поскольку не имеет значения было это животное выращено в диких или в домашних условиях. Различие заключается в форме рогов.

Также обсуждаются алахические различия между Behema и Chaya. (Кровь Chaya должна быть покрыта, а кровь Behema - выброшена, жир Chaya разрешен к употреблению, тогда как жир Behema запрещен),

Некоторые главы поколения попытались определить Chayot как животных с гладкими копытами, или как животные без желчного пузыря, но эти определения не являются точными, так как есть Chayot с широкими копытами и многие с желчным пузырем.

פרק ה': כלאיים בין בהמה לחיה

הצדדים. הדוגמא היא הפרד. הפרד הוא הכלאה של סוס וחמור, על פי רוב, שהאב חמור והאם סוסה. לפרד תכונות החמור שהוא חזק ופרא. תכונת הסוס שבו היא הגודל, כי כוחו של החמור או הפרד יחסי לגודלו ולמשקלו. בדרך כלל ההכלאה בין שני מינים אפשרית רק אם הם קרובים ודומים זה לזה. הגמרא אכן מדברת על היצור שנולד מן התיש ומן הצבייה¹²⁶. אמנם יש מערערים על האפשרות¹²⁷. הדבר כנראה אפשרי, אך נדיר מאד. מצד שני, יש עניין העז עם היעל, שניתנים להכלאה ואפילו מעמידים צאצאים פוריים, לפחות למשך כמה דורות¹²⁸.

השאלה הקשה היא: האם נוכל לומר שבעלי חיים הנזקקים זה לזה, הם אכן מין אחד? על כך נבוא לדון להלן בקשר למסורת העופות.

בהכלאה שבין בעלי חיים הולכים אחרי האם. גם להלכה נפסק שאין חוששין

ברוב המקרים בעלי חיים אינם נזקקין לשאינם מינם באופן טבעי¹²⁵. ישנה תופעה מעניינת בשחפים. השחפים חיים בלהקות, בהם חיים שלושה מינים בערבוביה. מעניין שהשחפים בעלי המקור האדום אינם מזדווגים עם בעלי המקור השחור. החוקרים רצו לדעת, מהיכן השחף מכיר את צבע המקור שלו? הם הגיעו למסקנה, שהשחף הצעיר רואה את בבואתו בקליפה בשעת הבקיעה. כך הוא יודע לאן הוא שייך. נסיונות הראו שאם נותנים לשחפים לבקוע בחושך, והם אינם רואים את בבואתם, אינם יודעים לאן הם שייכים. שחפים אלו אינם מזדווגים כל חייהם. מכאן ראייה, שיש בעלי חיים שהיו מסוגלים להזדווג עם שאינם מינם, כי הם כל כך דומים, אך אינם עושים זאת.

יש גם מקומות שבהם בעלי חיים דומים נזקקים לשאינם מינם. בגן החיות בהמבורג הושאר איל זקן, אולי בטעות, במקום בו גדלו עזים. אחת העזים המליטה יצור שחציו עז וחציו כבש. יש גם מקרים, בהם מגדלים בני תערובת יחדיו, כי מעוניינים בתכונות שני

¹²⁶ אחת האפשרויות לכוי – חולין עט ב – זה הבא מן התיש ומן הצבייה.

¹²⁷ המאירי: צבי ותיש אין מתעברין זה מזה וחכמת הטבע מעידה לנו כן.

¹²⁸ ראה עמוד 158

¹²⁵ זוהי המציאות, ראה גם רש"י בראשית ח יט, למשפחותיהם יצאו מן התיבה – קבלו עליהם על מנת להדבק במינם.

הצאצא הוא ברייה בפני עצמה¹³¹. ישנם מקרים יוצאים מכלל זה. כגון היעז¹³². הוא בן כלאיים שהאב יעל והאם עז, או העזל שבו האב תיש והאם יעל. במקרים אלו הולכים אחרי האם, ולפיכך היעז עם העזל כלאיים זה בזה. בת היעז ממשיכה להיות עז ובת העזל ממשיכה להיות יעל, גם אם הדמיון המורפולוגי הולך ומתגבר בכיוון השני. ההגדרה נשארת כך גם לגבי יתר ההלכות. למעשה יש להחמיר, בצאצאי הכלאת בהמה וחיה, בשני הכוונים, לכסות את הדם ולא לאכול את החילב.

לזרע האב¹²⁹. אי לכך, בצבי הבא על העז, הנולד מהכלאה זו הרי הוא כעז לכל דיניו, ואסור בהכלאה עם צבי ולהיפך: הנולד מהרבעת תיש על צבייה הרי הוא צבי והוא כלאיים עם העז¹³⁰. בדרך כלל בני כלאיים, שבין מין אחד לשני, אינם מעמידים צאצאים פוריים; ולפיכך בעיית הדורות הבאים אינה קיימת. [ייתכן ויש שאלות אחרות, בהם יהיה אולי כלאים בתוך המין עצמו, כגון לגבי חרישה בשור וחמור. יש להניח שלפחות מבחינה זאת,

תקציר

כלאיים בין חיה לבהמה

כלאים כאלו אפשריים ויש להחמיר בשני הכוונים – יש לכסות את הדם ויש לאסור את החילב.

The crossbreeding between Chaya and Behema

Such cross breeding exist and the halachic results are discussed in this chapter.

Kreuzung zwischen Chaja und Behema

Diese Kreuzung ist möglich, und die halachische Bedeutungen dieser Kreuzung werden hier diskutiert.

Croisement entre Haya et Behéma

Ce croisement est possible, et la signification de ce croisement selon la halaha sera débattu ici.

Скращивание между Chaya и Behema

Такое взаимное размножение существует, и алахические исследования в этого вопроса будут приведены в Нижеследующей главе.

¹³¹ ראה למשל משנת יעבץ, למוהר"ר בצלאל זולטי, ירושלים, תשיד, סימן ח.

¹³² ראה מאמרו של הרב א. כץ, היעז, תורה ומדע כרך א, עמוד 75 ואילך, תשלא.

¹²⁹ על פי חולין עט ב
¹³⁰ יו"ד סימן רצג סעיף ט

פרק ו'

זיהוי מיני הבהמה והחיה

אחרת אין משמעות למלה זאת.

צורך במסורת טהרה בבהמה וחיה

להלכה קיבלו רוב הפוסקים שנוכל לסמוך על סימני הטהרה בבהמה וחיה¹³⁶, היות וברור שהם מן המינים המותרים. לעומת זאת יש שחששו, בעיקר בדורות האחרונים, וקבעו שגם בהמה וחיה אינם נאכלים אלא במסורת¹³⁷.

בדיני החיה הטהורה כתב הש"כ¹³⁸: עיין פירוש דברים אלה בב"י, ולפי שאין לנו עתה אלא מה שקבלנו במסורת, וכדלקמן סימן פ"ב גבי סימני העוף קיצרתי.

לפי פשוטם של הדברים, מדבר המחבר על ההבדלים שבין הבהמה לחיה, לענין צורך בכיסוי הדם¹³⁹ ואיסור חלב¹⁴⁰. הי'חכמת אדם ו'ערוך השולחן' הבינו את העניין שצריך מסורת על החיות שנאכלו. הי'חזון איש' החמיר בנושא זה¹⁴¹, ולכן

התורה אומרת: **זאת הבהמה אשר תאכלו, שור שה כשבים ושה עזים. אייל וצבי ויחמור, ואקו ודישון ותאו וזמר**¹³³. למעשה פסקו הפוסקים¹³⁴: "אין לך בכל בהמה וחיה בעולם שמותר באכילה חוץ מעשרת המנויים בתורה... הם ומיניהם". פירושו של דבר, שאלו המינים הם מפריסי הפרסה ומעלי הגירה שהתורה התירתן. אסורים הם גם אלו שיש להם סימן טהרה אחד והם המנויים בפסוקים: גמל, שפן, ארנבת וחזיר. עלינו לומר, שמדובר, בכל המינים, בקבוצות גדולות יותר, מאשר המינים הבודדים, הנושאים את השמות באופן קלאסי. כיוון שאנו מניחים שבעלי חיים אלו נמנו 'להלכה למשה מסיני', כנלמד מהמלה זאת – שהראה הקב"ה למשה כל מין ומין וסימניו¹³⁵, לא ייתכן שישנם מינים שהם מפריסי פרסה או מעלי גירה שאינם בקבוצות שנאמרו בפסוקים, להיתר או לאיסור. ההנחה הזאת כוללת את המינים השכיחים, את המינים הנדירים ואפילו את המינים שנתגלו לאחרונה ומינים שיתגלו בעתיד.

¹³⁶ שולחן ערוך, יורה דעה סימן עט סעיף א

¹³⁷ ראה להלן

¹³⁸ יורה דעה פ, ס"ק א

¹³⁹ שדם חיה ועוף טעון כסוי, בעוד שדם בהמה לא

¹⁴⁰ שחלב בהמה אסור וחלב החיה מותר.

¹⁴¹ ביו"ד סימן יא, הוא כותב: נפגשתי בשאלה יסודית של כל הציבור, אם נהוג אצלנו מנהג

¹³³ דברים יד ד ה

¹³⁴ רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק א הלכה

ח

¹³⁵ ילקוט שמעוני תקלו

3. האם חיות בר נוספות, כאלה שרואים בטבע באפריקה ובמקומות מרוחקים אחרים, וכן אלו שרואים בגני חיות, האם הן חיות מותרות? העניין הוא בעיקר ללימוד ההבחנה ולא לאכילה למעשה.

מציאת בעלי חיים חדשים

בעלי חיים טהורים, מפריסי פרסה ומעלי גירה, נמצאו במזרח הרחוק לאחרונה. רק הילידים ראו אותם בחיים ותיארו את המבנה. המדענים מחפשים ומוצאים רק עצמות וחלקים אחרים.

האשכנזים בארץ ישראל נוטים להחמיר, בעוד הספרדים ותושבי חו"ל נוטים להקל¹⁴².

בדורנו התעוררה השאלה לגבי סוגי בקר פראי שיובאו ארצה, האם הם מותרים באכילה, וכן האם מדובר בבהמה או בחיה.

לפיכך עלינו לברר

1. מה הן שלוש הבהמות ושבע החיות שהתורה התירתיך בפירוש?
2. איך נשפך את החיות המותרות, בתוך המינים האמורים בתורה?

תקציר

זיהוי הבהמות והחיות

בפרק הזה ננסה להגדיר את שלושת מיני הבהמה ושבעת מיני החיות הנזכרות במקרא, שכן הם סמל היונקים הטהורים. ננסה להגדיר את החיות האמורות ולהבין מה נכלל בכל אחד מהמינים, שכן חכמינו אמרו שכל בעלי החיים המותרים כלולים בעשרת המינים האמורים בתורה.

מכאן ואילך נסמן רק את שמות המינים בשפות השונות: עברית, לטינית, אנגלית, גרמנית, צרפתית ורוסית, וכן אם הם בעלי חיים טהורים והאם יש עבורם מסורת טהרה.

Definition of the animals in the Tora and the halachic status of animals

In this chapter we define the kosher animals which are mentioned in the Tora and discuss other ruminants that live now-a-days, in particular the subspecies (breeds) of animals which are bred today. After each animal we give the names in various languages and its halachic status.

In the following pages we will bring only the halachic status of each animal (kosher signs and if tradition as kosher is known), and its names in various languages.

קבוע מרבתינו הגאונים, שלא לאכול בהמה רק במסורת כמו בעוף או לא? ... שמנהגנו שלא לאכול מין חדש אלא ע"פ מסורת.

¹⁴² זאת גם ע"פ פסק הפרי מגדים.

Definition der koscheren Tiere und die halachische Stellung von Tieren

In diesem Kapitel beschreiben wir die wiederkauenden Tiere, die in der Tora erwähnt werden. Ebenso diskutieren wir die halachische Bedeutung der Tiere, die nicht in der Tora erwähnt werden. Auch wollen wir die Bedeutung der Zuchttrassen der verschiedenen Tiersorten beschreiben.

Von hier an werden wir nur noch die Namen der verschiedenen Tiere und den halachischen Status jedes Tieres bringen.

Définition des animaux cacher et le statut des animaux selon la Halaha

Dans ce chapitre nous décrivons les animaux ruminants mentionnés dans la Torah. De même, nous discutons de l'importance, selon la halaha, des animaux qui ne sont pas mentionnés dans la Torah. Nous voulons également décrire l'importance des races d'élevage des différentes variétés d'animaux.

A partir de maintenant, nous ne mentionnerons plus que le nom des différents animaux et le statut de chaque animal d'après la halaha.

Определение животных в Торе и алахический статус животных

В этой главе мы обсуждаем кошерных животных, которые упомянуты в Торе, и других жвачных животных, которые живут в наши дни и особенно те виды (породы) животного, которые были выведены в наши дни. После каждого животного мы приводим его различные названия и его алахический статус.

Начиная с этого места мы приводим только алахический статус каждого животного (кошерного и известного как кошерное согласно традиции), и его названия на различных языках.

פרק ז':

שלושת מיני הבהמה

Three kinds of Behema
 Die drei Sorten der Behema
 Les trois variétés de behema
 Виды животных

בתמונה בעמוד הבא מובאת תמונת בקר מנמיביה שהיא תמונת בקר אופיינית למדברות, ולמרעה המדברי, באפריקה. הבקר הזה נשחט בדרום אפריקה, במידה והוא מגיע. הוא נשחט גם לשוק הכשר. כחיה הגדלה במדבר, בתנאים טבעיים, אחוזו הטריפות בבקר זה קטן יחסית.

בקר

בקר, פר, שור, עגל

Bos taurus (Bos primigenius)
 Domestic cattle, *Hausrind*, Boeuf,
 Домашний рогатый скот

בקר (גם בפר, המובא בתמונה זו), נראית בליטה המתאימה לבקר שמעורב בו בקר מגזעי הזבו

בהגדרה המקובלת מדובר בבהמות, בבעלי חיים מתורבתים, הגרים בסביבת האדם וניזונים, כביכול, על שולחנו. ההבחנה הזו אינה כל כך פשוטה, שכן יש בעלי חיים החוזרים להיות פראים, למרות שהיו מבויתים, כמו החתול שמסתובב בחוצות הערים שלנו. מדובר בחתול בית שחזר להיות פראי. דוגמא הפוכה היא השועל. השועל היה מקובל כחית שדה טיפוסית. יותר ויותר הוא מתקרב למגורי האדם ואפשר כבר לביית אותו.

הקדמה זו חשובה, כיון שיש היום איילים ויעלים, שגדלים בבית, והולכים למרעה בהשגחת האדם. הם נשארים בגדר חיות ולא בהמות.

מאידך, יש משבע החיות שהן בהגדרה בהמות, אע"פ שהן חיות בר. הדוגמא הבולטת היא שור הבר, שעליו נאמר שור הבר מין בהמה הוא¹⁴³. ננסה להגדיר את שלושת מיני הבהמה.

פר, פרה, שור, עגל, הם השמות של היצורים השייכים לסוג הבקר (Bos taurus). בנוסף לבעלי החיים הרגילים, יש להוסיף לכאן סוגי בקר פראיים. יש בקר מזנים שונים, והתעוררו בעיות בכיוון לטהרת הבקר.

טהור kosher Koscher Cacher Косер Tradition традиция יש מסורת

גודל עד שני מטר ומשקל עד 1000 ק"ג

¹⁴³ חולין פ א

בקר מטאמיביה (למעלה) ומחודו (למטה) ראה את מבנה הצוואר והגב

הרב משולם ראטה התיר את הבקר ממדגסקר. הרב הרצוג¹⁴⁴, כותב בפשיטות, שמדובר במין בקר, ולפיכך גם חֵלבו אסור ואין צורך לכסות את דמו.

פסק ההלכה של הרב הרצוג הובא ליחזון איש. באיגרת משנת תשי"ג¹⁴⁵ מתייחס ה'חזון איש' במלים: "... ולא היה במכתב הנידון אם חשוב הוא השוני של שור זה להסתפק בו שהוא מין אחר מהשור המצוי בידינו, אלא היה הדבר מוחלט שצריך לדון במין חדש הבא לפנינו, אך טהרתו בטוחה, וכולי".

לפי המלים האמורות נאמר ל'חזון איש' שמדובר במין חדש ומתוך זה הוא עונה תשובתו שבסיכומה הוא כותב: "... מובטחני שישנו דעתם העדינה אחרי מכתבי זה, ויסכימו שאין להתיר את השור לא מפני ספק טהרתו, אלא מפני המנהג שקבעו לנו רבותינו הגאונים ז"ל, הש"כ, החכמת אדם, וערוך השולחן".

יש להעיר על הדברים כדלקמן:

א. ייתכן והשאלה לא הופנתה אל ה'חזון איש' נכון, כי הוא מתייחס להנחה, שמדובר במין שאינו שור, והדבר

בתחילת קום המדינה, היה צורך למצוא בקר המתאים לגידול בארץ. הפרה הערבית המקומית היתה קטנה ודלה. היא לא נתנה כמעט חלב, ובשר לא היה בה. לצורך פיתוח הענף הביאו את הפרה הדמשקאית, שהיתה כבר הרבה יותר טובה מהפרה הערבית, ובנו ממנה את משקי החלב הראשונים. התמונות הבאות מראות פרות אלו. לאחר מכן הובאה הפרה ההולנדית והגזע הישראלי הראשון היה התרכובת בין הפרה הדמשקאית שהוכלאה עם הפרה ההולנדית.

מלמעלה הפרה הערבית, באמצע הפרה הדמשקאית ולמטה פרה הולנדית-ישראלית

עם השנים הובאו בהמות מגזעים שונים ואז התעוררו גם בעיות כשרות. התעוררה בעיה עם בקר שהובא ארצה, למשל ממדגסקר, בהנחה שהוא ממיני הבקר, שלכאורה אין לנו בעיות עמם.

עיון בבקר זה מראה לנו שמדובר בבקר הדומה לבקר ההודי, המהווה בהודו את ה'פרה הקדושה'. בקר דומה קיים בארצות אסיה, אפריקה וגם בדרום אמריקה. עלגבה בהמות מוצאים גבשושית בגובה עד 20 ס"מ. גבשושית זו גבוהה בזכרים שלמים מבנקבות ובמסורסים, אבל יש הפרשים גם במבנה הגבשושית.

¹⁴⁴ במבוא לסימן כ, בפסקים וכתבים, כרך ד, שו"ת דיני יורה דעה, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשן

¹⁴⁵ אגרות החזון איש כרך א, סימן כב, יו"ד סימן יא

במאמרו של חיים יצחקי¹⁴⁸ הובאה עדותו של הרה"ג מאיר אברהם איליוביץ מברזיל, שאביו זצ"ל מרבני ארגנטינה, והיה אח"כ בברזיל, המעיד שכולם שחטו בקר זה בעבר בברזיל. גם עדותו של בנו של הרב פינק מדרום אמריקה, שהזן הזה מוכר ונשחט מדורי דורות, מובאת שם. מאיזו שהיא סיבה, שייכתן ואין לבררה, נשחט הבקר הזה על ידי שוחטים ישראלים בחבש.

בזמן מלחמת השחרור, מספר הרב וינגוט, שאביו היה השוחט – הרב מיכאל דב וינגוט זצ"ל – במטולה, הביאו בהמות שחורות גדולות מסוריה. לבהמות אלו היתה דבשת, וטענו שהיא נוצרה מהעול שהושם על הצוואר בשעת העבודה. בהמות אלו נשחטו בגליל.

בשנות החמישים המוקדמות, הגיעו הבהמות למשקי הצפון. בשנים תשכא עד תשכג ניהלתי את בית המטבחיים בטבריה, וזכורני שהביאו אז לשחיטה בהמות כאלו, שהגיעו תחת השם "ברהמה". אני זוכר שהיו בהמות שחורות גדולות ופראיות. גודל הדבשת לא זכור לי, אבל יש להניח שלא היתה כל כך בולטת כמו בנמיביה.

מאז ועד היום מגודלות בהמות אלו, מזן ז'בו, תחת השם ברהמה, עצמן או צאצאי הכלאה, ביניהן לבין גזעים אחרים במקומות שונים בעולם ובארץ, ואפילו במשקים שמקפידים על קיום מצוות.

עיון בפרטי החיה מראה, שמדובר בבקר הנקרא ז'בו (בקר פראי באפריקה ובדרום אמריקה *Bos primigenius taurus*). הוא נקרא גם *Bos indicus* ומדובר בז'בו (Zebu), ייתכן שגדלו את הברהמה בארץ, כי לא

מובלט בדבריו שצריך לדון במין חדש, ואז הוא דן בשאלת הצורך במסורת.

ב. בעשרות השנים, שעברו מאז, הוברר, שמדובר בפר המתרבה עם הפרות שלנו. לכן הוא רק זן אחר ולא מין שאינו ממיני השור¹⁴⁶.

השאלה, לגבי הבקר המיוחד, ותשובת ה"חזון איש", התייחסה לבקר ההודי שהוא מין אחר. לשיטות הטוענות שהבקר ההודי הוא אחר (ראה את גודל הבליטה וזקיפותה בשתי התמונות) וכן הנראה בתמונות הבאות:

דוגמאות של גזעי בקר רגילים. שים לב שברובם נראית בליטה בגב

לגבי הבקר מנמיביה, מאשר הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א¹⁴⁷, ששחטו בהמות אלו בדרום אפריקה. בנוסף לכך, בקר מסוג זה הוא הזן היחיד הקיים בברזיל. במשך מאות שנים שחטו היהודים את הבקר הזה ושתו את החלב שלו, ואיש לא פקפק בכך. גם זה היה נתון – שה'חזון איש' לא יכול היה לדעת עליו. השוחט מברזיל מעיד שנשחטו עוד לפני שנת תש (לפ"ק) בהמות אלו בברזיל.

¹⁴⁶ מה דין המסורת שנוצרה במשך הזמן? מכיוון שבעל החיים טהור ואכלו אותו במדינות שונות ובזמנים שונים, האם אין זו מסורת?

¹⁴⁷ בענין בהמות "שבו", אוצרות התורה, ניסן תשסד

הדומה למיני הז'בו. מכאן שלפני יותר מאלף שנים, הכירו כאן את הבהמה הזו¹⁵⁰.

קוריוז מעניין נגלה לי, בשעת ביקור בשנת תשסד בישיבת לומזה בפתח תקווה, שסיום בנייתה היה בשנת תרפט (1929), ראיתי את גלגל המזלות, המצויר בכיפת האולם. במזל שור מצויר שור שהדבשת של הז'בו נראית בו בצורה בולטת ביותר. ברור שכבר בשנה זו הכירו בארץ פר עם דבשת גדולה.

על פי רוב קרני הז'בו כקרני הפרה, מתעגלים כלפי פנימה, בתמונות לפעמים הוא נראה חסר קרניים. הסיבה היא טיפול מיוחד, המונע גדילת קרניים (שמוצאים גם בבקר בהרבה רפתות).

החזון איש¹⁵¹ החמיר מאד בעניין המסורת. לאחר שנתגלה שרוב הבשר הנשחט הוא כבר תערובת עם גזעי זבו, התלבטו גדולי הרבנים מה לעשות. הרב אלישיב שליט"א, כפוסק הדור, הודיע שמצד המנהג יש להחמיר ולשחוט רק בהמות, שידוע שהן אינן מהגזע שאותו אסר החזון איש. פסק זה הוא רק מצד המנהג. מצד הדין הבשר מותר, אפילו לכתחילה, ואין בו משום בשר שהורה בו חכם¹⁵².

האופייני לבקר הוא מציאות קרניים בשני המינים בזכרים ובנקבות. הקרניים בנויות שכבות, הניתנות בשעת הייבוש להפרדה זו מזו. הקרן היא עגולה (בחתך) וחלקה. אצל הנקבות מוצאים התעבויות שנוצרות בתקופת ההריון המתקדם.

זיהו שמדובר במין הז'בו. [כי אולי בזן הברהמה, הדבשת לא כל כך בולטת].

צאצאי הכלאות של בקר רגיל וזבו

ייתכן מאוד שהברהמה היא כבר תוצר הכלאה של בקר עם ז'בו. בהפריות רבות בעולם משתמשים רק בפרים בעלי חטוורת, שהם מצאצאי הז'בו, כי הם עמידים בפני מחלות ונותנים בשר טעים יותר.

בתיאור בהמות חזקות אנו מוצאים בהמות בעלות דבשת כזו. בתנ"ך שהכין פיליפסון בסביבת 1830¹⁴⁹ אנו מוצאים את התמונה הבאה:

יציאת מצרים. לפי פיליפסון, 1857.

כבר ברצפת הפסיפס שנתגלתה בחפירות בית הכנסת בבית אלפא מוצאים בקר עם דבשת, וישנה הדגשה על הדבשת,

¹⁵⁰ תודה לרב א. זיבוטופסקי שהעיר עיני על כך.

¹⁵¹ הובא למעלה בעמוד 136

¹⁵² הרב א.ח. שרמן: בגדרי המנהג שאין בהמה נאכלת אלא במסורת. מהדריין, כ, קכח ואילך, תשסז

¹⁴⁹ מהדורה שנייה 1857

כבש אליה – איל מגזע ארץ ישראל.

טהור kosher Koscher Cacher Косхер
יש מסורת Tradition традиция

כבש, כשב¹⁵³, אייל, רחל וטלה, הם השמות של היצורים השייכים לקבוצה זו. (Ovis aris).

מימין כבשה עם טלה ומשמאל (גיזת) צמר

גודל הכבש עד 100 ס"מ ומשקל 70 ק"ג

זנבות כבשים שונים. למעלה עם אליה, באמצע עם זנב "קטוע" ולמטה עם זנב. כל זנבות הכבשים הם אליות בהלכה.

מאפיינת את הקבוצה העובדה, שלזכרים יש קרניים ארוכות ולנקבות יש קרניים מנוונות, או שהן חסרות

¹⁵³ הרש"ש בפסחים סט ב מעיר שכבש הוא בן שנה. אחרי שנה הוא נקרא איל. הכשב, לעומת זאת, הוא שם המין ללא הבדל בין הגילים.

טבעות בקרן הפרה. בבסיס הקרן רואים שלוש טבעות

צבו, ז'בו Bos primigenius taurus
Bos indicus, Zebu, Zébu, Дикий бык (zeby)

טהור kosher Koscher Cacher Косхер
יש מסורת Tradition традиция
גודל עד 170 ס"מ ומשקל 400 ק"ג

ראה הערות לעיל וראה להלן לענין תאו. בתמונה שבעמוד 136 נראה למעלה את הז'בו הרגיל ולמטה את הפרה ההודית.

צאן

Small ruminants, Kleine Wiederkäuer, petits ruminants, Мелкие жвачные

הקבוצה של הצאן מונה שני סוגים: כבשים ועזים. (שה כבשים ושה עיזים)

כבש Ovis aris
Sheep, Schaf, Mouton, Овца

עיזים מטפסות על עצים.

שמות עז, תיש, שעיר (שעיר עזים), צפיר וגדי, מציינים את בני קבוצה זו (Capra hircus). מאפיינים את בני הקבוצה השערות הפראיות¹⁵⁶, הקרניים בשני המינים¹⁵⁷, הזקן, שעל פי רוב יש להם, והטיפוס על עצים.

חיה טהורה

ניסו להגדיר את החיה ולהבדילה מן הבהמה, בהתאם לצורות הקרניים ובהתאם לצורת הפרסות. ההגדרה בקרניים קשה. כל חיה שקרנותיה מפוצלות לסעיפים – להלן אייל ויחמור – לית דין ולית דיין שהן קרני חיות. הגמרא מוסיפה¹⁵⁸: היכא דלא מיפצלא בעינן כרוכות, חדורות (הדורות הדוקות או גם חדודות) וחרוקות והוא דמיבלע חירקיהו והיינו ספיקא דעיזא דכרכוז (עז בר שהחרק מובלע)¹⁵⁹. ההסבר הוא, שהסימנים נעשו והוגדרו, על מנת להוציא את הבהמות: חרוקות למעט את הבקר שקרניו חלקות, חדודות ברוחב להוציא את האיל וכרוכות וחדודות (כאן הגרסה לא ברורה) למעט עז. מה המשמעות המדויקת של כל סימן, אינה ברורה לנו.

¹⁵⁶ נקראות בספרות ההלכה אפילו "נוצה של עזים".

¹⁵⁷ על העזים של ר' חנינא בן דוסא נאמר: דאייתו דובי בקרנייהו, תענית כה א, מדובר בעזים ולא בתיישים או שעירים.

¹⁵⁸ חולין נט ב

¹⁵⁹ ראה לעיל תמונה בעמוד 126

לגמרי¹⁵⁴. קרן האיל, עפ"ר מסולסלת, היא המשמשת לעשיית השופר.

הכבשים עוטים צמר (שיער) מקורזל שממנו יוצרים את הצמר. למרבית הכבשים באזורנו יש אליה גדולה במקום זנב. האליה גדולה באביב ומצטמקת במשך הקיץ, והשומן שבתוכה הוא הרזרבה של המזון, לקיץ ולתחילת החורף. לא כן בכבשים באזורים אחרים (אירופה), שם האליה קטנה או חסרה לגמרי. יש גם בעלי חיים בטבע שיש להם תכונות הכבשים. פעיית הכבשים היא נוטה לבית – קָהה (בניגוד לעזים שם הפעיה טיפוסית – מָהה).

הרב כהן¹⁵⁵ מעלה השערה, לפיה כבשי רעמה, כבשי מושק וכבשים בעלי ארבע קרניים אינם כבשים, ויחול עליהם מצב של בעלי חיים טהורים ללא מסורת.

יש אולי מי שיטען, שכבש ללא אליה אינו כבש. פנה אלי מישוהו וטען שאין חשש שעטנו בצמר של כבש מרינו, מכיוון שאין להם אליה. כל הגדולים, שפנית י אליהם, אמרו שאין מקום להשגה זו.

Capra hircus

עז

Goat, Ziege, Chèvre, Kozza

טהור kosher Koscher Cacher Кашея Tradition традиция יש מסורת
עד 80 ס"מ ומשקל 80 ק"ג.

¹⁵⁴ הערנו כבר על העובדה, שיש חוששים למום, אם יש לכבשה קרניים, על פי בכורות מד א.

¹⁵⁵ שו"ת אבני חן, כרך ב, סימנים צו-צז

פרק ח':

שבע החיות הטהורות

Seven kinds of Chaya
Die sieben Sorten der Chaya
 Les sept variétés de haya
 Семь видов Chaya

עז (עזה) והצעיר הוא הגדי. אם נקבל הנחה זו, לא יקשה לנו להבין, שיש שמות נרדפים גם לחיות הטהורות.

כדי להגדיר את החיות הטהורות, עלינו להגדיר תחילה את תחומי הבהמות הטהורות. דבר זה אינו פשוט כל עיקר. אם נאמר שכל חיה מתורבתת נקראת בהמה, יקל הדבר, אבל כפי שהזכרנו, אי אפשר לומר כך.

הרמב"ם¹⁶¹ כתב: "אין לך בכל בהמה וחיה שבעולם שמותר חוץ מעשרת המינים המנויין בתורה, שלשת מיני בהמה... ושבעה מיני חיה... כגון שור הבר והמריא שהן ממיני השור, וכל העשרה מינין ומיניהם מעלי גירה ומפריסי פרסה. לפיכך, מי שהוא מכירן אינו צריך לבדוק לא בפה ולא ברגלים".

הרמב"ם מדגיש בלשונו ואומר: "הם ומיניהם"¹⁶². יש אמנם מינים מנויים, אבל בכל אחד מהמנויים, יש תת-מינים שונים. כדי לדעת מה המרחק בין היחידות השייכות למין אחד, מביא הרמב"ם "שור הבר והמריא שהן ממין השור".

התורה מונה, לאחר שלושת מיני הבהמה הטהורים: שור, שה כשבים (כבשים) ושה עזים, את שבעת מיני החיה: אייל וצבי ויחמור, ואקו ודישון ותאו וזמר.

לפני שנדון בפרטי השמות ובניסיון לזהותם, נצביע על העובדה שיש למרבית החיות (האהובות על האדם או המרשימות את האדם) שמות שונים, לדוגמא: האריה, נקרא גם לביא, שחל, כפיר ועוד.

כן מוצאים שמות שונים למבוגר ולצעיר – סוס, סייח, ואולי אף לזכר ונקבה ולצעירים: חמור, אתון ועייר.

בהתאם לכך, מבנה העדר שלנו הוא מעניין. הבקר נקרא פר או שור¹⁶⁰. בתורה הכוונה בשור דווקא לשור פראי (לא מסורס, כי המסורס אינו נוגח). הנקבה נקראת פרה והצעיר עגל או עגלה (בהתאם למין).

הכבש הוא שם כולל לכבשים. ישנם שמות מפורטים שה, טלה, כבש, רחל – הנקבה, ואיל – הזכר המבוגר.

העז הוא שם כולל לקבוצה. השם 'שה' משמש גם לשה עזים, הזכר המבוגר נקרא גם תיש, צפיר או שעיר עזים. הנקבה היא

¹⁶¹ פרק א מהלכות מאכלות אסורות הלכה ח
¹⁶² ראה לעיל: הגדרת המינים.

¹⁶⁰ בתיאור יומיומי כשמדובר בשור, הכוונה לפר מסורס.

יתברר גם איזו מסורת יש על כך¹⁶⁶. גם לאור שיטה זו יש לברר, איזה שינוי בין גזעים ומינים נקרא שינוי, ואין לכוללו במסורת המין¹⁶⁷?

בסיווג בעלי החיים מקבוצת מעלי הגירה ומפריסי הפרסה, ישנן דעות וכוונות שונים. להלן נביא חלק מהדעות האמורות.

לאור דברי הרמב"ם, נצטרך לחפש את הדרכים, בהן נוכל להכניס את כל מעלי הגירה ומפריסי הפרסה לתוך עשרת המינים המנויים בתורה, שכן אין מעלה גירה קלאסית שאיננו נמנה בעשרת המינים. מכאן שצריך לדבר על קבוצה גדולה יותר כשם שראינו בגמליים ובחזיריים.

בטבלא הבאה יובאו השמות של שבע החיות, כפי שנמצא בתרגומים השונים. מבחינה הלכתית יוכלו רק אונקלוס, תרגום יונתן ופירוש רס"ג, החיזקוני ואולי תרגום השבעים וערוך השלם, לעזור לנו בפענוח התמונה. מכיוון שמדובר בחיות ובשמותיהן, בא המידע בעיקר מהשדה. ייתכן שאף המשמעות של הטקסטים השונים, וגם מהארצות השונות, יוכלו לשמש סעד ועזר. המסורת בעוף צריכה לבוא מהשדה, כפי שהגמרא הגדירתו, מרבו צייד.

מיני מעלי הגירה הם רבים. לאחרונה נתגלו, במזרח הרחוק, שרידים של בעל חיים שלא ראוהו חוקרים בחיים. הילידים ראוהו ותיארו אותו וכן הורכב המודל על פי התיאורים והשרידים (העצמות וכדומה). היצור קבל שם, למרות שלא ראוהו. העובדה שלכל מין יש מינים דומים, שהם ממיניו הובאה בין הייתר במלבי"ם¹⁶³ וז"ל: '... כי לכל אחד מן הטהורים יש מינים רבים, כמו משפחת היעלים הם י"ז, משפחת האייל י"ד מינים...'

להלן ננסה להגדיר את מיני החיה, בכדי שנוכל להכניס את מרבית מעלי הגירה, הקלאסיים, במסגרת עשרת מיני מעלי הגירה ומפריסי הפרסה. בצורה זו, נוכל לסווגם לבעלי החיים הטהורים והמותרים באכילה (מעיקר הדין). למעשה כתבו חלק מהפוסקים שרק אייל וצבי (ויחמור) ידועים לנו, ועל האחרים זקוקים אנו למסורת. כיסוד לדרישת המסורת משמש החכמת אדם¹⁶⁴ הכותב¹⁶⁵ "לפי שאין אנו אוכלין אלא מה שקבלו במסורת מאבותינו, כדלקמן סימן ו', ואם כן אסור לנו לאכול מן החיות רק הצבי שניכר לנו..."

דעה זו הועלתה ע"י החכמת אדם, שאין לאכול שום בהמה וחיה, אלא אם כן יש מסורת טהרת אכילה עליה. בזה

¹⁶³ ויקרא יא עג, ד"ה את הגמל

¹⁶⁴ בעקבות השי"ך

¹⁶⁵ כלל לו, סימן א

¹⁶⁶ ראה חזון איש יורה דעה סימן ד. ראה גם איגרות החזון איש חלק א (בני ברק תשטו) אגרת צט, וחלק ב (בני ברק תשטז) אגרת פג – אם למרות התקשורת הטובה בעולם לא נהגו לסמוך על המסורת ממקומות אחרים, פירושו אולי, שנמנעו בכוונה תחילה.

¹⁶⁷ ראה גם לעיל: הגדרת המינים.

שבע החיות הטהורות :

שבע החיות הטהורות בתרגומים השונים						
תורה	תרגום אונקלוס	תרגום יונתן	פרוש רס"ג	חזקוני	טקסט שומרני	פשיטתא
אייל	איילא	איילין	אייל	ציר"ף	איל	איילא
צבי	טביא	טביין	ט'בי	צבי, שולבי"א	טביה	טביא
יחמור	יחמורא	יחמורין	יחמור	ביבר"א	יחמור	יחמורא
אקו	יעלא	יעלין	יעל	שטיינבו"ק	אשמל	יעלא
דישון	רימא	רימנין	ארוי	שגלי"א	ודעיץ	רימא
תאו	תורבלא	תורי-בר	תיתל	שולי"א	רחים	דיצא
זמר	דיצא	דיצין	ז'ראפה	---	ויאר	ארנא
תרגום השבעים	Vulgata	Authorised Version	Levy	ערוך השלם	אהרני	לויסון
Elaphos	Cervus	Hart	Hirsch	Hirsch	Cervus	Cervus
Dorkas	Capreus	Roebuck	Gazelle	Gazella	Gazella	Hirsch
Bubalos	Bubalus	Fellow deer	Damhirsch	Hirsch Damhirsch	---	Dama
Tragelaphos	Tragelaphus	Wild goat	Steinbock	Steinbock	Capra aegagrus	Nubiana
Pygargos	Pygargus	Pygargum	Antilope	Steinbock	---	קרש
Oryx	Oryx	Wild ox	Auerochs	אורזלא Waldochs	Bison bonasus	Bos taurus
Kamelo - pardalis	Camelo - pardalus	Chamois	Gazella Hirschkuh	---	---	Antilopa

הערות: א. כנראה שבתרגום הסורי (הפשיטא) נתחלפו שני השמות האחרונים.

ב. סימון --- כשלא יכלנו למצוא תרגום.

ניסיון זיהוי שבע החיות

בתורה נמנות שבע החיות רק פעם אחת ביחד. בנוסף לכך, נזכרים בעלי חיים שונים ממשפחת מעלי הגירה בשמות אחרים. הבולטים ביניהם הם היעל¹⁶⁸, הראם¹⁶⁹ והמריא¹⁷⁰. במשנה ובגמרא מופיעים עוד בעלי חיים ממיני מעלי גירה.

לאור העובדה, שנאמרה לעיל, שרבים מבעלי החיים הם בעלי יותר משם אחד, מובן לנו שניתן לשבץ את בעלי החיים הללו, במסגרת בעלי החיים הטהורים.

פרופסור מרדכי כסלו¹⁷¹ מכניס את כל משפחות מעלי הגירה בתוך עשרת המינים. הוא נשאר בבעיה לגבי האילוניים

(Tragulidae), שהם בעלי ניבים גדולים בלסת העליונה. הם בבטחה מפריסי פרסה ומעלי גירה¹⁷². הוא מעלה את ההשערה שאולי הם אינם משתייכים לעשרת המינים, שכן מקומם במרחקי הודו ודרום מזרח אסיה. כאן מתעוררת בעיה – אם חז"ל אמרו, מפי הגבורה, שאין מעלי גירה שאינם מפריסי פרסה, והיוצאים מהכלל הם רק המנויים בפסוק. כיצד ייתכן שיש עוד יוצאים מהכלל? זהר עמר¹⁷³ עומד על כך, שהמור הוא הפרשה של אחד מבני הקבוצה הנ"ל, ולכן הוא בוודאי טהור. בטבלא הבאה מובא הזיהוי של מעלי הגירה לפי פרופסור כסלו, על משמעות זיהויים אלו, נעמוד להלן.

זהו שבע החיות לפי פרופ' כסלו.

משפחה	בת משפחה	שבת	השם בתורה	הזיהוי למין	מעגל פנימי	מעגל חיצוני
פריים	יעלים	עזים	כבש	כבש הבית Ovis aries	מיני כבש ביתיים Ovis	-
-	-	-	עז	עז הבית Capra aegagrus	-	-
-	-	-	אקו	יעל נובי Capra ibex	עזים Caprini	שאר היעלים Caprinae
-	פריים	בקר	שור	בקר הבית Bos taurus	מיני פר מבויתים Bos	-
-	-	-	תאו	שור הבר Bos primigenius	בקר Bovini	שאר הפריים Bovinae
-	צבאים	גזלות	צבי	צבי ארצישראלי Gazella gazella	צבאים Antilopinae	צביתים Cephalophinae
-	ראמים	שוכני מדבריות	דישון	ראם ערבי Oryx gazella	שוכני מדבריות Hippotragini	שאר הראמים Hippotraginae
-	-	שוכני ערבות	יחמור	בובל איילי Alcelaphus buselaphus	שוכני ערבות Alcelaphini	שאר הראמים Hippotraginae
איילים	-	-	אייל	אייל הכרמל Capreolus	איילים Cervidae	אנטילוקפרה Antilocapra
גירפיים	-	-	זמר	ג'ירף Giraffa	אוקאפי Okapi	-

ריז ואילך, תשסא

¹⁷² אם כי מערכת הקיבות שלהם בנויה רק משלושה חלקים, אבל מערכת קיבות כזו יכולה להיקרא מעלת גירה – כפי שראינו בגמל, את עדות התורה.

¹⁷³ בספרו סממני הקטורת

¹⁶⁸ הרים הגבוהים ליעלים...תהלים קד יח, ועוד

¹⁶⁹ וקרני ראם קרניו...דברים לג יז, ועוד

¹⁷⁰ חלב מריאים...ישעיהו א יא, ועוד

¹⁷¹ במאמרו: בחינת הזיהויים של עשרת מיני מעלי הגירה הטהורים, על פי הטקסונומיה, סיני, קכה,

פירוט הזיהוי¹⁷⁶

Cervus

אייל

Deer, Hirsch, Cerf, Олень

טהור kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция
עד 100 ס"מ ומשקל 100 ק"ג

האייל נזכר חמש פעמים בתורה. [נפתלי
איילה שלוחה¹⁷⁷; יאכלנו כצבי וכאייל¹⁷⁸;
אך כאשר ייאכל את הצבי ואת האייל¹⁷⁹;
אייל וצבי ויחמור¹⁸⁰; בשעריך תאכלנו
הטמא והטהור יחדיו כצבי וכאייל¹⁸¹].
מלבד במניין בעלי החיים הוא נזכר שלוש
פעמים כחיה שנאכלה ופעם אחת כחיה
הממהרת לרוץ.

מבין שבע עשרה הפעמים הנוספות
שהוא נזכר במקרא [משווה רגלי
כאיילות¹⁸²; לבד מאייל וצבי ויחמור¹⁸³;
אז ידלג כאייל פיסח¹⁸⁴; גם איילת בשדה

לפני שניגש לפירוט הזיהוי, עלינו
להדגיש שלפעמים ישנן החלפות של בעלי
חיים. לפי כל הפירושים האייל הוא זה
שקרנותיו מסתעפות, בגרמנית ויידיש
"הירש". הירש נכנס לסימון לצבי – הרבה
אנשים נושאים את השמות "נפתלי צבי"
– בעוד שנפתלי השווה לאיילה ולא לצבי,
או "צבי הירש", שבו נמצאת אותה אי
הבנה. מאידך, מדברים אנו על האיילות
שאנו רואים בטבע בארץ ישראל. הן אינן
איילות, הם צבאים.

אי הבנה זו נמצאת כבר במחלוקת רש"י
ותוספות¹⁷⁴. הגמרא מדברת על הצבי
שאין קרניו מפוצלות. רש"י מעיר: לא
ידענא מאי קאמר, דהא ודאי מפוצלות
הן, ונראה בעיני שמה שאנו קוראים
היום צבי לא היו הם קוראים צבי, אלא
אותן הנקראים שטיינבו"ק (יעל או צבי)
וקרניים שלהם אינן מפוצלן. התוספות
מנסים להשאיר את המינים במקומם,
אבל משנים את ההגדרה של מפוצלות.

אם נרצה לזהות את המינים הכתובים
בתורה, נצטרך לחפש את הצורות
האופייניות, בעיקר בבעלי חיים הנמצאים
בארץ ובסביבתה. היום חיים בא"י שנים
עד שלושה מיני צבי (Gazella) והיעל
(Capra ibex). אלו השרידיים של עולם
בעלי חיים עשיר שחי בארץ, בשעה
שהאריות, הנמרים והדובים חיו כאן¹⁷⁵.

הרלב"ג מעיר על הפסוקים עם שלושת
מיני הבהמה ושבעת מיני החיה "כי היותר
נכבד הקדים". יש להניח, שהנכבד בחיות
הוא השכיחות ולא הגודל, שאם לא כן,
היה צריך לטפל ב"תאו", שהוא שור הבר
או הראם, תחילה.

¹⁷⁴ חולין נט ב (ראה תרגום התורה לאנגלית מהרב
אריה קפלן, המסביר את השיטה ההופכת את
הצבי ואת האייל)

¹⁷⁵ השווה בעניין דוד כרועה צאן.

¹⁷⁶ ראה שו"ת אבני חן. סימן סב. שם מביא המחבר
את הסברי הזיהוי. הם דומים מאד לזיהויים
שלנו.

¹⁷⁷ בראשית מט, כא

¹⁷⁸ דברים יב, טו

¹⁷⁹ שם, כב

¹⁸⁰ שם יד, ח

¹⁸¹ שם טו, כב

¹⁸² שמואל ב', כב, לד

¹⁸³ מלכים א', ה ג

¹⁸⁴ ישעיהו לה ו

בתלמוד מופיע האייל מספר פעמים. בנוסף להקשר עם הצבי, לענין אכילת בשרו: אם אתם מקיימין את השבועה מוטב, ואם לאו אני מתיר את בשרכם כצבאים וכאיילות השדה¹⁹⁷, ולענין ריצה מהירה: ניזיל נפתלי דקליל כי איילתא¹⁹⁸, מוצאים אנו מספר תכונות של אייל, כגון פיצול הקרניים: מה איילה זו קרניה מפציעות לכאן ולכאן, אף שחר זה מפציע לכאן ולכאן¹⁹⁹. יש להניח שהכוונה להתפצלות הקרניים. יותר בולט התיאור הבא שם בהמשך: מה איילה זו כל זמן שמגדלת קרניה מפצילות (מתפצלות יותר) אף צדיקים... פירוש הדברים, ככל שהאייל גדל, קרניו הולכות ומסתעפות. בין התכונות האחרות שנמנו בתלמוד, היא ההזדווגות עם היחמור²⁰⁰. נשוב לדון בדבר בדיון על היחמור.

מייתר המקורות בתלמוד: היו שריה כאיילים... מה אייל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה²⁰¹ או: למה נמשלה אסתר לאיילה? לומר לך, מה איילה זו רחמה צר וחביבה על בועלה כל שעה כשעה ראשונה²⁰², כן נמצא גם לענין תפילתן של צדיקים²⁰³, קשה ללמוד על תכונותיו, ובעיקר להבדילו מהצבי.

האייל (Cervus) הוא, לפי זה, חיה עם קרניים מפוצלות, הצורך מי שתייה. סימן היכר של האיילים הוא קרניים מפוצלות, הקיימות רק בזכרים²⁰⁴, ואחרי עונת

ילדה ועזוב¹⁸⁵; וישם רגלי כאיילות¹⁸⁶; משווה רגלי כאיילות¹⁸⁷; למנצח על איילת השחר¹⁸⁸; קול ה' יחולל איילות¹⁸⁹; כאייל תערוג על אפיקי מים¹⁹⁰; איילת אהבים ויעלת חן¹⁹¹; חולל איילות תשמור¹⁹²; או באיילות השדה¹⁹³; או לעופר האיילים¹⁹⁴; היו שריה כאיילים לא מצאו מרעה¹⁹⁵] הוא נזכר פעם אחת כחיית מאכל ושבע פעמים כחיה הממהרת לרוץ. בייתר המקומות קשה ללמוד על תכונת האייל. כנראה שהאייל היה חיה חביבה. כך משמע מפסוקי שיר השירים. מהפסוק הנאמר בתהלים: כאייל תערוג על אפיקי מים, אפשר ללמוד שהאייל הוא חיה הזקוקה למים, בניגוד לחיות אחרות, כמו הצבי שניזונים מהמים שבמזונות. ניתן גם ללמוד שהאייל היה חיה נפוצה ומוכרת, נאכלה בקנה מידה גדול, חביבה וזריזה ברגליה.

במשנה לא נזכר האייל. הוא מופיע בספרא ובספרי¹⁹⁶. בספרא: יכול אף החיה קרויה בהמה, שנאמר זאת הבהמה אשר תאכלו... אייל וצבי... בספרי: מגיד הכתוב שלא נתנה התורה מחיצה בין צבי ואייל... תלמוד לומר כאייל... תלמוד לומר כצבי וכאייל... וכי מה בא ללמדנו בין צבי לאייל... בשני המקומות מופיע האייל, בהקשר עם הצבי, כחיית מאכל.

¹⁸⁵ ירמיהו יד ה

¹⁸⁶ חבקוק ג יט

¹⁸⁷ תהלים יח ד

¹⁸⁸ שם כב א

¹⁸⁹ שם כט ט

¹⁹⁰ שם מב ב

¹⁹¹ משלי ה יט

¹⁹² איוב לט א

¹⁹³ שיר השירים, פעמיים: ב ז; ג ה

¹⁹⁴ שם, שלוש פעמים: ב ה וז, ג יד

¹⁹⁵ איכה א י

¹⁹⁶ ויקרא יא ודברים יד

¹⁹⁷ כתובות קיא א

¹⁹⁸ סוטה יג א

¹⁹⁹ יומא כט א

²⁰⁰ בכורות ז ב

²⁰¹ שבת קיט ב

²⁰² יומא כט א

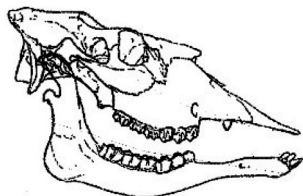
²⁰³ עירובין נד ב

²⁰⁴ מעניין להעיר כאן על הגמרא שהזכרנו, שקרני האיילה מפציעות וזה דווקא מתאים לאייל הזכר

את האיילים). מסתבר ששחטו את האייל הנקוד (Axis axis ובעיקר Axis), אך אמרו לי, שהמסורת היא על כל האיילים, והיו שוחטים גם איילים אחרים.

במסגרת ה OU נערכה סעודת מסורת, בניו יורק, למשגיחים. בין המוצרים שהוגשו, היה בשר איילים ויחמורים.

תופעה מעניינת היא הופעה של שן צדדית קטנה בחלק מהאיילים. לפי הספרות התופעה קשורה במין ונמצאת כמעט בכל האיילים. באייל הכרמל היא מופיעה בשני אחוזים בערך של הזכרים. בשיחה שקיימתי עם ציידים באירופה, הם ספרו שהשן הזו, באייל האדמוני האירופי, קטנה ועגולה והציידים אוספים אותה לצורך שרשראות לצוואר וכדומה. בכל מסורות האיילים שעקבתי אחריהם לא מצאתי מי שדבר על מסורת של איילים, המופרכת ע"י שן זו. גם לא טרחו לבדוק אם השן הזו נמצאת בבעלי החיים הללו.

שלד ראש האייל האדמוני עם השן הקטנה בצד

באייל האדמוני האוסטרלי מוצאים את השן הצדדית, היא קטנה ונראית רק אם מרימים את השפה העליונה. היא מופיעה בשני המינים, בזכרים ובנקבות. גדולי הרבנים בדורנו²⁰⁷ נוטים לאסור

²⁰⁷ ראה קבוצת מאמרים של הרב משאש, הראשון לציון הרב עמאר, הרב וואזנר ואחרים, בקובץ המאמרים של הראשון לציון, 'בארה של מרים' ירושלים תשסד (ראה גם מאמרו של הראשון לציון הרב מ. ש. עמאר בתחומין כח, עמוד 299 ואילך, תשסה ומאמרו של הרה"ג ש. וואזנר בנתיבות הכשרות יד עמוד 66, תשסד). ראה סיכום הנושא, לאסור את האייל האדמוני האוסטרלי, בשמע

הרבייה הן נושרות. הן עשויות פיצולים פיצולים, המתרבים על פי רוב עם גיל האייל.

משפחת האיילים הם האבטיפוס האופייני לחיות טהורות. יש מסורות רבות על אכילת האיילים (והיחמורים) שכן בגמרא מופיע שאם הקרניים מפוצלות, לית דין ולית דיין שהיא חיה טהורה.

בארץ היו בתקופת המקרא: אייל הכרמל, היחמור ולפי תמונות עתיקות גם האייל האדמוני.

האיילים נשחטו בכל מקום. זה בעל החיים היחיד שיש עליו מסורה ברורה. הרב אברהם דנציג, מחבר הספר "חכמת אדם", הוא זה שכותב שאין לאכול חיה ובהמה בלי מסורת. הוא עצמו כותב: ולפי שאין אנו אוכלין אלא מה שקבלנו במסורת מאבותינו... ואם כן אסור לנו לאכול מן החיות רק הצבי שניכר לנו... (כמובן שבמונח צבי הוא מתכוון לאייל, במינוח שלנו היום). עליו יש מסורת.

יש גם המסורה שהובאה בספר זבחי צדק²⁰⁵ בו נאמר: ופה בגדאד יע"א יש לנו מסורת וקבלה על ג' מיני חיות, והם הצבי והאייל והיחמור. [האייל הפרסי הוא האייל האדום].

הרב א. מלכה²⁰⁶ מביא שיש מסורות אפילו מישראל. הרב ש. מחפוד מעיד שבשנת תשל"ה שחטו איילים.

השוחטים בחו"ל לא הקפידו על סוגי האיילים ששחטו. הרב יונה שווארץ שליט"א מוינה מספר ששחט איילים. הוא הפנה אותי לשוחטים שלו (ששחטו עבורו

ולא לנקבה.

²⁰⁵ לרב עבדאללה אברהם יוסף סומך, בגדאד, תרנט, סימן פ, סעיף ב

²⁰⁶ תשובת הרב אליהו מלכה, בספר בארה של מרים, של הרב הראשון לציון מ.ש. עמאר, ירושלים תשסד, סימן יב

העלאת הגירה. כשאנו רואים את העלאת הגירה, אין אנו זקוקים לסימן זה. הרב אליהו מלכה²¹⁰ כותב [אין לשתור את דברי הפרי חדש] אבל מניין לנו לומר שכוונתו לשיניים הצדדיות, אולי כוונתו לשיניים הקדמיות, הנמצאות בכל החיות הטמאות (החותכות). ליתר בטחון החליט הרב מלכה²¹¹ לבדוק את העלאת הגירה וראה אותה ותיעד אותה בסרט וידיאו.

הרב דוד טהרני²¹² מאריך בתיאור האייל האדמוני וכותב שאם ניבים הם סימן טומאה, כיצד יכולה הגמרא לומר²¹³, שאם מצא בהמה שפיה גמום (ואין אפשרות לראות את כל מערכת השיניים) יבדוק בפרסותיה ואם היא מפרסת פרסה, הרי היא טהורה, אלא אם כן מדובר בחזיר. עצם העובדה שיש לה קרניים, מוציאתה מאפשרות החזיר.

לפי זה, גם האיילים (והיחמורים) שיש להם שן נוספת בצד, אינם מפסיקים להיות חיות טהורות. ומה עוד, לאור העובדה, שנאמר שכל שיש לו קרניים הוא בעל חיים טהור. אם לא נקבל הנחה זו, תהיה לנו בעיה עם המסורת. מצד אחד אומרת הגמרא, שכל בעל חיים שהוא מפריס פרסה הרי הוא מעלה גירה חוץ מן החזיר. איילים אלו הם ללא ספק מפריסי פרסה והם אינם חזירים²¹⁴. לפי הגמרא, אילו היינו מוצאים בעלי חיים אלה, כשהפה שלהם היה גמום, ולא היה אפשר להכיר שיניים בכלל, הם היו טהורים. כיצד ייתכן שעכשיו הם אינם טהורים?

את האייל האדמוני האוסטרלי, כי הם רואים בתוספת השן הקטנה סימן טומאה.

יש מינים שונים בהם היא מופיעה רק בזכרים, ואם היא אוסרת את החיה, תיווצר בעיה, כי הזכרים אסורים והנקבות מותרות. אבל זה נוגד את הכלל, שכל היוצא מן הטהור טהור, וכיצד ייתכן שמאייל טהור (הנקבה) יצא אייל טמא (הזכר)?

החשש בנוי על ההלכה²⁰⁸ הקובעת: וכל בהמה וחיה שאין לה שיניים בלחי העליון ולא ניבים... בידוע שהיא טהורה לפי פשט הגמרא, הסימן של חוסר שיניים הוא סימן לטהרה, לזיהוי חיה טהורה באופן פרקטי. לכן, לדעת רוב הפוסקים הוא בכוון להיתר בלבד. [והוא שיכיר בן גמל]²⁰⁹... על זה כותב הפרי חדש: לפי שאין לך בטהורים שיהיה לה שיניים מלמעלה, וכל שיש לה שיניים למעלה בידוע שהיא טמאה... מסקנה זו של הפרי חדש, סותרת לכאורה את הגמרא, שכן שם מדובר, כשאינן אפשרות לבדוק את הפרסת הפרסה. כשיש אפשרות לבדוק את סימני התורה, הסימנים המשניים אינם בעלי משמעות גדולה. כאן נראית לנו הפרסת הפרסה והעלאת הגירה, לשם מה בדיקת השיניים בכלל? בדיקת השיניים היא סימן לכך שהבהמה מעלה גירה. זה חשוב כשאי אפשר לבדוק את

שלמה, לראשון לציון, הרב הראשי לישראל, הרב עמאר, בכרך ו, סימן ד, שהרב מסיק שהאייל האוסטרלי הוא אייל אחר מייתר האיילים (האדמונים). מצד שני, ידועה לנו מסורה על האייל האדמוני הפרסי, שהיה נאכל בפרס. ראה גם הערה בעמוד 220.

²⁰⁸ יורה דעה סימן עט

²⁰⁹ עיין בדיון של האחים זיבוטופסקי, קבל ניבי כמרבית תשורה – דיון בכשרות האייל האדום, המעין מח (ב) 15 ואילך, תשסח. שם הובא דיון בהרחבה עם ציטוט המקורות.

²¹⁰ ראה הערה 200, עמוד קסב

²¹¹ שם, עמוד קעו

²¹² בספרו שו"ת דברי דוד, חלק ד, סימן ד, תשסו.

²¹³ וכן נפסק להלכה ברמב"ם ובשולחן ערוך.

²¹⁴ לחזירים אין קרניים ובוודאי לא קרניים מפוצלות. לחזירים יש נוסחת שיניים מלאה. לחזירים אין בדרך כלל מערכת מעיים של מעלי גירה וחזירים אינם מעלי גירה.

בבדיקות של חומצות הגרעין מתברר שהאייל הנקוד והאייל האדמוני (האדום) מכליאים זה עם זה. בשני מינים, המכליאים זה עם זה, לא נוכל לומר שאחד טהור והשני טמא.

בגמרא מדובר על חלי דיחמורתא, וההסבר הוא: כשהאייל הזכר רודף אחרי היחמורה הנקבה, איידי דרחמה צר²¹⁹ וכו'. לא מדובר בשני סוגי איילים, אלא דווקא באייל דאזיל בתר יחמורתא. אפשר אולי להסיק מכאן, שמיני האיילים כה קרובים, שאין סיבה הלכתית להפריד ביניהם. לכן התזווה היא "דאזיל בתר יחמורתא".

אייל הכרמל. מימין עם קרניים צעירות, כשקרום רגיש עדיין חופה אותן. משמאל כשנשרו קרניים אחרי העונה (רואים עדיין פצעים)

אם אנו סוברים שהאייל האדום איננו אייל (שכן יש לו שם לוואי?) ולכן גם אולי אינו טהור, עלינו לחשוב, לאן נוכל לייחס בעל חיים זה? בעל החיים היחיד שיכולנו עוד להחליפו בו, הוא הגמל, שכן רק לגמל יש תכונת מעלה גירה ויש לו ניב בלחי העליונה.

צילום הלסת העליונה של האייל עם השן הנוספת (מראה מצד הפה)

התפצלות קרני האייל (עיקרון)

יש מהפוסקים שאסרו איילים אדמונים אוסטרליים אלה²¹⁵. ייתכן שעד היום אין הם יכולים להתירם, אבל לאסור אותם זה בניגוד למסורה²¹⁶, אלא אם כן נאמר שיש הבדל בין האייל האדום הפרסי לאייל האדום האוסטראלי. כל זה יוצא מההנחה, שכן: הגמרא מסכמת את נושא האייל במלים: כל שקרניו מפוצלות, "הילכך: היכא דמיפצלא לא דינא ולא דיינא", שמדובר בבעל חיים (בחיה) טהור(ה). בכנפי יונה²¹⁷ כתב, שאמנם היום, אין אנו סומכים על הסימנים, אבל על סימן הקרניים המפוצלות בוודאי אפשר לסמוך²¹⁸.

נקבות האיילים השונים (בתמונה אייל הכרמל). דומות עד שאין כמעט להכיר ביניהם

²¹⁵ הרב מ. ש. עמאר והגר"ש וואזנר בעקבות הרב משאש, ראה לעיל.

²¹⁶ ובוודאי נגד רוח הגמרא, שסכמה, שמדובר למעשה בחיות טהורות, גם לגבי ההבדלים שבין חיה לבהמה.

²¹⁷ לרב יונה לאנדסופר, סימן פ, פראג, תקעב

²¹⁸ האייל הפרסי דומה לאייל האדום. הראשון לציון (הרב עמאר, שם, בסימן יד) אומר שהמסורה אינה יכולה להיות על האייל האדום האוסטראלי, שכן זה לא היה באזור כלל. כאן יש להשלים, שהאייל האוסטראלי אמנם לא היה באזור, אבל האייל הפרסי, שהיה כאמור, שייך לקבוצת האייל האדום. כאן השאילה: אולי אפשר להפריד בין מיני האייל האדום?

Cervus elaphus   **אייל אדום**
 Red deer, Wapiti, Elk, *Rot Hirsch*,
Edelhirsch, cerf rouge

אייל אדמוני אירופי

טהור *Kosher Cacher Kasher*   טהור
 Tradition   *традиция*   יש מסורת
 גודל עד 100 ס"מ ומשקל 100 ק"ג

לאחרונה נתקבל מידע מארה"ב
 שאיחוד הקהילות האורתודוקסיות
 שם (U) שוחטים אייל אדום במשחטות
 כשרות. המדובר לא באייל האדום
 האוסטרלי אלא ב *Cervus candensis*.
 שהוא מין אחר של אייל אדום²²¹.

אייל פרדי לבן זנב

Odocoileus virginianus
 Virginia deer, White tailed deer

יש שני מינים של אייל אמריקאי זה. יש
 בעל זנב לבן ויש בעל זנב שחור. הלבן נמצא
 באיזור ניו יורק. הוא חי בדרך כלל חפשי
 בטבע וכשהוא מתרבה מדאי, הוא גורם
 נזקים לחקלאות. אז מותר לצודו באופן
 מבוקר. למעשה יש על לבן זה מסורת
 אכילה²²², כי הוא נשחט בעיר מונסי, ניו
 יורק, באופן לא סדיר, על ידי השוחט ר'
 _____

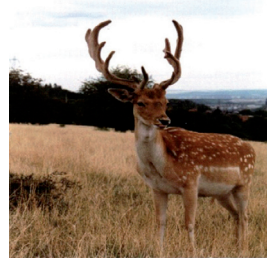
²²¹ ואינו ה *Cervus elaphus*.

²²² האייל זוהה ע"י רפאל פרנקלין, מנהל חווה
 במונסי, שאף גידל איילים אלו בחוותו.

מכיוון שיש לאיילים אלו פרסות, והם
 מפריסים פרסה וכן יש להם קרניים,
 הכל בניגוד לגמלים – אין שום ספק
 להחליפם בגמל, ולכן הם בודאי בעלי
 חיים טהורים²²⁰.

ראש האייל אחרי השחיטה. השן הנוספת נראית
 למעלה אחרי הרפיית השרירים של הלחי

האייל הנקוד. איילים עם מסורת מהרב י. שווארץ
 שליטי"א מוינה. מלמעלה נקבות מלמטה זכר

²²⁰ בנוסף לכך, יש להעיר שבכל האיילים מופיעה
 שן זו בזכרים, אמנם לעתים רק באחוז קטן, כפי
 שהדבר נמצא באייל הכרמל. על כך העיר דוברו
 של הראשון לציון במכתב: (החתום ע"י הרב אהרן
 בוארון)...אלא שהדבר ברור, שבכל נידונים כאלו
 [יוצאים מהרגיל] יש לעשות הבחנה ברורה בין
 תופעות מיעוט, שיש לדון כיוצאי דופן בעלמא
 בתוך המין שלהן, לבין תופעות קבועות שמשמלות
 מין וזן מסויים. ואם כן ברור שמה ששחטו לעתים
 חיות טהורות שנמצא בהן איזה סימן טומאה, זה
 היתר פשוט וברור, שהרי אפילו היו בה כל סימני
 הטומאה, כיון שידענו בה בביורר שהיא מין טהור,
 ורק היא יוצאת דופן, היא טהורה לחלוטין. וכ"ש
 בהיות לה רק מקצתן. אבל אין מזה ראייה להכשיר
 מין חיה שיש לה סימנים אלו דרך קבע. עכ"ל. -
 מסקנה זו טעונה עיון.

נעשתה במקום ותועדה בתמונות. מדובר באירוע היסטורי, שכן היתה זו שחיטת האיילים הראשונה ברוסיה אחרי 1917.

ראוי לציין שאייל הצפון הוא המין היחיד שהוא מבוית, ומשמש לאדם בחלק הצפוני ביותר של כדור הארץ. בשרו נאכל וחלבו נשתה. היות וחלבו מאפשר עשיית גבינה, יש לנו סימן טהרה נוסף²²⁴.

Alces alces **אייל הקורא**
Elk (Europa) Moose (USA), Elch, Elan

טהור kosher Koscher Cacher Косхер מסורת? традиция? אייל זה חי בארצות הצפון.

Moschus moschiferus **אייל המושק**
Musk deer, Moschushirsch, Porte musc

טהור kosher Koscher Cacher Косхер בוודאי אין עליו מסורת.

כ 50 ס"מ גובה ועד 50 ס"מ אורך ומשקל 50 ק"ג מעלה גירה קטן ממשפחת האילוניים,

²²⁴ מתוך עמר, ז. וזיבוטופסקי א., כשרות האייל והצבי, תחומין כט, עמוד 162 ואילך, תשסט.

יחזקאל ווייס, חסיד סאטמר, מהעירה מונרו (Monroe) המסורת נמסרה בעל פה לזוהר עמר ולרב ארי זיבוטופסקי²²³.

Rangifer tarandus **אייל הצפון**
Caribou (America) Reindeer (Europe), Rentier, Ren, Rène, Карибу (Америка) Северный олень (Европа)

מודל מגן החיות בפאריס

טהור kosher Koscher Cacher Косхер יש מסורת традиция אייל זה חי בעדרים (פראיים ומתורבתים) בארצות הצפון.

אכילת איילים בסעודות מצווה של אנשים עשירים באירופה לא היתה אירוע חריג בעבר. לאחרונה הובא שבאירוע חב"די הרב יצחק קוגן, השו"ב הראשי של רוסיה (רב בית הכנסת בולשיא-ברוניא במוסקבה) וצוות רבנים ושוחטים נוספים שחטו כמה איילים (בלשונם צבאים) לאכילה. הבשר הוגש בשמחת חתונה של משפחת באייר (ספקי בשר כשר לרוסיה וחבר העמים), שמנתה מאות אורחים מרוסיה ומישראל. מספר ימים לפני האירוע שהתקיים באוקטובר 2007, טסו השוחטים לנרין-מר שבצפון רוסיה, שם מגדלים עדרים של אילי הצפון. השחיטה

²²³ שדברו עם השוחט בשנת תשסח. הוא שוחט מיומן ושוחט גם איילים, אך אינו עורך הבחנה ביניהם, שהרי כולם טהורים. הם פרסמו את הדברים במאמרם: כשרות האייל והצבי, תחומין כט, עמוד 162 ואילך, תשסט.

שיש לו ניבים ארוכים ואין לו קרניים. מכיוון שסימנים אלו לא נכתבו בתורה, עלינו להתייחס אל הסימנים הכתובים. דיון ארוך הביא הרב טהרני²²⁶. הוא דן גם בשאלת המור שבסממני הקטורת, המופק כנראה מבלוטה שבבטן איל המושק²²⁷.

על המור שבסמני הקטורת נאמר שהוא מופק מאייל המושק. דיון נרחב בשאלת אייל המושק והמקורות לכך הובאו במאמר נרחב²²⁸. מתוך דברי מחבר המאמר, הרב טהרני, וכן מדברי פרופ' זוהר עמר, בספרו ספר הקטורת, מסתבר שאין ספק שהוא בעל חיים טהור, אם כי הוא מונה שם גם מחברים החוששים שאינו בעל חיים טהור²²⁹.

מעניין לציין שבספר שלטי הגיבורים²³⁰ המחבר מביא את איל המושק כאחד הזיהויים ליחמור²³¹.

בגובה 70 ס"מ בערך. יש מהחוקרים המכניסים את קבוצת האילוניים לקבוצת האיילים. המיוחד שבהם הוא שיש לאלו ניב בולט גדול ואין להם קרניים. הוא מעלה גירה ומפריס פרסה וחיבב להיות מסווג בין שבעת מיני החיה.

סביר להניח שחוסר השיניים הוא סימן היכר למעלי הגירה. השאלה היא, כמובן, האם יש בעלי חיים מעלי גירה שיש להם שיניים או ניבים בלסת העליונה. הגמל הוא מעלה גירה. למרות שיש לו שן חותכת וניב בפיו, התורה מעידה על הגמל שהוא מעלה גירה²²⁵. בעיקרון הזואולוגי אייל זה בוודאי חיה טהורה. ההגדרה ההלכתית שלו, כחיה, אינה ברורה, שכן האיילים, ובכלל החיות, מאובחנות על פי קרניהם. לאייל המושק אין קרניים.

קטע מהתמונה הקודמת להראות את הניב הבולט
ואת הפרסה השסועה

²²⁶ בספרו דברי דוד, חלק ד, סימן ה, וכן במהדרין יט, עמוד סב ואילך, תשסו

²²⁷ ברור שחז"ל ידעו על קיומו, אך לא הכירו למעשה את החיה כי היא נמצאת רק בטיבט ובסין. הרב אמתי בן דוד מעלה השערה שאולי הוא מין ארנבת או מין חזיר, אבל הרואה את החיה רואה שיש בה שני סימני הטהרה.

²²⁸ בתהודת כשרות גיליון 37

²²⁹ ראה באנציקלופדיה תלמודית כרך כג, טור שכא, דיון בשאלה על המושק, אם הוא חיה טהורה או טמאה.

²³⁰ לרבינו אברהם הרופא פורטולאנה, מנטובה שעב [נערך מחדש ע"י כולל בית הבחירה בכרמי צור ומכון שלמה אומן שלידי ישיבת שעלבים. יצא ע"י מכון ירושלים, תשע].

²³¹ הרב עמרם אדרעי (בספרו: אנציקלופדיה לכשרות המזון) מונה את החיות הטהורות ומביא את האיילים:

אייל - Common deer (Fallow deer), Dama
dama שהוא היחמור ברשימות שלנו. את אייל הכרמל (Capreolus capreolus), את האייל האדמוני - האייל האציל (Cervus elaphus), אייל הצפון (Rangifer tarandus), אייל דוד (Elaphorus davidians), אייל הקורא (Alces).

ברור לנו שהוא חיה טהורה. חכמינו לא יכלו להכיר אותו, מכיוון שהוא חי בטיבט ובסין. לכן גם לא יכלו להגדיר אותו. מצד שני, אם אין ברצוננו לעשות את התורה פלסטר, הרי מין זה מעלה גירה ומפריס פרסה. אם אינו מין טהור, לא נוכל ליישב את דברי הגמרא, שכל שהוא מפריס פרסה, הרי הוא מעלה גירה, חוץ מאלו המנויים בפסוק שיש להם סימן טהרה אחד.

למושק יש שני סימני הטהרה, רק

²²⁵ ראה לענין האייל האדום לעיל.

הטמא והטהור יחדיו כצבי וכאייל²³⁵]
 ותמיד בהקשר עם האייל כחיית מאכל.
 הוא נזכר עוד עשרים ושבע פעמים
 בנביאים וכתובים [כאחד הצביים אשר
 בשדה²³⁶; הצבי ישראל על במותיך חלל²³⁷;
 לבד מאייל וצבי ויחמור²³⁸; וכצבאים על
 ההרים למהר²³⁹; צבי ממלכות תפארת
 גאון כשדים²⁴⁰; והיה כצבי מודח²⁴¹;
 לחלל גאון כל צבי²⁴²; צבי לצדיק²⁴³; צבי
 תפארתו²⁴⁴; לעטרת צבי²⁴⁵; נחלת צבי²⁴⁶;
 צבי עדיו לגאון שמהו²⁴⁷; צבי היא לכל
 הארצות²⁴⁸; צבי ארץ בית הישימות²⁴⁹;
 ונתתי צבי בארץ החיים²⁵⁰; הנצל כצבי
 מיד²⁵¹; בצבאות או באיילות השדה²⁵²;
 דומה דודי לצבי או לעופר האיילים²⁵³;
 כשני עפרים תאומי צביה²⁵⁴; דמה לך
 לצבי²⁵⁵; ואל המזרח ואל הצבי²⁵⁶; ויעמוד

Puda, Pudu

פודה

Pudu, Pudu, Pudu, Пуду

טהור kosher Koscher Cacher Косхер מעלה הגירה הקטן ביותר 30-40 ס"מ

Gazella

צבי

Gazelle, Gazelle, Gazelle, Газель

טהור kosher Koscher Cacher Косхер יש מסורת Tradition традиция גודל עד 80 ס"מ ומשקל 80 ק"ג

הצבי נזכר במקרא יותר פעמים מכל יתר החיות הטהורות. בתורה הוא נזכר ארבעה פעמים [יאכלנו כצבי וכאייל²³²; אייל וצבי ויחמור²³³; אך כאשר יאכל את הצבי ואת האייל²³⁴ בשעריך תאכלנו

(Elch), שהוא, לפי הגדרתינו, יחמור טיפוס. הרב אדרעי כותב, שאין לסמוך על מינים אלו הלכה למעשה. למעשה כל המינים שמנה עד כאן הם ממין האייל. במין שיבוא עתה – אייל המושק – מדובר בקטגוריה אחרת. הוא מייחס גם את אייל המושק (Moschus moschiferus) לקבוצת האיילים הטהורים, למרות שהוא חסר קרניים לגמרי ויש לו שני ניבים מפותחים למעלה (עד 8 ס"מ).

²³² דברים יב טו

²³³ שם יד ה

²³⁴ שם כב

²³⁵ שם טו כב

²³⁶ שמואל ב' כ"ח

²³⁷ שם א"כ ט

²³⁸ מלכים א' ה' ג

²³⁹ שם י"ג ד

²⁴⁰ ישעיה י"ג ט

²⁴¹ שם י"ג ד

²⁴² שם כ"ג ט

²⁴³ שם כ"ד טז

²⁴⁴ שם כ"ח א' וד

²⁴⁵ שם ה

²⁴⁶ ירמיה ג' י"ט

²⁴⁷ יחזקאל ז' כ

²⁴⁸ שם כ"ו וטו

²⁴⁹ שם כ"ה ט

²⁵⁰ שם כ"ו כ

²⁵¹ משלי ו' ה

²⁵² שיר השירים ב' ז

²⁵³ שם ב' ט' ויז

²⁵⁴ שם ד' ה' ז' ד

²⁵⁵ שם ח' י"ד

²⁵⁶ דניאל ח' ט

בנוסף למוזכר כבר, שהחזיקו צבאים בכלובים עד לשחיטה (ההוא בר טביא דאתי לבי ריש גלותא, דאיתצד ביו"ט ראשון ואישחיט ביו"ט שני...²⁶⁹); וציידנא טבי ומאכילנא ליתמי²⁷⁰; ההוא בר טביא לאו איתצודי איתצוד, אלא מחוץ לתחום אתא... שהיה ניצוד ע"י רשתות²⁷¹; שבשרו אינו שמן²⁷²; שעסקו בהלכות טריפות בצבאים: ההוא בר טביא... דהוה מפסקן כרען בתרייתא²⁷³; שהשתמשו בעורו לעשיית קלף²⁷⁴; ושקרניו אינן מפוצלות ואינן נושרות.

מתוך כל הנאמר נראה שהצבי היה חיה נפוצה וניצוד בקנה מדה רב. הוא היה חיה יפה ואהובה, רץ במהירות וקרניו אינן מפוצלות ומתמידות כל החיים (ואינן ישרות).

כראייה לנקודה האחרונה נביא דברי הירושלמי²⁷⁵ אייתי טביין ושלחון לאתרא רחיקא ובסוף אינון חזרין לאתריהון. עבד כן. אייתי טביין וחפי קרנתהון בכסף ושלחון לאפריקי ובסוף תלתין שנין חזרו לאתריהון. הם ניסו לאתר את הצבאים ע"י צפוי הקרניים בכסף ואחרי שנים חזרו עם הקרניים המצופות. לפי זה ברור שלא מדובר בחיה ממשפחת האיילים, שכן אלו משירים את הקרניים, בכל שנה, ומגדלים אותם מחדש. במקרה זה לא היו חוזרים עם הקרניים המצופות.

הצבי הנמצא בארץ ישראל הוא מסוג ה- Gazella. הוא קיים

בארץ הצבי²⁵⁷. בחלק מהמקומות מדובר על יופי או בצורה מושאלת מהצבי, שהוא כל כך מרשים.

מבין התכונות שאפשר ללמוד על הצבי, פרט להיותו חיית מאכל, שהוא רץ מהר על ההרים, שהצביה ממליטה תאומים ושהיה אהוב על בני האדם – שכן הושוו אליו דברים יפים ומרשימים²⁵⁸.

במשנה נזכר הצבי מספר פעמים; בעיקר כחיית צייד ומאכל: צבי שלקחו בכסף מעשר²⁵⁹; הצד צבי²⁶⁰; צבי שנכנס לבית... ונמצא צבי שמור בתוכו²⁶¹; ראה אותן רצים אחר מציאה, אחר צבי שבור... היה צבי רץ כדרכו²⁶²; אין לוקחין ממנו בשר צבאים²⁶³; הניח מעותיו על קרן הצבי²⁶⁴.

כן נראה הצבי כחיה שרצה במהירות – הוי עז כנמר, קל כנשר, **רץ כצבי** וגיבור כארי²⁶⁵ וכן בגמרא: מייתנא עלייהו מלכא דקליל כי טביא²⁶⁶. מתוך כך גם המשל המקובל: הניח מעותיו על קרן הצבי.

דמיון מסויים יש לצבי עם העז, שכן במשנה: העזים וצבאים... אף על פי שדומין זה לזה, כלאיים זה בזה²⁶⁷ וגם בגמרא²⁶⁸ מדובר בהכלאות שבין צבי לעז. במדרשים נזכר הצבי תמיד בהקשר עם האייל כחיית מאכל. בגמרא מובא,

²⁵⁷ שם יא טז ומא

²⁵⁸ צבי הפך אפילו לשם נרדף ליופי

²⁵⁹ מעשר שני פרק ג, משנה יא

²⁶⁰ שבת פרק ז, משנה ב

²⁶¹ שם פרק יג, משניות ו וז

²⁶² בבא מציעא פרק א, משנה ד

²⁶³ בכורות פרק ד, משנה ז

²⁶⁴ כתובות פרק יג, משנה ב

²⁶⁵ אבות פרק ה, משנה ב

²⁶⁶ כתובות קיא א

²⁶⁷ כלאיים פרק א, משנה ו

²⁶⁸ חולין פ א וקלב א

²⁶⁹ עירובין לט ב

²⁷⁰ כתובות קג ב, בבא מציעא פה ב

²⁷¹ כתובות קג ב

²⁷² מה צבי אין בשרו שמן כתובות קיב א

²⁷³ חולין כט א

²⁷⁴ ואריכנא מגילתא ממשיכי דטביא – כתובות קג

ב

²⁷⁵ שביעית פרק ט, הלכה ב

אכלו ממנו לאחר הבדיקה²⁷⁹ (וכמובן המליחה).

לכל הצבאים אין שיניים בלחי העליון, ובקלות רואים אותם מעלי גירה. הפרסות צרות ומארכות – הצורה אופיינית לחיה הטהורה.

שמענו ששחטו צבאים בארץ, עד שנאסרו מבחינת הגנת החי בארץ. יש הרבה מינים קרובים, שהזואולוג מבחין ביניהם. מי שאין לו ידע בהכרת בעלי חיים, לא יראה שום הבדל.

הצבי הדרום אפריקני

Antidorcas marsupialis

Springbuck, *Springbock*, Antidoreas, Спрингбок

טהור kosher Koscher Cacher Косхер יש מסורת традиция בגודל דומה לצבי

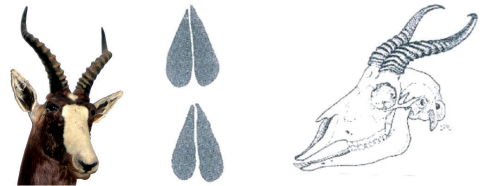
מין זה מעניין במיוחד, נוכח העובדה שהוא נשחט בשנות הששים באיטליז בפורט אליזבת (Port Elizabeth) שבדרום אפריקה, בהשגחת בית הדין המקומי (שהיה בר-סמכא) ע"י השוחט בן זקן, שמוצאו ממרוקו, ושהביא את המסורת משם.

הפסקת השחיטה נעשתה, מכיוון שהיה צריך לתפוס את החיות בשקים; דבר שהיה לא פשוט, מבלי לפגוע באברים

בזנים הבאים: הצבי המצוי (*Gazella gazella*), צבי מצוי מובהק (*Gazella gazella gazella*), או צבי מצוי ערבותי (*Gazella gazella arabica*).

לכל הצבאים בטן לבנה וגב חום. הצבאים הם חיות יפות ומרשימות.

קרני הצבאים טיפוסיות והן ישרות או מתעגלות בכוונים שונים, קדימה, אחורה או מתרחקות בקצן. ברוב המינים מוצאים קרניים אצל הזכרים והנקבות. על פי רוב, קרני הנקבות קצרות יותר. במין הצבי הפרסי (*Gazella subgutturosa*) חסרות על פי רוב הקרניים בנקבות. צורת הקרן אופיינית והחרקים מאד בולטים.

ראש הצבי – הקרניים והשיניים מימין ומשמאל. עקבות הצבי וצורת פרסותיו באמצע.

הרב פרץ ז"ל ממרוקו²⁷⁶ שחט במושב אביבים צבי, ואמר שהיה רגיל לשחוט כמותם במרוקו. הרב יצחק רצאבי²⁷⁷ מביא ששחטו את הצבי בתימן. הרב עבדאללה סומך²⁷⁸ אומר שיש מסורת על אייל וצבי ויחמור.

הצבאים שנשחטו במרוקו, בתימן ובעירק היו ממינים אחרים מאשר הצבי הישראלי.

נכדו של הבבא סאלי, ר' יצחק ברוך יהודיוף, זוכר שהרב אליהו לסרי מבית שאן, הביא צבי שנפגע בתאונת דרכים והוחזק בבית בירושלים ונשחט (בבית) לכבוד הבבא סאלי, והסבא וכל האורחים

²⁷⁶ רבו של הרב עשור.

²⁷⁷ בשולחן ערוך המקוצר, עם פירוש עיני יצחק

²⁷⁸ בספרו זבחי צדק

²⁷⁹ היה גם מי שטען שהבשר היה קשה מבשר צבי רגיל, והסבירו שהיה זה כתוצאה מהשבי שבו היה נתון מאז תפיסתו!?

יחמור אפרות 'ב'	יחמור אפרות 'א'
Dama	Bubalus
Fallow deer	Mountain anoa
Damhirsch	Berganoa
Daim	Anoa
טהור kosher Koscher Cacher	טהור kosher Koscher Cacher
מסורת Tradition	מסורת? Tradition?
גודל עד 140 ס"מ ומשקל 200 ק"ג בגודל אייל	גודל עד 100 ס"מ ומשקל 100 ק"ג כמו פר קטן
  יחמור	 תמונה יחמור לשיטה שניה בובלוס

עיון בטבלא בעמוד 143 מראה שתי אפשרויות: א. בובלוס – בובל איילי *Alcelaphus buselaphus* ב. היחמור, כפי שהוא נקרא כיום, *Cervus dama* או *Dama dama* (Fellow deer). שני המינים היו קיימים בארץ, עד להכחדתם לפני כמאה עד מאתיים שנה.

בעד האפשרות השנייה מדברת העובדה, שהגמרא מזכירה, שהאייל רודף אחרי היחמורה. לכן נראה שהיחמור הוא בעל חיים שיכולה להיות הכלאה ביניהם. נגד האפשרות השנייה מדברת העובדה שהיחמורים נמנו בנפרד, למרות שהם שייכים אולי לקבוצת האיילים (שבאפשרות ב'). רבינו גרשום²⁸³ כותב: "אזיל בתר שדומה לאיילא – יחמורא".

ולהטריפס²⁸⁰. השוחט העביר את המסורת לרב צבי מייזליש מקייפ-טאון (Cape Town). המסורת הזו, שיש שאכלו אותו, אושרה ע"י הרה"ג ר' משה שטערנבוך שליט"א, שחי פרק זמן בדרום אפריקה.

מבין הצבאים שמופיעים בטבע יש למנות גם את האימפלה (*Aepyceros melampus, Impala*) והבלסבוק (*Damaliscus dorcas, Blesbok*). אין סיבה לא להכיר בהם כבעלי חיים טהורים, שכן הם מעלי גירה, מפריסי פרסה, שוסעי שסע ואין להם לא שיניים חותכות ולא ניבים בלסת העליונה.

יחמור

היחמור נזכר פרט לשבע החיות הטהורות עוד פעם אחת במקרא. במאכל שלמה נזכר: לבד מאייל וצבי ויחמור²⁸¹. סביר להניח ששלוש החיות הללו היו חיות הצייד, השכיחות בארץ, בעת ההיא.

במשנה ובמדרשים אין למצוא מידע נוסף על היחמור. בתלמוד הוא נזכר פעם אחת, לענין חלי דיחמורתא²⁸²: "זרעא דאיילא הוא דאזיל בתר איילתא, ואידי דרחמה צר לא מזדקקא ואזיל בתר יחמורתא ונתרי", משמע שמדובר בהזדווגות שבין אייל ויחמורה. יש להניח שהסתכלות חכמינו באפשרויות ההכלאה בין המינים היתה מדוייקת, שכן הבחינו בהכלאות (בטבע) שבין אייל ויחמור, בין צבי לתיישה ועוד. יש גם להניח שהשם יחמור בא מהצבע החום הדומה לחימר (גם החמור נקרא כך, מכיוון שהחמורים חומים).

²⁸⁰ המידע נמסר לנו ע"י בנו של בעל האיטליז, שהיה בזמנו שותף של אביו בעסק.

²⁸¹ מלכים א' ה ג

²⁸² בכורות ז ב

²⁸³ בכורות שם

השיטה שרואה ביחמור את הבובל האיילי, רואה את היחמור (הטיפוסי) כחלק מהאיילים²⁸⁵, שאינו זקוק למסורת משלו. הבובל האיילי יהיה, לפי זה, סמל למשפחת האנטילופות שקרניהן כפופות כקרני הבקר.

שתי הקרניים של הבובל יוצאות כאחת מאזור הראש ולכן ייתכן שמדובר כאן בקרש – שאין לו אלא קרן אחת²⁸⁶. (ייתכן שהשם יחמור תואם את הבובל, מכיוון שיש לראשו מראה ראש של חמור).

Capra ibex

אקו

(Alpine) ibex, *Steinbock (Alpen)*,
Bouquetin, Козел горный альпийский

טהור kosher Kosher Cacher Косер
יש מסורת Tradition традиция
האקו בגודל הצבי

האחורי של הבהמה, והרי קלב החיה מותר – לפי: עמר, ז. וזיבוטופסקי א.צ., כשרות האייל והצבי, תחומין כט, 162 ואילך, תשס"ט.

²⁸⁵ בעל שלטי הגבורים (מכון ירושלים, תשע) מסווג הן את האייל והן את הצבי כבעלי קרניים מפוצלות – לא כרש"י ולא כתוספות – ומכניס שם את כל המינים של האיילים והיחמורים. במין היחמור הוא מכניס את הבובליס, וייתכן שהוא מתכוון לבופאלו.

²⁸⁶ ראה מהדורה שלישית של המאור למסכת חולין. בהוצאת פלדהיים, תשס"ד.

גם במסורות שנמסרו על האיילים, לא הקפידו על ההבדלים הדקים שבין האיילים ליחמורים.

היחמור (*Cervus dama*), או *Damhirsch, Fallow deer*, ליתר דיוק – *Cervus (Dama) dama mesopotamica*, *Dama mesopotamica* שנקרא היום נאכל במסורת, הוא מגודל בארה"ב בחווה הנקראת Mosicon farm ונשחט שם משנת 1989 ועד היום באופן סדיר. בשרו נמכר במספר איטליזים ומסעדות העומדים היום תחת השגחת ה-(U).

בשר זה נכלל בתפריט שהוגש בסעודת המסורת בירושלים בג' בתמוז תשס"ב וכן בסעודת ההלכה בניו יורק ב"א באייר תשס"ד. גם בארץ נשחטו יחמורים כאלו. האפייני ליחמורים אלו, שהקרניים שלהם אינם מתפצלים אלא, כולם או רק בחלק מהקרן, יוצאת מתוך לוחית עבה כאצבעות מתוך יד.

ליחמור אין שיניים ולא ניבים בלסת העליונה. ה- *Dama* נקוד על פני גופו ודומה בכך מאד לאייל הנקוד. גם בקהילתי בשוויץ שחטנו יחמורים כאלה. מפירושי הרב קאפח, על רס"ג, משמע: היחמור ממשפחת האיילים, זנבו קצר, ובכל קרן מקרניו שלושה פיצולים. אחת בשלישן ושתיים בראש הקרן. תיאור שמתאים ליחמור הנקוד – יש לו פיצול למטה ולמעלה פיצולים מתוך הכף. בבדיקת הקלב של יחמור זה, התברר שהוא מגבן, דבר המשמש סימן טהרה. כיוון שחילב החיה מותר, מנקרים בארה"ב את החלק האחורי של חיות אלה על דם וגיד הנשה²⁸⁴.

²⁸⁴ הועלתה השאלה: האם מותר למכור חלק אחורי של חיה, בעוד בהמה מקפידים בחו"ל להשתמש רק בחלק קדמי. הרב ישראל הלוי בילסקי שליט"א, פוסק של OU, כתב שאין ניגוד בין שני הדברים, כיוון שהחלב הוא הבעיה בחלק

שדומין זה לזה, כלאיים זה בזה²⁹¹... בגמרא²⁹² מובא: 'ברחא קרחא בארבעה... עיקרה שליפא בתמניא' (בשר עז עולה ארבעה ובשר תיש מסורס שמונה). בגירסת הערוך²⁹³ כתוב: 'איקא שליפא' וייתכן שזהו בשר האקו. באם זה נכון – בשר היעל יקר מבשר העז – אף על פי שדומין זה לזה. עובדה היא, שבשר היעל טעים מבשר העז.

במסכת ר"ה²⁹⁴ ישנו דיון על עניין השופר של היעל, שהוא אמנם מתעגל, אך אינו כפוף. בתעניות השתמשו בשופר של יעל ובראש השנה בשופר של איל. ליעלים קרניים בשני המינים, אבל קרני הזכרים גדולות יותר.

לפי הרב קאפח²⁹⁵, השתמשו בתימן בעיקר בשופרות של איל. היו שהשתמשו בשופרות על יעלים, ובייחוד היה השופר הגדול ופתלתול, הרב קאפח כותב, שהיו שחששו שמדובר בשופר של תאו – שהוא בקר פראי. שופר זה הוא למעשה מהחיה הנקראת קודו – עליה נחזור בדיון על הדישון.

הגמרא מוסרת לנו נתון מעניין נוסף, שלא נוכל להיעזר בו לענין הזיהוי, אך ראוי שנזכיר אותו. "עת לדת יעלי סלע - ... אכזרית על בניה. בשעה שכורעת ללדת עולה לראש ההר, כדי שיפול ממנה וימות (הגור), ואני מזמין לה נשר שמקבלו בכנפיו ומניחו לפניה"²⁹⁶.

גם ליעל יש קרובים בטבע. למשל:

²⁹¹ כלאיים פרק א, משנה ו

²⁹² שבת קנב א

²⁹³ ערך איקרא

²⁹⁴ כא ב

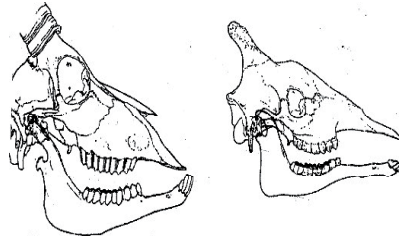
²⁹⁵ הליכות תימן דף 11

²⁹⁶ בבא בתרא טז א-ב

האקו לא נזכר, חוץ משבע החיות הטהורות במקרא. בתלמוד נזכר פעם אחת: ודילמא מינא דאקו²⁸⁷.

שני המקומות הללו לא יוכלו לסייע לנו בזיהוי של האקו. אונקלוס מתרגם אקו – יעלא ויונתן מתרגם יעלין. וסביר מאד שהכוונה באקו הוא ליעל. יש שהעלו את הסברא שהזכר נקרא גם אקו, בעוד המין נקרא יעל²⁸⁸, כשם שזכר הכבשים נקרא איל והמין כבש.

על היעל יש לנו מספר נתונים בפסוקים. הוא בעל חיים השוכן על ההרים והצוקים – הרים הגבוהים ליעלים²⁸⁹, ועוד.

דוגמאות של שיניים של נבובי הקרניים. מימין ראש הגירפה ומשמאל ראש היעל.

האקו הוא, לפי זה, היעל (Capra ibex). היעל הוא קרוב משפחה של העז (Capra aegargus). בלועזית הוא נקרא שטיינבו"ק, שעליו כתבו שהוא בעל חיים טהור. היעל מוכר בארץ כחיה טהורה. נעשו בארץ הכלאות בין היעל והעז. העז הוא זה שהאב הוא יעל והאם עז, בעל חיים זה נידון בהלכה²⁹⁰. הצאצאים אפילו פורים – דבר שיאשר את הקירבה.

במשנה נמצא שהיעל הוא קרוב של הכבש: היעלים והרחלים... אף על פי

²⁸⁷ חולין פ א

²⁸⁸ ראה הופמן, דברים שם

²⁸⁹ תהילים קד יח

²⁹⁰ ראה מאמרו של הרב א. כץ, תורה ומדע כרך א,

75-76, תשל"א.

בין בשל יעל, כדקתני רישא כל השופרות כשרים חוץ משל פרה'. מכאן, שהכירו שופר של יעל. הר"ן מדגיש... חוץ משל פרה, אפשר דדוקא בטהורים אבל בטמאים לא.

מכאן אפשר להסיק שכל מין, שעושים ממנו שופרות, הוא מין טהור.

לפי זה, לפי דברי הרב קאפח, נסב הויכוח על השופר הגדול והפתלתול. היו שחששו שהוא בא מבקר, ובמקרה זה פסול – משום שהוא של פרה.

לאור כל האמור, ולאור השכיחות של היעל, יש להניח שהאקו הוא היעל.

דישון

ישנן שתי אפשרויות לדישון: הראם, או היצור שנקרא היום דישון.

אפשרות ראשונה:

Adax ראם
Addax, *Mendes-Antilope*, Addax au Nez Tacheté

ראם. מימין ראם לבן. משמאל לסת עליונה חסרת שיניים מקדימה.

טהור kosher Kosher Cacher Kasher מסורת? Tradition?
גודל הראם בין עז לפרה

Hippotragus niger

או **Hippotragus באופן כללי**
Sable antilope, Oryx alagazelle, Roan antilope, *Rappenantilope*, *Blaubock*, Hippotrague noir, Черная антилопа (саблерогая антилопа)

יעל מדברי באפריקה. (ראש משמאל ומימין הרגליים)

טהור kosher Kosher Cacher Kasher מסורת? Tradition?

מבין חיות הבר היו בתימן, כאמור, רק הצבי והיעל, והם נשחטו כשהצליחו לתפוס אותם חיים ובריאים. בשולחן ערוך המקוצר מוסיף הרב רצאבי: 'ומקרניהם של יעלים, שהם בעלי בליטות לכל ארכם עשו שופרות, כידוע'.

קרן היעל. שים לב לבליטות - מספר הבליטות על הקרן תלוי בגיל היעל.

בבית יוסף²⁹⁷ ישנו דיון ארוך בשאלת שופר של יעל, וכתב: 'אבל הרא"ש כתב: לכאורה נראה דלא פליגי תנא קמא ורבי יהודה אלא למצווה (שופר של איל) אבל כולו מודו דיוצא בדיעבד בין בשל איל

²⁹⁷ סימן תקפו

אפשרות שניה:

נקרא רימו. ביתר השפות השמיות הראם הוא ה-Oryx. ווד (Wood) מביא תיאור היקף בסיס הקרן בראם העתיק כשלושים ס"מ³⁰². הוא מתאר גם עצם בהיקף של 52 ס"מ. לפי אורך העצם יש להניח שהקרן עצמה הגיעה לאורך של 1.5 עד 2.0 מטר. תיאור זה מתאים לדברי רב יוסף דלעיל. התיאור באיוב³⁰³: "היאבה רים לעבדך?" מתאים ליצור כזה. יצור זה נעלם מארצנו בתקופת החורבן. השם הועבר לראם הקלאסי, שהוא ה-Oryx. קרניו זקופות וחדות ונעשה סמל לקבוצת הדישונים³⁰⁴. לקבוצת הדישונים נצרף את כל האנטילופות הגדולות. אחד המינים הוא Addax nasomaculatus הנקרא כיום דיֶשון. אחד הפירושים לדישון הוא שהוא דש את האדמה בכבדו. לפיכך נצטרך לומר שמדובר באנטילופה גדולה. אחות גדולה של הדישון הוא הקודו (Tragelaphus strepsicorus) יש כמה מיני קודו Tragelaphus³⁰⁵.

קודו *Tragelaphus strepsicorus*
Greater kudu, *Grosser Kudu*, Grand koudoe, Большой куду

Wood, J. G. Wild animals of the bible,³⁰²
Longman and Green, London 1887

³⁰³ לט ט

³⁰⁴ הרב א. זיבוטופסקי (שופר מקרני ראם, יעל ואיל, תחומין כז, 112 ואילך תשסז) מעלה אפשרות שבשופר של יעל, שהמשנה אומרת שהוא פשוט [ישר ולא כפוף] מדובר בקרן מבעל חיים זה, שהיא ישרה (קרן היעל עגולה אבל לא מסולסלת כקרן האיל).

³⁰⁵ בעל שלטי הגבורים מסווג את הקודו (Tragelaphus) כדישון.

דישון
Oryx
Arabian oryx, *Weisser Oryx*, Oryx,
Сернобык

דישון

טהור kosher *Koscher* Cacher *Kosher* Tradition?
מסורת?
גודל הדישון כגודל עז גדולה

גם הדישון לא מופיע בכתבי הקודש חוץ מבפסוק על החיות הטהורות. כשם אדם הוא מופיע בין אלופי עשו. התרגומים מתרגמים רימא והכוונה לראם. הראם היה נפוץ בארץ בזמנים קדומים. הראם הוא בעל חיים עם קרניים ארוכות: "וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח"²⁹⁸.

הראם העתיק היה חיה גדולה וחזקה. בגמרא²⁹⁹ מובא שהקב"ה זן את כל העולם, מקרני ראמים עד ביצי כנים. ייתכן וכבר בגמרא לא היה ברור לחלוטין מה הוא הראם – שכן כשניסו לתאר את היצור העצום הזה – כקרש וכטביא דבי עילאי³⁰⁰ – אומר רב יוסף שעורו היה באורך שש עשרה אמות³⁰¹.

עובדה זו ניתנת להסבר מתוך הידע הקיים אצלנו היום. בטבלאות מצריות עתיקות מופיע ליד שור הבר הקלאסי (ראה תאו) השם ראם. באקדית הוא

²⁹⁸ דברים לג יז

²⁹⁹ ע"ז ג ב

³⁰⁰ חולין נט ב

³⁰¹ מתאים לגירפה שדון עליה להלן.

כמו כן, היו שחשבו שאולי הוא בא מסוג של שור הבר ואז הוא פסול, כשופר הבא משל פרה.

אחד מייצרני השופרות אמר לי שהוא קבל פסק מהרב הראשי, הראשון לציון א. בקשי-דורון שליטי"א, שהשופרות כשרים (מחיה טהורה, לא משל פרה, אבל גם לא מאיל). את הפרטים הללו אישר לי הראשון לציון הרב בקשי-דורון בעל פה³⁰⁶.

ייתכן ואפשר לשייך לקבוצה הקודמת גם את האלנד (Taurotragus oryx), או (T.derbianus) שיש לו קרניים זקופות אך נראות לפי הבליטות כמסתובבות מסביב צירן.

אלנד (קנה גמלונית)

Taurotragus oryx

או סוגים אחרים של Taurotragus

Eland, Elenantilope, Elenantilope, Канна обыкновенная (эланд)

טהור kosher Koscher Cacher Kasher מסורת? Tradition?

לפי הרב קאפח, מזהה רס"ג, את הדישון כארו"י - כעז מדברית, בעלת קרניים קטנות וזנבו קצר מאד ונקראים גם צאן המדבר... והגאון אמת ותורתו אמת. ואוסיף עוד, כי חיה מצויה בתימן, ונקראת בשם זה³⁰⁷.

³⁰⁶ הוא לא פרסם את הדברים.

³⁰⁷ הרב אריה קפלן מתרגמו כ Chamois שהוא

זוג של קודו מימין, ומשמאל – ראש עם קרן ושופר (לגמרי משמאל) מקודו

טהור kosher Koscher Cacher Kasher מסורת? Tradition?

בעל חיים זה, הנחשב בתימן כאיל גדול ופראי, ממנו הם ייצרו את השופרות הפתלתולים הגדולים, הקרניים שלו מתפתלות כקרני האיל, אך הן משוכות וארוכות בהרבה.

ראש הקודו ופרסותיו

עניין השופרות הללו מעניין מאד. בשנת תשיג, כשהייתי מדריך חקלאי ב"ישע"י, שוחחתי עם חכם תימני והוא ספר לי, שהיו להם אילים עם קרניים כאלו.

רק בשנים האחרונות, נודע לי, שמדובר בבעל חיים אחר הנקרא קודו. יש מספרים שבצפון תימן גדלו את החיה הזו כחיה ביתית, אבל לא מצאתי מישהו שיעיד שעשה זאת. מאידך גיסא, בחבש, הנמצאת לא רחוק מתימן, חיו חיות אלו חופשית בטבע.

בתימן היתה מחלוקת על כשרות השופרות הללו, כפי שראינו בדיון על האקו – היעל. כל החכמים היו בדעה שהשופרות באים מבעל חיים טהור, אלא שהיה להם ספק בעניין הכשרות לתקיעה בראש השנה, מכיוון שאולי אינו של איל.

ייתכן שיהיו מיני שוורים פראיים שונים, שיתאימו לתכונות שור הבר *Bubalis arnee* הטיפוסי. תאו הביצות שם הוא משמש לעבודה חקלאית, בעיקר בייצור האורז³¹¹. לקבוצת התאו יש לשייך את כל הפריים הדומים לפר. אמנם הרמב"ם מונה חלק מהם כמו שור הבר והמריא במין השור. לפיכך, יש המגדירים את הג'מוס ככוי שהוא ספק חיה וספק בהמה³¹², כמין בפני עצמו³¹³.

מריא-ג'אמוס

Bubalus bubalis, bubalus arnee
Water buffalo, *Wasserbüffel*, Buffle,
Индийский буйвол

טהור *Kosher Cacher Кашер Tradition* традиция יש מסורת התאו-המריא-הג'אמוס, נשחט בארץ. כשעבדתי בבית המטבחיים בטבריה היה עדין סידור מיוחד לכסוי דם של הג'מוס, מכיוון שנהגו בו חומרי חיה

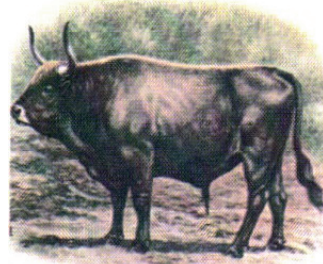
³¹¹ מרדכי כסלו, מריא, על אתר, גליון ג, עמוד 51 ואילך, תשנח

³¹² ראה: מרדכי כסלו, כוי, כשרותו של בעל חיים מיובא, תחומין יז, עמוד 415 ואילך, תשנז.

³¹³ רבינו חננאל ורב האי גאון על פי מאמרו של כסלו על המריא, כוי, תחומין שם.

Bos premigenius תאו
Aurochs, Auerochse, Auerochs,
первобытный дикий бык

שור הבר

טהור *Kosher Cacher Кашер Tradition?* מסורת? גודל התאו היה כגודל בקר עד 150 ס"מ ומשקל עד 400 ק"ג.

התאו נזכר, פרט לשבע החיות, רק פעם אחת במקרא: "כתוא מכמר"³⁰⁸ דהיינו כתאו לכוד. התרגום מתרגם תאו – תורבאלא. על התורבאלא (שור הבר) הזה נחלקו האם הוא חיה או בהמה. מתוך המשנה³⁰⁹ משמע, שהיה בעל חיים שניצוד ונאכל – שכן הובא: " כתוא מכמר – מה הוא זה? כיוון שנפל במכמר אין מרחמין עליו". פעם נוספת נזכר בתלמוד³¹⁰ בדרך אגב: ודילמא מינה דתאו? גם ממקור זה לא נוכל להבנות לענייננו.

התאו הטיפוסי הוא שור הבר (*Bos premigenius*) שלמעשה הוכחד ואינו קיים היום. משערים את מידותיו ותכונותיו ויש גני חיות שמנסים לטפח אותו מחדש, ע"פ הנתונים שבידיהם ועל יסוד DNA שלו.

ה *Rupicapra rupicapra* מעין עז שוכן הרים גבוהים.

³⁰⁸ ישעיה נא כ

³⁰⁹ כלאיים פרק ח, משנה ו

³¹⁰ בבא קמא קיז א

ומעתה נתבונן בספרים מהקל אל החמור. כפתור ופרח³²⁰ כתב: מצאתי לר"י בן בלעם בשם רב סעדיה, שהג'מוס [בופאלו?] בהמה, ובתוך דבריו משמע שהג'מוס הוא שור הבר, היינו מריא, היינו ג'מוס, וחלבו אסור. ורבינו האי מפרש מריא שמן, ועל ג'מוס הוא אומר שזה דין שור הבר וחלבו מותר. ורבי יונה אבן גנאח כתב: מריא זה מין מן הבקר הגדולים הגבוהים והוא אומר שבלשון ירושלמי הוא ברופלא (בופל"א, בופאל"ו). ובתוספתא כלאים פרק קמא יש מחלוקת משולשת: ת"ק: שור הבר הוא מין בהמה. ר' יוסי: הוא תאו וחלבו מותר וכו'. חכמים: תאו ברייה בפני עצמה, שור הבר ברייה בפני עצמה. [נראה שלת"ק אין תאו שור הבר]. רב סעדיה סובר כחכמים [שהוא מין בהמה]. בתרגום התורה³²¹ כתב רב סעדיה, תאו וזמר, אלתיתל, ואלזרפה ולא תרגמו ג'אמוס. מכל מקום מדברי הגאונים האלו למדנו ששור הבר הוא ג'אמוס. ותאו שאמרו חכמים ברייה בפני עצמה, מסתבר שהוא הבעל חיים שקורין בערבי 'בקר ואחד' (רוצה לומר: בקר מדברי), ויש לו קרניים וטלפיים סימני טהרה, ומצחו צר וגופו דק גבוה יותר אבל להתיר חלבה מנין לנו".

בסיכום נצטרך לומר, כדלעיל, שהבופאלו, הג'מוס, הוא בהמה. יש (אולי) להסתפק אם הוא חיה, ולכן יש צורך לכסות את דמו והחילב אסור. בסעודת המסורת, בירושלים אב תשע, הוגש בשר הג'אמוס, לאחר ניקורו המלא.

בשנת תשכ"א היו עדיין סידורים בבתי מטבחים שונים לשחיטת ג'מוסים, לכסוי דמם. דבר זה הוכיח שאכן נשחטו הג'מוסים ונהגו לכסות את דמם לחומרא.

וחומרי בהמה³¹⁴. הרב מיכאל דב וינגוט³¹⁵ שחט במטולה גם ג'אמוסים. גם בתשובה של הראשון לציון הרב מ.ש. עמאר³¹⁶ מגיע הרב למסקנה שיש לנו מסורת על הג'אמוס, ומכסים את דמו ללא ברכה. יש לנקרו כפי שמנקרים בהמה, שחלבה אסור³¹⁷. הרב הרצוג³¹⁸ דן בשאלת הזיבו³¹⁹: ומ"מ סבורני שכשהמדע הזואולוגי קובע למשל שזו בהמה ביתית שמצויה רק ביישוב ולא במדבר ושהיא בהמה ולא חיה, היינו שהמבנה של גופה הוא מבנה הבקר לגמרי ואת הקרניים אנו רואים שאין בינם וקרני השור ולא כלום, אלא המשונה היא החטוטרט שגובהה אי אלו סנטימטרים וששערות זקופות יוצאות ממנה – לית דינא ולית דיינא שחלבה אסור בהכרת ושאין צריך כיסוי ושהיא בהמה לכל הדברים, אע"פ שנניח שאינה נמצאת אלא במדינה רחוקה שלא ידוע לה יישוב יהודי ואין עליה מסורת...

מריא – משפחת פרות מים – ג'אמוסים

³¹⁴ לפי מרן ביורה דעה כח ד – לא מכסים את דמו. אנו נוהגים כרמ"א שכתב ויש מסתפקים בבופאלו שהוא שור הבר שמא חיה הוא, על כן טוב לכסותו בלא ברכה, או לשחוט עמו עוף ואז יהיה חיוב הכיסוי מלא. ראה גם מאירי חולין נט א. ראה גם שו"ת אבני חן חלק ראשון, סימן סב.

³¹⁵ לפי עדות בנו.

³¹⁶ שמע שלמה חלק ו, יו"ד סימן ה

³¹⁷ בעל שלטי הגבורים מסווג תחת תאו את היעל, כשתחת האקו הוא מכניס את איל הצפון.

³¹⁸ בתשובה שהובאה לעיל.

³¹⁹ שהבאנו לעיל.

³²⁰ פרק נח

³²¹ דברים יד ה

הבופאלו האמריקאי-ביזון

Bison bison

American bison, buffalo,
Amerikanischer bison, Bison d'
 Amérique, Американский бизон,
 буйвол

טהור *Kosher Cacher* *Kosher* Tradition
 יש מסורת *традиция* בארה"ב ישנה מסורת על הביזון והם
 אוכלים את בשרו. אף הוא מוגש למשגיחים
 ללמדם מסורת. תשובה המתירה את בשר
 הביזון בארה"ב, מובאת בשבט הלוי³²⁶ ³²⁷.

ביזון אירופי **Bison bonasus**

European bison, *Europäischer*,
Büffel, Bison européen

טהור *Kosher Cacher* *Kosher* מסורות שונות קיימות בקשר לביזון
 זה. בספרים שונים הוא זה הנקרא
 בופאלו. באיזה מדה ההחלפה בינו
 לבין הגאמוס קיימת לא ברור. העדות
 האחרונה של הרב טואף האומרת³²⁸ :

³²⁶ לרב שמואל הלוי וואזנר, שבט הלוי, חלק י, תשובה קיד

³²⁷ מעניין למצוא בתרגום התורה של הרב אריה קפלן את הביזון בתור התאו.

³²⁸ פקס למחלקת הכשרות ברבנות הראשית מרומא, מיום 10.5.2006

פרופ' מ. כסלו³²² מעלה אפשרות סבירה שהג'אמוס הוא הכוי, שחכמינו התלבטו בו אם הוא חיה או בהמה, והטילו עליו את חומרות שני הצדדים³²³.

הארכנו, לעיל, בדיבורים על הז'בו והגענו למסקנה שהוא והג'אמוס הם בהמות³²⁴.

לכאן נוכל אולי להכניס את כל מיני הבופאלו, כולל מיני בקר פראי במקומות שונים בעולם כמו הגנו לסוגיו – *Connochaetes gnou* או השור הפראי (*Connochaetes*) *taurinus* ודומיו באפריקה, אסיה ואמריקה³²⁵.

פריס פראיים

תאו אפריקני **Syncerus catter**

African buffalo, *Afrikanischer Büffel*, *Kaffernbüffel*, Buffle d'Afrique
 Африканский буйвол

טהור *Kosher Cacher* *Kosher* מסורת ?
 Tradition ?

³²² במאמרו: כוי – כשרותו של בעל חיים מיובא, תחומין יז עמוד 415 ואילך, תשנו ³²³ חולין פ א

³²⁴ אולי יש לתת להן את חומרות החיה. כבר התוספות (זבחים קיג ב ד"ה אורזיל"א) כותבים: 'שאותם בופל"ש שאנו קוראים ראם, חלבם אסור.

³²⁵ עיין גם עמר, ז. וזיבוטופסקי א. כשרות הג'אמוס, תחומין כז, 379 ואילך תשסז

בתהודת כשרות העלה פרופ. זהר עמר³³⁰ את שאלת כשרות בקר היאק (Bos mutus grunniens). לדעתי התשובה של הרב הרצוג עונה בבירור את התשובה לשאלה.

ביאק מדובר ב"בהמה ביתית שמצויה רק ביישוב ולא במדבר, ושהיא בהמה ולא חיה... בהמה שהמבנה של גופה הוא מבנה הבקר לגמרי... אלא המשונה שיש לה... שיער ארוך..." היאק ניתן להכלאה עם בקר, ולכן אפשר להחשיבו כבקר.

בהמשך דבריו, מביא הרב הרצוג, קירבה לנושא היאק... ואולי נוסף לזה השם באלא [בר, מדבר], אבל בסתמא למה נחוש לדבר כל כך רחוק (שבעיני דבאלא) שמא בהמה שהכל קוראים לה **השור ההודי** וששמה בטיבטית היינו שור... שמא אינה סוג בהמה כלל...

מעניין שהזבו חי בהודו, אפגניסטאן ובאפריקה. השור העיקרי בטיבט – שאותה מזכיר הרב בתשובה – הוא דווקא היאק. לכן יש להסיק שהחלב של היאק הוא מותר לשתייה. דרך אגב, מזה זמן שהיאק (הטיבטי ולא הכלאה שלו) נשחט בשחיטה כשרה ע"י אגוד הקהילות האורתודוקסיות (U) בארה"ב.

לשיטת החזון איש, יש לחפש מקור למסורת, באם חיו יהודים במקומות אלו.

לפירבינו סעדיה גאון, התאו הוא הראם שהבאנו כאפשרות לדישון בפרק זה. תאו הוא מתרגם תיתל. כך מתארה הרב קאפח בדברי רס"ג: מין חיה מדברית, גופה גדול מגוף הצבי והאייל וקרניו זקופות ארוכות וישרות ובהן חדקים כאילו היו טבעות טבעות ונקראת חיה זו גם "וציחיי" ואינו ה"גאמוס" (בופאלו), כי ה"גאמוס" לדעת רבינו מין שור הוא.

באתי בזאת להודיע בשער בת רבים, כי מסורת בידינו שהבהמה הנקראת Bufalo הנה בהמה כשרה. הכוונה כנראה לג'מוס. עדר הג'מוסים במושב בצרון, מבוסס על עדר שבא מאיטליה ומשמש בעיקר לחלב ולגבינות מוצרלה³²⁹.

הביזון האירופי, גובה 200 ס"מ

ביזון צעיר – בדיוק כמו עגל

Bos grunniens

יאק

Yak, Yak, Yack, Як

טהור kosher Koscher Cacher Косхер Tradition традиция יש מסורת

³²⁹ עדויות נוספות מובאות במאמרם של עמר, ז., וזיבוטופסקי, א., כשרות הג'מוס, תחומין כז, 379 ואילך תשסז.

³³⁰ כשרות בשר היאק, חוברת 27, עמוד 17 ואילך, תשס"ד

הרב יצחק רצאבי מביא³³³ ג'ירפה. בשם הרד"ק ספר השרשים, שורש זמר: והוא החיה הידועה בשם זה רק נשתנה לאות ג' (ברס"ג כתוב ז'ראפה) וכן גירסת הרע"ק בנוה שלום על הרס"ג... והוסיף בתיאורו שידיו ארוכות ורגליו קצרות ועורו מנומר כעור הנמר וצוואר כצוואר הסוס, אלא שהוא ארוך וזקוף ביותר ויש לו שני קרניים קטנים... הרשב"ץ בספרו יבין שמועה³³⁴ כתב שהיא כשרה, ושהיא החיה שצווארה ארוך וגופה גדול מאד, עד שכשהיא בתוך החומה פושטת צווארה חוץ לחומה ע"כ. ואע"פ שאין מסורת לאכלה, הן אצלנו הן בשאר קהילות ישראל הידועות לנו, אין זה אלא מפני ריחוק מציאותה, וגם יש מפרשים חלוקים על רס"ג... אין הם חלוקים לענין היתר אכילתה ואף חלבה (החילב)...

הרב אברהם חממי³³⁵ מוכיח שהזמר האמור בתורה הוא הג'יראף. בין יתר המקורות הוא מצטט את הרב יהוסף שווארץ³³⁶, המעיד שראה את הג'ירפה ויש לה סימני טהרה ולכן היא חיה טהורה. השאלה הישנה היא, האם יצירת מסורת חדשה היא מסורת, שלפיה יהיה אפשר להתיר בהמה או עוף באכילה.

והראייה מהלכות ספר תורה להר"י ברצלוני³³⁷ ומקצת קדמונים כתבו בלשון... אן גלד, אן אייל וגלד אלג'ירפה וכו' – שפירושו שקלף מעור אייל ומעור ג'ירפה כשר לכתובת ספר תורה.

³³³ בהלכות חיה ובהמה טהורה

³³⁴ הלכות דרוסה

³³⁵ תחומין כ, תשע עמוד 89 ואילך

³³⁶ בהערה למהדורה השנייה של ספרו תבואת הארץ, הוא מעיד שראה ג'ירפה בשנת תרי"ד.

³³⁷ דף כ' בשם מחזור ויטרי

זמר *Giraffa camelo pardialis* Giraffe, Giraffe, Girafe, Жираф

טהור *kosher Koscher Cacher* כושר יש מסורת *традиция Tradition* הזמר נזכר במקרא רק במניין החיות ובתלמוד רק בשאלה: ודילמא מינא דזמר?

זמר הוא היחיד שלמעשה אין לנו שום גישה להבנתו. המתרגמים תרגמו זמר, מלשון זמרה, ותרגומו דיצא. מכאן הגיעו להנחה שמדובר בבעל חיים הקופץ או מרקד, יכול להיות שמדובר בעז או כבש פראי. הרס"ג כותב ז'ראפה ומתכוון לג'ירפה. הרב א. מרקוס³³¹ מביא שהג'ירפה נקראת זמר, על שם שהיא זומרת את העצים מלמעלה.

זמר³³²

³³¹ בספרו ברזילי, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמג, עמוד 69

³³² ג'ירפה לפי פיליפסון 1857

מימצאים אלה מאשרים את המסורת הכתובה על טהרת חיה זו.

כל מפריסי הפרסה הולכים על קצה האצבעות והן נמצאות, מחופות מכל צד בפרסה הקרנית שהיא לבנה קשה ובלתי שקופה. הפרסה עשויה חומר קרני ובמקומות שהבקר משמש כבהמת עבודה, מפרזלים בפרסות מתכת, המחוברות אל פרסת הרגל במסמרים. אם דופקים את המסמרים רק בפרסה הדבר לא כואב, כשם שנעשה הפירזול בסוסים.

בהשוואה לפרסות החיה, שהן על פי רוב, עם חוד בקצה. רגל הבהמה הדקה (הצאן) דומה לרגל החיה.

זמר מתורגם דיצא ולכן ייתכן ומדובר בכבש או עז מקפץ, כאילו רוקד.

בין הכותבים על סימני בהמה וחיה, מצאנו שיש אומרים שהבהמות (היפופוטם) הוא מפריס פרסה ושוסע שסע, הגמל (בהתאם לתורה) אינו מפריס פרסה. באופן חלקי מוצאים בגמלים את השוסע שסע, אבל אין לו פרסה אלא אצבעות. לגמל שבאיזורנו, יש גם לוחית המחברת את האצבעות ולכן הוא אינו מפריס פרסה שלמה ושוסע שסע רק במקצת.

כבשים פראיים

כדי להסביר את הדברים הבאנו תמונות מעקבות בעלי חיים שונים, שלפיהם נדע אם בעל חיים מפריס מפרסה ושוסע שסע. כמו כן נדע כיצד פרסות החיות והבהמות נראות. האם אכן נדע להבחין בין חיה לבהמה דרך הפרסות, יישאר פתוח לדורות הבאים.

בעיני יצחק³³⁸ מסיים: "ואיך שיהיה להלכה, העיקר הם סימני הכשרות לבהמה, בפיה ורגליה, ולחיה בקרניה והשם אינו מעלה ואינו מוריד, רק אילו היינו בקיאים בשמות, לא היינו צריכים לבדוק הסימנים". (הוא מעלה את האפשרות, שהגירפה לא נשחטה עקב מחירה הגבוה³³⁹).

מעניין לציין, שכל מעלי הגירה שאנו מכירים, כלולים למעשה בקבוצות האמורות. היוצא מן הכלל בצורה ובמבנה שאינו מקבוצת האיילים, הג'צלה (הצבי), היעלים, האנטילופות או הבקר הפראי, היא קבוצת הגירפות. בטעות הועלתה האפשרות שהגירפה שייכת לגמלים. הגירפה מעלה גירה ויש לה פרסות³⁴⁰ והפרסות שסועות.

בשתי סעודות המסורת שהתקיימו, הראשונה בירושלים בשנת תשס"ב והשנייה בלוס אנג'לס, בשנת תשס"ז, לא הוגש בשר הגירף, מכיוון שלא היה אפשר לקבל בהמות בגיל שיהיה סביר שלא יהיו טריפות. מאידך, בשני ניתוחים שנעשו בגירפות לאחר המוות נמצאו סימני הטהרה בביור. בחייה היא מעלת גירה ובמותה אושרו הקיבות המתאימות למעלי הגירה. כמו כן נבדקו הפרסות והן מופרדות לכל עומקן, כך שהיא מפרסת פרסה. כן נמצא שאין לגירף כיס מרה, כפי שהוא בצבי. כן נמצאה הריאה חתוכה לאונותיה כמו בבהמה טהורה³⁴¹.

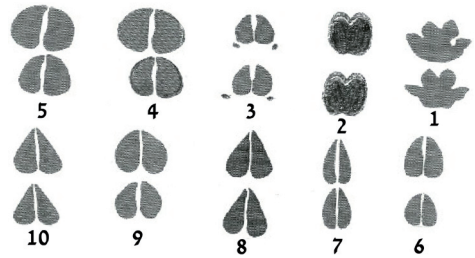
³³⁸ לרב יצחק רצאבי בפירושו על הקיצור שולחן ערוך, כדלעיל.

³³⁹ ראה כנפי יונה סימן פג, עניין אי שחיטה עקב המחיר, אם הוא מפריע מבחינת המסורת. המחבר דן לענין מסורת העופות.

³⁴⁰ בניגוד לגמל

³⁴¹ ראה: עמר, ז, זיבוטופסקי ארי ודניאל, כשרות הגירף לאכילה – דו"ח ניתוח, תחומין כג, עמוד 492 ואילך, תשסג.

צורך לשוחטו מדרבנן³⁴³ אבל טריפות לא פוסלות בו. העובדה שהוא נחשב לשחוט, מועברת בתורשה, במידה ושני ההורים הם בני פקועה. יצירת עדר שלם של בהמות מסוג כזה, תפטור את בעיית הטריפות. מצד שני³⁴⁴ "בן פקועה הבא על בהמה מעלייתא (רגילה) - אותו הוולד אין לו תקנה, כי הוא חצי שחוט מלידה"³⁴⁵. הצעה לבניית עדר כזה הובאה לרבנות הראשית. מועצת הרבנות הראשית החליטה שלא להרשות לבנות עדר כזה, מפאת חששות שונות, בעיקר בעידן הגלובליזציה³⁴⁶.

רגלי בעלי החיים. טביעת האצבעות בחול:
 1. הימפוטם (ראה שאין הפרדה בין החלקים). 2. גמל
 - כרית מאחורי האצבעות. 3. חזיר - שתי אצבעות
 נוספות. 4. בקר. 5. בקר פראי. 6. גירפה. 7. קודו.
 8. צבי 9. אלנד. 10. אייל (?).

עדר בן פקועה

עגל שנולד אחרי שנשחטה אמו, נחשב לשחוט. למעשה קבעו חכמינו³⁴² שיש

³⁴³ אולי משום צער בעלי חיים.

³⁴⁴ חולין עה ב וכן שולחן ערוך יורה דעה יג ד

³⁴⁵ וזו מעין הפסקה באמצע השחיטה וזה פוסל את השחיטה - ראה למשל טורי זהב, יו"ד שם, ס"ק ט.

³⁴⁶ ראה מאמרו של הרב הראשי, הראשון לציון הרב א. בקשי דורון, היש פתרון לטריפות ע"י עדר בני-פקועה, תחומין יט, עמוד 275 ואילך, תשנט.

חלק ו'

עופות

Birds

Vögel

Oiseaux

птицы

171	פרק א': העוף שאינו טהור
182	פרק ב': סימני טהרה בעוף
194	פרק ג': עוף טהור נאכל במסורת
203	פרק ד': עופות טהורים מסדרת דמויי השכוי (התרנגולאים)
238	פרק ה': עופות טהורים מסדרת דמויי האווז
254	פרק ו': עופות טהורים מסדרת דמויי היונה
259	פרק ז': עופות טהורים ממשפחות המגלנים והצעדניים
262	פרק ח': עופות טהורים מסדרת דמויי החופמי
264	פרק ט': עופות טהורים מסדרת ציפורי השיר
275	פרק י': עופות טהורים מסדרת דמויי עגור
276	פרק י"א: ספיקות דרב אסי
279	פרק י"ב: רשימת העופות בארץ ישראל ושיוכם מבחינת ההלכה

פרק א':

העוף שאינו טהור

ואינו נכלל בתוספת של **למינה**, **למינו** או **למינהו**, הרי הוא מותר.

הקושי הקיים הוא לזהות את המינים האסורים, ומתוך כך לזהות את המינים המותרים. דרכה של התורה למנות את המועט, וממנו יקל להבין את המרובה⁴. לאור זאת, ישתמע בבירור שמרבית העופות בעולם הם מותרים, ונוכל להתירם בתנאי שנוכל לזהות את העופות האסורים.

במקרה שלפנינו, הדבר מסובך מכמה סיבות:

א. יש להכיר את כל העופות הטמאים, על מנת להחליט שעוף מסויים אינו משתייך אליהם.

ב. חלק מהעופות הוא נדיר, כגון הפרס והעזניה, שאינם מצויים במקומות יישוב ומשכנם הוא במדבריות הרחוקות⁵.

⁴ חולין סג ב. "תניא: רבי אומר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שבהמה טמאה מרובה מן הטהורות, לפיכך מנה הכתוב הטהורות. גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שעופות טהורין מרובין על הטמאין, לפיכך מנה הכתוב בטמאין".

⁵ רמב"ם, פרק א מהלכות מאכלות אסורות, הלכה יז, ע"פ חולין סב א. לכאורה דבר זה הוא רק לקולא, שאין לחשוש בעוף שהוא פרס או עזניה. מאידך גיסא, מכיוון שהם עופות רחוקים

בפרשת שמיני¹ מתחילה פרשת המאכלות האסורות, לענין העופות, במלים: "ואת אלה תשקצו מן העוף לא יאכלו שקץ הם, את הנשר ואת הפרס ואת העזניה. ואת הדאה ואת האיה למינה. ואת כל עורב למינו. את בת היענה ואת התחמס ואת השחף ואת הנץ למינהו. ואת הכוס ואת השלך ואת הינשוף. ואת התנשמת ואת הקאת ואת הרחם. ואת החסידה האנפה למינה, ואת הדוכיפת ואת העטלף".

בפרשת ראה² מתחילה הפרשה במילים: "כל ציפור טהורה תאכלו. וזה אשר לא תאכלו מהם וכו'". מניין העופות הטמאים בפרשת ראה מקביל לנאמר בפרשת שמיני, פרט לכך שבפרשת ראה נוספת הדיה, כן ישנם שינויים בסדר ובמבנה הפסוקים³.

מקטעי הפסוקים שלפנינו יוצא, שכל עוף שאינו נמנה עם העופות האסורים

¹ ויקרא יא ג – יט

² דברים יד יא – יח

³ מסקנת הגמרא חולין סג ב

נסיון להגדיר את העופות הטמאים

Attempt to define the nonkosher birds

Versuch der Definition der nicht koscheren Vögel

Essai de définition des oiseaux non kacher

Попытка определить ритуально нечистых птиц

הזיהויים החשובים ביותר מובאים לקמן.

פרס

Haeliatus ossifragus (albicilia)

White tailed eagle, *Seeadler*, Pygargue (à queue blanche), Орлан - белохвост

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

ייתכן שזו העזניה (לפי תרגום השבעים)
עד 100 ס"מ

Gypeus barbatus (אפשרות ב) פרס

Bearded vulture, *Bartgeier*, Gypaète barbu, Бородач

(לפי פליקס) תמונה

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

האפשרויות השונות יובאו בטבלא להלן בעמודים 178-179:

נשר (אפשרות א) Aquila

Eagle, *Adler*, Aigle, Орел-могильник

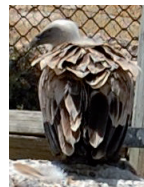
Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 100 ס"מ

נשר (אפשרות ב) Gyps

Vulture, *Geier*, Vautour, Сип

Not kosher *Nicht Koscher* Non Cacher Не Кошерно

עד 110 ס"מ

לפי הערוך מדובר בזיהוי הראשון. לפי רוב המזהים מדובר בזיהוי השני

מהישוב, קשה למצוא מי שיכירם.

Buteo

איה

Buzzard, *Bussard*, Buse, Сарычи

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher He Кошерно

עד 65 ס"מ

Corvus corax

עורב

Raven, *Kohlrabe*, Grand corbeau,
Ворон

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher He Кошерно

עד 70 ס"מ

Corvus ruficollis

מין עורב

Brown necked raven, *Wüsten rabe*,
Corbou , Галка

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher He Кошерно

עד 55 ס"מ⁶

⁶ בספר הקדמון איסור והיתר לרבינו יעקב ברי משה דבאנוילש, בהלכות סימני עופות, מביא:

Pandion haliaetus

עזניה

Osprey, *Fischadler*; Balbuzard
pêcheur, Скопа

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher He Кошерно

עד 65 ס"מ

Aegyptius monachus (אפשרות ב) עזניה
Black vulture, *Mönchsgeier*,
Vautour moine, Черный гриф

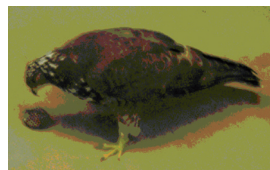
Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher He Кошерно

Milvus

דאה

Kite, *Milan*, Milan, Коршун

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher He Кошерно

עד 65 ס"מ

Falco

Falco, *Falke*, Faucon, Балабан

בז מצוי

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 60 ס"מ

Larus

Gull, *Möwe*, Goéland, Чайка

שחף האגמים

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 60 ס"מ

Accipiter gentilis נץ (אפשרות א')

Goshawk, *Habicht*, Autour des palombes, Ястреб-тетеревятник

נץ גדול

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 40 ס"מ

Sturnus vulgaris מין עורב – זרזיר

Starling, *Star*, étourneau sansonnet, Черный сквоец

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 24 ס"מ

לא לחינם הלך זרזיר אצל עורב, אלא מפני שהוא מינו⁷. הזיהוי הראשי של הזרזיר הוא זה דלעיל.

Strudo camelus יען, בת יענה

Ostrich, *Strauss*, Autruche, Африканский страус

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

גובה עד 130 ס"מ.

"אבל מעשה בא לפנינו בעוף הנקרא קורפאטו, והוא שחור כעורב ופיו כמו הנץ, והיה קרקבנו נקלף, והיה לו כף שקורין פאוטאה, רחבה כאווז ושמענו מפי הציידים שעוף זה לקח עוף חי ודרסו, והרב ר' אברהם רצה להתיירו, ולא הסכימו הקהל, כי אמרו שמנהגו הוא שלא לאכלו, ואמרו שמצוי הוא אצל העורבים ונראה שהוא מינו" כנראה שמדובר בעוף זה שהוא אכן מינו של העורב.

⁷ בבא קמא צב ב

Tyto alba

תנשמת

Barn owl, *Schleiereule*, Chouette effraie

בתמונה הקודמת למטה בשמאל

אולי כוס, לפי פליקס קאת

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 28 ס"מ⁹

Bubo bubo

אולי תנשמת או בת יענה

Eagle owl, *Uhu*, Hibou grand-duc, Филин

היום נקרא אוח

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 70 ס"מ⁹

Accipiter nisus

נץ (אפשרות ב)

Sparrow hawk, *Sperber*, Epervier, Перепелятник

נץ מצוי

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 40 ס"מ

Athene noctua

כוס

Little owl, *Steinkauz*, Chouette cheveche, Ломовый сыч

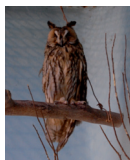
Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

Asio otus

ינשוף

Long eared owl, *Waldohreule*, Hibou moyen-duc, Совка

ינשוף עצים

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 45 ס"מ⁸

⁹ לפי קפלן יוכל להיות ברבור. ראה עמוד 251

⁸ לפי קפלן: Ibis ראה עמוד 259

Picus (אפשרות לא סבירה לרחס) **נקר**
 Pecker, *Pecht*, Pic, Зеленый дятел

נקר שחור

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher Не Кошерно

עד 27 ס"מ

Otis (אפשרות לא סבירה לרחס) **חובה**
 Bustard, *Trappe*, Outarde, Дрофа
 Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher Не Кошерно

עד 35 ס"מ

Ciconia **חסידה**
 Stork, *Storch*, Cigogne, Белый аист

חסידה לבנה

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher Не Кошерно

עד 110 ס"מ

Pelecanus **קאת**
 Pelican, *Pelikan*, Pélican, Пеликан

שקנאי

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher Не Кошерно

עד 200 ס"מ

Phalacrocorax (או קאת) **שלך**
 Cormorant, *Kormoran*, Cormoran,
 Баклан

קורמורן

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher Не Кошерно

עד 110 ס"מ

Neophron percnopterus **רחס**
 Egyptian vulture, *Schmutzgeier*,
 Стервятник

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
 Non Cacher Не Кошерно

עד 70 ס"מ

שכוי היער (אפשרות לא סבירה לדוכיפת)
אולי תרנגול ברא

Tetrao urugallus

Copercaillo, *Auerhahn*, Grand
Tétras, Глухарь

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 100 ס"מ

Rousettus

Bat, *Fledermaus*, Chaure souris,
Летучая мышь

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

לעיל מובאות דעות המקובלות על פי רוב. האפשרויות שהעלו החוקרים והמפרשים השונים, מובאת בטבלה הבאה. מדובר פה בהשערות, שאינן עונות על כל השאלות הקיימות.

העובדה שאין אנו יודעים את העופות, הניעה את החכמים לקבוע סימני טהרה לעוף, שעל משמעותם נדון להלן.

עניין סימני הטהרה כנראה אינו פשוט, שאלמלא כן, היתה התורה מוסרת סימני טהרה, כשם שעשתה זאת לגבי בהמה, חיה ודגים. לאור כל זאת, נפסק להלכה **שעוף טהור נאכל במסורת בלבד**¹⁰.

¹⁰ חולין סג ב. רוב הפוסקים הסכימו לכך

Ardea

אנפה

Heron, *Reiher*, Héron, Серая цапля

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 100 ס"מ

אנפת לילה מין אנפה

Nycticorax nycticorax

Night heron, *Nachtreiher*, Héron
bihoreau, Кваква

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 70 ס"מ

Upupa epops

דוכיפת

Hoopoe, *Wiedehopf*, Huppe,
Обыкновенный угод

Not kosher *Nicht Koscher* טמא
Non Cacher Не Кошерно

עד 30 ס"מ

העופות הטמאים לפי המפרשים השונים

טבלא ו - א: העופות הטמאים (לפי רוב המפרשים והמוזהים. יש פה קשת רחבה ואנו מוצאים אפילו עופות שיש עליהן מסורות מסיימות. יחד עם זה, יש סדרות שאינן שייכות הנה בכלל. בתרגום השבעים הבאנו בכתוב לטיני. התייחסו לויקרא (לפעמים בדברים פחות ברור. לא תמיד עמדנו על הפרושים של השמורת)

התרגום מהמפרשים השונים לשמות העופות ליום	מיקום	אחרוני	בן יהודה (גרמנית), עזריאל, לטינית, גרמנית אנגלית)	טריטורים (אנגלית)	ערוך השלם, קרוני, אחריה (גרמנית, צרפתית)	פרשני ימי הביניים	פשוטא אוגרית אוגרית	תרגום רבי סעדיה גאון	תרגום השבעים	תרגום יונתן (ט) תרגום ירושלמי (ש)	תרגום אונקלוס	שם העוף בתורה
נער עייט	Gyps Vulture	Gyps Vulture	(ע) א:אלסטר, אלסטר Eagle	Griffon Vulture	Aquila		אנדית Nashrus אוגרית נער	כפר (Gyps fulvus)	Aetos	נשרא	נשרא	נער
פרס עייט היים	Gyepsus barbatus	Gyepsus barbatus	Beinhrecher Ossifragus Grifon	Bearded vulture	Beinhrecher Seacdler			עקאפ (Aquila)	Gryps	עזרא, עזרא	עזרא	פרס
עוגרה	Aegyptus monachus	Aegyptus monachus	אל עקבאן אביסטרון עע	Eagle היים Osprey		עקאפ (אבן) עזרא		עקאפ (Gypaeus) (barbatus)	Haeliatus	בר גזא, בר גזא	עזרא	עוגרה
דירה	Milvus	Milvus	Milvus Gabelweibe Gled		Geier מפשחת הנשריים			חזאח מנין (Milvus)	Gyeps	דיימא	דיימא	דזאח
	Buteo		Falco Milvus Hawk Habicht	Kite דק	Smerillus			גזא (Athene noctua)	Iktin	דזאח טריפזא דזאח אבן (ג) אבן (ש)	טריפזא	איה
עורב	Corvus	Corvus	עקאב Rabe Raven Strauss Ostrich	Raven	Rabe Corvus	אנדית טבח		גזא אבן (עורב) Corvus	Korax	עורבא	עורבא	עורב
עע (אוח)	Bubo bubo	Bubo bubo	Strauss Ostrich	Owl	Strauss			נעאמא (Struthio camelus)	Strouthos	בת נעמירא	בת נעמירא	בת היענה
	Falco		שחרור Amsel Falco	Night Jar Saker Nicht-hawk	Schwalbe סענרת			כריסאף	Glaux	חסיפזא	ציצא	חמס
שחק	Larus		Strix butleri ללילת תמדוב קוקי? שחק Larus			אספרירי Esprevier שחקרבער		כריסאף	Larus	לפר שחפזא	לפר שחפזא	שחק
קץ	Accipiter	Accipiter	Habicht Falco	Hawk	Sperber עץ Habicht			בזאזי (נעץ)	Hierax	בר נענעא	נענעא	קץ
		Athene- noctua -glaux כוכ	Chouette, Owl Bubo Pelican		Hibou Ohrule	צואאטייש Chouettes טאכטאורלעך	עזרא	בום	Nyktikorax	עזירא	קזירא, קזירא	כוכ

התרגום	מפרטישם השונים לשמות העופות כיום	פליקס	אחרוני	בן יהודה (גרמנית), ערבית, לטינית, גרמנית אנגלית)	טורסטים (אנגלית)	ערוך השלים קוהתי אחי"ה (גרמנית, צרפתית)	משעי ימי הביניים	פשיטתא אנגרות אנדית	תרגום רבנן סעדיה גאון	תרגום השבעים	תרגום יונתן (ג) תמוגלי ירושלמי (ש)	תרגום אונקלוס	שם תוף בתורה
	Ketupa Zelionesis בטפת Osio otus	Ketupa	Pelikan Reiher Swan (גזר כשף) Ossenu	Commorant Sula Tern שפתת	Seerabe קורמורן; Ohreule	צאיטי"ה כמו כוכב		זמג	Katharthaklès	שלייטנא (שוליה) תזניגים)	שלייטנא	שוליה	שוליה
	Tito alba	Tito alba	Hibou Art Eule Cygnus (ברבור)	Purple gallinula פארפורה כחולה אזיביס קדוש	קלבי"א שורי"ץ Schouve- souris עטלף			שארץ	Poufyrión	ארתיא בורתא	כיינתא בורתא	כיינתא בורתא	כיינתא בורתא
	Athene noctua	Athene noctua	Aasgeter Vulture	Egyptian vulture	Pelican שקצאי Kronizans			קוק (Pelicanus)	Pelekans	קאא	קאא	קאנתא	קאנתא
	Neophron-perenopterus	Neophron-perenopterus	Aasgeter Vulture	Gruenspecht	קוק (Pelicanus)			קוק (Pelicanus)	Pelekans	קאא	קאא	קאנתא	קאנתא
רחם	Neophron-perenopterus	Neophron-perenopterus	Aasgeter Vulture	Gruenspecht	קוק (Pelicanus)			קוק (Pelicanus)	Pelekans	קאא	קאא	קאנתא	קאנתא
חסידה לבנה	Cicconia cicconia	Cicconia cicconia	Cicconia cicconia	Slork	צנעני"א (חסידה)	חורבנא		חורבנא	Glaux	דיינתא חורריתא	דיינתא חורריתא	חורריתא	חורריתא
כניי אנפנת שונת	Ardea Egretta nicorax	Ardea Egretta nicorax	Reiher, Heron	Heron	חוררין Heron רייתרע	אנפנא		חוררין Heron רייתרע	Kharadrrios	אורכמתא	אורכמתא	איבו	אנפנא
	Upupa-epops	Upupa-epops	Upupa-epops	Lapwing קיינת Hapoe (אנטיקוראקא?)	חוררין Heron רייתרע	אנפנא		חוררין Heron רייתרע	Kharadrrios	אורכמתא	אורכמתא	איבו	אנפנא
	Upupa-epops	Upupa-epops	Upupa-epops	Lapwing קיינת Hapoe (אנטיקוראקא?)	חוררין Heron רייתרע	אנפנא		חוררין Heron רייתרע	Kharadrrios	אורכמתא	אורכמתא	איבו	אנפנא
עטלף	Chiroptera	Chiroptera עטלף	Fledermaus Scwalbe סענית	Kite Kidaria Buzzard עקב Falcon בוגרל	חוררין Heron רייתרע	אנפנא		חוררין Heron רייתרע	Kharadrrios	אורכמתא	אורכמתא	איבו	אנפנא
	Milvus	Milvus		Kite Kidaria Buzzard עקב Falcon בוגרל	חוררין Heron רייתרע	אנפנא		חוררין Heron רייתרע	Kharadrrios	אורכמתא	אורכמתא	איבו	אנפנא
	Milvus	Milvus		Kite Kidaria Buzzard עקב Falcon בוגרל	חוררין Heron רייתרע	אנפנא		חוררין Heron רייתרע	Kharadrrios	אורכמתא	אורכמתא	איבו	אנפנא
	Milvus	Milvus		Kite Kidaria Buzzard עקב Falcon בוגרל	חוררין Heron רייתרע	אנפנא		חוררין Heron רייתרע	Kharadrrios	אורכמתא	אורכמתא	איבו	אנפנא
	Milvus	Milvus		Kite Kidaria Buzzard עקב Falcon בוגרל	חוררין Heron רייתרע	אנפנא		חוררין Heron רייתרע	Kharadrrios	אורכמתא	אורכמתא	איבו	אנפנא

תקציר

העוף שאינו טהור

התורה נתנה לנו את שמות העופות שאינם טהורים. נעשו ניסיונות לזהות את כל העופות הללו. כל יתר העופות הם טהורים. חוסר ההכרה של העופות הטמאים גרמה לכך, שבכל עוף ייתכן ומדובר בעוף טמא. לפיכך קבעו חכמים, שעוף טהור נאכל במסורת בלבד.

The nonkosher birds

The Tora gives us the names of the nonkosher birds. Accordingly, all other birds are permitted. Since today we do not know which are the forbidden birds mentioned in the Tora, each community can use only those birds for which it has a tradition that they are kosher.

In the above chapter, we tried to define the nonkosher birds. This can help us to find which are the birds for which we have tradition that they were eaten by our ancestors.

Die nicht koscheren Vögel

Die Tora zählt die Nicht Koscheren Vögel auf. Alle anderen Vögel sind erlaubt. Da wir aber die aufgelisteten Vögel nicht kennen, gehört jeder Vogel auf der Welt vielleicht in diese Gruppe hinein. Deshalb besagt die Halacha, dass nur die Vögel, über welche wir eine Tradition haben, in jüdischen Gemeinden gegessen und zum Konsum erlaubt werden können.

Im vergangenen Kapitel zählten wir die Vögel auf, die gemäss Tradition zu den nichtkoscheren Vögeln gehören könnten. Dies hat zwar keine direkte halachische Bedeutung, kann uns jedoch helfen, die verschiedenen Traditionen über koschere Vögel zu überprüfen.

Essai de définition des oiseaux non cacher

La Thora énumère les oiseaux non cacher. Tous les autres oiseaux sont permis. Toutefois, vu que nous ne connaissons pas les oiseaux interdits énumérés, il se peut que tout oiseau sur terre appartienne à ce groupe. C'est la raison pour laquelle la Halaha dit que seuls peuvent être mangés et autorisés pour la consommation dans les Communautés juives les oiseaux à propos desquels nous avons une tradition.

Dans le chapitre précédent, nous avons énuméré les oiseaux qui, d'après la tradition, pourraient appartenir aux oiseaux non cacher. Ceci n'a en fait aucune signification halahique directe, mais peut toutefois nous aider à vérifier les diverses traditions sur les oiseaux cacher.

некошерные птицы

Тора дает нам названия некошерных птиц. Соответственно, все другие птицы разрешены. Но так как мы не знаем, каким именно птицам соответствуют названия запрещенных птиц, данные в Торе, то мы можем использовать в пищу только тех птиц, которых принято есть согласно устной традиции.

В предыдущей главе мы сделали попытку классифицировать некошерные птиц. Эти данные помогут нам расширить знания по данному вопросу, и уточнить какие именно птицы По традиции разрешены в пищу.

פרק ב': סימני טהרה בעוף

כאמור, נתנו חכמים סימני היכר לעוף הטהור. המשנה אומרת¹¹: וסימני העוף לא נאמרו, אבל אמרו חכמים כל העוף הדורס טמא, כל שיש לו אצבע יתרה וזפק וקורקבנו נקלף טהור. ר' אליעזר בר' צדוק אומר: כל עוף החולק את רגליו טמא. להלכה מסיקים בגמרא: אמר אמימר: הלכתא עוף הבא בסימן אחד טהור והוא דלא דריס¹². פירוש הדברים: עוף שאינו דורס מותר, אם יש לו סימן טהרה אחד.

חולק אצבעות מימין 1 ו 31 ומשמאל 2 ו 21

להלן ננסה לפרש את סימני הטהרה ומשמעותם.

לכאורה לפחות, נראה שמדובר כאן בסימני היכר לדריסה. עוף החולק את רגליו, כלומר: מתוך ארבעת האצבעות, שיש לעוף, נוטות שתיים קדימה ושתיים אחורה – בשעת עמידה של העוף. צורה זו של עמידה מופיעה אצל התוכיים ודומיהם, ראה תמונה קודמת משמאל. כמו"כ נראה, שעוף החי עם עופות דורסים, הוא גם דורס.

מה היא הדריסה עצמה? הדריסה היא צורה של טרף. כנראה נעיצה מהירה של הצפורן¹⁴. הגמרא מביאה סימן היכר אחד: **הקולט מן האויר ואוכל**. רש"י במשנתנו אומר: **הדורס האוחז בצפרניו ומגביה מן הקרקע מה שאוכל**.

כאמור, נתנו חכמים סימני היכר לעוף הטהור. המשנה אומרת¹¹: וסימני העוף לא נאמרו, אבל אמרו חכמים כל העוף הדורס טמא, כל שיש לו אצבע יתרה וזפק וקורקבנו נקלף טהור. ר' אליעזר בר' צדוק אומר: כל עוף החולק את רגליו טמא. להלכה מסיקים בגמרא: אמר אמימר: הלכתא עוף הבא בסימן אחד טהור והוא דלא דריס¹². פירוש הדברים: עוף שאינו דורס מותר, אם יש לו סימן טהרה אחד.

דורס ואוכל

"תניא¹³: רבן גמליאל אומר דורס ואוכל בידוע שהוא טמא, יש לו אצבע יתירה וזפק וקורקבנו נקלף בידוע שהוא טהור. ר' אליעזר בר' צדוק אומר מותחין לו חוט של משיחה אם חולק את רגליו שתיים לכאן ושתיים לכאן טמא, שלוש לכאן ואחת לכאן טהור (ראה תמונה). ר' שמעון בן אלעזר אומר: כל עוף הקולט מן האויר טמא. הגמרא שואלת: "ציפרתא

¹¹ חולין נט א

¹² חולין סב א

¹³ חולין סה א

¹⁴ שיטת הר"ן

כתב בשם ר"ח¹⁸: "שאינן להתירו בסימן אחד אלא שקורקבנו יקלף¹⁹, אבל אם אינו נקלף אפילו יש בו זפק ואצבע יתירה²⁰ טמא. ורש"י כתב, שאין לסמוך ולאכול כל עוף אלא במסורת שמסרו לנו אבותינו שהוא טהור, שיש לחוש שמא הוא דורס²¹, והר"ר זרחיה הלוי כתב: וקבלנו במסורת מאבותינו וזקנינו הקדמונים שכל עוף שחוטמו וכף רגלו רחבה כשל אווזו בידוע שאינו דורס. וכתב א"א הרא"ש ז"ל, וכן מסתבר, ויש לאוכלו אם ימצא לו ג' סימנים בגופו ואין לחוש שמא הוא דורס" עכ"ל.

מכל זה נשמע שסימן דורס ואוכל, הוא סימן הקשור לטרף, אבל קשה להגדירו בפעולה מסויימת, ובודאי לא ניתן להגדירו במבנה גוף מסויים. אי לכך, צריכה שתהיה מסורת שאינו דורס, ואם ישנה מסורת על כך, הרי הוא טהור. הרמ"א²² כותב: "ויש אומרים שאין לסמוך אפילו על זה ואין לאכול שום עוף אלא במסורת שקיבלו בו שהוא טהור".

היוצא מכל זה הוא, שעוף שלא הוכח שהוא דורס, לא יצא עדיין מחשש דורס, עד שתהא עליו מסורת²³.

(ראה בתמונה הבאה). הרמב"ם¹⁵ סובר באותו קו וכתב: "דורס הוא שמניח ידו על הדבר שהוא אוכל ואוכלו וכך עושה כל בעל חיים טורף". ההבדל בין שיטת רש"י לבין שיטת הרמב"ם: בשיטת רש"י העוף מגיש לפיו ובשיטת הרמב"ם הוא מחזיק את הטרף ברגלו, שלא יבוא כולו יחד לפיו. ר' עובדיה מברטנורא¹⁶ מוסיף: "ויש שאינו ממתין לבעל חי עד שימות אלא אוכלו מחיים".

אוחז בצפרניו

עוף שאינו דורס, מותר עקרונית אם יש לו סימן טהרה אחד. הרמב"ם¹⁷ כתב: "ושאינו דורס ואוכל אם יש בו אחד משלושה סימנים אלו, הרי זה עוף טהור ואלו הן: אצבע יתירה או זפק והיא המוראה, או שהיה קורקבנו נקלף ביד, לפי שאין בכל אלו המינים האסורים מין שאינו דורס ויש בו אחד משלושה סימנים אלו חוץ מפרס ועזניה. ופרס ועזניה אינן מצויות בישוב אלא במדבריות איי הים הרחוקות עד מאוד שהן סוף היישוב. אמרו הגאונים שמסורת היא בדיהם שאין מורין להתיר עוף הבא בסימן אחד, אלא אם כן היה אותו סימן שיקלף קורקבנו ביד, אבל אם אינו נקלף ביד אע"פ שיש לו זפק או אצבע יתירה מעולם לא התירוהו". הטור

¹⁵ בפירוש המשניות, מהדורת קפאח, ירושלים, תשכז

¹⁶ חולין פרק ב, משנה ו. היא גם שיטת ר"ת בתוספות חולין סא, ד"ה הדורס.

¹⁷ הלכות מאכלות אסורות, פרק א הלכות טז – יט

¹⁸ יורה דעה סימן פב

¹⁹ מעניין לציין שיש עופות שקורקבנם נקלף בקיץ אך לא בחורף.

²⁰ בחידושי הגהות הגיה "או אצבע יתירה". אילו היה מדובר בשני סימנים היה צריך להיות שמעולם לא התירוהו אפילו בשני סימנים אלו, בעוד בנוסח כתוב: "הבא בסימן אחד".

²¹ מכיוון שיתכן שהוא דורס רק בתנאים מסויימים, וזה ההסבר לעניין תרנגולא דאגמא שנזכר בגמרא, שאכלוהו עד שראו שהוא דורס. יתכן מאוד שהדריסה היא רק שלא בנוכחות האדם, כפי שאמרו למשל לגבי העורב, שהוא דורס רק בשעת ההזדווגות.

²² יו"ד, סימן פב, סעיף ג בהגה"ה

²³ מרבית הפוסקים פוסקים להלכה, שצריך להיות ידוע שאינו דורס. ספר החינך (מצווה קנז) מביא:

להם אצבע נוספת (כתוצאה משנוי גנטי – מוטציה. ראה עמוד 74) ומאלה טופח גזע שלם. ארבע אצבעות העוף מחולקות כך, באופן שעל פי רוב אצבע אחת נוטה אחורה ושלוש קדימה, או שתיים קדימה ושתיים אחורה.

יש עופות בעלי שלוש אצבעות. במקרה זה נוטות, ברוב מוחלט של העופות, כל שלוש האצבעות קדימה והאצבע האחורית חסרה. ליען (בת היענה) ישן רק שתי אצבעות.

אחרי שסקרנו את מבנה הרגל, נוכל לדון בסברות השונות. רש"י²⁷ מסביר וכותב: "זו אצבע הגבוה שאחורי האצבעות". כוונתו היא לכאורה, שהאצבע הנוטה אחורה נקראת אצבע יתירה. במקרה זה אצבע יתירה עומדת בניגוד לחולק אצבעותיו - שהוא סימן לעוף טמא - הנזכר באותה משנה. לפי פירוש זה, עוף ללא אצבע יתירה הוא עוף בעל שלוש אצבעות, בעל שתי אצבעות או זה ששתי אצבעות שלו נוטות אחורה. אפשרות נוספת להסביר את דברי רש"י היא כדלקמן: לתרנגולים יש בחצי הרגל בליטה כעין אצבע נוספת. לעניין פיקה יוצאת מגודלו²⁸, מפרש רבינו גרשום: "פיקה יוצאת מגודליו: כעין אצבע יתירה". על זה כתב הרמב"ן²⁹ וז"ל: "ומצאתי מי שמספק עלינו עוד לומר שאצבע יתירה הוא יוצא באמצע רגלו של תרנגול כעין גודל ואינו דורס בקרקע..."³⁰.

²⁷ חולין נט, א: ד"ה אצבע יתירה

²⁸ בכורות מה, א

²⁹ חידושי הרמב"ן חולין שם

³⁰ (כך משמע גם מספר המצוות: אצבע באמצע הגובה, רחוקה משאר האצבעות ולא דורך על אצבע זו. בשו"ת ברכת חיים, לרב חיים יצחק ירוחם, ת"א תשט"ז (מהדורה חדשה ע"פ קראקא שנת התורה והגדולה יחד) תשובה ל"ט, דן המחבר על עוף שיש לו שני אצבע יתירה זו למעלה מזו - אינו פוסק לא להיתר ולא לאיסור) - אולי הכוונה

נשאלת השאלה: מה דינו של עוף שאינו דורס, מכיון שמבנה גופו אינו מאפשר לו להיות דורס? הדוגמא המובאת לכך בהלכה הוא עוף ללא טפרים-צפרניים ומקורו (חרטום) רחב ללא חוד. בעל חיים כזה אינו מסוגל לקרוע את טרפו²⁴. האם עובדה זו מספיקה? תשובה לשאלה זו שנויה במחלוקת שבין המסורת של ר' זרחיה הלוי והרמ"א.

למחלוקת זו, לפי הסבר זה, יכולות להיות השלכות מעשיות²⁵ חשובות. נניח שתמצא דרך לבדוק אם בעל חיים מסוגל לעכל בשר או לא. האם בדיקה, שתוכיח שעוף אינו מסוגל לעכל את הבשר, ולפיכך בודאי אינו אוכל בשר, תוכל ותספיק, מבחינת ההלכה להוציאו מחזקת ספק של **דורס ואוכל?**

אצבע יתירה

על מנת להבין את הפירושים השונים על אצבע יתירה, רצוי להסביר את מבנה וחלוקת הרגל לאצבעות בעוף. לכל העופות²⁶, החיים כיום על פני כדור הארץ אין יותר מארבע אצבעות ברגל. היוצא מהכלל הוא גזע של תרנגולים, שהיתה

"שני כללים אלו שכללו אחד לאיסור (דורס ואוכל) ואחד להיתר (אצבע יתירה וזפק וקורקבן נקלף). על עוף שהן בו, אין צריך שום אדם לשאול לבקי בעופות אלא יאסור האסור ויתיר המותר מיד, ואין בזה שום פקפוק" וכולי. כיוון שכתב בלשון "שהן בו" משמע שאפשר להתיר עוף כשרואים בו סימנים שאינם דורס, ואין צורך במסורת בעניין זה. יש פוסקים הדורשים מסורת אכילה. להרבה מהם היה ספק, אפילו אם יש מסורת אכילה, אלא שהיא ממקום אחר. בדרכי תשובה יו"ד פב ס"ק י"ד, מובא: (נ"מ בין התיאורים של הדריסה) אם נאכל במסורת וראינו בו אחד מסימני הדריסה, יש לאסרו.

²⁴ למעשה עוף ללא טפרים כלל אינו קיים.

²⁵ ונניח גם שברור הוא שלא השתנה טבעו וגם בזמנים קדומים לא היה מסוגל לכך.

²⁶ פרט לעטלף שלפי ההגדרה הביולוגית אינו עוף.

שהאצבע שלפניו, שהיא יותר גדולה ויתירה מחברותיה, קרויה אצבע יתירה ואין אצבע זו בנשר שאין לו ב' אצבעות שלפניו שהן שוין ואחד לאחריו."

פירוש הר"ן בצורתו המלאה אינו מובן לנו, שכן אין לנו ידיעות על קיומו של עוף כזה בעבר. יתר על כן, מהר"ן בחידושו³⁵ משמע, שיתכן שיש לו שלוש אצבעות קדימה, אלא שהן שוות בארכן. לשון שונה במקצת בשם הר"ן הביאו הט"ז והש"ך³⁶ משמע, שיתכן והאצבע קיימת אלא שאינה גדולה ויתירה מחברותיה. הלשון מבוסס, כנראה, על שילוב נוסחאות הר"ן בפסקיו ובחידושו.

נעשו נסיונות לזהות את הנשר על פי חוסר האצבע היתירה אצלו. שתי אפשרויות עקרוניות קיימות לזיהוי הנשר, והן Aquila (Eagle, Adler) או Geier (Vulture). לשתי המשפחות אליהן ניתן לייחס את הנשר יש 3 אצבעות קדימה ואחת אחורה³⁷. לקבוצה השנייה אורך האצבע האמצעית קצרה יחסית (בחלק מהמינים) מאשר בקבוצה הראשונה, למרות שהיא תמיד ארוכה משתי האצבעות האחרות. היות וקשה להניח שהסימנים שדיברו בהם חכמים מבוססים על מדידה כשההבדל יהיה יחסית קטן, יש לחפש אולי הסבר אחר למונח אצבע יתירה או לחישוב אורך האצבע האמצעית.

³⁵ חידושי הר"ן לחולין

³⁶ יורה דעה, סימן פב, ט"ז ס"ק ב, וש"ך ס"ק ה. (בשינויי לשון קלים ביניהם). הלשון בלבוש עטרת זהב (פראג שפד) סימן פב: "אצבע יתירה שאחורי האצבעות, לפי שאינה כסדר חברותיה, וי"א שהאצבע שלפניו גדולה מחברותיה".

³⁷ לא כפי שכתב לויסון (עמ' 166) שיש להם ארבע אצבעות קדימה ואחת אחורה. כתבנו כבר לעיל שאין בעולם עוף שיש לו חמש אצבעות. Lewysohn, L., Die Zoologie des Talmuds, Frankfurt 1858

רגלי עופות. מימין אצבע יתירה, באמצע חולק אצבעותיו ומשמאל רגל עם פאטה (קרומי שחייה).

אצבע יתירה באמצע הרגל, בתרנגולים זכרים.

הסבר זה לאצבע יתירה הוא קשה, משום שאצבע (בלטיה) זו מופיעה רק בעופות דמויי הפסיון³¹, אבל לא בתורים ובני יונה, והרי הלימוד העיקרי לסימני טהרה הוא מתורים ובני יונה. בעובדא זו חש כבר הרמב"ן: "...**דאם כן תורים אין להן אצבע יתירה ואם יספקו עלינו מן התורים, הרי בני יונה דודאי יש להם ד' סימנים הללו כתורים, ודקתני בספרא³²: "מה תורין ובני יונה מיוחדין שיש להם אצבע יתירה... והדבר מפורסם וידוע שאין לבני יונה אצבע יתירה זה הגבוה כלל"**.

הר"ן³³ כתב: "אבל אחרים אומרים שאי אפשר שתהא זו האחורית אצבע יתירה³⁴, דהא בגמרא אמרינן דנשר אין לו אחד מסימני טהרה אלמא אין לו אצבע יתירה. ואם זו שאחורי הרגל היא אצבע יתירה, היאך אפשר שלא תהא בנשר והלא עיקר הדריסה באותו אצבע היא, והנשר גדול שבדורסין. לפיכך פירשו

לדרבן? – שהוא האצבע עליה אנו דנים.

³¹ תרנגולים ודומיהם – ראה בענין התרנגולים

³² בנוסחא שבגמרא חולין ס"א א', כתוב רק תורים. הנוסח המלא לפי הספרא ויקרא יא אות צ

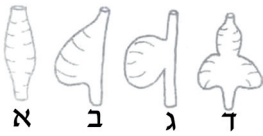
³³ חולין שם

³⁴ הדברים מוסבים על דברי רש"י לעניין אצבע יתירה.

הוושט והזפק בעוף

ארבע צורות עיקריות יכולות להיות לזפק (ראה תמונה). שתי הצורות האחרונות מהוות את הזפק הטיפוסי, הימנית (ד) ביונים והשניה (ג) בתרנגולים, שתי הצורות האחרות הן בעלות צורה בלתי טיפוסית. (ב) מופיע בנשר ו(א) מופיע באווזים ובברווזים.

צורות זפקים.

א. צורתו באווזים. ב. צורתו בנשרים. ג. צורתו בפסיוניים. ד. צורתו ביוניים.

מבחינת ההלכה לנשר אין זפק, ולכן זפק (ב) אינו נחשב לזפק – מנקודת הראות של ההלכה. מכאן שזפק מהווה סימן טהרה רק אם צורתו קלאסית (מסויימת).

בכנסת הגדולה⁴¹ כתב: **"שיש לעיין שהזפק יהיה בצורתו ואינו משונה מתואר ומצורת שאר הזפקים, אבל אין צריך לדקדק בקטנותו"**. מפרי מגדים⁴² משמע, גם כן, שאין אנו בקיאים בצורת הזפק, לפיכך לא נוכל לסמוך על סימן זה, אלא אם יש לו הצורה האופיינית.

⁴¹ שיש איזור שמתרחב יותר, ראה תמונה הבאה, סימון א, וכן בחלק העוסק בטרופות, לענין פיסום אווזים.

⁴¹ הגהות הטור, אות ב', ע"פ המהרש"ל ורמ"א

⁴² שפתי דעת, סימן פב, ס"ח ח

אהרוני³⁸ מציע לחשב את אורך האצבע האמצעית ולהשוותה לא לאצבעות הסמוכות, אלא לעצם היורדת לרגל (השרשכף : Tarsus-Metatarsus). דבר זה קל לשער ולראות אם האצבע ארוכה לעומת השרשכף.

הוא מדד את ארכי האצבע האמצעית והשרשכף בעופות שונים ומצא שבתור וב- Aquila היא ארוכה מהשרשכף, בעוד וב- Volture היא קצרה.

אורך האצבעות ואורך השרשכף

לאור כל האמור, ישנם שני פירושי יסוד למונח אצבע יתירה, של רש"י ושל הר"ן, וכל אחד משני הפירושים הללו אפשר לפרש, למעשה בשתי דרכים.

זפק

סימן טהרה שני של העוף הוא מציאותו של זפק או מוראה³⁹. ברור מה הוא הזפק, ומציאות האיבר האופיינית לעופות אוכלי גרעינים. בזפק נאגרים ומתרככים הגרעינים לפני הגיעם לקורקבן. למעשה מוצאים עופות שאין להם זפק כלל. במידה והם אוכלים הרבה, נאגר המזון לאורך כל הוושט, וכל הוושט מגדיל את נפחו⁴⁰. מרבית העופות יש להם זפק.

³⁸ אהרוני, י', הערות לחידושי הרמב"ן לחולין. סיני כךך יג לה-סד תשג

³⁹ רמב"ם פרק א, מהלכות מאכלות אסורות, הלכה טז

⁴⁰ למעשה הדבר כך באווזים ובברווזים, אלא

כשרה⁴⁹. יש לדעת את הצורה המדויקת בכדי שנוכל להגדיר את מיקום גג הזפק. לעומת זאת, לעניין סימן טהרה מספיק שתהיה לו התרחבות; והתרחבות זו נמצאת גם באווזים וגם בברווזים.

כיון שמשמע מהגמרא שנשר אין לו זפק, ברור שלא כל זפק, מבחינה אנטומית, נקרא זפק בהלכה. פרטי האפשרויות בעופות האחרים נדון להלן, לגבי העופות הבודדים.

קורקבן נקלף

קורקבן עוף בנוי משכבה חיצונית, העשויה מערכת שרירים עבה אדומה ומשכבה פנימית קשה ובהירה. לעוף אין שיניים ופעולת הטחינה נעשית ע"י הקורקבן. העוף בולע גופים קשים (אבנים קטנות וכדו') ובעזרתם הוא טוחן את המזון, בתוך הקורקבן.

לאור האמור, מבנה ועובי הדופן של שכבות הקורקבן שונה במינים שונים בהתאם למזון. אהרוני⁵⁰ כותב: בעופות אוכלי זרעונים (*Aves graminivora*) מפותחות שכבות הדפנות של הקורקבן באופן מפליא: הן מסייעות לשחוק את הגרעינים ולטוחנם. את קרומו הפנימי של קורקבן העופות האלה אפשר לקלף ביד (ראה תמונה) בלי סכין. דפנות קורקבנם של שאר העופות דקים.

עקרונית ניתן להבחין⁵¹ בעופות בהם הקרום הפנימי מפותח ביותר. לקבוצה זו שייכים היוניים, הפסיוניים, חלק מצפרי השיר אוכלות הגרגירים ועוד. לקבוצה זו שייכים גם טורפים, כמו השחפים, בהם הקרום דק יותר, אבל יש לוחיות עבות

לאור זה, נשאלת השאלה מה הדין לגבי האווזים והברווזים, שאין להם זפק טיפוסי? לעופות אלו יש התרחבות בחלק התחתון של הוושט, הממלאת את תפקידו של הזפק. יתר על כן, מדוע לא הועלתה הבעיה, בגמרא ובראשונים, שאין לאווז ולברווז זפק? אפשר לתרץ ולומר שזפק הברווזים נקרא זפק⁴³.

בעל דרכי תשובה⁴⁴ מעלה מסקנה שלאווז אין צורך שימצא זפק, בעוד שאם ירצו להתיר עוף נוסף על סמך פאטה וחרטום רחב⁴⁵, יש צורך שיהיו לעופות שלושת סימני הטהרה ובתוכם הזפק⁴⁶.

מחבר ספר ערוגות הבושם⁴⁷ מעלה, שיש צורך בזפק טיפוסי במקום שאין לו כף רגל ומקור הדומה לאווז, אך במקום שיש לו את האיברים הללו, אין צורך בזפק כלל.

בזבחי רצון⁴⁸ משמע, שצורת זפק טיפוסית חייבת להיות לעניין מקום השחיטה, שאם שחט בגג הזפק – השחיטה

⁴³ אם נאמר שזפק כזה נקרא זפק, יירד הקושי האומר שלכל העופות הללו אין זפק; שכן דבר זה קשה על שיטת הרב זרחיה הלוי – המסכים לכך שעוף שיש לו כף רגל רחבה ומקור רחב – שאינו דורס – ומותר אם יש לו שלושה סימנים בגופו. בדרכי תשובה פב, סק יח, נידונה השאלה. הוא מביא בשם שו"ת שם אריה, יו"ד, סימן כ, שאם יש לו חרטום רחב וכף רגל שמעידין עליו שאינו דורס, מספיקים שני הסימנים האחרים. זבחי רצון אומר שכל הוושט היא זפק והוא רק אינו מוגדר כזפק לענין מקום שחיטה. הכנסת הגדולה דורש זפק טיפוסי ולכן דוחה את שיטת הזבחי רצון. אולי מסקנת שו"ת שם אריה יכולה לפתור את הבעיה.

⁴⁴ דרכי תשובה, יו"ד, סימן פב, ס"ק כב. עיין בערוך השולחן, שכך היא גם מסקנתו.

⁴⁵ ראה להלן לעניין העופות דמויי אווז.

⁴⁶ אם זפק של אווז אינו זפק, אין להתיר אף אחד מדמויי האווזים, ואין למסורת רבינו זרחיה הלוי, כאמור, כל משמעות.

⁴⁷ בשו"ת בסוף הספר, סימן טז

⁴⁸ תמידים סימן ז, סעיף קטן כ

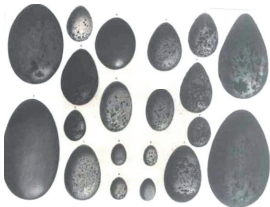
⁴⁹ ראה יו"ד סימן כ

⁵⁰ אהרוני י', הערות לחידושי הרמב"ן לחולין. סיני כרך יג, קא-קו, תשג

⁵¹ לפי Zizwiler, V. and Ferner, D.S. פרק ששי

או ב' ראשיה חדין טמאה, חלבון מבחוץ וחלמון מבפנים טהורה, חלמון מבחוץ וחלבון מבפנים טמאה. חלמון וחלבון מעורבין זה בזה בידוע שהיא ביצת השרץ.

למעשה מרבית ביצי העוף נושאות תכונות אלו. בהסתכלות על ביצים ממני עופות שונים, רואים שביצי העופות הדורסים כמעט עגולות בעיקר בדורסי יום (כוס, ינשוף וכדו'). מוצאים גם ביצים מארכות.

ביצי עופות שונים (לפי ברהם).

בכל ביצי העוף החלבון בחוץ והחלמון בפנים. בביצי הזוחלים קשה להפריד ביניהם – מעורבין זה בזה.

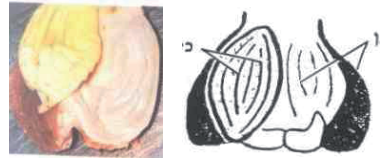
סימנים אלו אינם מובהקים. אם נמצאת היום בשוק ביצה, בין שאר הביצים, אשר לה שני ראשים כדים או שני חדים, אין צורך לחוש שמא מעוף טמא היא, מכיוון שאין עופות טמאים מצויין בינינו כלל.

הביצה וחלקיה⁵⁵

⁵⁵ בשו"ת אמרי יושר, חלק א, מונקאטש תרע"ג הוא דן באפרוחי מדגירה, שלמרות שאין הם חיים ששה חדשים הם טהורים. כמו"כ ציפור דרור שאינה חיה ששה חדשים טהורה לטהרת מצורע.

יותר (לקבוצה זו שייכים דמויי האווז, היוניים והיען). ביתר העופות, הקרום דק יותר.

קורקבן נקלף. 1. הקרקבן הוא אדום. 2. השק הפנימי הוא צהוב-לבן

קרום הקורקבן בבעלי חיים שאינם אוכלים גרעינים, מתקלף בקביעות באופן טבעי וחלקים ממנו מופרשים או דרך הפה או לאחר עברם דרך המעי. באוכלי גרגירים הקרום נעשה עבה ורק פירורים ממנו מתפרקים תוך כדי עיכול הגרגירים. ככל שקרום הקורקבן עבה יותר, הוא נקלף בקלות יתר. ההגדרה של קורקבנו נקלף מתאימה בעיקר ליוניים ולדמויי השכווי (התרנגוליים). לגבי האווזים, הדבר תלוי, באופן ספציפי, בצורת ההזנה שלהם. במידה והקרום אינו עבה כל כך, אין הקילוף אפשרי אלא בסכין. זה במקביל לספיקות דרב אסי⁵². אם הוא דק עוד יותר, הוא אינו נקלף, אלא נקרע תוך כדי קילוף.

סימן הטהרה של קורקבנו נקלף, הוא סימן הטהרה החשוב ביותר. הרמב"ם⁵³ כותב, שהגאונים לא היו מתירים עוף הבא בסימן טהרה אחד, אלא אם כן היה הסימן שקורקבנו נקלף ביד.

ביצי העוף

ניתן עוד סימן טהרה לעוף⁵⁴. כל שהביצה כודרת ועגלגלת ראשה אחד כד וראשה אחד חד טהורה, ב' ראשיה חדין

⁵² חולין סב, ב

⁵³ הלכות מאכלות אסורות, פרק א הלכה יט

⁵⁴ חולין סד, א

תקציר

סימני טהרה בעוף

אין לעוף סימני טהרה מן התורה. חכמים נתנו סימנים להכיר את העוף הטהור. כל עוף הדורס טמא ושאינו דורס אם יש לו אצבע יתירה, זפק וואו קורקבן נקלף, הוא טהור.

עוף דורס הוא עוף טורף. כיצד מכירים עוף דורס? הדריסה היא סימן שלילי. חכמינו נתנו כמה תיאורים לעוף דורס. עוף דורס הוא עוף הצד את טרפו באוויר, או אינו מחכה לטרף שימות. הגדרות נוספות נאמרו: שהוא מחזיק את הטרף ברגליו וקורע ממנו חתיכות, או שהוא חולק אצבעותיו שתיים קדימה ושתיים אחורה, כשם שהתוכיים עושים.

אם עוף אינו דורס, צריך שיהיה לו לפחות עוד סימן טהרה אחד.

אצבע יתירה. לעוף טהור יש אצבע אחת מול שלוש האצבעות הקדמיות. אחרים אמרו שמדובר באצבע קדמית ארוכה מהאחרות או מאורך העצם המחברת מה"ברך" אל האצבעות.

זפק הוא כיס באמצע הצוואר, לתוכו מכניס העוף את מזונו. שם הוא מתרכז ומועבר לקורקבן (מעין קיבה).

הקורקבן בעוף הוא גם תחליף לשיניים. לעוף אין שיניים ולכן הקרום של הקרקבן עבה יותר. בעופות אוכלי גרגרים הוא כל כך עבה עד שניתן לקולפו ביד.

Birds

The Tora lists only those species of bird which may not be eaten, though it does not tell us how to recognize them. The Mishna presents some morphologic and physiologic definitions. These definitions are as follows: every carnivorous (meat eating) bird is forbidden. Those that are not carnivorous are permitted for Jewish consumption, providing they have an extra claw, a crop, or/and a two-layered gizzard whose layers can easily be separated from each other.

Signs of clean fowl

Carnivorous birds are forbidden

Preying on animals and eating them is a negative sign. Several opinions exist as to the exact meaning of this. Some say that the bird grabs its prey while in the air, others define preying as not waiting for the prey to die before eating it; some say that it punctures with its claws, and some are of the opinion that one of the characteristics of a preying fowl is that its claws are divided - two in front and two in back, similar to that of the parrots.

Three positive characteristics are given for kosher fowl – an extra claw, a crop, and a gizzard whose layers can be separated easily. The common denominator for all edible fowl is that they don't prey; that is, they are not carnivorous but herbivorous (their main food is from plants).

Extra claw

An extra claw has been defined as one claw longer than the others. Others define it as one claw on the raer of the foot while the others are directed forwards. Most birds of prey have only three claws.

A crop

The crop is a storage area in the form of a pocket in the upper third of the esophagus, and is present mainly in those birds which eat seeds. A more degenerate form is present in water fowl, such as ducks and geese.

Gizzard whose layers can be separated easily

The gizzard is constructed of two layers, an internal white membrane, and an external red muscle layer. The two layers are well differentiated, and can be separated easily in land birds which eat seeds, but less easily in the water birds. The kosher ones are only those which can be separated by hand.

Vögel

In der Tora werden nur diejenigen Vögel erwähnt, die für den jüdischen Genuss nicht gestattet sind. Diese sind mit Namen angegeben, die genaue Definition fehlt allerdings. Die Mischna ist uns glücklicherweise behilflich, da sie einige anatomische und physiologische Merkmale angibt.

Kennzeichen der koscheren Vögel

Der Mischna zufolge ist jeder Raubvogel verboten. Andere Vögel sind erlaubt, falls sie eine Extrazehe, einen Kropf und/ oder einen Muskelmagen besitzen, der aus zwei trennbaren Schichten besteht. Diese Definitionen sind sehr allgemein.

Raubvögel

Bezüglich der Raubvögel gibt es verschiedene Vorstellungen. Nach einer Meinung ist ein Raubvogel ein Vogel, der seine Beute lebend, bevor sie tot ist, auffrisst. Für andere wiederum ist die Stärke der Krallen ausschlaggebend für die eventuelle Einreihung in die Kategorie der Raubvögel. Eine weitere

Meinung behauptet, dass jeder Vogel, dessen Krallen geteilt sind - zwei nach vorn und zwei nach hinten - ein Raubvogel ist.

Im Gegensatz zu den Vögeln mit den erwähnten negativen Zeichen ist jeder Vogel zum Genuss erlaubt, der mindestens eine der erwähnten positiven Zeichen aufzuweisen hat. Deren Definitionen sind zwar weniger kompliziert, bedürfen aber näherer Klarstellung:

Die Extra-Kralle

Zwei Definitionen wurden dieser Sonderkralle zugeschrieben. Einige sind der Ansicht, dieselbe müsse länger sein als die anderen; andere behaupten, sie müsse rückwärts gerichtet sein. In diesem Zusammenhang soll erwähnt werden, dass die meisten Raubvögel nur drei Krallen besitzen.

Der Kropf

Der Kropf ist eine Erweiterung der Speiseröhre. Er ist typisch für sautfressende Vögel. Bei den Wasservögeln (Gänsen und Enten) ist der Kropf weniger entwickelt. Rudimentär ist er bei vielen Raubvögeln.

Der zweischichtige Muskelmagen

Der Magen der Vögel besteht aus zwei Schichten. Die innere besteht aus einer Schleimhaut, die äussere aus Muskeln. Da die Vögel keine Zähne besitzen, vollzieht sich die Zerkleinerung der aufgenommenen Speisen im Magen. Je härter die Nahrung, desto stärker ist die innere Magenschicht. Bei sautfressenden Vögeln ist die Trennung der beiden Schichten leicht durchzuführen.

Les oiseaux

Dans la Thora sont mentionnés uniquement les oiseaux qui ne sont pas autorisés pour la consommation cacher. Ceux-ci sont cités par leur nom, mais la définition exacte manque. La Michna vient fort heureusement à notre aide, car elle précise quelques caractéristiques anatomiques et physiologiques.

Les signes distinctifs des oiseaux cacher

Selon la Michna, tout oiseau rapace est interdit. D'autres oiseaux sont permis s'ils possèdent un doigt supplémentaire, un jabot et/ou un estomac en muscle qui soit composé de deux couches pouvant être séparées. Ces définitions sont très générales.

Les rapaces

En ce qui concerne les rapaces, il existe plusieurs avis. Selon une opinion, un rapace est un oiseau qui dévore sa proie vivante, avant qu'elle ne soit morte. Pour d'autres, par contre, c'est la force des griffes qui est déterminante pour l'éventuelle classification dans la catégorie des rapaces. Une opinion supplémentaire affirme que tout oiseau dont les griffes sont séparés – deux à l'avant et deux à l'arrière - est un rapace.

Contrairement aux oiseaux avec les signes distinctifs négatifs précités, tout oiseau qui possède au moins un des signes positifs mentionnés est permis à la consommation. Leur définition est certes moins compliquée, mais nécessite des clarifications plus précises.

La griffe supplémentaire

On a donné deux définitions à cette griffe supplémentaire. Certains sont d'avis que celle-ci devrait être plus longue que les autres, d'autres prétendent qu'elle doit être dirigée vers l'arrière. Il faut mentionner, à ce propos, que les rapaces n'ont, pour la plupart, que trois griffes.

Le jabot

Le jabot est un élargissement de l'œsophage. Il est typique des oiseaux qui mangent des graines. Chez les oiseaux aquatiques (oies et dindes), le jabot est moins développé et il est rudimentaire chez beaucoup de rapaces.

L'estomac composé de deux couches

L'estomac des oiseaux est composé de deux couches. La couche interne est faite de muqueuse, celle externe de muscle. Étant donné que les oiseaux n'ont pas de dents, la réduction en morceau de la nourriture ingurgitée se fait dans l'estomac. Plus la nourriture est dure et plus la couche intérieure est forte. Chez les oiseaux qui mangent des graines, la séparation des deux couches peut se faire aisément.

Птицы

Тора перечисляет только те разновидности птиц, которые нельзя есть, но это перечисление не дает нам точного определения. Мишна уточняет некоторые морфологические и физиологические особенности. Эти отличительные признаки следующие: все хищные птицы запрещены. Птица, которая не является охотником разрешена евреям в употребление, если у нее.

есть дополнительный коготь, зуб, или/и второй желудок, который может быть очищен от внутренней пленки.

Признаки чистой домашней птицы

Птицы-охотники запрещены

Охота и поедание жертв являются характеристиками некошерных птиц. Существует несколько мнений относительно того, что именно считается охотой. По одному из мнений при охоте птицы хватают свою добычу в воздухе, другие определяют охоту как поедание еще не успевшей умереть добычи; также существует мнение, что при охоте жертва должна быть схвачена когтями, и согласно еще одному мнению у охотящейся домашней птицы ее когти разделены - два из них выступают вперед, а два развернуты в противоположную сторону (как, например, у попугаев).

Три признака даны для кошерной домашней птицы – дополнительный коготь, зоб, или/и второй желудок, который может быть очищен от внутренней пленки. Общій знаменатель для всей съедобной домашней птицы - то, что она не охотится.

Дополнительный коготь

Дополнительным называется коготь, который длиннее чем все остальные. Другие называют дополнительным коготь, развернутый в противоположную направлению ходьбы сторону, в то время как другие направлены вперед. У большинства хищных птиц есть только три когтя.

Зоб

Зоб - складка в форме кармана в верхней трети пищевода (oesophagus), имеется главным образом у тех птиц, которые едят разные виды семян. В менее выраженной форме зоб присутствует у водной домашней птицы, такой как утки и гуси.

Второй желудок, который может быть очищен от внутренней пленки

Желудок выстелен двумя слоями: внутренняя белая мембрана, и внешний красный мускульный слой. Эти два слоя сильно отличаются между собой, и могут быть легко отделены друг от друга у птиц, которые едят семена, но менее легко у водных птиц.

פרק ג': עוף טהור נאכל במסורת

כשהופיע עוף חדש דנו בו – התירוהו או אסרוהו, ואחר כך נקבעה המסורת. בצורה זו נתחדשה המסורת לגבי האווזים האמריקאיים, תרנגולי הודו, ועוד⁵⁹. בפחד יצחק⁶⁰ מביא המחבר: **ובשנת התפ"א הובאו לפני ציפורים הנקראים לנדול"י ובדקתי שהם אינם דורסים... אין להם זפק ואין קרקבנם נקלף אלא בסכין ובקושי – טמאים הם.**

מסורת אכילה, היתר אכילה או מסורת סימני טהרה?

השאלה העומדת לבירור היא: האם צריכה המסורת להעיד שעוף מסויים נאכל הלכה למעשה, או מספיק שהעידו עליו שהוא מותר באכילה, או שיש לו כל סימני הטהרה? ייתכן שעוף הוא בבחינת טהור וקיימת עליו מסורת טהרה מלאה

עקב הקושי בזיהוי סימני הטהרה בעוף, ובעיקר עקב הקושי לדעת אם עוף הוא דורס, נקבע להלכה⁵⁶: "מי שבקי באותם המינים (האסורים) ובשמותיהם הרי זה אוכל כל עוף שאינו מהם ואינו צריך בדיקה. ועוף טהור נאכל במסורת, והוא שיהיה דבר פשוט באותו מקום שזה עוף טהור. ונאמן צייד לומר עוף זה התיר לי רבי הצייד, והוא שיוחזק אותו צייד שהוא בקי במינים הטמאים האמורים בתורה ובשמותיהם". הרמב"ם⁵⁷ מדגיש "והוא שיהיה דבר פשוט באותו מקום שזה עוף טהור".

בניגוד למסורות בעניינים אחרים, אין שום אפשרות למסורת עופות טהורים חיובית⁵⁸, שתהיה הלכה למשה מסיני, שכן ההלכה עוסקת בעופות הטמאים, וכל הייתר הם טהורים. מכאן שהמסורת נקבעה בד בבד עם שכיחתם של העופות הטמאים. מסורת זו יכלה להתפתח במקביל להופעתם של עופות חדשים שלא היו מוכרים עד לאותה תקופה.

⁵⁹ עיין שו"ת הרי"מ יו"ד, סימן ט: ואם ישאל השואל: כיצד אפשר לאכול עוף שאין עליו מסורת שהוא טהור מהזמן בו עוד הכירו את כל העופות הטמאים? התשובה היא: רוב עופות טהורים. אמנם ההגדרה האומרת רוב עופות טהורים, אולי, אינה מספיקה כשלעצמה לומר על כל עוף ועוף; כל דפריש מרובא פריש. אם נוסף לכך את המסורת – בכל צורה שהיא – יספיק.

⁶⁰ חלק ו, ערך: עוף טהור נאכל במסורת

⁵⁶ יו"ד, סימן פב, סעיף ב

⁵⁷ הלכות מאכלות אסורות, פרק א, הלכה טו

⁵⁸ בכל מקום המסורת אומרת באופן חיובי "זה אתרוג" "כזה קשר של תפילין" וכאן המסורת היא "זה אינו עוף טמא".

תמונות מתוך הספר זבחי כהן.

העופות בשם האיטלקי, זיהויים ושםם העברי היום.

1. פסיון מצוי Pagiano reale, Pasianus colchicus;
2. דרור ; Passera, Passer biblicus (domesticius);
3. חגלה, ; Pernice, Alectoris rufa;
4. שחרור, ; Merlo, Turdus merula;
5. גבתון הגנים, Ortolano, Emberzia hortulana;
6. פרוש מצוי, ; Filoguello, Fringilla coelebes;
7. טווס, ; Pavone reale, Pavo cristatus;
8. שלו, ; Quaglia, Coturnix coturnix;
9. קיכלי מזמר, ; Tordo, Turdus ericetorum;
10. גבתון עפרוני, Squillozzo o Strillozzo, Emberzia calandra;
11. תפוחית (או פרוש ההרים), Montanello, Fringilla montifringilla, ; Acantis cannabina, 11א;
12. קיוית (או מגלף), Filfa (Fifla), Vanellus;
13. פיפיון השדות, ; vanellus, Prispola, Anthus;
14. זרעית השדה, ; Allodola, Alauda arvensis;
15. חכלילית העצים, Codi rosso, Phoenicurus, ; phoenicurus;
16. אדום החזה, Petti rosso, Erithacus reubecula, ;
17. נחליאלי לבן ? , ; Biancola,
18. סלעית אירופית, Codi bianco, Oenanthe oenanthe, ;
19. גבתון צהוב, ; Zigolo, Emberzia cirinella;
20. סבכי אפור, ; Beccafico, Sylvia borin;

להלכה, אלא שלמעשה לא היה נאכל, למשל בשל אחת הסיבות הבאות: א. לא היה בנמצא; ב. היה יקר מדי; ג. לא היה בו כדי אכילה; ד. היה קשה לצוד אותו מבלי להטריפו.

לפי המבואר לעיל, בשעת הדיון על סימן הדריסה, עיקר המסורת היא על אי דריסה. דבר זה הוא בניגוד לשיטת הרמב"ם שהובאה לעיל. אחת המסורות המעניינות ביותר שנמצאת בידינו היא של העיר ליוורנו. ממסורת ידועה זו⁶¹, יכולנו למצוא את הנמצא בספר זבחי כהן⁶², שנכתב ע"י אחד השוביים הגדולים בדורו. ציטוט המסורת שם הוא "מסורת בידינו סימני כשרות". מסורת זו של יהודי איטליה מתבססת גם על תמונות. ישנן עוד מסורות של יהודי איטליה, אך שם מוצאים רק שמות העופות באיטלקית, של אותו הזמן⁶³.

מסורת שמות בעלי חיים

שמות בעלי החיים משתנים בהתאם לשפה, לזמן ולמקום. אף באותה לשון משתנים השמות מזמן לזמן. לא תמיד השמות המובאים בספרים הם אותם השמות בהם הם נקראים היום. גם ההתאמה בין הספרים אינה מוחלטת. מסיבה זו נאמן הצייד לומר⁶⁴ "עוף זה התיר לי רבי הצייד". יש להניח שהצייד הבקי בהם ובשמותיהם, בקי הרבה יותר מאשר החכם, שאולי יודע על שמותיהם, אך אין הכרח שידע כיצד נקראים היום ואיך נראים.

⁶¹ החיד"א בספרו מחזיק ברכה יו"ד סימן פב, סעיף ו, מעיד: "ואני ראיתי מסורת של עיר ליוורנו".

⁶² הרב י.מ. כהן, זבחי כהן ליוורנו "יוזרע יצחק בארץ ההיא" לפ"ג (1832). מבחינה הסטורית קשה להניח שהחיד"א התכוון לספר זבחי כהן.

⁶³ ראה להלן שבעמודים 198-199

⁶⁴ יו"ד, סימן פב, סעיף ב

התמונות חסרות הצבע שמשו כמסגרות לתמונות הצבעוניות. צילומי התמונות שנמצאו מובאים לקמן. בתמונות רואים את הסימנים האופייניים לכל מין ומין. יחד עם השמות האיטלקיים הנמצאים ברשימה, אפשר להכיר בבירור לאיזה עופות הוא התכוון. המחבר, שהיה שוחט, העביר בדרך זו את המסורת לתלמידיו. הוא השתמש כנראה בלוח, עליו צייר את העופות והסביר לתלמידיו על מה להקפיד ומה אופייני לכל עוף, בעת העברת המסורת.

שני עותקים צבעוניים של עמוד התמונות הראשון של הספר זבחי כהן

שלושה עותקים צבעוניים של עמוד התמונות השני של הספר זבחי כהן

21. גבתון הסלעים, Musciatto miveli, ;Emberzia cia,
22. ירקון, Verdone, Chloris chloris,
23. ברכיה, Germano, Anas plathyrynchus,
24. קורא אירופי, Starna, Perdix perdix,
25. שרשיר, Arzaula, Anas crecca,
26. חופמי זהוב Pivieri, Charadrius ;apricarius,
27. חרטומן היערות Beccaccia, Scolopax ;rusticola,
28. חרטומית הביצות Beccaccino, Cappelia ;gallinago,
29. תור, Tortora, Streptopelia turtur,
30. קרקיר, Germanino, Anas querquedula,

מתעוררת השאלה: כיצד נוכל לתאר מסורת בכתב, בשעה שהשמות עלולים להשתנות ומשתנים כמעט מדי יום ביומו? עם התפתחות הטכניקה קיימת האפשרות לתת את התיאור בתמונות ואפילו בסרטים המתארים ומתעדים את חיי העוף.

בשיטה זו השתמש לראשונה בעל הספר זבחי כהן, המביא בספרו כשלושים תמונות של עופות הנאכלים במסורת. תמונות אלו מובאות לעיל. הבעיה היא איך להראות את הדברים הטיפוסיים. מבין התמונות המובאות בספר זבחי כהן, במהדורה הרגילה, רק בודדות מסוגלות להראות בבטחה, לאיזה עוף התכוון המחבר.

הספר זבחי כהן הוא ספר נדיר ביותר. בעיון בתמונות שבספר מקבלים תמונה של עופות, שלפעמים על פי פרט מסויים אפשר להבין בדיוק, למה התכוון המחבר. לעיוני נמסר עותק של הספר.

חיפוש אחרי עותקים נוספים של הספר זבחי כהן, העלה שיש מספר עותקים, בהם התמונות הן צבעוניות. עד היום הצלחנו למצוא שלושה עותקים כאלו (כשבאחד חסר העמוד הראשון) עיון בתמונות מראה שהתמונות נצבעו ביד.

הנומנקלטורה המדעית הובא בחלק הרביעי – העוסק בהגדרת המינים.

המונח מין בהלכה מקביל בעיקרו למונח מין במדע, אבל אינו זהה אתו. יש מקרים בהם שני צמחים או שני בעלי חיים אינם כלאיים זה בזה⁶⁸, אע"פ שאינם ממין (ולפעמים אפילו לא מסוג) אחד. להיפך כמעט ולא קיים. "תרנגול, טווס ופסיוני כלאיים זה בזה", כלומר הם ממינים שונים. נניח שהכוונה אכן לתרנגול, טווס ופסיון המוכרים לנו היום (דבר שהוא סביר, אך אינו חייב להיות מדויק), הרי שלושה מינים אלו הם בני סוגים שונים, ושונים זה מזה במראה, בקומה, בצורה, בדרכי החיים וכן באפשרות הרבייה. מצד שני, כשמדובר באווז הבית ואווז הבר, שהם כלאים זה בזה⁶⁹ – כבר נשאלת השאלה: האם משום שצווארו של זה ארוך ושל זה קצר, הם יהיו כלאים זה בזה? הגמרא נותנת הבדל משמעותי אחר. מבחינה ביולוגית הם בוודאי בני מינים שונים, ולכן השאלה במינוח זה אינה רלוונטית. ייתכן, אבל נדיר, שבני מינים שונים, יתנו בני כלאים פוריים, ואז הם מבחינה מדעית בני מין אחד; ואולי בהלכה בני שני מינים. העז והיעל הם בעלי חיים שונים. בהכלאתם הם נותנים צאצאים פוריים, ולכן מבחינה מדעית הם בני מין אחד, בעוד שההכלאה ביניהם אסורה. הכלאת מינים אלו נותנת את היעז⁷⁰. דרך אגב, גם אנשי המדע תוהים על מקרים כאלה וסבורים שיש להניח שהפוריות ביניהם היא רק לדורות אחדים, ואז הם יהיו בלתי פוריים, ויפרדו שוב למינים הבודדים.

כאמור. התמונות הצבעוניות מראות לנו בבירור, לאיזה עופות המסורת מכוונת. מסורת עיר ליורנו זו אושרה ע"י החיד"א⁶⁵. ידידי, פרופ' זהר עמר⁶⁶ אסף כתבי יד המכילים מסורות מקהילות איטליה, בהם נשתמרו מסורות של קהילות שונות, כדלקמן:

כת"י מוסקבה-גינבורג (מס. 688) כנספח לחיבור בהלכה: רשימת העופות הכשרים שהם 27⁷¹. החיבור ממנטובה מבין השנים ת"ג – תט"ו (1643-1655).

כת"י בית המדרש לרבנים ברומא (מס. 258). כאן מובאת רשימה של 30 עופות.

כת"י מכון שוקן, שע"י בית המדרש לרבנים באמריקה, ירושלים (מס. 70052). שם מובאות מסורות מליורנו ומפירנצה.

כת"י לונדון-ולמדונה (מס. 107) מסורות ליורנו.

תרגום המונחים לשפת הנומנקלטורה הבינלאומית⁶⁷, מהספר זבחי כהן נעשתה ע"י הזואולוגים של אוניברסיטת רומא ומילאנו. המסורת, פרט לפרנקולין, כמעט זהה למסורת בעל זבחי כהן, שמסורתו אינה רק בכתב, אלא גם בתמונות. שמות העופות בעברית (המודרנית), בשפה המדעית ובשפת כתבי היד הוכנה ע"י פרופ' עמר ונמצאת בטבלא בעמודים הבאים.

מכיוון שמחבר הספר זבחי כהן היה בקי בהן ובשמותיהן, ניתן לקבוע שיש מסורת על העופות, שהובאו על ידו.

הדרך לקבוע את המסורת גם לעתיד היא, לברר בדיוק את השם המדעי. כאן כל בעל חיים, וכל גזע שלו, מוגדר בצורה שאפשר יהיה לזהותה תמיד. הסבר

⁶⁸ ראה פליקס, כלאי זרעים והרכבה, הוצאת דביר, ת"א, תשכז.

⁶⁹ בבא קמא נה, א

⁷⁰ ראה למשל: הרב א. כץ, היעז, תורה ומדע, כרך א, עמוד 75 ואילך, תשלא.

⁶⁵ ראה לעיל הערה 61

⁶⁶ בספרו מסורת העוף, תשסד

⁶⁷ נומקלטורה ע"ש.. Linnee.

רשימת שמות העופות הטהורים

Names of kosher birds in different Italian manuscripts

Namen von koscheren Vögeln wie sie in Italienischen Schriften vorkommen

Nom d'oiseaux casher, tels qu'ils paraissent dans des écrits italiens

ש"י שיקן מסורת פירנצה	ש"י שיקן מסורת ליורנו	ש"י מוסקבה	ש"י רומא	ש"י לונדון - למנדונה	זבתי כתר	שם מדעי	שם עברי
Fagiani	Fagiani	Fagiani	Passere	Faggiato	Faggiato Reale	Phasianus colchicus	פסיון מצוי
Passere	Passere	Passare	Passere	Passereo	Passera	Passera domesticus	דורר
Pernici	Pernici	Pernici	Pernice	Pernice	Pernice	Alectoris rufa	חוקלה
	meri	meri	meri	merlo	merlo	Turdus merula	שחרור
Ortolani	Ortolani	Ortolani	Ortolani	Ortolano	Ortolano	Emberiza hortulana	גבתון הנגים
	Filunguelli	Fringuelli	Filunguel Marini	Fringuello	Filunguelo	Fringilla coelebs	פירוש מצוי
		Pavoni Reali	Pavoni Reali	Pavone	Pavone Reale	Pavo cristatus	טווס
Quaglie		Quaglie	Quagleri	Quaglia	Quaglia	Coturnix coturnix	שקל
Tordi	Tordi	Tordi	Tordi	Tordo	Tordo	Turdus philmelos/ eryctom	קיפלי רותן / מסמר
	Srtilozzo	Srtilozzo	Svilazzi	Srtilozzo	Srtilozzo o Squillozzo	Emberiza calandra	גבתון עפרוני
	Montanelli	Montanelli	Montanelli	Montanello	Montanello	Carduelis/ Acanthis cannabina	תחתית (?)
Favoncelli	Fifa o Favonella		Fiffe	Fiffa	Fiffa o Fiffa	Vanelus vanelus	קורת מצרית
	Prispola	Prispoli	Prispole	Prispola	Prispola	Anthus pratensis/ trivialis	פיפיון חשדות/ תעצים
Allodole	Allodole	Lodole	Lodole	Allodola	Allodola	Alauda arvensis	זרעית חשדת (עפרוני חשדה)
		Capi - Rossi	Capi - Rossi	Codi - Rosio	Codi - Rosso	Phoenicurus phoenicurus	חכלילית עצים
	Petti-Rossi	Petti-Rossi	Petti-Rossi Rusignoli	Petti-Rosio	Petti-Rosso consumiti al Rosignolo	Eritrhacus rubecula Luscinia megarhynchos	אדום חזה זמיר רותן
			Soiaccine	Biancola	Biancola	Motacilla alba	נתלילאי לבן

*העופות שהובאו במסורות קהילות איטליה.
(הרשימה לפי המקור הספרותי – הוכנה ע"י פרופ. זהר עמר)

כ"י שוקן מסורת מיומנה	כ"י שוקן מסורת ליוויני	כ"י מוסקבה	כ"י רומא	כ"י לונדון - למנדורה	זכרי בתן	שם מדעי	שם עברי
	Code - Bianche	Codi -Bianchi	Codi Bianchi	Codi Baracco	Codi Bianco	Oenanthe oenanthe	סלעינת אירופית
	Zigolo	Zigolo	Scioghelli	Zigolo	Zigolo o Scioghelo	Emberiza	גבתון
Beccafichi	Beccafichi	Beccafichi	Beccafichi	Beccasico	Becca - Fico	Sylvia borin	סבכי אפור
	Mugiate	Mugiate	Musciarti	Muscato	Mivoli o Muscato	Emberiza cia	גבתון חסלעים
	Verdoni Beti		Verdoni	Verdone	Verdone	Carduelis chloris	ירקון
Germani Reali	Germani	Germani Reali	Germano Reali	Germano	Germano	Anas platyrhynchos	ברכיק
Starne	Starne	Starne	Starne	Starne	Starne	Peredix perdix	תלילית
	Arsulle qeih	Arsavella	Arsavella	Arsavola	Arsavola	Anas crecca	שרשיר
				Pviere	Pviere	Pluvialis	חופמי
	Beccacce		Beccacie	Beccacia	Beccacia	Scolopax rusticola	חרטוםן חיערות
	Beccacini	Beccacini	Beccacini	Beccacino	Beccacino	Gallinago / Capella gallinago	חרטומית רתיעות
Tortore Colombacci	Tortore Colombacci	Tortore Colombacci	Tortore Colombacci	Tortora e simili Colombacci	Tortora simili sono i colombacci e Colombelli	Stertopelia Columba	תור ינת קנת ענק לנת תעצום
	Germani	Germani	Germaniro	Germaniano	Germaniano	Anas strepera	ברדון אפור אר :
	Francolini	Francolini	Francolini			Anas querquedula	קרקיר
	Stattajone					Francolinus francolinus	פרכקילי
	Caleznoli						(i)
							(i)
			Soiacini				(i)
							(i)

יש להעיר גם על ההבדלים הקיימים בתוך המין עצמו. בעופות בולטת במיוחד הדו-פרצופיות המינית⁷⁷. הזכר שונה מהנקבה במבנה, בגודל ובצורה. הזכרים בדרך כלל בולטים יותר בצורה ובצבעים. ישנם מינים רבים של ברווזים שההבדל ביניהם נראה רק בזכרים. הנקבות של מינים שונים, דומות עד לבלי הכר.

לעתים בולטים ההבדלים כל כך, עד שההלכה מתירה באכילה רק את אחד המינים (הזכר או הנקבה) – ראה למשל להלן בענין שכוי היער. יתר על כן, האפרוח שונה מהבוגר לא רק בגודל אלא גם בסימני גוף שונים. דוגמה בולטת היא היונה. בחיי היונה ישנם שלושה שלבים: שלב האפרוח, שלב בן היונה ושלב היונה הבוגרת (ראה בתמונה הבאה). כשצוותה התורה להביא בני יונה⁷⁸ לא התכוונה לאפרוחים, אלא לשלב בו הם גדולים, אך לא בוגרים.

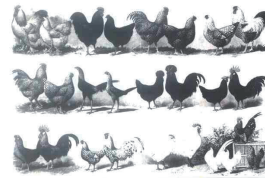

יונים בשלבי גידולם.
מימין בן יונה באמצע יונה מבוגרת ומשמאל אפרוח שלא נפקחו עיניו

המסקנה המשתמעת מכאן היא, שהגדרת המין בדברי חז"ל אינה זהה בהכרח להגדרה המדעית. מסורת על עוף מסויים מבוססת בעיקר על מראהו, ולכן לפעמים רחבה יותר מאשר במדע, אבל יכולה גם להיות מצומצמת יותר. הצורך לבסס על המראה, ולפעמים גם לאסור עופות דומים לעופות טמאים, נובע גם מהעובדה שהשוחטים, שאינם זואולוגים,

יש המנסים להתיר עופות מסוג מסויים, על סמך העובדא שאפשר להכליאם עם עופות מותרים⁷¹, כשהצאצאים נראים כעופות ההם (האבות) הואיל וכל היוצא מן הטהור הוא טהור⁷². אפרוח זה, שבא מאם טהורה, הוא טהור. נוכח העובדה שמדובר בהכלאה שבין שני בעלי חיים שונים, יש להניח שהצאצאים ישאו דמיון מסויים לשני ההורים, אך לא ידמו דמיון מוחלט לא לאב ולא לאם. קרוב גם לוודאי שהצאצאים יהיו בלתי פוריים.

עוד יש להעיר, שלעתים קרובות הדמיון המורפולוגי (התחזואתי) בין מינים שונים בעיקר בעופות, גדול בהרבה מהדמיון של גזעים שונים של אותו המין. למשל: הדמיון שבין דרוור הבית, הדרור הספרדי, הדרור האיטלקי ודרור העצים, שהם מינים שונים⁷³, או מיני היונים השונים⁷⁴, דומים בהרבה זה לזה, מאשר גזעי התרנגולים, למרות שהתרנגולים כולם בני מין אחד, הן מבחינה מדעית והן מבחינה הלכתית. אין מי שמפקפק במסורת הטהרה של התרנגולת הלבנה מסוג לגהורן⁷⁵ המציפה את שוקי ישראל (ואולי את שוקי העולם) כתרנגולת הטלה, למרות שהיא לא היתה מוכרת בארץ לפני כמה עשרות שנים⁷⁶.

תרנגולות שונות (לפי ברהם)

⁷¹ עיין דרכי תשובה, יו"ד סימן פב, ס"ק לב

⁷² בכורות פרק א, משנה ב

⁷³ ראה תמונה בעמוד 266

⁷⁴ ראה תמונה בעמוד 255

⁷⁵ ראה להלן בגזעי התרנגולות, עמוד 212

⁷⁶ להדגמת הבעיה ראה תמונה בעמוד 213

⁷⁷ בשפה העברית אין הפרדה בין מין בעלי חיים ובין מין זכר לעומת נקבה. לכן יש להבין לפי העניין.

⁷⁸ ויקרא א יד

תאור העופות בשמותם המדעיים ובשמות בשפות הבינלאומיות החשובות. (סדר השפות הוא כדלקמן: השם המדעי, השם האנגלי, השם הגרמני, השם הצרפתי והשם הרוסי, ולאחריו במידת הצורך השם האיטלקי, או אם יש צורך גם שמות בשפות נוספות. אז יודגש הדבר במיוחד).

תמונת העוף

הערות לסימנים טיפוסיים

מקור המסורת

השם שהובא במסורת (ככתבו וכלשונו), והמסורות, המובאות להלן, נאספו מתוך ספרים⁷⁹ ומעדויות שבעל פה. על משמעותן ההלכתית למעשה, יצטרך כל מורה הוראה להכריע בראייה לדיון לפניו⁸⁰.

חייבים לדעת בכל מקרה, האם מדובר בעוף שמותר להם לשחוט או לא.

ריכוז מסורות על עופות טהורים

להלן נרכז את המסורת על עופות שהצלחנו למצוא.

העופות שנדון בהם ישתייכו לסדרות הבאות: א. סדרת דמויי השכוי,

ב. סדרת דמויי האווז,

ג. סדרת הצעדניים,

ד. סדרת דמויי החופמי,

ה. סדרת דמויי היונה,

ו. סדרת צפרי השיר,

ז. סדרת דמויי העגור.

הדיון יובא לפי הסדרות, ודרך התיאור

תהיה כדלקמן:

תקציר

עוף טהור נאכל במסורת

חכמינו זיכרונם לברכה, קבעו שעוף טהור נאכל רק במסורת שנאכל על ידי יהודים, מכיוון שאין אנו מכירים את כל העופות האסורים.

הפרקים הבאים יעסקו במסורות קיימות ויספרו לנו על עופות שנאכלים במסורת. מכאן ואילך לא יהיו סיכומי נושאים, אלא רק שמות העופות וההחלטה עליהם, אם הם ממשפחת עופות טהורים ואם מצאנו מסורת על טהרתם.

⁷⁹ יש להצביע על כך שיש מהאחרונים שסברו שמסורת היא רק מפיהם ולא מפני כתבם (ראה למשל דרכי תשובה, יורה דעה, סימן פב, ס"ק לד). ייתכן והכוונה היא לאמת את המסורת בראייה ברורה, בשעה שקשה לתת את הזיהוי בכתב.

⁸⁰ הרה"ג הלל ברי נפתלי הירץ בספרו בית הלל. בסימן פב כותב: "מסורת שהוא טהור: מסורת דווקא ממדינה חשובה". ראייתו מתשובת הרא"ש לענין החסידה: שו"ת הרא"ש בכלל ד סימן ד.

Tradition

Rabbinical authorities have decided that, for practical reasons, the only species which may be eaten are those for which a tradition exists that they were eaten by Jews of former generations.

The next chapters will discuss the question of this tradition with respect to different birds. We will only bring the names of the birds and their status, according our research.

Tradition

Unsere Weisen haben angeordnet, dass wir nur Vögel verzehren dürfen, von denen laut Überlieferung bekannt ist, dass sie irgendwann von Juden gegessen wurden. Nachforschungen haben ergeben, dass viele Vogelarten zum Genuss in Frage kommen.

Von hier an werden wir die Vögel auflisten, welche eine Tradition aufweisen, dass sie als Koschere Vögel existiert haben.

La tradition

Nos Sages ont décidés que nous ayons de droit de manger uniquement des oiseaux dont on sait, d'après la tradition, qu'ils ont été mangés un jour par des Juifs. Les recherches effectuées ont apporté la preuve que beaucoup d'espèces d'oiseaux entrent en considération pour la consommation.

A partir de maintenant, nous allons énumérer les oiseaux dont une tradition montre qu'ils ont existé en tant qu'oiseaux cacher.

Традиция

Авторитетные раввины на практике постановили, что только те виды птиц считаются kosherными, относительно которых существует соответствующая традиция употребления в пищу евреями.

В последующих главах будет обсуждаться вопрос отношения традиции к разным видам птиц. Мы только приведем названия птиц и их статус согласно нашему исследованию.

פרק ז':

עופות טהורים מסדרת דמויי השכו (התרנגולאים) Galliformes

Kosher birds from the Ordo of Galliformes.

Koschere Vögel aus der Ordnung der Galliformes (Hühnervögel)

Oiseaux cacher de l'ordre des galliformes

Чистые птицы из семейства Галиформес (Петушиных)

תרנגול הבית נאכל בכל תפוצות ישראל, על זניו השונים. ישנה מסורת בידינו הן לגבי תרנגולים גדולים וקטנים, הן הלבנים והן על בעלי צבעים אחרים. בתמונה שבעמוד 200 נראים זני תרנגולים שונים.

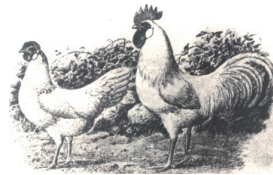
במשך הדורות נשאלו הפוסקים, על תרנגולים השונים במראה מהתרנגולים הרגילים, בסימנים בולטים. המסורת כוללת בוודאי את תרנגול הבר (Gallus gallus bankiva), שהוא ממש דומה לתרנגול הערבי שהיה מצוי ביננו, אלא שהוא קטן ממנו. בהתאם להגדרות, ייכללו בוודאי מוטציות מסויימות, כמו התרנגול הגמדי⁸¹, המגודל היום במקומות שונים בעולם.

ב"דרכי תשובה"⁸² הובאו הערות על דברי הרמ"א, שכתב: "ויש אומרים שאין לסמוך אפילו על זה ואין לאכול שום עוף

העופות מסדרה זו הם העופות הנפוצים ביותר בין העופות הנאכלים, ומתוך סדרה זו בעיקר התרנגולים. מרבית התשובות שנכתבו בעניין מסורת עופות, נסבו סביב עופות אלו וסביב הברווזיים.

עיקרי השאלות נסבו על הבעיה, האם עוף מסויים הוא עדיין מינו של המוכר לנו, או שהוא צריך מסורה בפני עצמו?

תרנגול הבית Gallus domesticus
Chicken, Huhn, Poulet, Петух (Курица)

טהור kosher kosher Cacher Косшер
יש מסורת Tradition традиция
גודל עד 80 ס"מ

⁸¹ אפשר לגדל היום מהתרנגול הגמדי, בהכלאה עם תרנגולת רגילה תרנגולים רגילים, ותרנגולים אלו נותנים בחלק מהצאצאים (בהתאם לכללי מנדל בתורשה) שוב תרנגולים גמדיים, תרנגול גמדי הוא תרנגול רגיל, אלא שהוא פרט קטן-גמדי. הגידול נעשה באופן מלאכותי לצרכי חסכון במזון, ראה הסבר בחלק: הגדרת המינים.

⁸² יו"ד סימן פב, ס"ק כד

עמק הלכה⁸⁵ שדעתו "דגם בנמצא שינוי קצת במראה החרטום אין צריך מסורות, כל שיש בו הגי' סימנים, כיוון שניכר שהוא מין אווזה, עי"ש. אמנם בתשובה הארכתי והעליתי בראיות דדווקא בשינוי גדלות הוא דמהני הגי' סימנים, כל שהוא ניכר שהוא מין כשר הידוע לנו, ואין צריך מסורות, אבל בשינוי אחר כגון שאבר אחד פרטי הוא גדול יותר מכפי ערך שאר אברים על עוף זה, או שיש בו איזה שינוי מראה, מה שלא נמצא בשום עוף מעופות ממין זה הידועים בזה, לא מהני הסימנים ולא שכן ונדמה וצריך מסורות דווקא" עכ"ל.

השאלה הנוקבת היא מתי מתחיל עוף להיות מין אחר. אחד הנושאים היה הויכוח על תרגולא דאגמא, שהחזיקו אותה ככשרה, עד שפעם ראו אותה שהיא דורסת. מה היא אותה תרגולא דאגמא? אילו היתה לנו תשובה ברורה, היה קל לפתור את הבעיות. הרב חזקיהו כהן⁸⁶ יוצא מהנחה שישנם תרגולים טמאים, והתרגול ברא היה תרגול רגיל, עם שינויים מסויימים. ראה להלן עמוד 236,

שישנן גם אפשרויות אחרות. היוצא מדברים אלה הוא, ששינוי גודל

אלא במסורת שקבלו שהוא טהור וכן נוהגין ואין לשנות".

מפאת חשיבות הדברים נצטט את הקטעים הנוגעים לענייננו במלואם, וז"ל: "ועיין בשו"ת אורי וישעי מהדורא קמא סימן י"א, מה שאמר בזה באריכות, והביא מדברי כנסת הגדולה, דמכל מקום, יהיה איך שיהיה, גם הרמ"א לא החמיר ביש להם הגי' סימנים רק בשינוי גדול, אבל בשינוי מועט אין להחמיר כלל, להצריך מסורות, עי"ש. ועיין בתשובה שבספר ערוגות הבושם⁸³, מה שכתב בעניין זה והעלה, דבעל כורחנו כל מה שאמר הרמ"א שאין לאכול שום עוף כי אם במסורת, הוא רק כשבא לפנינו מין עוף חדש שיש לו צורה חדשה ויש בו שינויים בגופו, מן העופות שלנו, אז צריך מסורות, ואין לסמוך על סימנים, אבל במין הידוע לנו כגון תרגולת וכדומה, שמכירין שהוא מין זה ממש, רק שהוא גדול קצת או קטן בקומה, באיברים ובגודל, שבא ממדינה אחרת, זה לא הוי ריעותא, לדונו בשביל זה למין אחר חדש, שנצטרך עליו מסורת מאבותינו, כי בכל מין ומין עופות ובהמות נמצאים גדולים וקטנים, וכן ביונים נמצאים כמה מינים משונים גדולים וקטנים, והביא כמה ראיות לזה, דשינוי גדלות לא הוי שינוי, עי"ש... והביא שם מדברי הגה"ק בעל הד"ק ז"ל, לחלק אם רק אבר אחד פרטי נשתנה בגדלות או בקטנות, כגון שהרגלים הם גבוהות יותר מהרגיל או שצווארה ארוך יותר מכפי ערך גופה, אז יש לחוש דמיקרי שינוי וצריך מסורות, אבל אם כל הגוף הוא גדול יותר משאר עופות כיוצא בו לא מיקרי שינוי, עי"ש באריכות" עכ"ל⁸⁴. בהמשך דבריו שם הוא מביא: "והנה ראיתי בשו"ת

⁸⁵ להה"ג מזיטל ז"ל חיו"ד סימן לב בד"ה עוד נ"ל

⁸⁶ שו"ת אבני חן, כרך א, סימן ה, בני ברק, תשס. המסורת שלנו מתירה תרגולים. מצד שני, ראו שתרגול דאגמא הוא דורס. לכן איננו תרגול. ייתכן, לפי זה, אם נמצא בתרגול, או בעוף אחר שיש לנו מסורה עליו, סימני דריסה, אחד מסימני הדריסה שנאמרו בגמרא, נצטרך לאוסרו. בגמרא נמנו סימני דריסה, שהם הסתכלויות שונות על העוף הדורס, שבעיקרו הוא אוכל בשר, אבל לא נוכל להסיק את המסקנה הנחוצה, איזה הסימן הקובע, ולכן נצטרך לאסור בכל מקרה. הראייה היא שלא כל עוף החולק את אצבעותיו הוא דורס, שכן התוכיים חולקים את אצבעותיהם ואינם אוכלי בשר. ראה עוד לענין שינוי הסימנים (בעמוד

⁸³ סימן טז

⁸⁴ במקור מובאות עוד מקורות לחיזוק סברא זו.

או כמנ"א הינע"ר או חינועז"י הינע"ר או קאלקוטע"ר הינע"ר או קיבריצי"ר הינע"ר, והם משונים בתוארם, בגודלם ובאורך צווארם ואורך רגליהם יותר מתרנגולים הרגילים בינינו לעולם. מנהגם משונה משאר תרנגולים שלנו, שהם לנים על גבי קרקע וקולם משונה שהקול הוא עב, ואין להם כרבלתא גדול כל כך כפי ערך כמו תרנגולים שלנו, וגם הנהגתם עם האפרוחים הוא משונה וכולי".

תרנגול קיבריצי, שמוצאו קפריסין (Cyprus) מימין, ומשמאל תרנגול חינועז"י שמוצאו כנראה מסין (China).

ביחס לכך נתעררר ויכוח, האם העופות הללו אכן נאכלו בא"י⁹³. הופיעו קונטרסים שונים להיתר ולאיסור. היו שטענו שיש צורך במסורת מיוחדת. מרבית התשובות הורו להיתר, הן משום שניתן לסמוך על המסורת של א"י, והן מפני שאינם מין בפני עצמם. חילוקי הדעות נמשכים עד לדורות האחרונים. בשואל ומשיב⁹⁴ כתב לעניין "העופות הגדולים ובצורתם ובתמונתם הם כעופות שלנו, והארכתם בהיתרם אף בלי מסורת, אבל הם יש להם מסורת גם כן". בתשובה שנייה הוא מתיר בפירוש

⁹³ עיין קונטרס דרך נשר, מהרב ש. העליר מצפת, ראה גם דרכי תשובה שם [בשו"ת בית שלמה, הדפסה חדשה ירושלים תשמז (ראשונה בערך תרלז) סימנים קמ"ה – קמ"ז מפקפק במסורת בני א"י בנידון].

⁹⁴ שואל ומשיב, מהדורה תליתאה, לרב יוסף שאול הלוי נאטאנהז, הוצאת הישיבות הקדושות, ברוקלין תשיד, חלק א, תשובה טו וחלק ב, תשובה קכא. עיין לעניין אווז, ששם הבאנו חלק מהתשובה.

אינו נחשב שינוי, בעוד ששינוי יחסי בגודל איברים יוכל להיות שינוי.

הופעת עופות עם שינויים היתה נפוצה. דוגמא של תשובה המתלבטת בכך מובאת לקמן, וז"ל⁸⁷: "בדבר העופות שנתהוו בגליל הזה שיש להם איזה סימני טומאה... שציויתי להשובי"ם דפה לבל לשחוט גם כן הדומים להם שנולדו מהטהורים עד שיתברר הדבר היטב..." בצורה כזאת הופיעו שאלות רבות שדנו בשינויים שנוצרו. יש להצביע על תרנגולים גדולים שיש להם נוצות ברגליהם, שנחלקו גדולי הדור אם לאסור או להתיר.

תרנגולים עם נוצות ברגליהם

על מנת להבהיר חלק מהדברים, אצטט תחילה חלק מדברי ה"דרכי תשובה"⁸⁸: ראיתי להעתיק פה בדבר השערוריה שהיתה לפני כמה שנים, בין גדולי הזמן, בדבר התרנגולים אשר הובאו למדינותינו מאיי הים, ואדמו"ר מצאנו זצל"ה בשו"ת דברי חיים⁸⁹, כתב, שהגידו לו שבאו מאי אחד, סמוך לא"י⁹⁰, עיי"ש. ובשו"ת מהר"י אסאד ז"ל כתב, שבאו ממדינת קאכניחני"א⁹¹ בארץ הודו⁹², והם גדולים יותר משאר תרנגולים שלנו וגם יש בהם איזה שינוי שיש להם נוצות על רגליהם, ובקצת מקומות קוראים אותם אמריקניש"ע הינע"ר ובאיזה מקומות קורין אותן גאלאקסק"ע הינע"ר או וואליכיש"ע הינע"ר או קיבריסי"י

⁸⁷ שו"ת מנחת הקומץ, להרה"ג קלונימוס קלמן צוקערמאן, יאבלאנאב, תרצז, סימן נו

⁸⁸ יו"ד סימן פב, ס"ק לד

⁸⁹ חלק ב, ביו"ד סוף סימן מה

⁹⁰ כנראה מקורם מקפריסין. העופות שדברו בהם נקראו תרנגולי קיבריצי – קפריסין - Cyprus.

⁹¹ Kuzin? China?

⁹² אולי הכוונה גם לסין?

שגם תשובה זו מתייחסת לעוף זה¹⁰¹. בהקשר זה עלינו להצביע על כך, שעוף זה הוא אחד המרכיבים החשובים בעוף המגודל אצלנו לבשר (ראה להלן).

בהקשר לעופות אלו נתעוררה בעיית¹⁰² הביצים, ביחס לביצים החומות המציפות היום את מרבית שווקי הביצים. הביצים השחומות באות מגזע רעד איילענד ראד (Red Island Rhode) או מגזע פלימוט ראק (Plymouth Rock). הגזע הראשון הוא תערובת גזעים שונים וביניהם גם הכוטשין (Cochin התרנגול הסיני) בו אנו עוסקים. מבלי להתייחס לתרנגול הסיני עצמו, אם יש לו מסורת או לא, יש להתיר את הביצים, הן משום שזה תוצר הכלאה אחרי דורות. בוודאי יש להם סימני טהרה. עכ"פ קיימת מסורת היום¹⁰³.

עוף עם נוצות זקופות על הראש

שינוי אחר שדנו בו האחרונים היה נוצות זקופות על הראש. על זה כתב

שונות). (ראה גם בנין ציון וערוך לנר לרבינו יעקב יוקב עטלינגר, חלק שלישי, סימן מב).

¹⁰¹ אויערהוהאין Auerhahn, תרנגול ברא, כפי שהגדירו מהר"ם מרוטמבורק, ראה להלן בענין שכוי היער, הוא בעל נוצות גדולות על רגליו. לפי מפרשים שונים זה הדוכיפת (ראה לענין הדוכיפת). למרות הדמיון, מבחינה זו, לא חששו בתרנגול זה שמא הוא דוכיפת, אלא רק הצריכו מסורת. בין אלה שלא רצו לפסוק ובין אלה שכתבו שבעל נפש יחמיר, לא חששו לדוכיפת, אחרת היו צריכים לאסור. הדיון לגבי הנוצות הוא שאם מדובר רק בנוצות דקות (נוצות פלומה) אין זו ריעותא, אבל אם הנוצות גדולות ויש להן שדרה (נוצות תעופה) נאמר שבעל נפש יחמיר. לעומת זאת, אם הנוצות גדולות כמו נוצות התעופה – אברות הכנף – יוכל להיות שינוי מהותי. ייתכן שזה חששו של בעל שו"ת יד הלוי, דלעיל.

¹⁰² עיי' הרב חיים לויקה

¹⁰³ Document B-90, Mesorah on brown eggged chickens, פסק פוסקי OU חתום: הרב ישראל הלוי בעלסקי והרב צבי שכטר, מיוחד אייר תשס"ז

את הקיבריצי"י הינע"ר, שמשונים בגודלם ובקולם. הוא סובר שהמסורת מועילה להם, ותוקף את מי שחושב שמדובר כאן ב"תרנגולא דאגמא"⁹⁵; מכיוון שהרשב"א⁹⁶ כתב שתרגולא דאגמא לא היו לו סימני טהרה, אלא שסמכו עליו שאינו דורס ונמצא אחר כך שהוא דורס. יש להניח שהתרנגולא דאגמא שייך לקבוצת האגמיות. הן דומות לתרגולות, אבל הן דורסות במובן ההלכתי⁹⁷. מצד שני, מביא הבית יצחק⁹⁸ שיש לבדוק לענין הקיבריצי"י הינע"ר, האם המסורת שהובאה מא"י באמת תואמת עוף זה. בשו"ת יד הלוי⁹⁹ מחמיר המחבר בקוכי"ן חני"א ובראמ"א פיטרא¹⁰⁰, וכנראה

⁹⁵ יש מי שסובר שבתרגולים אלו יש חשש לתרגולא דאגמא, מכיון שיש להם נוצות ברגלים, וזה סימן טיפוסי לתרגולא דאגמא. ראה תשובות מהר"ם שיי"ק, חלק יו"ד תשובה צח, שחושש בתרגולים אלה משום אוירהאין בגלל הנוצות ברגל. לגבי האוירהאין עצמו, יש שזיהו אותו כדוכיפת.

⁹⁶ תורת הבית, שער שלישי

⁹⁷ דור מ., בלכסיקון הזואולוגי ובשיחה על פה, הצביע על כך שתרגולא דאגמא מוכרח להיות בתוך קבוצת האגמיות. הן דומות לתרגולים והן דורסות במונחים ההלכתיים.

⁹⁸ בית יצחק, להרה"ג יצחק יהודה שמעלקיש, ניו יורק, תשכ, חלק יו"ד חלק א, סימן קו-קז

⁹⁹ הרב י.ד. במברגר, שו"ת יד הלוי, ירושלים, תשלח

¹⁰⁰ הרב נתן אדלר אב"ד לונדון התיר את הבראמ"א פיטרא ואסר את הקאכ"יין חני"א. יד הלוי אוסר את שניהם, כי קשה להבדיל ביניהם. הוא מצטט את דבר משה, לרב משה תאומים, סימן ד, המתיר עופות אלה שמקורב באו. האם באמת העופות הללו שונים ונראים דומים, או מדובר במין אחד שיש במראהו שונים, נשאר פתוח. בשו"ת שאילת שלום קמא סימן כב, כתב המחבר: מין עופות הנקראים בראמ"א פיטרא הבאים מנהר בראמא בהודו, עם נוצות שונות יפהפיות ובפרט נוצות לבנות רכות כמו משי, הרב נתן אדלר מלונדון לא התיר, אע"פ שיש מסורת מהיראים בהודו. (כנראה שהובן ההיתר בצורות

האם העופות הללו, בהכלאה עם עוף רגיל מאבדים תכונות אלו. אם כן, אין לקבוע בהם מין בפני עצמם. המחבר כותב, שהם מולידים כיוצא בהם – השאלה היא: האם רק בינם לבין עצמם או גם עם תרנגולות דעלמא. כמובן גם השאלה חשובה: האם הם מולידים זה מזה גם עם התרנגולות הרגילות? שני מינים כאלו מצאתי בגני חיות, המובאים בתמונות הבאות¹⁰⁹.

תרנגולת עם 'כתר' מימין ועם כרבולת קטנה משמאל (Seidenhuhn)

צוואר ערום ובלי נוצות (Nakthals)

שינוי שלישי שבו דנו הפוסקים הוא צוואר ערום, אדום ובלי נוצות. יש שטענו שאם רק אין נוצות אבל אין גם אדמימות הוא כשר¹¹⁰. יש שהתירו אפילו אם צווארם אדום¹¹¹. יש שטענו שאם השינוי גדול יש להחמיר ולא לשחטם ויש שהצריכו מסורת בכל מקרה¹¹². שוחטי ירושלים מעידים על שחיטת עופות עם

הדרכי תשובה¹⁰⁴: "ודע כשהייתי דר במדינת גאליציע"ן ראיתי בכמה מקומות תרנגולים שנוצותיהם עומדות זקופות, ואינם מונחים זה על זה כדרך שאר תרנגולים ואוכלין אותם, כי נודע שאינם מין בפני עצמם, כי הם נולדים מתרנגולות שלנו, ובעל כורחנו, שעל ידי איזה סיבה נתהווה בתרנגולת זו שנתהפכו בה הנוצות, ובדרך מקרה נעשה כך, ואין לחוש כלל¹⁰⁵". כן גם דעת המהרש"ג¹⁰⁶. בענין זה כתב הרב חזקיהו כהן¹⁰⁷ "דכבר ראיתי פעמים רבות; מיני תרנגולות שאין להם כלל כרבולת אלא כמין פאה של נוצות – שוכבות או זקופות בהיקף גולגלתם, כמו כן ראיתי כמה פעמים סוג תרנגול שכל נוצות ראשו זקופות עד לגובה של כ-5 ס"מ ומתרחבים לצדדים כמין כתר, ואלו זני העופות מולידים כיוצא בהם דייקא, ובודאי שינוי גדול כזה גורם להצריך בהם מסורת, מה גם ש'זונים' אלו אין להם כלל 'כרבולת' דלא כפי שהדבר רגיל אצל כל 'מין תרנגול' (בפני עצמם). נכון שיש כאן שינויים. כרבולת היא אפיינית לתרנגולים, אם כי היא יכולה להיות קטנה, ומראה נוצות ככתר¹⁰⁸ הם משהו מיוחד. מכיון שכותב השורות לא מצביע על מין בעל שם מיוחד, קשה לקבוע לאן נוטים הדברים. לדעתי צריך לברר,

¹⁰⁴ יו"ד סימן פב סעיף קטן לג

¹⁰⁵ מדובר גם כאן, כבתרנגול הגמדי, בתכונה גנטית רצעיבת העשויה להופיע בחלק מהצאצאים, אם שני ההורים נושאים תכונה זו. לעומת זאת, על פי רוב, אם אחד ההורים עם תכונה זו והשני בלעדיה, היא לא תופיע. תרנגולות עם נוצות זקופות על הראש היו נפוצות בפולין ונאכלו שם מדורי דורות. לתרנגולות שהגיעו מאסיה היו יותר נוצות על הרגלים, והן אלו שטופלו ע"י השואל ומשיב.

¹⁰⁶ שו"ת מהרש"ג, הרה"ג שמעון גרינפעלד ירושלים תשכ"א, סימן קעט

¹⁰⁷ שו"ת אבני חן, חלק א, סימן יז

¹⁰⁸ אולי כמראה ראש הטווס

¹⁰⁹ אם כי בגן החיות הם מוגדרים כתרנגולים, סביר שאכן מדובר במין שאינו תרנגול. המחבר טוען שיתכן חשש למין 'פאוון' טמא.

¹¹⁰ שו"ת שערי צדק, חלק יו"ד סימן פג, פה, וצ: צוואר ערום בלא נוצות וגם משונים הרבה וגדולים, בצווארם אדומים מאד נמנעו רבים מלאכול מהם, אבל אותם שאין צווארם אדום אין לחוש.

¹¹¹ דברי יוסף, סימן תקכ"ב הביא דברי השערי צדק הנ"ל, ולדינא העלה להקל ולהתיר גם אותם שצווארם אדום מאד. אמנם יעויין בשו"ת נחל שורק יו"ד סימן ח, שכתב בפשיטות שאותן העופות צריכין מסורות ואין לאכלם בלא מסורת.

¹¹² ראה הדרכי תשובה שם ש"כ ס"ק כד.

נראה מכל התשובות האמורות, שאם פשוט וברור שעוף מסויים הוא תרנגול שנשתנה באקראי, אבל נולד מתרנגול רגיל ומוליד שוב תרנגול רגיל, הרי הוא תרנגול. מאידך גיסא, אם שנוי מגיע ממין אחר (שאינו תרנגול) ואין אפשרות להעלים את התכונה שוב, ייתכן ואינו נחשב בן מינו, ודורש מסורת נפרדת.

הטלת ביצים מרובות

יש מי שטען, שעצם העובדה שתרנגולת היום מטילה עד כשלוש מאות ביצים לשנה מוכיחה שהיא מין אחר מהמובא במקורות. שם מדובר שתרנגולת מטילה עד 21 ביצים¹¹⁷ ודוגרת עליהן ומגדלת את האפרוחים. אח"כ היא טוענת שוב 21 ביצים וחוזר חלילה, פעמיים עד שלוש בשנה.

היום ידוע, שהטלת הביצים מושפעת מתנאים חיצוניים. צפרים המטילות רק שתי ביצים ודוגרת עליהם, תשתדל לדגור

צוואר אדום וללא נוצות שנשחט במסורת. עוד מוסר יוסי כ"ץ, ששלמה שפיצר מאשר שחיטת העופות הללו אצל הרב פישר, שהיו בהם מעט טריפות. בשנת תשמח, ספרה הרבנית (לפי תומה) שכיילדה ראתה עופות אלו בחצרות בירושלים. האם העוף, נקד (שהוא היה קרוי נשרית, כי תכונתו הצוואר הערום היא תכונת הנשר. האם השם נקד הוא תיקון מהמלה naked, שפירושו הוא ערום ואולי שם העוף כך באנגלית) שהוא למעשה העוף שטופח ע"י מדרגות כביר, אכן דומה לעוף שהיה בירושלים, טעון ברור. בתשמח נשחט עוף זה, בעוף טנא בירושלים, והשוחטים התלהבו מהכשרות (מעט טריפות). בתשמו העביר צבי כ"ץ תזכיר על העופות, מזן נקד, למוהר"ר הרב אלישיב שליט"א, בו הוא מתאר את הכנת העוף ותכונותיו.

יש עדיין לברר, מה קרה, ולמה אין מוצאים את תשובת הרב אלישיב בנידון. יש טוענים שמדובר במין אחר ולא בתרנגול ולכן אין להתירו.

¹¹⁷ טעינה אחת נמשכת 21 יום, ע"פ בכורות ח א. ראה שולחן ערוך יו"ד נז יח.

צוואר ערום, אך לא ראו כאלו שהצוואר היה אדום לגמרי¹¹³.

מימין תרנגול ומשמאל תרנגולות עם צוואר ערום

לעיל¹¹⁴ דנו כבר בשאלה האמורה. תרנגול עם צוואר ערום הוא תופעה שקיימת בעופות, שאפילו על השנוי יש מסורות¹¹⁵. התופעה נראית כשיש שני גנים משני ההורים לצוואר ערום. זאת תופעה שאפשר להכניסה ואפשר שוב במשך הטיפוח להוציאה¹¹⁶.

¹¹³ עדות הרב חיים ראובן חזן – על פי שו"ת אבני חן, חלק א, סימן ט. הרב מ. שטערנבוך שליט"א מביא בספרו, תשובות והנהגות השלם, ירושלים, תשנז, בסימן רמ: "לצורך ברור הענין הלכנו למושב שמגדל אותם ונתברר שעוף זה מוצאו בסין, ויש לעוף את כל התכונות והסימנים של עוף טהור... אכן צורתה משונה מאד, והמגדל תולה הדבר שמפני החום אין שם שערות, אבל שאר שינויים לא קיימים בינו לכל שאר התרנגולים". הרב מסיק שהם צריכים מסורה בפני עצמם. "וכאן תוארו המשונה מצריך חקירה, וכיוון שכן ודאי צריך מסורת ברורה על זה". לדעתנו לעיל, מדובר **בתרנגול שהשתנה**, שאנו יכולים להשתיל בו ע"י הכלאה רגילה את התכונה ושוב להוציאה ממנו, שמדובר במין תרנגול.

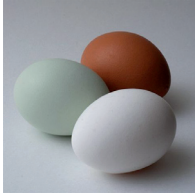
¹¹⁴ בפרק הגדרת המינים

¹¹⁵ חיים חזן, אחד מזקני השוחטים בירושלים, העיד על המסורת.

¹¹⁶ לפי דברי יוסי כ"ץ בעל אפרוחי כביר, הצבע האדום של הצוואר חסר הנוצות הוא שינוי התלוי בשמש. באיזורים בהם השמש מרובה, העור יותר אדום. ענין הצבע שעל הצוואר, צריך להיבדק, האם זה צבע זמני או קבוע? האם הוא נעלם בהכלאה עם עוף רגיל? וכיוצא בזה. אדמימות אינה בהכרח סימן למין אחר. הרב דוד עובדיה מאשר במכתב לרב פולק (מ"מ ראש המועצה הדתית ירושלים, מיום יד אלול תשמז) קיום מסורת על עוף זה, עם

וראשן השני חד. האם זה פגם במסורת. שני פוסקי ה (U) בארה"ב, הרב צבי שכתר והרב ישראל הלוי בעלסקי¹²¹ כותבים, שצבע הביצה אינו בעייתי כלל.

ביצי תרנגולות, לבן, חום וכחול

היום מעריכים שצבע הביצים הכחול בא מזן מסויים של תרנגולים, שהוכלאו בעופות לפני הרבה שנים. האם זה מין אחר אן זן, תלוי באפשרות ההכלאה הטבעית והעמדת צאצאים פוריים. הדבר נבדק ואושר, שמדובר במובן הביולוגי במין אחד. רבני ארה"ב הריצו שאלה לרב אלישיב בנידון ומחכים לתשובה מכרעת.

יש בוודאי הרבה תופעות חיצוניות, נוספות, הגורמות לכך, שנחשוב שיש לפנינו מין אחר, שיצריך מסורה בפני עצמו.

גידול התרנגולות היום. העופות שמגדלים היום הן צאצאי הכלאות של תרנגולים שונים. היום מבחינים בעיקר, בין שני גידולי עופות:

א. עופות המגודלות לצרכי הטלת ביצים. בעופות אלו המטרה היא להשיג מספר רב של ביצים גדולות. ישנם אפילו גזעים המגודלים לצרכים מיוחדים, כמו הטלת ביצים בעלי צבעים שונים (אפילו כחולות). תרנגולות אלו מגודלות רק לצורך הדבר היחיד הזה. הנקבות הללו מוחזקות עד שהן נוצלו לגמרי. היום הן בסוף כה חלשות עד שאין טעם לשוחטן.

תמיד על שתי ביצים. אם בא מישהו¹¹⁸ ולקח ביצה, היא תטיל ביצה נוספת. דבר זה יחזור על עצמו, גם בביצה רביעית. תופעה זו מנוצלת היום, למנוע הכחדת עופות. לקיחת ביצה תאפשר גידול נוסף, הביצה הנוספת תודגר ע"י האם והביצה שנלקחה תודגר ע"י אינקובטור.

מהתרנגולת אנו "גונבים" בקביעות את הביצים. לכן התרנגולת כבר "שכחה" את מלאכת הדגירה וגידול האפרוחים, שנעשה באופן מלאכותי במדגרות ובחממות. היום מגדלים את העופות שיותר "שכחו" את הדגירה, ולכן מטילות מספר רב של ביצים.

תופעה זו, של השלמת ביצים ידועה בטבע. ייתכן וזה הסבר אפשרי למצוות שלוח הקן¹¹⁹. התורה ציוותה "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך"¹²⁰. לקיחת הביצים או האפרוחים תמריץ את האם להטיל ביצים נוספות. כתוצאה מכך לא יחסרו צפרים, אפילו לקיום מחדש של "שלח תשלח".

צבע הביצים

צבע הביצים בטבע מושפע מגורמים שונים. עפ"ר הצבע נקבע בהתאם לרקע. ביצי השלו מנומרות, כי זה הוא צבע הסביבה הטבעי של השלו. בצורה זו הוא מחביא (בהסוואה) את הביצים מעיני הטורפים, הלוטשים עין על הביצה, שהיא מזון אהוב.

בגזעי התרנגולים מוצאים ביצים לבנות ואפורות. השאלה שנשאלה היא: האם תרנגולות (שאין בהן שום שינוי מיוחד) המטילות ביצים כחולות, הנראות כביצי תרנגולת רגילה, שראשן אחד כד

¹¹⁸ בטבע חיה או עוף טורף

¹¹⁹ עיין רמב"ן דברים ככ, וכן שלוח הקן מצווה אקולוגית, זהר עמר, תחומין כב, תשסב

¹²⁰ דברים כב ז

כדי ליצור זנים חדשים. בכלל העופות שהגיעו מהמזרח הרחוק היו עופות משונים. ידועים לנו הזנים: מלאי (Malay)¹²⁴, קוצין (Cochin) ואסיל (Asil).

היהודים כציבור גדול מצאו את הזנים המוכלאים. הם לא העלו על הדעת שהעופות היו מוכלאים בעופות משונים. עד לפני כחמישים שנה נמכר בארה"ב גם בשר עוף לא מוכלא.

גידול עופות במרכז אירופה

ההכלאה היחידה שדנו עליה הפוסקים, והיא כנראה היחידה שנעשתה אז באירופה, היא בעוף סיני המכונה היום קוצין. נראה ברור שזה התרנגול שעליו רעש עולם התורה בהונגריה וגליציה לפני כמאה וששים שנה, ושמו המפורסם ביותר ה"קובריצע"ר"¹²⁵. עוף זה הוכלא בעופות בהונגריה, גליציה, פולין ורוסיה. הפוסקים דנו עליו ועל צאצאיו המוכלאים, ויצאו בהיתר, עכ"פ על הצאצאים המוכלאים. זאת, מטעמים שונים ובעיקר הסתמכות על שלושת סימני הטהרה בגוף העוף, העובדא שהוא שכן (שכן חי עם עופות טהורים ומתרבה אתם) ונדמה (שיש לו

אז הורגים ומשליכים אותם, או עושים מהם קמח בשר ועצמות, להאכלת בעלי חיים.

ב. עופות המגודלות לצרכי הבשר. עופות אלו צריכות לגדול במהירות, לתת כמות גדולה של בשר ירכיים וחזה. הן צוברות בשר רב, אבל אם נשאירן לגידול ביצים, תהיינה הביצים מועטות ואולי קטנות מהרגיל.

להלן נביא סקירה כללית על מקורות ההכלאות שמשמשות את הגידול החקלאי כיום. חשוב לדעת שיש, כאמור, גזעים המגודלים כדי שהתרנגולות תטלנה ביצים. ביצים אלו צריכות להיות רבות וגדולות. עופות אלו לא יהיו פרגיות לבשר. לכן על פי רוב הזכרים בלהקות אלו מושמדים ביום הראשון לחייהם. מאידך, בגזעים המיועדים לספק בשר, חזה ושוקיים, יגודלו על פי רוב רק הזכרים. הנקבות נותנות פחות בשר שהוא יותר שמנוני, וגיודלן לוקח יותר זמן, כלומר הגידול ממושך יותר, שפירושו האכלה נוספת ותפיסת הכלובים לזמן ממושך יותר. כך לא ייתכן לגדל מיד מחזור חדש. מיד אחרי הבקיעה מן הביצה מפרידים גם פה את הזכרים מהנקבות, בדרך כלל משמידים מיד את הנקבות.

מקורות התרנגולות המגודלות היום¹²²

גידול עופות בארצות הברית ובאירופה¹²³

לפני מאתיים ועד לפני כמאה שנים הובאו לאמריקה כמה זני עופות ממזרח אסיה והוכלאו שם בתרנגולים אירופיים,

¹²² תקציר היסטורי, ע"פ כתבתו של הרב אריאל בוקולד "ב"מן השורש", שבט תשסו, עמוד 83 ואילך. חלק מהפרטים הם סודיים והמטפחים אינם מוסרים פרטים על המקורות.

¹²³ ההערות למטה ממחבר הספר

¹²⁴ על עוף המלאי אין לנו מסורת. לדברי הרב נסים קרליץ יש צורך במסורת נפרדת, שכן הוא כל כך רחוק במראהו מהתרנגול המקובל. מצד שני, לפי הסימנים הוא בוודאי עוף טהור למהדרין. מצאצאי הכלאתו אכלו יהודים כשרים במשך דורות. אין לנו שום נקודת אחיזה, שהוא אחד מהעופות הטמאים. הוא בוודאי ממין התרנגול, אם כי יש אומרים שצאצאי ההכלאה עם התרנגול הרגיל הם בלתי פוריים – דבר זה יש לברר עוד. לאור כל זאת, ייתכן וצריך לדבר כאן על מסורת שחודשה, כשם שאנו אומרים על תרנגולי ההודו – ראה להלן.

¹²⁵ על שם האי קפריסין, משם הופץ – ראה לעיל.

להתפתח ענף הפטימים לבשר... הוא היה מבוסס על שושלות טהורות של רוק לבן (Rock) ועל הכלאות של קורניש¹³⁰.

עופות הפיטום - ההכלאה הראשונה של קורניש (המוכלא ממלאי ואסיל) הגיעה לשוק בשנת תשיד. ההכלאות החלו עם קורניש זכר ורוק נקבה. בשנת תשכ בערך החלו לתפוס את רוב השוק.

עופות המטילות ביצים - היו או לגהורן טהור (הביצים הן לבנות) או הכלאה של ניו המפשייר זכר עם לגהורן נקבה¹³¹ (רוב הביצים החומות מוטלות ע"י עופות רד איילנד וצאצאיה הניו המפשייר, לפחות בארה"ב). בשנים האחרונות התעורר אפילו ויכוח על עופות הלגהורן. לפי הכרעת בד"ץ של העדה החרדית (מודעות) והפרסום שנעשה בעולם ע"י מערכות הכשרות בארה"ב (חוזר של OU) שקט הרעש. היום הביקוש שוב דווקא לביצים הלבנות, שבהן יש הרבה פחות טיפות דם¹³².

בשנים האחרונות מתחילה התחרות בין חברות הטיפוח. היום הן מעטות ואינן מוסרות את סודותיהם. בעופות החדשים הגידול מהיר ביותר. הגיעו כבר למצב שהעוף מגיע לשחיטה כעבור 30 – 35 יום. לעופות החדשים חזה גדול. מה עוד יוכלא בעופות אלו, לא ידוע, ולכן יש לעמוד על המשמר.

אפרוחי כביר מנסים להתמודד על כך, שהעוף יישאר תרנגול. לדעת יוסי כ"ץ המצב עוד לא מדאיג היום, אבל מי יודע מה יעשו עם ההנדסה הגנטית בעתיד¹³³.

תכונות האם (טהורה)¹²⁶ ומסורת קהילות קוצין, איזמיר ויש אומרים ירושלים¹²⁷.

תרנגול ערבי – Baladi

בסעודת המסורת שנערכה בירושלים באב תשע, הוגש בשר התרנגול הבלדי.

גידול העופות בארץ ישראל

"פיתוח ענף הלול... בארץ ישראל החל בשנת 1922 (תרפ"ב)... התרנגולות המקומית (בלדי – Baladi) הוכלאה עם גזעים כמו לגהורן (Leghorn) ורעד-איילנד-רוד (Red Island rod)¹²⁸... עם זאת לא תפס ענף הלול היהודי מקום חשוב בחקלאות, כי היה עליו להתחרות עם מוצרי הלול הזולים... שסופקו ע"י הכפריים הערבים והארצות השכנות... אחרי 1948... כאשר לא היתה עוד התחרות זו... מקור הבשר שענף הלול סיפק עד 1953 היה תרנגולים מגזעי ההטלה... בשר עוף זה לא הצטיין באיכותו, וכמותו היתה מוגבלת"¹²⁹. משנת 1950 בערך, החל

¹²⁶ היו בוודאי גם הכלאות אחרות ובעיקר כיוון שגדלו עופות יחד, הם הכליאו באופן טבעי ביניהם. כאמור לעיל, בחלק העוסק בענייני התורשה, שיש תכונות מצד האב ויש תכונות מצד האם ולכן הוולד הוא נדמה, באופן חלקי לצד האחד ובאופן חלקי לצד השני. לכן המונח נדמה הוא יחסי, אבל הובא בספרי המקורות. במדה והם לא מאותו המין, אין צאצאי דור שני להשוואה.

¹²⁷ מקורות: דרכי תשובה – ראה לעיל, שו"ת משיב דבר, חלק ב, סימן כב ~ ערוך השלחן יו"ד סימן רצו וסימן שכד ~ שו"ת האלף לך שלמה, למוהר"ר ש. קלוגר יו"ד קמב – קמג; מנחת יצחק למוהר"ר יצחק וויס, חלק ב, סימן פה

¹²⁸ אחד הזנים החדשים שנוצר מהכלאת "מלאי" שהוזכר למעלה.

¹²⁹ בשנת 1949 הייתה במשק חקלאי בעמק יזרעאל ושם גידלו זן לגהורן לביצים ומעורב לבשר

– כנראה משק חלוץ בכוון זה [י.מ.ל.].

¹³⁰ אנציקלופדיה לחקלאות, תשמב, עמ' 253

¹³¹ מקור המידע: הרב בוקוולד שמע מפי ד"ר ברטי אקהרד מקבוצת יבנה.

¹³² תופעה מוכחת אבל הסברה טרם הוברר.

¹³³ ראה לעיל הגדרת המינים.

המפשיר". ה"רוק" או ליתר דיוק ה"פלימות רוק" (Plymouth rock) הוצג לראשונה בארה"ב בשנת 1829 הוא מוכלא מכמה זנים. המיכלוא העיקרי היה "דומיניק" (Dominique)¹³⁵ זכר, עם "קוצין" – עוף מגושם, גדול עם נוצות על הרגלים - נקבה (הקיבריצי"י והקוצין – שדנו עליהם לעיל). ייתכן גם שהוכלא בו ה"זיווה" שבא מהמזרח הרחוק ו"דורקינג" – עוף בעל חמש אצבעות¹³⁶ ואולי ה"מלאיי" (שהזכרנו לעיל) – שהוא עוף בעל רגלים ארוכות, צוואר ארוך, צורה מארכת של הגוף וכרבות קטנה, אין לו דלדולי בשר והחלק התחתון של הכרבות חסר.

ה"קורניש" מקורו מאנגליה ממכלוא הזנים "מלאיי" ו"אנגלי ישן". ה"אסילי" וה"אנגלי ישן", זנים הדומים לעוף המלאי.

ה"ניו המפשיר" מפותח מזן "רד-איילנד-רוד" ומוכלא מ"מלאיי", "לגהורן" ו"קוצין" (או דומיו).

יש להניח שיש עוד מרכיבים, אבל האינפורמציה לקווייה.

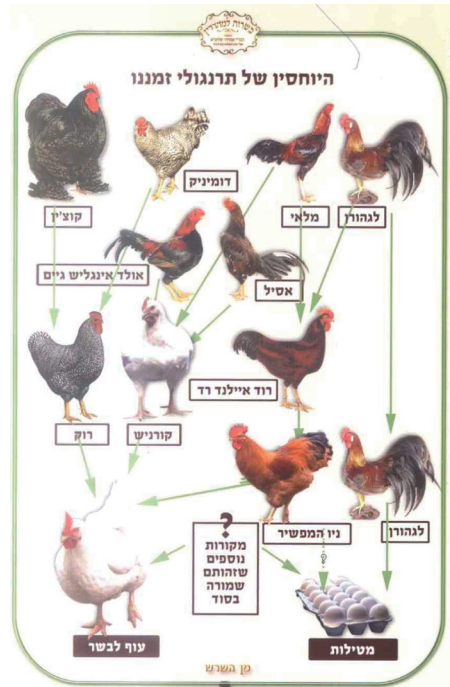
בטיפוח שנעשה ע"י אפרוחי כביר, הם מבטיחים, שלא יוכלאו דברים אסורים, וכן הם מטפחים עוף, בו בעיות הטריפות פחותות יותר¹³⁷.

ערעורים חדשים

מי שקורא את הרשימה דלעיל מתחיל לפחד: האם התרנגולים שאנו אוכלים הם באמת עדיין תרנגולים בלבד, או שיש בהם גם הרכיבים מבחוץ.

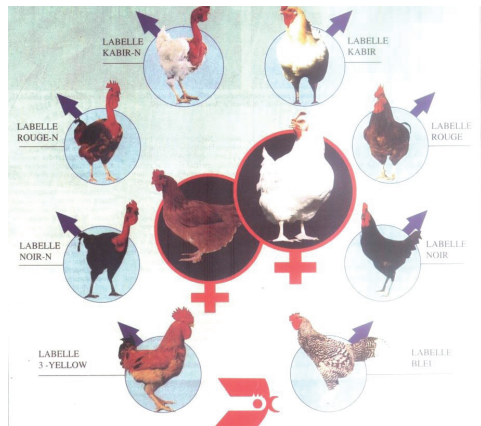
בדרך כלל איני חושב שצריך להגיב על כל פרסום המופיע על לוחות המודעות.

ייחוס העופות כיום הוא בערך כדלקמן:

ייחוס העופות היום

תמצית המידע על העוף המסחרי לאכילה (הפטם) של היום¹³⁴.

ייחוס אפרוחי כביר

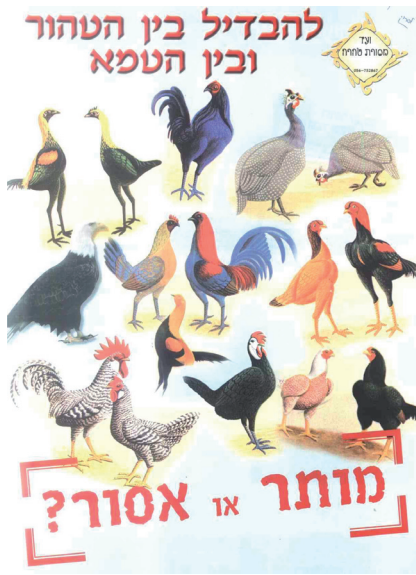
בשר העוף בא היום בעיקר מהכלאת הזנים "רוק לבן", "קורניש", "ניו

¹³⁵ שאין ידע מוסמך על מקורו

¹³⁶ ראה עמוד 74, בהגדרת המינים

¹³⁷ ראה בחלק השני בנושא הטריפות

¹³⁴ המקור לפי הרב בוקבלד, המובא לעיל.

הסכנה לעתיד התרנגולות כעוף טהור

מסורת התרנגול

עוד מימי התנאים אוכלים בעם ישראל תרנגולים ותרנגולות. במשך הדורות חלו תהפוכות במבנה העופות. התרנגולים נשאר מותרים, למרות השינויים הקטנים שנראו במשך הגידול. במשך הגידול הממושך, הפכו שינויים קטנים אלה לגדולים. אם לתוך הגידול הורכבו תרנגולים מיוחדים, נתעוררו דיונים מיוחדים. חלק מאלה אפשר למצוא בספרות התורנית. סקירה מקיפה יחסית נמצא ב"דרכי תשובה"¹⁴³. על חלק מהשינויים עמדנו כבר בפרק בעל חיים שנשתנה¹⁴⁴. חלקם נובע ממוטציות¹⁴⁵.

כבר בתקופה התלמודית היו צריכים להוציא תרנגולים ועופות דמויי התרנגול מהמסורת של אכילת התרנגולים. כך דובר על תרנגול ברא. הכוונה כנראה לאגמיות, שהן כנראה שמונה הספיקות של רב אסי.

בשנת תשסו בערך, הוציא ה"ועד מסורת טהרה" כרוז ובו הוא מעורר ספק על העופות שאנו אוכלים.

אנו רואים, בתמונה הבאה, שורת עופות, שהם כביכול אבות אפשריים של התרנגולים הנאכלים כיום. עיון בציורים שהובאו עד ידם מראה שמרבית העופות שתוארו על ידם הם אכן תרנגולים. מצד ימין למעלה הובאה פניניה, שהיא עוף ממשפחת התרנגוליים¹³⁸. בטור השמאלי באמצע מובא עוף שהוא נשר, נץ או עיט¹³⁹, שהוא כנראה אחד מעשרים וארבע העופות הטמאים. את הייתר קשה לזהות, מכיוון שמדובר בציורים ולא בצילומים, כשסימני ההיכר האופייניים לא נראים בתמונות.

קרוב לוודאי שעד היום לא הוכנסו להכלאות רק עופות ממין התרנגול. בעופות אלו נוכל להקל, כי הם צאצאי הכלאה וסימניהם טהורים והם גדלים ומתרבים עם העופות שלנו וצאצאיהם פוריים. כאן יהיה אפשר לומר, כשם שנאמר על תרנגול ההודו: בינתיים נוצרה מסורת אכילה. מאידך גיסא, בהגדרת המינים¹⁴⁰ הערנו כבר, שהיום קיימת סכנה שיערבו גם עופות טמאים, או תכונות מעופות טמאים, כמו הנשר (העיט), שהובא בתמונה¹⁴¹.

הגמרא מספרת שהיו אוכלים תרנגולא דאגמא, עד שגילו שהיא דורסת¹⁴². מסקנת הגמרא היא: "ותרנגולא דאגמא אסירא, תרנגולתא דאגמא שריא".

¹³⁸ ויש מסורות שונות על אכילתה – ראה להלן בהמשך הפרק.

¹³⁹ הערת הרב ח"י כהן: למען הדיוק: מדובר ב-'עיטס', שהוא קצור השם 'עיט-ים'.

¹⁴⁰ בחלק הרביעי של עבודה זו

¹⁴¹ לכן גם האזהרה על התמונה להבדיל בין הטהור ובין הטמא

¹⁴² ראה להלן שכוי היער

¹⁴³ יורה דעה, סימן פב

¹⁴⁴ ראה עמוד 59

¹⁴⁵ שינוי מקרי של החומר התורשתי

אם רבי אלעזר ברבי צדוק מגדיר את העוף הדורס, שכל עוף החולק אצבעותיו על גבי משיכה או חבל הוא סימן לדורס, הרי היום בעופות המטופחים מוצאים עופות שנוהגות כך. אחת התמונות המראות את השינויים, מובאת בתמונה שבעמוד 220.

סימני ביצים

בין סימני הביצים אנו מוצאים: כל שהיא כוורת ועגלגלת, ראשה אחד כד וראשה אחד חד, מוצאים היום בביצים המטופחות יותר ביצים ששני ראשיהן דומים וההבדל בין הראשים לא כל כך בולט. בתמונה שבעמוד 188 הבאנו ביצים של עופות שונים, בהם אנו מוצאים שבעופות הדומים לתרנגולים התכונה הזו בולטת. היום הגבול מיטשטש.

מצאנו שלא צריך לחשוש במציאת ביצה שאינה נראית כטהורה, כשבאה מלול של תרנגולים¹⁴⁹. בשולחן ערוך¹⁵⁰ מובא: עכשו נוהגים ליקח ביצים מכל אדם לפי שאין ביצי עוף טמא מצוי בינינו. בהגה"ה מובא: ודווקא בביצים השכיחים דהיינו ביצת תרנגולים או אווזות וכיוצא בהן... לפיכך ייתכן מאד, שכיוון שהביצים באות מלול של תרנגולים, אין אנו זקוקים לחששות אלו. היום הבעיה של רוב ביצי איסור אינה קיימת, שכן כל הביצים באות מחברות טיפוח מועטות, תופעה שהיא חדשה יחסית, מאז מגדלים את האפרוחים במדגרות.

תרנגולות עפות לגובה

בתרנגולות העפות באויר, בתוך חדרי הלולים, באה השאלה: האם אין לנו חשש, שאלו כבר אינם תרנגולים ביתיים? התרנגול הביתי טופח עד שאינו מסוגל לעוף. מה קורה עם תרנגול ששוב

על אלה נדון במיוחד – ראה עמוד 277. כן דנה הגמרא על ענין תרנגולא דאגמא, שהוא כנראה שכוי הנבל. ראה להלן לענין שכוי היער. יש כמובן רבנים שדנו בכך, שמדובר במיני תרנגולים, שהיו בעלי תכונות או מראה אחרים.

היום רואים אנו שינויים גדולים, העשויים ליצור את הרושם שמדובר במינים אחרים, ואולי אפילו חדשים, שיוצרו על ידי הכלאות ועל ידי שינוי החומר הגנטי. להלן נביא חלק משינויים אלה. על שינויים אלה יצטרכו גדולי הדור לשבת על המדוכה ויורונו את הדרך נלך בה.

עופות מטופחות המעוררות בעיות מיוחדות

תרנגולות שנראים בהם סימני טומאה

הרב חזקיהו יוסף כהן¹⁴⁶ ניתח את הבעיות הקשורות בסימני העוף. הוא מצא שמוצאים היום בעופות שמגדלים סימנים של עופות לא טהורים. אם בין סימני הדריסה מוצאים שמניח ידו על האוכל, חולק את אצבעותיו, שתיים קדימה ושתים אחורה, או שהוא מגיש בידו אל פיו – הוא מתאר תרנגולים העושים פעולות אלו¹⁴⁷.

תרנגולים פראים

אגב, גם חכמינו הכירו תרנגולים פראים. במשנה¹⁴⁸ מובאת עדות על תרנגול שנסקל בירושלים, על שהרג את הנפש.

¹⁴⁶ שו"ת אבני חן, שלושה כרכים גדולים

¹⁴⁷ כבר רבינו תם בתוספות חולין סא א, ד"ה: הדורס, שואל על רש"י, פירש בקונטרס, שאוחז בצפרניו ומגביה מן הקרקע מה שאוכל, והלא גם תרנגולת עושה כן?

¹⁴⁸ עדויות פרק ו, משנה א

¹⁴⁹ או עופות טהורים אחרים. היום אנו יודעים שעופות אלו חיים כמו עופות שהודגרו ע"י האם.

¹⁵⁰ יורה דעה, סימן פו סעיף ב

תרנגולי קרב

בעובדה שתרגולי הקרב מאומנים לכך, אין הרב כהן רואה שינוי דריסה. השאלה היא רק, האם תכונה זו היא תכונה עצמית, או שהיא נלמדה. לכן, מצריך הרב כהן בדיקה מיוחדת ע"י מומחים. תכונה טבעית של התרגול היא לנקר במקום שיש דם. במקרה של פציעה בפי הטבעת מנקרים העופות אחת את השניה, ואפילו העוף הפצוע מנקר את עצמו¹⁵⁷ עד למוות. זו אחת הסיבות שקוטמים למטילות את המקור. (הסיבה העיקרית היא שבירת הביצים ע"י מכת המקור ואכילתן ע"י התרגולות, הלומדות את הדבר ונהנות מאכילת הביצים). אם התרגולות רואות דם, לפעמים הן מניחות רגלם על ה'טרף' וקורעים ממנו חתיכות.

אם נראים אחד מסימני הדריסה, אז בוודאי יש מקום לחשש שמדובר בעוף דורס¹⁵⁸.

תרנגולי הרוק

על תרגולי הרוק, שהם מאד גדולים, יש לדון, האם זאת בעייה¹⁵⁹.

תרנגולי מדגרה

מעניינת תשובה המובאת בלבושי מרדכי¹⁶⁰ משנת תרע"ד, בעניין עופות שנדגרו במדגרה, מכיוון שאינם חיים אלא עד שלושה חדשים, האם הם מותרים באכילה? הוא מביא חבל מתירים וחבל אוסרים¹⁶¹.

רכש את התנועה החופשית של העופות. הגמרא¹⁵¹ מגדירה את התרגול כעז שבעופות, המדרש¹⁵² מגדיר את התרגול כחצוף שבעופות. יש להניח שהתרגולים הללו סמלו עוף פעיל, מסוכן, פראי, ויש להניח שהיה עף ולא רק מקרקר וכמעט לא נע מהמקום, כפי שהעופות המטופחים עושים זאת היום.

תרנגולות בצבע שחור

אם הראש, המקור או עור כל הגוף הוא שחור, הוא אולי שינוי¹⁵³. דבר זה נוהג גם לגבי עופות המים. אם הראש שחור כפחם ממש, הדבר נחשב כשינוי ממש¹⁵⁴.

תרנגול ללא כרבולת

בתרגול ללא כרבולת כלל יש חשש שאינו תרגול. אם יש כרבולת קטנה אין חשש¹⁵⁵.

תרנגול עם כרבולת כפולה

הרב חיים חזן מעיד ששחט תרגול כזה, שבו שורש הכרבולת היה משותף לשני החלקים¹⁵⁶.

תרנגול עם כרבולת כפולה עם שורש אחד

¹⁵¹ ביצה כה, ב

¹⁵² שמות רבה מב ט

¹⁵³ שו"ת אבני חן, חלק ב, סימן נה

¹⁵⁴ הצבע השחור על כל הגוף, כולל המקור והרגלים הוא אכן אפייני לעורב.

¹⁵⁵ שם, סימן סב

¹⁵⁶ ראה שו"ת אבני חן, חלק א, סימן סח

¹⁵⁷ ראיתי בזמנו בלול, [י.מ.ל].

¹⁵⁸ שם, חלק ב, סימן נח

¹⁵⁹ שם סימן עו

¹⁶⁰ לבושי מרדכי, הרב מרדכי ליב ווינקלער, בודאפעשט, תרפד, מהדורה תניינא, סימן יא

¹⁶¹ הוא עצמו מהאוסרים.

כתרנגול¹⁶⁴? ברגע שלא נוכל לדבר על תרנגול, מכיון שקרבתו ודמיונו לתרנגול יהיה כל כך רחוק – תהיה המסורת על העוף כתרנגול מוטלת בספק. בשעה ההיא יהיו העופות בשוקי העולם כבר כה שונים, שתתעורר בעיה אם מותר לנו לאכול "תרנגול"?

כבר היום יש תרנגולות שאנו לא יכולים לדבר על המסורת בהם. המשנה¹⁶⁵, מאידך, מדברת על השאלה מתי מותר למכור תרנגול לבן, כי הוא עלול לשמש לעבודה זרה. בגמרא¹⁶⁶ ובירושלמי¹⁶⁷ דנו בכך. עוד לפני מאה וחמשים שנה, היה קשה למצוא תרנגול לבן. היום כמעט כל התרנגולים בשוק הם לבנים. בכל מאות (או אלפי) השנים, שהתרנגולים מטופחים ע"י האדם, הם משתנים לאט לאט. אותו תרנגול שנסקל בירושלים על שהרג את הנפש¹⁶⁸, אינו אותו תרנגול שמפטמים אותו חמישה שבועות, והוא נשלח לשחיטה.

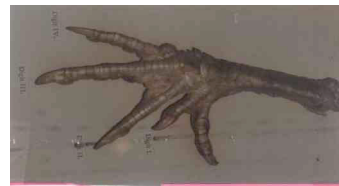
הבעיה היא שהיום יוצרים עוף לפי דרישה, ומשנים את תכונותיו מהר. השאלה היא: מה עושים עם העוף ומניין לוקחים את הגנים הרצויים? בשעת הטיפוח מגדלים עוף הרצוי ומכליאים אותו עם העוף המצוי ומקבלים עוף חדש. על השאלות עצמן ננסה לענות לפי הסוגיא שבגמרא. במשנה¹⁶⁹ נאמר על סימני העוף: כל עוף הדורס טמא; ושאינו דורס, כל שיש לו אצבע יתירה וזפק וקרקבנו נקלף טהור. למעשה מדובר

הכנסת חלקי כרומוזומים זרים

מכיוון שסודות הטיפוח של המדגרות אינם ידועים לנו, ישנה גם האפשרות שהוכנסו גנים של עופות זרים, שהתוצאה היתה צריכה להיות עוף מטופח יותר, אבל ייתכן שעם התכונה שהוכנסה, הוכנסה גם תכונה אחרת, שיכולה להיות בעיה. לעניין זה ראה בחלק הרביעי של ספר זה.

נוצות על הרגלים

אם יש נוצות על הרגלים¹⁶² הדבר טעון בירור. תרנגול קיבריצי יש לו נוצות כאלו, ולמעשה עוף זה, או צאצאי הכלאה אתו, הותרו (ראה תמונה עמוד 205)

רגל תרנגולת עם חמש אצבעות.

אצבע חמישית

אצבע חמישית (עופות פאווערעלאס). אם האצבע החמישית קשורה לאחרת, כפי שנראה בתמונה, כעובי אצבע – אין חשש. אם היא לגמרי נפרדת – יש לשאול חכם כיצד לנהוג¹⁶³.

המצב כיום

מה הסיבה שאפשר עדיין לאכול עוף ויש סברא להתיר גם לעתיד?

יש להניח שעדיין אנו יכולים לדבר על תרנגולות, ועל תרנגולות יש לנו מסורת. מה גודל השינויים הגנטיים שיוכלו להיכנס לתוך העוף ואנו נמשיך להגדירו

¹⁶⁴ ראה לעיל: הגדרת המינים

¹⁶⁵ בעבודה זרה פרק א, יג א

¹⁶⁶ שם יד א

¹⁶⁷ שם ה ב

¹⁶⁸ עדויות ו א

¹⁶⁹ חולין נט א

¹⁶² לפי שו"ת אבני חן חלק ב, סימן סד

¹⁶³ שם, סימן עא

החזקה. עם הישיבה על הענף מקיף העוף את הענף ברגלו. אם העוף מרפה את גופו, הלחץ על הרגל גדל. כתוצאה מכובד הגוף האצבעות לופתות את הענף חזק יותר. התכונה מובאת בתמונה הבאה. כפוף ופשיטה של הרגל, מראים לנו בדיוק את מבנה הרגל, איזה אצבעות נכפפות ולאיזה כוון. (האם זה משתנה עקב הטיפוח?) התופעה אינה כל כך בולטת בפרגית בבית המטבחים.

בתמונה הבאה נראית רגל של עורב צעיר. התופעה מאד בולטת.

עורב צעיר. מימין העורב בן שבוע עד שבועיים. באמצע הרגל מתוחה ובשמאל הרגל מכופפת. שים לב שהאצבע האחת מכוונת בדיוק מול האחרות. ענף זה לא יוכל לחלק אצבעותיו אלא 3 מול 1

רפלקס כפוף האצבעות בפטם בבית המטבחים. משמאל: הרגל מתוחה (רחוקה מהגוף) ומימין הרגל כפופה. נראה שההפרדה של האצבעות אינה כה חדה ולכן ייתכן שעוף כזה ישב על ענף עם חלוקת אצבעות שלא דווקא 3 מול 1 (אם כי גם בתמונה האחת כפופה פנימה)

שיהיה לו סימן טהרה אחד¹⁷⁰. למעשה הסימן החשוב הוא שיהיה קורקבנו נקלף ביד. אם העוף קולט מן האויר או חולק אצבעותיו, הוא נחשב כדורס.

חולק אצבעותיו

אנו מוצאים כמעט רק אצל התוכיים, שהם מקיפים ענף כששתי אצבעות מקיפות מקדימה ושתיים לופתות מאחור. כמעט כל העופות הדורסים (המנויים בפסוק) הם או בעלי שלוש אצבעות או בעלי ארבע אצבעות שחולקות את אצבעותיהן שלוש קדימה ואחת אחורה. התמונה הנראית בתרנגולות היא כזו. לפעמים אחת האצבעות נשמטת הצידה ויכולה להגיע אחורה. השאלה היא האם זה נקרא באמת חולק את רגליו.

לענין סימן דריסה? הדריסה היא דרך הטרף. בשולחן ערוך¹⁷¹ כותב מרן: כל עוף שהוא דורס ואוכל... ואם אינו יודע אם דורס אם לא, אם כשמעמידן אותו על חוט חולק את רגליו בידוע שהוא דורס... ואף על פי שיש לו שלושה סימנים אלו אין לאוכלו אלא אם כן יש להם מסורת... חכמינו נתנו סימנים, כיצד נכיר את הדריסה. אם העוף טורף הרי הוא דורס. אם אינו דורס, אז בודקים את חלוקת הרגל.

בתרנגולים, אנו יודעים שהם אינם דורסים, כי אנו רואים אותם מדורות בבתינו, ויש לנו מסורה ארוכה על אכילתם. האם תתבטל המסורה על ידי שינוי שיכול להיראות כחולק אצבעותיו?

רפלקס האצבעות

מעניין שלעופות היושבות על גבי ענפים, וגם ישנות על גביהם, יש מעין רפלקס

¹⁷⁰ ראה רמב"ם הלכות מאכלות אסורות, פרק א, הלכות טז – כ

¹⁷¹ יורה דעה, סימן פב סעיף ב

מההתכתבות עם גדולי ישראל, הרב וואזנר שליט"א¹⁷⁴, הרב קרליץ שליט"א¹⁷⁵, הרב שטרנבוך שליט"א¹⁷⁶ והרב פישר¹⁷⁷ (להבדיל בין חיים לחיים) זצ"ל, עולה, שיש לעמוד על המשמר ולדאוג שהתכונות שיוכנסו לעופות, יהיו בעתיד רק כאלו שנוכל להיות בטוחים שהם בקריטריון הנכון.

על כל פנים, אין תשובות אלו פוטרות אותנו מלפקח על הכלאות התרנגולים, שלא יערבו בהם ממינים אסורים.

תרנגול הודו *Meleagris gallopavo* Turkey, Truthuhn, Dindon Sauvage, Обыкновенная индейка

טהור *Kosher Cacher* *Kosher Tradition*
יש מסורת *традиция*

תרנגול הודו. מימין נקבה, משמאל זכר

תרנגול הודו הנו עוף גדול, הדומה במדה מסויימת לתרנגול, לפסיון ולטווס. מוצאו הוא מאמריקה. לפני גלוי אמריקה לא היה בנמצא בחצי הכדור המזרחי.

עיון בדעות גדולי הדור (בקוים כלליים עד עתה)

הרב כהן¹⁷² הפנה את השאלות לעיון לגדולי הדור. את שיטת החזון איש הוא לקח מספרו¹⁷³. לדעת החזון איש, הקובע היא הנקבה. הביצה מתייחסת לאם, ואם היא מראה סימני טהרה, הרי היא טהורה. אם הסימנים אחרים, יש לאסור.

מראה תרנגולת לטהור העומדת על ענף וחולקת אצבעותיה (מתוך הספר שו"ת אבני חן)

תופעת חלוקת האצבעות אינה חדשה לגמרי. במקרה נודמנה לידי תמונת לול משנת תשטז בקבוצת שעלבים, וגם שם נראה תופעה זו. השאלה היא: עד כמה התכונה הזו היא תופעה כללית יש לברר. בשיחה עם הרב כהן, הוא הסביר שיש הבדל בין נפילה של אצבעות כבתמונה משעלבים לבין לפיתה שלמה של האצבע הראשונה והרביעית, שאכן ההחזקה של הענף היא כבתמונה שבסימני טהרה של העוף בעמוד 182.

לול קבוצת שעלבים תשט"ז. שים לב לעוף הימני. מרגל שמאל רק שתי אצבעות למעלה.

¹⁷⁴ חלק א, סימן לה וסימן לח

¹⁷⁵ סימנים מ – מא

¹⁷⁶ סימן מב

¹⁷⁷ סימן לד וסימן לט

¹⁷² הוא הפנה הרבה שאלות. בשו"ת דלעיל הוא מדבר על חלק מהבעיות.

¹⁷³ יורה דעה, סימן יג אות יא

נחל אשכול¹⁸² וקטעים מהכתוב נצטט לקמן, וז"ל: "והנה התרנגולים שקורין אינדישי"ע הינע"ר שבאו זה ג' מאות שנה מארץ הודו לאי ענגלאנד ומשם לאשכנז¹⁸³. אנו אוכלין בכל מקום בלי פקפוק, אף שהם משונים מאד מתרנגולות שלנו. לא לבד שהם במידה, בקומה, באורך ורוחב כשתי תרנגולות שלנו, אף ראשם משונה ויש להם דלדול בשר אדמדם תחת ראשם, פעמים בא בארוכה ופעמים בקצרה. וכאן הבן שואל, מאין יצא להם היתר אכילה?"

בשעת הדיון על העוף, הועלו כמה סברות להיתר:

א. הרשב"א¹⁸⁴ סובר שאם המין הזה היה מצוי במקום מסויים ונהגו בו איסור משום גדר, אין לאכלו. אבל אם לא היה מצוי ויש מקומות שיש להם מסורת אפשר לסמוך בדבר זה עליהם. סיכומו של הנחל אשכול: "ואומר אני שכן הוא בתרנגולות שינעזי"ש שמעולם לא היתה באירופה, ואחר ששמענו שבארץ רוסיה ואי ענגלאנד אוכלין אותם מימי קדם, ועתה בבואם אלינו יש לסמוך על קבלתם, כיון שאין לנו קבלה לאיסור, ולא היו מצויים כלל במדינותינו בדור שלפנינו, וכן נראה להלכה ולמעשה".

ב. אפשר לסמוך על אנשי הודו שאכלום. כתב בשו"ת מי באר¹⁸⁵: "וכבר ידוע בעוף אינדי"ק שהיה מסורת ברורה

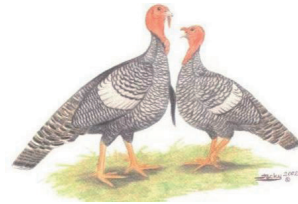
¹⁸² על האשכול, הלכות בהמה חיה ועוף דגים וחגבים וביצים, סימן כב, בנחל אשכול אות י, הלבפשט, תרכ

¹⁸³ על פי: Firmrohr: Naturgeschichte, "Poster und Trutthahne sind in Indien und Nordamerika zu hause, von wo sie seit 1542 nach Europa eingeführt sind" התיאור אינו מדוייק שכן עוף זה אינו קיים בהודו.

¹⁸⁴ רשב"א בתורת הבית שער שלישי

¹⁸⁵ שו"ת מי באר, סימן יט וכן שו"ת אפרקסתא דעניא חלק ב, יו"ד סימן קכ

לאור זאת, נצטרך לדון כאן בשאלת חידוש מסורה^{178 179}.

זוג תרנגולי הודו

יחד עם זאת, יש להעיר, שמכיוון שמדובר כאן בעוף שלא היה קיים בחצי הכדור המזרחי, שהיה העולם המוכר בתקופת מתן תורה, הרי גם אין חשש שהוא מהעופות שהתורה אסרה ושה' הראה למשה, שכן עשרים וארבע העופות הטמאים היו ידועים לחכמינו ז"ל.

בספרי השו"ת נקרא העוף בשם אינדישי"ע הינע"ר, אינדי"ק, ענגלישי"ע הינע"ר, תרנגול הודו ואפילו בשם טווס¹⁸⁰... בגלל הטעות בשם, תוארה מסורת שמוסרת שיהודי הודו אכלו אותם¹⁸¹.

התיאור המאלף ביותר מובא בספר

¹⁷⁸ כך משמע ממתן הסימנים. ראה גם בפירוש רבינו סעדיה גאון על התורה.

¹⁷⁹ מעניין לציין שהויכוח סביב תרנגול הודו התחיל הרבה אחרי שהמסורת לאכלו היתה קיימת. במסורת העוף מובאת העובדה, שהויכוח סביב עוף זה החל עם הויכוח על התרנגולים המזורים מסין ומקפריסין. עד אז כנראה הניחו שתרגול ההודו הוא פשוט תרנגול. כאשר התחילו להתלבט בזני התרנגולים, מצאו את תרנגול ההודו והחלו לדון בו. כולם חפשו כיצד נוצרה המסורת, אך בד בבד עם זה הודו, שיש כבר מסורה עליו.

¹⁸⁰ במקומות שמופיע שם זה, ישנה כנראה, אי הבנה.

¹⁸¹ שער אמריקאי נקרא בשם תרנגול הודו, זו טעות נפוצה לגבי דברים שונים. כאן נשתרבה טעות של הודו – הודו החדשה, כפי שנקראה אמריקה בשעתה.

לאסור. מאחר שרבים ושלמים אוכלים ממנו, אין לסתור את המסורת¹⁸⁹.

למעשה נהוג בכל תפוצות ישראל לאוכלו ואין פוצה פה. כן נוהגים כאן בארץ ישראל בכל מקום.

היתה אמנם משפחה ברוסיה שהקפידה שלא לאכול תרנגולי הודו. בספר ערוגות הבושם כתב על כך: "וכל משפחה זו כשעושיין שידוך עם בניהם ממשפחה אחרת המה מתנים בשעת התנאים, שלא יאכילו לבניהם אינדי"ק, שכך קבלו מאבותיהם ואבות אבותיהם להתנהג כך"¹⁹⁰. במסקנת דבריו של ערוגות הבושם הוא מתיר את העוף ללא פקפוק. הרב מ. פינשטיין¹⁹¹ דן בשאלה: "האם מותר לאכול תרנגול הודו ביום חגם? ואוסר¹⁹²". הוא אינו מפקפק בעצם האכילה, רק בשאלת חוקות הגוי בתאריך המסויים.

בסעודת המסורת שנערכה בירושלים באב תשע, הוגש בשר תרנגול הודו טבעי.

אחת התשובות המעניינות נמצאת בספר ישכיל עבדי¹⁹³, המביא את האפשרות שהעוף שקורין אותו פה בבגדד 'דיק אל הנד' הוא אולי העוף אינדי"ק (תרנגול הודו) וא"כ הדבר ברור דמותר לאוכלו ללא ספק, לכולי עלמא. גם הרב

מאנשי אינדי"א קבלה עד משה רבינו (!?) שהוא עוף טהור, אלא שהיתה מחלוקת אם אפשר לסמוך על אנשי אינדי"א, כי יש שם יראים ושלמים, וכל אנשי אינדי"א נזהרים ממאכלות אסורות".

ג. אין צורך במסורת לגבי עוף שכולנו רואים שאינו דורס. כתב בספר ערוגות הבושם¹⁸⁶, וז"ל: "על כרחך, מה שאמר הרמ"א שאין לסמוך על סימני טהרה ובעיני מסורות, זה דווקא בעוף שאין ידוע בבירור, ויש בו מקום להסתפק שמא הוא דורס, אבל בעוף שאנו מכירין בו טובא, והוא שכוח ומתגדל בבתינו לאלפים ולרבבות ואנו רואים מכמה שנים שאינם דורסים, אין צריך מסורת כלל..."

ד. אפשר לסמוך על המסורת של בני ארץ ישראל, ובעיקר כשיש לעוף סימני טהרה¹⁸⁷.

ה. רוב העופות טהורים ולכן גם מסורת חדשה מספיקה, מכיוון שמן הסתם בדקו בשעת התחלת האכילה. כמו"כ הרוב המותר מצטרף למסורת¹⁸⁸.

ו. היום יש מסורת. אילו היו דנים בכך לפני שפשט ההיתר, ייתכן והיה מקום

¹⁸⁶ ערוגות הבושם קונטרס התשובות שבסוף הספר, סימן טז

¹⁸⁷ אגרת מהרב יוסף שאול נטאנוהן האב"ד דק"ק ללוב לרב במינכן, הובאה בנחל אשכול שם ¹⁸⁸ עיין שו"ת הרי"מ, חלק יו"ד, יוזעפאף, תרכז, סימן ח, המעיד על גדולים שאכלום וכותב שאילו נשאל מספר דורות קודם היה מקום לפקפוק. בהמשך התשובה הוא כותב כדלקמן: "והנה המהרי"ל בתשובה כתב: או מדינה או עיר שמנהג פשוט שם לאוכלו או שמקובל מפי אדם גדול שכדאי לסמוך על עדותו דודאי דייק שפיר... וחזי מאן דמסחיד עלה, אבל איניש בעלמא לא... וכתב דברו על עוף נכרי שאין מכירים אותו, וכעין נידון דידן". אם כי ייתכן והתשובה לא נכתבה לגבי תרנגול הודו, הרי גם כאן גדולים וצדיקים אוכלים ממנו – גם כאן נוכל לומר כלשונו: וכתב דבריו על עוף נכרי... וכעין נידון דידן, בסימן ט' מביא בעל שו"ת הרי"מ שהגאון אב"ד טשעכנאווי אכל מהם, ועל זה הוא סומך.

¹⁸⁹ הנצי"ב שו"ת משיב דבר, סימן כב

¹⁹⁰ מאחד מבני משפחת הורביץ שמעתי שהוא נוהג כך, ע"פ צוואת השל"ה. לצערי לא יכולתי למצוא בצוואת השל"ה על כך. בספר מסורת העוף עמוד 138 הוא מביא בשם משפחת פרענקיל, הרב גיוראבעל מסר לי כזו שבת שנשד בשם נכד של הרב יעקב קאמינסקי, ר' משה צוויקא, שבמשפחתו לא אכלו אינדי"ק. אחד מרבני הקהילות סיפר לי, שבקהילתו נמצאת משפחה, מצאצאי השל"ה, שאינם שומרים [עדיין] על המסורת ומתגאלים במאכלות אסורות, אך אינם אוכלים אינדי"ק על פי מסורת משפחתם.

¹⁹¹ אגרות משה יו"ד חלק ד סימן יא

¹⁹² באמריקה נוהגים לאכול תרנגול הודי בחגיגה (Thanks giving).

¹⁹³ חלק א, יו"ד סימן פ

שתי סיבות עקרוניות לזיהוי עוף השלו הזה כשלו המקראי.

א. בגמרא נאמר¹⁹⁸: "ארבעה מיני שלו הם: פסיוני, שיכלי וקיכלי ושלוי". כאן נזכר השלו כעוף מאכל.

ב. העוף הזה עובר דרך חצי האי סיני וניצוד ע"י הבדואים ברגע שהוא נוחת בהמוניו ע"פ המדבר¹⁹⁹ – בחלקים הצפוניים של מדבר סיני. התיאור מתקבל ע"י הבדואים מזכיר מאד את נס השלו. יש המנסים ללמוד מכאן על תכונות השלו - אך ספק אם ניתן ללמוד ממעשי נסים.

מכיוון שאין לנו שום דרך לזהות בבטחה את השלו המקראי, הרי עלינו לחפש עבורו מסורת אכילה. מסורת על אכילתו מובאת ע"י בעל זבחי כהן (במספר 8), תחת השם האיטלקי Quaglia. כל כתבי היד ממנהגי איטליה מאשרים זאת. עדויות על אכילתו בימינו: עדות הרב אליהו טואף²⁰⁰. הרב מ. בערשטיין²⁰¹ שהיה שו"ב בלונדון מעיד ששחט שלוים רבים שהגיעו ממצרים. גם הרב א. גוגנהיים²⁰² כותב שהוא עוף טהור. עדות מפולין יש לנו בספר בית דוד²⁰³, המסביר איך לשחוט שלו. ארי זיבוטופסקי גבה עדות מזקן השוחטים בארה"ב²⁰⁴, הרב שלמה יוסף צבי גנהפט, שהוא שחט בפולין שלוים²⁰⁵ והוא גם שחט שלוים בעבודתו עבור

ב"מעריב": הרב גורן התיר את השלו שאכלו אבותינו בצאתם ממצרים!!

¹⁹⁸ יומא עה, א

¹⁹⁹ ראובן ענבר, צפרי אי"י, יבנה, ת"א, תשל"א

²⁰⁰ במכתב מיום 24.7.02 לזוהר עמר

²⁰¹ עולם התושיה, חלק א, לונדון תרצ"ז עמ' סז-סח

²⁰² שהיה אב"ד של פריס

²⁰³ הרב טשעכינאווי, ד. בית דוד, ווארשא תרס"א סימן כ (בעמודי הבית)

²⁰⁴ יח תמוז תשס"ג. העדות תועדה בוידאו.

²⁰⁵ מסר בשמם הפולני kurpatvoh קורפאטווא"ס.

(בית דוד מביא את השלו גם בשמות קורפאטווא"ס ושפירקיי"ן)

יוסף שליט"א, מעלה בפשיטות שתרגול הודו מותר¹⁹⁴.

זוג תרגולי הודו, בן החיות, כפי שגדלים בטבע בארה"ב

לאחר שנתקבלה המסורת אין לערער אחריה. ברור הוא שכל מסורת העופות נוצרה במשך הדורות, כשלמדו שעוף מסויים אינו מהעופות האסורים, נוצרה עבורו מסורת¹⁹⁵.

שלו *Coturnix coturnix*

Common Quail, *Wachtel*, Caille des blés, Quaglia, Обыкновенный перепел

טהור kosher Koscher Cacher Косхер יש מסורת Tradition традиция

השלו דומה מאד לחגלה (ראה להלן). הוא קטן ממנה (כ"מ 18 ס"מ) וגדול במקצת מצפור דרוו. השלו הנזכר במקרא¹⁹⁶ ויאספו את השלו וגוי, הוא בוודאי עוף טהור, אלא שחסרה לנו החוליה המחברת ומוכיחה, שאכן זה העוף עליו אנו מדברים¹⁹⁷.

¹⁹⁴ ילקוט יוסף, יו"ד סימן פב

¹⁹⁵ ראה פרק קודם עוף טהור נאכל במסורת, בעניין מסורת חיובית ומסורת שלילית.

¹⁹⁶ במדבר י"א פסוק לב

¹⁹⁷ כשהרבנות התירה את השלו, הופיעה כתבה

ה- (U). בספר לימוד השחיטה²⁰⁶ מובא העוף ככשר. הרב כלפון משה הכהן העיד ששמע בטריפולי שהעוף מוחזק לעוף טהור²⁰⁷. חכמי הספרדים בירושלים מעידים ששחטו אותו²⁰⁸. שוחטי ירושלים שחטו אותו כשהובא בכלובים מאל עריש, עד לפרוץ מלחמת השחרור. בין הרבנים שהעידו על כך, היה מו"ר החכם עזרא יאיר, הרב נסים דוד עזראן, החכם חיים ערק, הרב נתן סאלם, הרב אברהם רפול והרב יוסף קאפח²⁰⁹. חכם נתן סאלם העיד עליו תחת השם הערבי "אלפר". הרב יוסף קאפח זהה את העוף ואמר שזה העוף הנקרא בשם שלוי והוא תרגום של שלו ע"י רבינו סעדיה הגאון²¹⁰.

בשו"ת שבט מיהודה²¹¹ מובא בשם הרב ברוך ישר-שליכטער, שהוא מספר שראה בשוק, בין כסה לעשור תשג כלובים מלאים עופות והשוחט אמר: אלה הם השלו שיש לנו עליו מסורה מדורי דורות²¹⁴. גם במערכת הכשרות של (U) אושר העוף לאכילה על פי המסורת.

בארה"ב התיר הרב בלסקי, על סמך מסורות ידועות מישראל, פולין, רוסיה, איראן, איטליה וטוניס, את השלו.

השלו הלבן (AM quail), שטופח בטקסס, הוא למעשה זן של השלו הטבעי ולכן הוא מותר²¹⁵.

שלו לבן לפי: Loike Ch., Distinguishing kosher quail from non certified quail, OU, 2010

השלו המבוית

Coturnix coturnix japonicus

Japanese quail, *Japanische Wachtel*, Caille du Japon

²¹² ראיון מתאריך טו באב תשסב

²¹³ לרב אונטרמן, עמוד קכ

²¹⁴ ע"פ בנין אב, לראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון, חלק ד, ירושלים תשסא

²¹⁵ ראה עמוד 225

בנוסף²¹¹ מתברר שגם שוחטים אשכנזיים בישראל שחטו שלויים. ר' אברהם דוד פרידמן, שוחט ישיש מירושלים העיד לרב דוד דודקביץ, שהוא שחט פעמים רבות שלויים, שהגיעו בדרך כלל מקיבוצי הסביבה. כשהראו לו שלו, לא יכול לזהותו, כי כהו עיניו. גם ר' אברהם בנימין ליכטנשטיין, מזקני שוחטי ירושלים, העיד בפני ר' זהר עמר שהוא

²⁰⁶ פעדער וגולדשמידט, הלכות שחיטה ובדיקה, בהולנדית, אמסטרדם, תרמ"ד

²⁰⁷ בתוך קובץ מנהגי תוניסיה, ברית כהונת השלם, יו"ד סט א, בני ברק תשנח, ע"פ עמר, ז., מסורת העוף, עמודים 97 - 99

²⁰⁸ מר הנרי מודיאני (מגדל עופות מפורסם בצרפת) מספר שאביו, ד"ר וידאל מודיאני, מהגר מסלונקי לצרפת, שהיה מקפיד ביותר במאכלות מותרות, אכל שלויים, פסיונים שגודלו בבית (אך לא ניצודים) וכן כקלי מזמר. (כנראה שהמסורת הזו באה מאיטליה שכן משפחת אימו מוצאה מאיטליה)

²⁰⁹ ראה גם להלן בענין עדותו של הרב קאפח בפני הרב הראשי שלמה גורן.

²¹⁰ תרגום התורה לרבינו סעדיה גאון ע"פ מהדורת קאפח

²¹¹ לפי מסורת העוף עמוד 99

לצרכי השבת. לאחר זמן קצר התיר הרב ד. נשר (שהיה אז ראש מחלקת הכשרות של הרבנות הראשית) את השלו המבויתת בפסק הלכה שנשלח לקבוצת יבנה²¹⁹:

ביום ט' בכסלו תשלג נשלח לגדעון שמיר, בכפר מרדכי, במכתב, פסק הלכה המתיר את השלו ע"י הרב הראשי לישראל, הרב ש. גורן זצ"ל. פסק הלכה זה מתבסס אף הוא על עדות הרב קאפח על שחיטת השלוים ביום כ"ה טבת תשלב ועדותו של הרב דוד נשר זצ"ל וכן על עדות שהרב מיוחס זצ"ל שחט את השלוים בזמנו²²⁰.

אחרי פסק זה, היה אפשר למצוא את השלו וביציו במסעדות ובבתי מלון כשרים בישראל. גדעון שמיר וקבוצת יבנה פתחו את הענף. בעקבות מלחמת יום הכפורים²²¹ נסגר הענף.

שרידים משלוי קבוצת יבנה נשמרו בחוות הילדים בקבוץ מעברות. צאצאי שלווים אלו היוו את הגרעין למשק של משפחת אריאל מבאר טוביה. בכ"ט באדר תשס ביקרה בחווה משלחת רבנים מהרבנות הראשית לישראל, ושם הוטל עלי (י.מ. לוינגר) להעביר את המסורת שהיתה ביבנה ובמשקו של גדעון שמיר הלאה. הם אכן אותם השלוים שגודלו לפי היתר הרבנות הראשית.

בביקורי בפראג, בקש הרב אברמסון לשחוט שלווים ולאפשרם אח"כ לשוק הכשר. שם שחטתי אתו חמשה שלווים מהשלו המבויתת דלעיל.

שחט עוד שלווים שלא בנוכחותי.

²¹⁹ הנוסח המלא של תשובת הרב נשר מובאת בספרי, מזון כשר מן החי, מהדורת תשמה, בעמוד

55

²²⁰ הטקסט המלא של מכתבו של הרב גורן והעדויות שהועלו לפניו מובאים אף הם בספרי מזון כשר מן החי, שם, עמודים 55-57.

²²¹ ע"פ מסורת העופות

טהור kosher Koscher Cacher Косхер יש מסורת Tradition традиция

השלו המבויתת הובא ארצה מיפן. לכן הוא נקרא גם השלו היפאני. הוא דומה ביותר לשלו הטבעי, אולי קצת גדול ממנו, וקשה להכיר בניניהם. עד היום לא הכריעו הזואולוגים האם מדובר במין אחד או בשני מינים נפרדים. עכ"פ הדמיון כה גדול שאפילו אנשי מקצוע מתקשים להכיר בניניהם. הרב בקשי-דורון²¹⁶ מצביע שעניין המסורת הוא לפי סימנים חיצוניים ולא לפי ההגדרה המדעית. מכיוון שאין להכיר בניניהם, הרי המסורת תתפוס, גם אם מדובר בשני מינים שונים. השאלה על השלו הזה הובאה לראשונה לפני הרבנות הראשית בשנת תשכט-תשל, מכיוון שראו בגידול זה סיכוי חקלאי. השלו מטילה עד שלוש ביצים ליום ומשך חייה קצר.

בזמנו נתבקשתי ע"י הטוענים וע"י הרב ש. אפרתי זצ"ל, בזמנו ראש מחלקת הכשרות של הרבנות הראשית, להכין את הידוע לי על מסורות העוף הנ"ל. החומר נאסף והובא לידי הרב אונטרמן זצ"ל²¹⁷.

ביום כ"ה טבת תשלב התיר הרב מונסה את השלו האמור, מתוך הנחה ששחט הרבה כמוהו. הצבעתי לפניו על ההבדלים והוא אמר "אני יודע שזה מותר". בפניו ובנוכחותי שחט הרב ד. נשר זצ"ל שלושה שלווים²¹⁸ והרב יוסף מונסה לקחם לביתו

²¹⁶ בתשובה שתובא להלן

²¹⁷ חלקו פורסם ב"המעייין", במאמר "האם השלוי המבויתת הוא עוף טהור?". כך יא חוברת ב, טבת תשל

²¹⁸ ברישום שנערך על ידי באותו יום נרשם שלושה שלווים. השווה בעדות הרב נשר. ייתכן והרב נשר

לאחר זאת גדלה אספקת השלווים בארץ. בעקבות ההיתר נפתח השוק גם לחו"ל באישור בית הדין של פריס. מיד לאחר פסק הרבנות הראשית, הוקם בית שחיטה מיוחד לשלויים ליד חוות השלויים בבאר טוביה. הרב יצחק יהודא ירוסלבסקי, הוציא אשור כשרות למהדרין.²²⁵

בשעת כתיבת שורות אלו, שמעתי מהרב דוד ורנר, האחראי לענף המשחטות ברבנות הראשית, שגם בית השחיטה בבאר טוביה נסגר, מחוסר שווקים לבשר השלויים. כך גם החווה לגידולם.

במספר סעודות שהשתתפתי בהם, אכן הוגשו ביצי השלו ותלמידי חכמים אכלו מהם. בהזדמנות אחת אכלתי ביצת שלו.

במושב מסילת ציון המשיך מיכאל קליכמן גידול שלויים וביצי שלויים.²²⁶ הוא בעיקר משווק את הביצים.

הזנים במראית העין, חלה המסורת על כל העופות הני"ל. וכפי המבואר בספרו של מרן הראשון לציון הרב הראשי לישראל, הגר"א בקשי דורון שליט"א בספרו בנין אב ח"ד יו"ד סימן מ', שהרב לוינגר העיד שהעופות שבחווה השלויים הם הם העופות שהתירו אותם בזמנו, וגם התקבלה עדות מפי שוחטים ווותיקים בירושלים על המסורת של עוף זה, כמבואר בספר "בנין אב" הני"ל.

כמו כן העיד בפנינו אחד מזקני השוחטים האשכנזים מהדור הקודם מירושלים, הרוצה בעילום שמו, שהוא עצמו וחבריו השוחטים שחטו עופות אלו בבית השחיטה של מאה שערים בירושלים. כמו"כ לאחרונה הובאו העופות בפני מרן הראשון לציון הגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א שהצטרף מכוחא דהיתרא לכל הני"ל. יאכלו ענווים וישבעו. בברכה הרב יעקב סבג, ראש אגף הכשרות.

²²⁵ אישור מיום כט ניסן תשסב – השחיטה נעשית ע"י שו"בים ת"ח ויר"ש מרבים. השגחה קפדנית מתחילת השחיטה, הבדיקות וההכשרה, עד גמר האריזה.

²²⁶ הוצאתי לו אישור על מסורת השלויים בחודש אב תשסח.

הראשון לציון, הרב בקשי דורון²²², אישר את כשרות השלו.²²³

בכ"ה אדר תשסא פרסם הרב יעקב סבאג, ראש מחלקת הכשרות של הרבנות הראשית אישור כשרות לשלו זה.²²⁴

²²² בנין אב חלק ד, סימן מ, עמודים קפה-קפז

²²³ בסוף תשובתו מביא הרב בקשי דורון: על כן לדינא אין אחר עדות השוחטים הנאמנים כלום, ועדותם התיירה לכל ישראל לאכול השלויים הני"ל, וליתר ברור קבלנו שוב עדות ע"י שוחטים, וזה נוסח העדות: מוצאי ש"ק פרשת ויקרא, שנת תשס, ירושלים ת"ו. במושב תלתא כחדא הוינא ובאו לפנינו ליאור אריאל ועמו עופות הנקראים שלויים, והרב בן ציון חוכיימה העיד בפנינו כי מכיר להדיא את העופות וכי עופות ממין אלה ממש שחט אביו ז"ל וגם הוא שיחי' כעופות כשרים המוחזקים כמין טהור. וכמו כן מעיד הרב בן ציון חוכיימה כי נוכח לראות את הרב חיים חזן, שוחט מפורסם בירושלים, ששחט עופות הללו בתור עופות כשרים שהיו מיועדים עבור מלון כשר. וע"ז באעה"ח ביום ומקום הני"ל. בנימין בהרב משה אדלר, דוד ורנר, יעקב סבג – אחר כך מופיע – אני הח"מ מאשר כי אני הוא שהעדת את האמור לעיל כי כן קבלתי מאבי ז"ל שהעופות הני"ל ממין כשר ועל פיו שחטתי את העופות הני"ל וכן נוכחתי לראות ששחט אותם הרב חיים חזן שוחט מפורסם מאחינו האשכנזים שיחי'. ציון חוכיימה.

על כן מסיים הראשון לציון תשובתו: על כן יש להתיר השלויים הני"ל ללא חשש, ויאכלו ענווים וישבעו.

²²⁴ הנוסח המלא של האישור מובא להלן: הרינו לאשר בזאת כי שאלת המסורת של "עוף השלו" מחוות השלויים של משפחת אריאל בבאר טוביה, הובאה בפני הוועדה לענייני משחטות עופות שליד הרבנות הראשית בישראל, ולאחר שנבדקו בעוף זה הסימנים המבוארים במשנה ובגמרא במסכת חולין ואשר נפסקו בשולחן ערוך יו"ד סי' פ"ב, נמצאו שכל הסימנים המבוארים שם המעידים על כשרות העוף, לפי כל הפירושים, נמצאים בעוף השלו הני"ל, וכבר דנו בזה ברבנות הראשית בשנת תשלד, בדקו וקבלו עדויות ברורות שהעוף הני"ל נאכל על פי המסורת כמקובל. כפי שמבואר בספרו של הרב י.מ. לוינגר שליט"א, מזון כשר מן החי באריכות בדף 49 (מהדורת תשלח), על המסורת לאכול עוף זה מפי כמה רבנים ושוחטים, ונפסק בשנת תשלד להתירו. וכיוון שאי אפשר להבדיל בין

שחיטת השלו באוסטרליה ותעודת הרב מחפוד

האופייניים שנוצרים משערות שחורות ולבנות ביניהם, השלו הבהיר, בו הכתמים בהירים יותר, הם כשרים²²⁸. המלכי שלו (Crex crex), שייתכן והוא שייך לשמונה הספיקות דרב אסי²²⁹ והשלו עם ציצת נוצות על ראשו (כנראה הכוונה לעוף Lophotryx californicus) אסורים.

שני המינים הראשונים הם שלווים, בעוד שני המינים האחרונים הם מינים דומים, אך אינם שלווים, וממילא המסורת על השלו אינה יכולה לכלול אותם.

במסמך מתמוז תשסז מאשר הרב ישראל הלוי בעלסקי²³⁰ את המסורת לשלו, גם עבור שווקי ארה"ב.

שלו אמריקאי

הרב יהושע פוקס העלה את השאלה, האם השלו המגודל באמריקה בצבעים שונים, הוא השלו היפאני שיש עליו

²²⁸ אחד הרבנים ששמו נעלם ממני, ספר לי בוועידת רבני אירופה, בפריס, ששחטו גם שלווים לבנים באירופה (ראה גם בסוף הדיון לעיל על השלו)

²²⁹ ראה עמוד 276

²³⁰ אחד הפוסקים של מערכת הכשרות של הקהילות האורתודוקסיות בארה"ב (U)

משיביל לדוד מפעלי תורה וחוראה Machon of Kashruth מרכז התורה לכשרות פיש כרן הגבול הרב דוד נשר (נאד לר) זצ"ל

ו' ניסן תש"ע

אישר

הרינו לאשר בזה, כי בקרנו בחוות הגידול שלווים של בית הספר החקלאי עין כרם, בדקנו את השלווים, והזנים במקום, ומצאנו כי זן השלווים הנמצא בחוות הגידול לביצי שלווים, הינו השלווים היפני הרגיל. לכן הרינו לאשר כי, הביצים המשווקות על ידי חברת "פרש ליון" מהשלווים הנמצאים במשק זה, הינן מהשלווים המתרים לנו במסורת מדוריו דורות.

אישר זה, הינו אך ורק לשלווים וביצי שלווים משק ב"ס חקלאי עין כרם, ומזן היפני האמור לעיל.

תוקף אישור זה עד לתאריך א' ניסן תשע"א.

ועזבה"ח יום ה'ל'

הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר הרב אהרן נשר (אלר)

דוגמא לתעודת מסורת שהוצאנו במכון משיביל לדוד

בספר שו"ת אבני חן²²⁷ המחבר מביא את עדותו של הרב חיים חזן, מראשי ומזקני השוחטים בעי"ק בירושלים, שמעיד על שחיטת השלווים, אך מפריד בין מינים שונים: השלו הרגיל, עם הכתמים

²²⁷ חלק א, סימן ג

מאכל טעים ממשפחת השלו²³¹. הפסיון גודל בארץ בתקופת המשנה. אי לכך, אנו מוצאים למשל: "תרנגול טווס ופסיוני כלאיים זה בזה"²³².

אין ראייה שהפסיון המתואר בגמרא, הוא אכן הפסיון הנקרא על ידינו בשם זה. אילו היה כך, היו מספיקות הראיות להוכיח שאכן מדובר בעוף טהור.

מאידך גיסא, קרבת השם בתלמוד לשמו הלועזי והמדעי של העוף, מרמזת על זהות העוף. בעל הערך²³³ מתרגמו ללע"ז "פסנו". השם עצמו מקורו מיוונית²³⁴. יתר על כן, תמונות פסיונים נמצאו על רצפות בתי כנסת עתיקים במקומות שונים, למשל בחפירות בית הכנסת בבית אלפא²³⁵.

הגמרא²³⁶ אומרת: "ארבעה מיני סלו הן: שיכלי וקיכלי ופסיוני ושלו, מעליא דכולהו שיכלי". מצד שני, נראה שהפסיון נחשב למאכל טעים (וכנראה היה גם מצוי) שכן הגמרא בקידושין²³⁷ אומרת "יש

מסורת או לא? הוא ריכוז מומחים לעופות ואת הרב ש. מחפוד, שהעיד שאכן מדובר פה בשלו כשר. במסמך הקודם הוא סומך ידו על ההיתר, ובמספר תמונות תועדו שחיטת השלויים הללו בצבעים השונים, שהם מופיעים בהם. המסקנה היא ששלו זה הוא שלו ונבדל מהשלו הקליפורני ומהמלכי שלו, שהוצאו מהמסורת (לעיל), כי לאלה יש נוצה בולטת בראש ואינם כלולים בוודאי במיני השלו. השלו האמריקאי, שלו העצים לא מקובל בארה"ב כעוף טהור. הוא דומה לשלויים, אך אינו שלו.

פסיון מצוי *Phasianus colchicus*

Pheasant, *Fasan*, Faisan de chasse, Fagiano reale, Фазаны

טהור *Kosher Kosher Cacher Kowep Tradition* *традиция* יש מסורת הפסיון הוא עוף קטן במקצת מתרנגולת. גודל הבוגר עד 60 ס"מ. הזכר בעל גוונים שונים ובעיקר ירקרק. הנקבה אפורה עד חומה, דומה לתרנגולת, אך זנבה ארוך יותר וכרבולתה קטנה. שוחטים ששחטו נקבות פסיונים, דיווחו שהם שחטו תרנגולות, כי לא הרגישו בהבדל ביניהם. היו שהרגישו שהם קצת שונות, אבל לא ייחסו להבדל זה כל משמעות.

בטבע העוף ניצוד במרחבי אירופה, לאחר שחדר לשם מאסיה הקטנה. בתלמוד נזכר הפסיון כמה פעמים כעוף

²³¹ ראה יומא עה, א שהובא כבר לעיל. וכן "יש מאכילו פסיונים וטורדו מן העולם" (קידושין לא א). משמע שהפסיונים נחשבו למאכל חשוב במיוחד, אע"פ שמגמרא ביומא משמע שהחוגלה טעימה ממנה. ראה גם לעניין חוגלה – להלן.

²³² תוספתא כלאיים, פרק א, הלכה ז

²³³ ערך פסיון

²³⁴ עיין לוי, מילון תלמודי, ברלין-וינא 1924, ערך פסיון, וכן יסטרוב, ספר מילים, ניו יורק, 1950, ערך פסיוני. יסטרוב מסביר ששם העוף נובע משם הנהר *Phasianus* הנמצא ב-*Colchis*. במקרה זה מוסבר כל השם *Phasianus colchicus*. וייתכן שהוא נותן מקום לזיהוי הפסיון בתוך משפחת הפסיוניים, שכן הזיהוי הזה, הוא אחת הבעיות, שנתעוררו בקשר לעוף זה ע"י גדולי ישראל.

²³⁵ בספר פחד יצחק (חלק ו', ערך: עוף טהור נאכל במסורת. הוא מצטט את תשובת הרב נתנאל סג"ל) הוא מביא תשובה, שגוף פאווניי נפל מגובה ודנו בו אם הוא טריפה. אף אחד מהרבנים שנשאלו, לא העלה ספק עקרוני על כשרות עוף זה.

²³⁶ יומא עה ב

²³⁷ לא א – ב

ש. פישר²⁴¹, הרב י. וועלץ²⁴², הרב מ. ה. בערשטיין²⁴³ ואחרים²⁴⁴. הרב משה טוביה מהנוי²⁴⁵ אף הוא התיר את הפסיון. לעומתם יש גם האוסרים אותו, מכיוון שלא היתה בידם מסורת ברורה²⁴⁶.

²⁴¹ תל תלפיות, כרך טז, עמוד 147, תרסז

²⁴² תל תלפיות כרך מה, עמ' 136, תרצז

²⁴³ עולם התושיה, חלק א, עמוד סו, לונדון תרצז

²⁴⁴ פרטים ראה גם פליקס י': לבעיית גידול הפסיונים בארץ, טבע וארץ, כרך ה, חוברת ט, תשכז. ראה גם הרב א.ל. טרוצער, תל תלפיות, כרך טו, עמ' 200, תרסז, וכן הרב י. קאצבורג שם, עמ' 164 פאזא"ן מבואר בפר"מ בפשיטות להתיר: וכדומה שכן המנהג להתיר פאזא"ן. וכן עיין שו"ת מהר"י שטייף (ברוקלין תשכח) סימן יב, שמתיר פסיונים ע"פ מקורות שונים וכן דעת הר"ר משה טוביה מהנוי, עיי"ש.

²⁴⁵ ע"פ יד הלוי, הרב יצחק דב הלוי במברגר, ירושלים, תשכה, יו"ד סימן לט

²⁴⁶ הרב י.ד. במברגר, שו"ת יד הלוי, ירושלים, תשכה, יו"ד סימן לט. עיין מערכי לב לרב י.ל. צירלסאהן (קישיונוב תרצב) תשובה ל עמוד ס, שאוסר את הפסיון מפני שרש"י קורחו מין שלו הנקרא פרדי"ץ.

נראה שדווקא מכאן יש ראייה נגד סברא זו. הפסיון הוא מין שלו בגמרא (ביומא עה ב) ונחשב כעוף מאכל וצ"ע.

מעניין הטקסט שהובא ב"ספר הנייר" (שנכתב ע"י אחד מבעלי התוספות. יצא ע"י הרב גרשון אפפעל, מכון סורא, ירושלים-ניו יורק, תשכא): "תרנגולא דאגמא זכר ונקבה אסורין, תרנגולא דאגמא הוא פייזנט בלע"ז, כשר זכר ונקבה" (על הגמרא תרנגולא דאגמא אסורה תרנגולתא דאגמא שריא). ישנו כנראה שיבוש וצ"ל "תרנגולתא" במקום "תרנגולא". כנראה שהיתה להם מסורת על הפסיון שהוא התרנגולתא. מאידך גיסא, ייתכן והשיבוש הוא במקום "כשר" צ"ל "אסור". ויש לברר את הפרטים לפי כתבי היד של ספר הנייר.

לאחר כתבי שורות אלו, עזר לי ידידי הרב ד"ר דוד שפס ליצור את הקשר עם הרב אפפעל שהוציא לאור את ספר הנייר. בהתכתבות זו מתברר שבכל כתבי היד שהיו לפני הרב אפפעל הנוסח הוא כנ"ל. אי לכך ייתכן להסביר שישנו סוג מסויים מבין סוגי התרנגולא דאגמא שהוא הפסיון והוא מותר. (בנוסח דברי הסמ"ג – אע"פ שיש קוראים אותם תרנגולים בראים – ראה לעיל – ישנו אולי רמז

מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם (ויש מטחינו ברחיים ומביאו לחיי העולם הבא)". הרי שהפסיון הוא מאכל טעים.

תחת השם הלועזי מופיעה המסורת גם בסמ"ג²³⁸ כדלקמן: "אמר רבינו יהודה כי ר' יצחק ברי' שמואל בדק בעוף שקורין 'פיישיני'א' ומצא בהם כל סימני טהרה וראה שהתירים. וכן היה הרב יעקב אומר דבני פרובינצ'א אוכלין אותם על פי המסורת²³⁹, אע"פ שיש שקורין אותם תרנגולים בראים, ומסקינן אסר אמימר בין תרנגולא דאגמא בין תרנגולתא דאגמא, ומ"מ אין אלה העופות בכללם".

בעל "זבחי כהן" מעיד על כשרות הפסיון תחת השם האיטלקי. רש"י מתכוון בשם פרדי"ץ לחגלה. רבינו תם, לעומת זאת, מכירו כבר תחת השם פיישיני"א.

תשובות שונות להיתר הפסיון הובאו בדורות האחרונים. הרב ד.צ. הופמן²⁴⁰ מעיד שהרב ע. הילדסהיימר התיר את הפסיון. הוא מביא מסורת שד"ל באגרותיו, שבכל ערי איטליא אוכלים הפסיון. על מסורות מעידים גם הרב

²³⁸ ספר מצוות גדול לרבי משה מקוצי

²³⁹ עיין בהגהות מיימוניות, הלכות מאכלות אסורות, פרק א הלכה טו, אות ט, וכן בחלק התשובות שבספר הישר לרבינו תם.

²⁴⁰ מלמד להועיל, חלק ב, סימנים טו-טז. בשאלה שנשאלה ע"י הרב יצחק אויערבאך (בערך בשנת תרמח), כשהיה רב ברוגוזאן – לבסוף היה אף הוא רב בהלברשטט – אל אביו הרב אביעזרי זעליג אויערבך, הרב של הלברשטט, הוא שואל על הפסיון (שהיה מקובל: הפסיון המצוי) ואביו עונה לו "שמעתי שבהרבה קהילות ובפרט באובערשלעזייען אוכלין פאזאן... ואם בעירך לא היו אוכלין אין לך רשות להתיר, אלא אם כן יאמר לך איש נאמן, שבזמן הרבנים שהיו שם קודם ביאתך היו נוהגין לאכול" (תודה לרב נתן רפאל אויערבך ששלח לי העתק ההתכתבות). משמע בברור שהיתה מסורת בגרמניה לאכול את הפסיון.

לי שהפסיון הירוק נאכל בפריס, בסעודה שגדולי הרבנים האורתודוקסיים השתתפו בה. הרב בערשטיין²⁵⁰ כותב: "אנכי שחטתי אז גם פסיונים וקוראים, ורבנים פתחו עלי...". בספרו הוא מביא תמונת הפסיון, שאינה משתמעת לשתי פנים, שאכן היה זה הפסיון שנשחט על ידו. בספר לימוד השחיטה²⁵¹ מובא העוף ככשר. הרבנים זיבוטופסקי וגרינספן²⁵² מספרים על דרכם לחידוש ורענון המסורת בשנת 1982: "ערב מלחמת הלבנון נסענו צפונה עם שיירה ענקית של כלי צבא לקיבוץ שהיה מוכן למכור לנו שני פסיונים. קנינו אותם וחזרנו לירושלים. הלכנו אתם אל הרב י. קאפח. הוא ראה וזיהה את העוף ואמר שהוא כשר, וששחטו עוף זה בתימן. הוא שחט אחד ואת הפסיון השני שחט אחד מאתנו (הרב ארי גרינספן). פרופי פליקס ואנחנו בדקנו ואישרנו, שיש לעוף הזה זפק, אצבע יתירה ושקורקבו נקלף. אחרי השחיטה נתן לנו הרב קאפח מכתב בו הוא מאשר את כשרות הפסיון²⁵³.

פסיון מצוי (לפי בערשטיין)

הזואולוגים משייכים כיום מינים שונים של פסיונים תחת הקטגוריה של הפסיון: פסיון זהוב, פסיון סיני, ועוד. לאור זאת מתעוררת אצל בעלי ההלכה השאלה, האם הפסיון הירוק, עליו אנו דנים, הוא אכן הפסיון שעליו יש מסורות. ספק זה הועלה ע"י הרב מ. פיינשטיין²⁴⁷.

שני מיני פסיונים, שאינם דומים לפסיון הירוק (לכן היו שרצו לאסור את הפסיון הירוק)

²⁵⁰ עולם התושיה, חלק ג, לונדון תשיא. מפי ד"ר א.י. שרוק מלונדון שמעתי שהרב בערשטיין היה שוחט מקובל בלונדון. בשנת תשכט פרסמתי מאמר בשם: "עוף טהור נאכל במסורת" (סיני, רנח-רפא). בעקבות פרסום זה אמר לי הרב הראשי א.י. אונטרמן זצ"ל, שלא הכיר את השוחט הנ"ל, למרות שהוא, הרב הראשי, שימש ברבנות באנגליה. בר"ח מנ"א תשמ נמסר לי בביקורי בלונדון, ע"י הרב שלמה האלשטוק שליט"א, שהרב בערשטיין ז"ל היה שוחט מוכר במסגרת ה-Shechita board שבפיקוחו של בית הדין של לונדון.

²⁵¹ פעדדער וגולדשמידט, הלכות שחיטה ובדיקה, בהולנדית, אמסטרדם, תרמד

²⁵² זיבוטופסקי, א. וגרינספן, א. (שו"בים), כשרות של הפסיון

²⁵³ נוסחו המלא של המכתב הוא: ב"ה, הנני מאשר בזה שהיו לפני הרב אריה יוסף בן הרב אנשיל מרדכי, והרב א(ו)רי צבי בר' דוב זיבוטופסקי, שניהם מארה"ב, והביאו לפני עוף הפסיון, הוא הנקרא בערבית "תדרג" ובתימן נקרא "דראג", הידוע לי שהוא עוף טהור, ויש בו

האינפורמציה שנמצאה בידינו מבעל "זבחי כהן" מעידה על הפסיון הירוק. פרופי י. פליקס²⁴⁸ הראה בזמנו לרב וועלץ²⁴⁹ הישיש, את הפסיון הירוק והוא אישר בשמחה שזהו הפסיון, ושהמדובר במסורת בפסיון זה. הוא גם מעיד שבקהילות סלובקיה (אובערלאנד) ופרסבורג אכלו פסיון זה. פרופי ש. שווארצפוקס ספר (לכד).

²⁴⁷ הרב משה פיינשטיין, אגרות משה, חלק יו"ד, סימן לד

²⁴⁸ עדות זו ועדות פרופי שמעון שווארצפוקס שמעתי בעל פה, וראויים הם פרופי יהודה פליקס ופרופי שמעון שווארצפוקס לקבל עדותם.

²⁴⁹ שהובא לעיל מתוך תל תלפיות

מופיע השם הערבי **חג'ל**. אחת התכונות האופייניות לחגלה, היא הטלת הביצים בשתי סדרות, שעל האחת דוגר הזכר ועל השנייה דוגרת הנקבה. בזה מתבצע הכתוב: **"קורא דגר ולא ילד"**²⁵⁴. זה גם המודגש ע"י המשנה במחלוקת על "קורא זכר", האם יש חיוב או לא בשילוח הקן²⁵⁵. ברור שמדובר בעוף טהור וברור שמדובר בחגלה, כי לקורא שאנו קוראים היום כך, אין תכונה זו. רבינו סעדיה גאון וכאמור הרמב"ם מתרגמים **"חג'ל"**. התרגום הנ"ל מוסב לכל קבוצת החוגלות ויכלול לפחות את חגלת השדות, חגלת הסלעים, והחגלה המערב אירופית²⁵⁶, עליהן נרחיב את הדיבור להלן.

מסתבר שהשם הנזכר, גם בשפות השונות, כולל גם את כל החגלות שייזכרו אגב הדיון. כמו כן, קרוב לוודאי שאפשר לכלול גם את העופות שנקראים היום "קורא" ו"פרנקולין", כי כאמור קשה להבדיל ביניהם. אין צורך במסורת נפרדת עבור עופות שאין השוחט הרגיל יכול להבחין ביניהם.

בגמרא²⁵⁷ נזכרים עופות ממשפחת הפסיוניים הנאכלים, כדלקמן: "ארבעה מיני סלו הן: ואלו הן: שיכלי וקיכלי, ופסיוני ושלו, מעליא דכולהו שיכלי, גריעא מכולהו שלו והוי כצפרתא".

²⁵⁴ ירמיהו יז יא

²⁵⁵ חולין פרק יב משנה ב

²⁵⁶ פרטים ראה: דור מ. ולוינגר י.מ. במאמרם קורא דגר ולא ילד, בית מקרא, ד (סג) עמוד 567 ואילך, תשלה, הוכיחו שקורא בתנ"ך: "כאשר ירדוף הקורא בהרים" (שמואל א' כו, פסוק כ); ו"קורא דגר ולא ילד..." (ירמיהו יז, פסוק יא) הוא החוגלה, או כל קבוצת החוגלות והקוראים.

²⁵⁷ יומא עה ב; מתוך שיקולים שונים העלה ד"ר דור (בשיחה על פה) את ההשערה **ששכלי קיכלי, שלו** ופסיון הם: קורא, חוגלה, שלו ופסיון, ואולי הפרנקולין במקום הפסיון. אלו הם העופות מסדרת הפסיוניים החיים בטבע באזורינו.

לאור כל זאת, נראה שמצאנו מסורות בכתב ובעל פה להתיר את הפסיון המצוי – הפסיון הירוק, אך לא מצאנו מידע משכנע לגבי מינים אחרים של פסיונים. בסעודת המסורת שנערכה בירושלים באב תשע, הוגש בשר הפסיון הירוק.

חגלה **Alectoris** Partridge, *Steinhuhn*, Perdrix

בערבית: חגיל
טהור kosher *Koscher Cacher* Kowep
יש מסורת Tradition *традиция*

החגלה היא עוף ממשפחת הפסיוניים. גודלה הוא בין יונה לתרנגולת. גודל העוף הבוגר כ-33 ס"מ. החגלה דומה בצורתה לשלו. יש אצלנו מספר מינים של חוגלות. רק עין בוחנת תוכל להבחין ביניהן. במקרא ובמשנה נקרא עוף זה בשם **קורא**. בפירוש המשניות לרמב"ם הנדפס בש"ס ווילנא כתוב: **"וקורא הוא עוף ידוע פרדי"ס בלע"ז"**. השם הצרפתי לקוח מרש"י, שכן בתרגום הרב קאפח

כל סימני הטהרה, ויש לנו בו מסורת שהוא עוף טהור, וראינו רבנים גדולים ששחטו את העוף הנ"ל בלי שום פקפוק, ועל כן שחטו עוף זה בפני כדמו"י. ועל זה באתי על החתום, היום א', ט"ו בסיון התשמב. נאום יוסף קאפח, חבר בית הדין הגדול לערעורין, חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל. כמו כן נמסרה מסורת מהרב י. קאפח לרב אליצור סגל (שו"ב) וממנו לרב דוד ח"י בר חיים – שכל סוגי הפסיון והשלו טהורים הם, ואין מקום לפקפק ולחלק בין המינים, שכולם נקראים פסיון או שלו (מתוך שיחות סנהדרין וחתומים על המסמך שבעה רבנים).

חגלה מערב אירופית – חגלה אדמונית**Alectoris rufa**Red legged partridge, *Rothuhn*,

Perdrix rouge, Pernice rossa,

Красная каменная куропатка

טהור kosher Koscher Cacher Кашер

יש מסורת Tradition традиция

דומה לחגלת השדה, שדנו בה בסעיף הקודם. יש הבדלים קטנטנים בצבעי הראש. הציידים יודעים להבחין ביניהם, אולי גם בחוזק הצבע האדום של הרגלים, בעל זבחי כהן הביאה בשמה האיטלקי. הרב בבא מועלם העיד ששחט אותה.

חגלת הסלעים – החגלה המקומית**Alectoris graeca**Rock partridge, *Steinhuhn*, Perdrix

bartavelle, Кеклик

טהור kosher Koscher Cacher Кашер

יש מסורת Tradition традиция

החגלה המקומית כמעט ואינה נבדלת מהחגלה המערב אירופית. ההבדל העיקרי הוא בקול שהיא משמיעה ולא במראה. יש להניח שלא יכלו להבדיל ביניהן. הרב בבא מועלם העיד לפני ששחט גם ממין זה של החגלה. בידי הרב יוסף קאפח ישנה מסורת שיהודי תימן צדו חגלות ואכלום. שם מדובר בחגלות ממין זה.

יש בוודאי לצרף לחגלות אלו גם את החגלה הברברית וחגלת הסלע, שאין להבדיל בינן לבין החגלות דלעיל, לא בצבע ולא בגודל. ההבדל הוא בנקודות נוספות בחזה ובקול שהן משמיעות.

נראה שהמדובר בשיכלי וקיכלי בעופות דמויי שלו או גדולים ממנו, שהרי הוא עצמו הוא כצפרתא. לוי²⁵⁸ טוען שהשמות שיכלי וקיכלי באים מיוונית. בהתאם לכך הוא מסביר שמדובר בקיכלי²⁵⁹. הדמיון בין העופות הללו קטן בהרבה מהדמיון שבינם לבין החגלה. לויסון²⁶⁰ משייך את הקיכלי והשיכלי למשפחת הקיכליים ומתאר את הקשר אל השלו, לא כקשר זואולוגי, אלא כקשר מבחינת טעם הבשר וגודל העוף. גם לדעתו אחד המינים המנויים, לפחות, היא החגלה (לדעתו כנראה דווקא הפסיוני).

מתוך דברי הגמרא לא נוכל להוכיח באיזה עוף מדובר. לענין מסורות נצטרך עבור החגלות מסורת מיוחדת. באיזו מדה יש צורך במסורת למינים הבודדים, נשאר פתוח. להלן נביא את המסורות שמצאנו עבור החגלות הבודדות. בספר לימוד השחיטה²⁶¹ מובא העוף ככשר.

במסמך מתמוז תשסז מאשר הרב ישראל הלוי בעלסקי²⁶² את כשרות המסורת לעוף זה.

המסורת כוללת בוודאי את כל מיני ה-Alectoris, את החגלה הברברית, את החוגלות שיובאו מיד, החגלה המערב אירופית וחגלת הסלעים, שאין להבחין ביניהם אלא ע"י מומחה.

²⁵⁸ במילון התלמודי, מהדורה ראשונה ליפסיה, תרלו.

²⁵⁹ ראה להלן: קיכלי עמוד 272

²⁶⁰ בעמוד 214, לויסון שהיה חוקר בעלי חיים מפורסם היה יהודי נאמן, יש להניח שאפשר להכיר בו בבחינת רבו צייד, ואפשר לומר עליו עוף זה התיר לי רבי – רבו צייד.

²⁶¹ פעדער וגולדשמידט, הלכות שחיטה ובדיקה, בהולנדית, אמסטרדם, תרמד

²⁶² אחד הפוסקים של מערכת הכשרות של הקהילות האורתודוקסיות בארה"ב (U)

"זבחי כהן" מעיד עליו בשמו האיטלקי. המתרגם²⁶⁴ מוסר על הרבהוה"ן "וידוע שהוא טהור". ישנן מספר תשובות מהדורות האחרונים העוסקות בנושא זה. בן ר' אהליאב²⁶⁵ מעיד שנשלחו רעבהוה"ן ממיאווי"א להמבורג. במיאווה היה ברור לאב"ד שהוא עוף טהור. הוא מעיד שהגאון אב"ד דוייטצען מתיר את הרעבהוה"ן, אך אומר שיש מין דומה האסור.

בשו"ת כנסת יחזקאל²⁶⁶ מביא שאלה כדלקמן: צייד גוי הביא מתנה ליהודי אחד ואמר שהוא עוף כשר שקורין רע"פ הינכע"ן. אח"כ נתברר הדבר שלא כן הדבר, ולא נמצא עוף כזה לבדקו אם יש בו סימני טהורים. היהודי שחט את העוף ואכלו, ונשאלתי אם יקבל תשובה ותענית, וכי. משמע מדבריו בפירושו, שאילו היה זה באמת הרע"פ הינכע"ן, שהוא העוף בו אנו עוסקים - לא היתה שאלה, שהעוף היה טהור. בשו"ת יהודה יעלה²⁶⁷ הוא מביא שעל ראפהענד"ל וילדי ענטיין יש מסורת לאכלם. ובכן גם הוא דן באותה חוגלית שהתירו באשכנז.

על חגלה זו בשם *Rebhuhn* יש לי מסורת מאבותי שהוא עוף טהור. גם ללויסון, שחי בקהילה גרמנית, היה פשוט שהחגלה היא עוף טהור.

הרב בבא מועלם²⁶⁸ העיד לפני, שהוא עוף טהור. הוא מעיד ששחט חגלה זו וכן חגלת השדות, חוגלת הסלעים וכנראה גם חגלה ברברית²⁶⁹. לפי האמור, נוכל להעיד שישנה מסורת על החגלה – חגלת השדה. אם מסורת זו כוללת גם חגלות אחרות אין

חגלה ברברית *Alectoris barbara*
Barbary partridge, *Felsenhuhn*,
Perdrix gabra, Берберская каменная
куропатка
טהור *Kosher Cacher* *Kosher*
יש מסורת *Tradition* *традиция*

חגלת הסלע²⁶³ *Alectoris chukar*
Chukar, Chukarhuhn, Perdix
choukar
טהור *Kosher Cacher* *Kosher*
יש מסורת *Tradition* *традиция*
לא מצאתי שמות נפרדים מחגלת
הסלעים.

הותרה ע"י הרב בילסקי בארה"ב.

קורא אירופי – חגלית - חגלת השדה
Perdix perdix
Grey Partridge, Rebhuhn, Perdrix
grise, Starna, Серая куропатка

טהור *Kosher Cacher* *Kosher*
יש מסורת *Tradition* *традиция*
עוף בגודל יונה בערך, כ-24 ס"מ. לזכר
ראש וגוף צבעוניים והנקבה אפורה. בעל

²⁶³ אחד הפוסקים של הסתדרות הרבנים בארה"ב
וה-(U).

²⁶⁴ חולין פרק י, משנה ב

²⁶⁵ תל תלפיות, כרך טו, עמ' 124, תרסז

²⁶⁶ למהרה"ר יחזקאל אב"ד דאלטונא ושלוש
קהילות, חלק יו"ד, אלטונא, בלכתם לפ"ק

²⁶⁷ יורה דעה, סימן צב

²⁶⁸ רב ושוחט מעירק

²⁶⁹ ראה טור קודם

איזור אפור. מין זה כלול בוודאי במסורת הטהרה. הוא נקרא קורא אפור גרון. (ראה בערך הבא)

קורא אפור גרון

Amoperdix griseogularis

ראה בערך קודם.

פרנקולין *Francolinus francolinus*

Francolin, Frankolin, Francolin,

Турач

טהור *kosher Koscher Cacher Kasher Tradition ? традиция ?* הפרנקולין הוא עוף בגודל 34 ס"מ, שנזכר בכמה מכתבי היד של מסורות איטליה (ראה טבלא). בעל זבחי כהן אינו מביאו בפירוש. ייתכן והוא כלול במסורת החגלות. הוא נקרא בערבית דראג', שהרמב"ם מזכירו לעתים בכתבים הרפואיים²⁷⁴. דור²⁷⁵ מגדירו כאחד הפסיונים היפים בארץ. לא לחינם שמו אותו כסמל לציפורים, למשל על הכול הקפריסאי שבתמונה.

ייתכן שהמסורת שהביא הרב קאפח לפסיון מכוונת לפרנקולין. יש שראו בו

²⁷⁴ לוינגר יעקב, המאכלות האסורות וטעמיהם לפי הרמב"ם, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, ב, עמוד 515, תשמג, בשער הראשון של ספר הנהגת הבריאות

²⁷⁵ מנחם דור, לקסיקון דביר לזואולוגיה, הוצאת דביר, תל-אביב, מהדורה שנייה, תשמז

בידי להחליט. מאידך גיסא, ישנן מספר מסורות לגבי חגלות נוספות, שפרטיהם הובאו לעיל.

קורא *Ammoperdix haji*

Dessert partridge, Wüstenhuhn,

Perdrix de Hey, Австрийская

пустынная курочка

תמונה ע"פ פליקס

טהור *kosher Koscher Cacher Kasher Tradition ? традиция ?*

ישנם סימוכין שונים שהקורא הנזכר במקורות הנו דווקא סוג מסויים הנקרא היום בשם קורא²⁷⁰. עקב דמיונו לחגלה, שהוא דמיון גדול, אלא שהחגלה גדולה מעט יותר. גודל הקורא כ-34 ס"מ. ייתכן ואפשר לכללו במסורת החגלה.

לפי התיאורים שנתקבלו מחכמי התימנים, נהגו בתימן לאכול עוף הנקרא בשם עוג'ב²⁷¹ או עוקאב²⁷² והוא כנראה העוף האמור. הרב ציון חוכימה סובר שהקבלה שיש לו על העוג'ב מתייחסת לשליו²⁷³.

ישנו מין דומה, שבין הנקבות אי אפשר להבדיל, רק בקול שהן משמיעות. אצל הזכר הגרון אפור וגם מתחת לכנף ישנו

²⁷⁰ ראה פליקס: החי במקרא

²⁷¹ האינפורמציה מפי הרב חכם שלמה, רב בכפר זיתים בגליל התחתון

²⁷² ע"פ מסורת העוף

²⁷³ כך קבל מאביו שהיה שוחט בתימן ובחדרה – הנסיון שלו מגידול העוג'ב היה עד למשקל 600 ג' בערך אחרי גידול של לפחות שנה.

תיאור זה²⁷⁷ מביאנו לקו המחשבה, שמדובר בעוף שאנו קוראים היום טווס. יתר על כן, רש"י²⁷⁸ מתרגם: טווס פווא"ן. במוסף הערוך²⁷⁹ מוסבר מקור השם ביוונית. הוא מסביר: **עוף שזנבה נעלס, מלא עיניים מגוונים שונים. בתרגום ללע"ז מובא השם פפוי"א [Pfau].**²⁸⁰

בפרי מגדים²⁸¹ כתוב, שלפי זה יש להתיר את הטווס בעל הנוצות המהודרות. יש המסתייגים מכך²⁸² הואיל ורש"י תרגם על דוכיפת – פאווא"ן שלבי"א. עכשו אנו מוצאים שני פאווא"ן בדברי רש"י, האחד הוא פאווא"ן לבד והשני פאווא"ן שלבי"א. כיוון שאין אנו יודעים איזה המותר, יש להחמיר.

בעל זבחי כהן מעיד עליו כעל עוף טהור, בשמו האיטלקי, וגם הציור שהובא על ידו, אינו משאיר מקום לספיקות על הזיהוי. למרות הכל כותב החיד"א²⁸³, שבקושטא אין אוכלים אותו ובסאלוניקי מחזיקין אותו לטמא.

מסורת שבו הוחזק הטווס כעוף טהור מקבלת חיזוק בתשובה של הרב נתנאל סגרי²⁸⁴ כדלקמן: "עוף פאווני (היינו תרנגול מהודו) נפל מגובה איזה אמות אל תוך באר מים והעלוהו חי מן

²⁷⁷ ממדרש תהלים סו, טו ואברותיה בירקרק חרוץ כמו טווס המפורסם בשבח כנפיו.

²⁷⁸ בגמרא שם

²⁷⁹ ערך טווס

²⁸⁰ במוסף הערוך מסיים: שומר נפשו ירחק מהם.

²⁸¹ שפתי דעת, יו"ד סימן פב, ס"ק ח (בא"ד) בשם כנסת הגדולה, עיי"ש

²⁸² כנסת הגדולה, שאלוניקי, יו"ד סימן פב, ס"ק לא

²⁸³ מחזיק ברכה, יוד, פב, סעיף ז, בשם הגהת ב"י. כן משמע גם בסיכומי כף החיים – שם, וכן הובא בספר מאורי אור, סימן פב.

²⁸⁴ פחד יצחק, לרב יצחק למפרונטי, חלק ו, עמוד

את פסיון הבר, עקב דמיונו הגדול לפסיון וגם לחגלה.

ישנו מין דומה לפרנקולין, קצת יותר קטן ממנו. הוא בעל דרבן כפול ברגל, ונקרא פרנקולין דו דרבני Francolinus bicalcaratus. אם כי פרט לשינוי זה אין להכיר ביניהם, ייתכן והמסורת אינה כוללת אותו כי יש לו שינוי מהותי ברגלו.

טווס Pavo cristatus
Peacock, Pfau, Paon, [Pavone reale],
Обыкновенный павлин

טהור kosher Koscher Cacher Косхер
יש מסורת ? традиция ? Tradition ?

עוף גדול במקצת מתרנגול, לזכר נוצות מהודרות וזנב ארוך בעל גוונים שונים. בדומה לפסיון, כפי שהזכרנו בשעת הדיון עליו, נזכר הטווס במקומות שונים בתלמוד ובמדרשים: "תרנגול טווס ופסיוני אע"פ שדומין זה לזה - כלאיים זה בזה". בגמרא²⁷⁶ נערך הדיון הבא: "תרנגול טווס ופסיוני כלאיים זה בזה. פשיטא? אמר רב חביבא: משום דרבו בהדי הדדי. מהו דתימא מין חד הוא, קמ"ל". שלושת העופות הללו קרובים זה לזה מבחינה ביולוגית ונזקקים אחד לשני. צאצאי הפריה ביניהם אינם פוריים.

²⁷⁶ בבא קמא נה א

הרב פיפרנו לפני שחיטת פניניה, שחט אותה אח"כ

כשר *Kosher Cacher Kasher Tradition* יש מסורת הפניניה היא עוף הדומה לתרנגולת וקטן ממנה במקצת. (גודל הבוגר כ-60 ס"מ). סימן ההיכר הוא שיש לה נקודות לבנות על פני רקע שחור בכל שטח גופה. לאחרונה מגדלים פניניות כצפרי נוי במקומות שונים בעולם.

אחת התשובות המפורסמות היא זו של החת"ם סופר²⁹¹. הוא כותב: **"אע"פ שיש מקומות המתירים פער"ל הינע"ר אין להתיר אותם"**. בסיום התשובה²⁹² הוא אומר: **"ומ"מ במדינות שנאכלים במסורת שרי"** – סימן שהוא עקרונית עוף טהור, אלא שהמסורת עליו לא היתה מושלמת.

הרב בערשטיין²⁹³ כותב: גם יש עופות ההולכים בבתי החצרים לתפארת – מטיילים לאיטי ונקראים "גיני". עופות מנומרות וברודים בנקודות שחורים ואמוצים ולבנים. אומרים עליהם כי כשרים המה ונשחטים בקבלה.

פניניות

מעדות אחרות נראה שיש מסורות ברורות יותר. הרב יוסף קאפח²⁹⁴ מעיד

הבאר, אבל לא עמד על רגליו ולא הלך, ומיראתם פן ימות ויהיה נבילה שחטוהו מיד, אף כי המורה הזהיר שלא ישחטוהו, ואחר השחיטה פרכס ועכשוו אנו צריכים לידע מה משפט העוף הזה... "יש לשים לב שבתשובה נזכר מפורש הטווס בשמו האיטלקי והכותב דייק והעיר שהוא "תרנגול מהודו"²⁸⁵, ואכן מוצא הטווס מהודו²⁸⁶. ברור שהדיון נסוב על השאלה: האם העוף טריפה? המחבר יוצא מהנחה שהעוף הוא טהור.

בדיון בין אחרוני האחרונים, מביא בן ר' אהליאב²⁸⁷ שטווס הוא עוף טהור ורש"י תרגם פאווא"ן. לעומתו טוען הרב יחיאל קאצבורג²⁸⁸ שטווס יש לאסור. מעניין להצביע על העובדה, שיש מי שניסה להגדיר את הטווס כפאזא"ן²⁸⁹ – פסיון לפי הגדרתינו.

הרב יוסף משאש נשאל בשנת תרצג על כשרות הטווס. הוא מסיק שהטווס עוף טהור²⁹⁰. הרב י. קאפח מסר בע"פ שהטווס עוף טהור.

פניניה/פנינית *Numida meleagris*
Guinea fowl, *Perlhuhn*, Pintade de Numidie, Обыкновенная чesарка

בערבית: דג'אג' חבשי בר אלעביד

²⁹¹ שו"ת חתם סופר או"ח סימן קכז. בספר מאורי אור כתב: "וגם מה שקורין פער"ל הינע"ר אסורים".

²⁹² על פי שו"ת אבני חן, חלק א, סימן יד

²⁹³ עולם התושיה, חלק א, לונדון, תרצז, עמוד 60

²⁹⁴ אינפורמציה ששמעתי מפיו. הרב ארי זיבוטופסקי מסר ששמע מפיו גם על הפניניות

²⁸⁵ ולא תרנגול הודו

²⁸⁶ ע"פ מסורת העוף

²⁸⁷ תל תלפיות, כרך טו עמ' 145 ואילך. תרסז

²⁸⁸ שם, עמוד 164

²⁸⁹ ר' אברהם לייב טרוצער, תל תלפיות, שם, עמוד 200 על פי ליקוטי חבר, חלק י, דף כ

²⁹⁰ משאש, י. אוצר מכתבים, ירושלים תשכח, תתקט

בשנות תשסב-תשסג נאספו על ידי השוחטים הרבנים אורי גרינספן ואורי זיבוטופסקי שתי מסורות חשובות מאלג'יר²⁹⁷, אחת המסורות נמסרה ביי"ב סיוון תשסב על ידי הרב חי אלבו, שגר באותו זמן בנתניה²⁹⁸, הוא היה שוחט ומו"צ בבטנא שבאלג'יריה. המסורת השניה נמסרה בו' בכסלו תשסג מהשוחט עמנואל שושנה (Susna) הגר בפריס²⁹⁹. הוא היה רב באלג'יר וקבל את המסורה מהרב רחמים נהורי מבונא שבאלג'יריה.

מענין שנמצא מכתב בכתב ידו של הרב חנוך הכהן ערנטרוי זצ"ל אב"ד מינכן³⁰⁰ בו הוא כותב: מאחר שיש לכם בק"ק ה"שט (האלבערשטאט) המהוללה מימי קדם מסורת על כשרות אותן העופות, ואביו הרה"ג העיד עליה, אין אחר המסורת כלום, ואין לפקפק עליה.

בתמונה שהובאה במאמרו של זהר עמר³⁰¹ נראה הרב שלמה מחפוד ששחט פניניה לקיום המסורת, שקיבל מהרב סעדיה נדב ומהרב סאלם עוזרי מהמושב תעוז, ששחטו לפניו את העוף פעמים אחדות. לקראת סעודת המסורת שנערכה בירושלים בג' תמוז תשסב נשחטו פניניות ובמהלך הסעודה נמסרה למשתתפים מסורת טהרה לפניניה. בשר פניניה הוגש בירושלים, בסעודת המסורת באב תשע.

גם היום הפניניה נשחטת ונאכלת באיטליה. הרב א. טואף, הרב הראשי לרומא לשעבר והרב ריקארדו די סיגני, הרב הראשי לרומא היום, מעידים שאכלו

שבתים צדו את הפניניות ואכלו אותן. יש להעיר, שהעוף הנו עוף מדברי, החי באופן טבעי באפריקה ובחצי האי ערב. לפיכך מסורת אכילה מחכמי תימן בעלת משמעות גדולה מזו של אלה שהכירו את העוף רק מגני חיות וכדומה. על כל פנים, כדאי לעקוב, האם המסורת נזכרת אצל חכמי תימן מדורות קודמים.

בשו"ת מלמד להועיל²⁹⁵ דן הרב ד.צ. הופמן בעופות אלו ודעתו נוטה להחמיר. בסוף הדין הוא כותב: **"אך תמוה שבפראג אוכלין פערלהינע"ר מה שהתשובה מאהבה שהיה ראב"ד שם אוסר, וכתב שלא שמע מעודו להתיר פערלהינע"ר"**. עכ"פ נמצאת גם עדות שבאירופה אכלו עופות אלו. ביסוד ההיתר היתה כנראה הנחה שמדובר בזן של תרנגול. ויכוח זה נתעורר גם בצפון אפריקה ובשו"ת פרחי כהונה²⁹⁶ הובאו ראיות ודעתו נוטה להתיר.

ההפוכות, בעלות נקודות לבנות על רקע שחור, שהן טהורות.

²⁹⁵ יו"ד תשובה טו

²⁹⁶ הרב מסעוד הכהן, פרחי כהונה, כאזאבלאנכא, תשח. יו"ד סימן לא. שמענו ונדע מפי השוחטים אשר היו לפנינו בערי דיפערטאמאן והראן ואלג'יר יע"א שהוא עוף טהור ואין פוצה פה ומפקפק בו... מקרוב בא לידנו כתב יד שוחט אחד שמו הר"ר אברהם חזן ז"ל שהעיד בגדלו ששאל את... במאה השביעית בתחילתה... לא תוסיף עוד לשחוט. בהמשך דבריו הוא סומך על מסורת שקיימת במקומות אחרים.

והנה אינה ה' לידי ספר חדש שו"ת ישיב משה חלק ב, להרב כמוהר"ר משה שתרוג ז"ל ושם בסימן יב כתב שנשאל ע"ע תרנגולים הנקרא בערבית "דג'אג'י ברר אלבעיד" אם מותרים והשיב שהעידו לפניו שוחטים זקנים... וקיבלנו עדותם והכשרנו אותם. הוא העלה דבריו לפני חכמי תוניס והם שוללים מסורת כזו. אעפ"כ מעלה המחבר להיתר ע"פ מסורת מקומות אחרים – "נראה שפיר דסמכין אמסורת דדוכתא אחריתא אליבא דכו"ע". עיין גם שו"ת מהרי"א אסאד, חלק ד, סימן עד.

תודתי שלוחה לרב אברהם שושנה מפריז שהעמידני על הדברים. הוא גם זיהה את העוף Pintade או ג'אג'י אלבעיד Abbyssinie כעוף זה.

²⁹⁷ הם תיעדו את מסירת המסורת בוידיא

²⁹⁸ נפטר בז' טבת תשסג

²⁹⁹ חבר בית הדין בפריס ומתגורר גם ברמות

³⁰⁰ לרב יצחק אויערבאך, אב"ד הלבוערשטאט, המכתב בידי בנו הרב נתן רפאל אויערבאך, שהעביר לי צילום ממנו.

³⁰¹ כשרות העוף פניניה, תחומין כג, 500 ואילך, תשסג

לגודל 85 ס"מ) והקטן נקרא בורקא"ן, בודיקא"ן או בוקרא"ן [Birkhuhn], שהוא כאמור קטן יותר.

לדעת המהר"ם מרוטמבורק³⁰⁶ פירוש המימרא: "תרנגולא דאגמא אסיר, תרנגולתא דאגמא שריא" הוא, שתרנגולא דאגמא שהוא אסור הוא המין הראשון, בעוד התרנגולתא דאגמא, שהיא מותרת, היא השני. הסבר העניין הוא: המין הנקרא בסיומת זכרית hahn- הוא התרנגולא

פניניות³⁰². בתמונה נראה הרב א. פיפרנו שליט"א, רבה של טרייסט, מחזיק את הפניניה לפני ששחט אותה^{303 304}.

פניניות כציפרים (צילום רות שילר)

³⁰⁶ מהר"ם מרוטמבורק, תשובות, פסקים ומנהגים, כרך ב, מוסד הרב קוק ירושלים, תשכ. חלק הפסקים, סימן נו. - הקטע המקביל לטקסט המובא בתשובות מהר"ם מרוטמבורק, הוצא במלואו ע"י ישראל תא שמע במאמרו: שרידים מתורתם של ראשונים, מוריה שנה ב, גליון ג-ד עמוד סג, תשל. הקטע הועתק מספר האסופות, ומובא להלן כלשונו:

"אמר רב פפא תרנגולא דאגמא (חולין סב ב) והא בלשון אשכנז אורה"א והנקבה שלו קורין אורהינ"א והזכר שחור והודו כפות והנקבה גרא (גראו - אפור) כמו נקבה של וזני"ט ושניהם (ו)זנביהן פשוטין ולפי שהם גדולים נקראים בלשון זכר ושניהם אסורים לפי שאין קורקבנם נקלף. תרנגולא דאגמא, שקורין בלשון אשכנז בירקהונר"ש, ההם דומין מראיהן לאורהנר"ש אלא שהם קטנים וזנביהן כבדות כשרין. כך קיבלתי מפי ר' משה מלוטנבורק ולשניהם לאורהונר"ש ולבירקהונר"ש יש להן שערות ברגליה (!) וכן אמר לי ר' משה מלוטנבורק שפעם ישב אצל ה"ר מאיר בן ה"ר ברוך זצ"ל והביאו לו בירקהונר"ש ורצה לאסור אותם, לפי שהיה להם נוצות ברגליהם ואמ' כי היו דומים לעשו כי היו ידיו שעירות, עד שבא ר' אברהם מאשפנבורק ושאל לו אם אכל מעולם מהם, ואמ' הן הרבה אכלתי מהן ונתן לו אותה קבלה שהן דומין זה לזה אלא שאורהונר"ש גדולי' וזנביהן כסדרן ובירקהונר"ש קטני' וזנביהן כחבצלת".

בהמשך מאמרו, מצטט תא שמע, ממכתב שקיבל מפרופ' פליקס, שבו נערך הזיהוי בצורה שמשמעת בטקסט דלעיל (ענין גם מאמרי בסיני סד, עמוד רסח תשכט). כנקודה חשובה שהעיר פרופ' פליקס יש לציין, שיש לעוף זה נוצות על פני כל הרגל. נוצות על פני הרגל היו לגבי רבנים שונים כסימן היכר לטומאת עוף. ענין לעיל לענין תרנגולים עם נוצות ברגליים.

שכוי הנבל *Lyrurus tetrix*
Black grouse, *Birkhuhn*, Tètras lyre, Tetepev

שכוי הנבל. שים לב בתמונה הימנית יש זוג עופות והזכר שחור.

טהור: *kosher Koscher Cacher Kowep*
? מסורת *традиция* ?
Tetraonidae ממשפחת שכוי היער

עוף זה קטן במקצת מתרנגולת. הזכר בגודל 53 ס"מ ושחור והנקבה בגודל 41 ס"מ ואפורה. דמיון העוף לפסיוניים הוא גדול, אך אינו פסיוני. שני סוגים ממשפחה זו נמצאים במקורותינו³⁰⁵. הגדול נקרא אוירהא"ן [Auerhahn] (שבו מגיע הזכר

³⁰² מסורת העוף, עמוד 58

³⁰³ הוא קבל את המסורת מהרב א. טואף.

³⁰⁴ כמו כן העיד השוחט חיים ווסנר בתל אביב ששחט פניניות.

³⁰⁵ ים של שלמה, חולין, מרדכי ומהר"ל בשם המהר"ם (ראה להלן) וכן הרב ב.צ. אויערבאך בנחל אשכול (על ספר האשכול) דיני בהמה חיה ועוף וכו', הלברשטאט, תרכט.

תרנגול המים, אגמיה *Fulica atra*

Coot, *Blässhuhn*, Poulque, Poule d'eau, Лысца

תרנגול המים. שים לב לאצבעות המעובות, מעין קרומי שחייה שאינם מחוברים.

ראה רליתיים (עמוד 279)

ואסור, בעוד המין בסיומת נקבית – *huhn* הוא התרנגולת ומותר. תיאור כזה הובא במהרי"ל³⁰⁷. ביסוד הדין במין אוירהא"ן הזכר והנקבה אסורים ובמין הבירקהוה"ן הזכר והנקבה מותרים. המהר"מ החמיר לאסור את הזכר במין זה, כי המסורת רק על הנקבה. דבר זה הובע בהרחבה ע"י בן ר' אהליאב³⁰⁸; בשני המינים יש כמובן ים ונקבות³⁰⁹. להלכה הוא מעלה שגם במין הנקרא בירקהוה"ן (רק) הנקבה מותרת.

המהרש"ל³¹⁰ מסביר פסק זה, האוסר את הזכר, בעוד הוא מתיר את הנקבה בכך, שהזכר שחור שחור ו"אתי לאיחלופי בעורב", למרות שמחוץ לצבע אין הוא דומה לעורב. דעה מעניינת מביא החזון איש³¹¹. הוא סובר שזו גזירה מיוחדת שהזכר אסור והנקיבה מותרת. זה יהיה חידוש משמעותי, שיש הבדל בין המינים לגבי היתר אכילה. לפי זה יצא שמעוף טהור יצא עוף טמא³¹², ולהיפך.

בהקשר זה יש להצביע על האפשרות שהובאה ע"י מהרי"ל (שם) לתרגם "דוכיפת" באוירהא"ן (תרגום שאינו סביר, כי תרגום הדוכיפת די ברור). שכוי היער (*Auerhahn*) הוא לדעת מהר"ם מרוטמבורק (מרוטנבורג) התרנגולא ברא שהוא אסור.

³⁰⁷ סימן צה בהוצאת מכון ירושלים, ירושלים, תשמ

³⁰⁸ תל תלפיות, כרך טו, עמ' 145, תרמוז, אלא שהוא מזכיר *Auerhuhn* ו- *Birkhenne*. עיין גם ספר ראב"ן לרבינו אליעזר בן נתן ממגנצא, ווארשא תרסה, סימן רמוח שהביא סברא זו בשם אבני שוהם.

³⁰⁹ הנקראים במקביל *huhn* ו- *hahn*. לגבי הסוג הכללי נוהגים לקרוא לאחד כך ולשני אחרת.

³¹⁰ ים של שלמה, חולין, פרק ג, סימן קטז

³¹¹ יורה דעה, סימן יג אות יא

³¹² ראה משמעות הדבר לגבי הגדרת המינים,

פרק ה': עופות טהורים מסדרת דמויי האווז Anseriformes

Kosher birds from the ordo of Anseriformes
Koschere Vögel aus der Ordnung der Anseriformes (Gänsevögel)

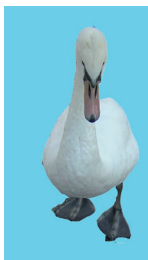
Oiseaux cacher de l'ordre des ansériformes

Чистые птицы из семейства Ансериформес (Гусепоподобные)

כללי

כתבו או כף רגל רחבה. בהמשך דבריו הוא מוכיח, שדרושים שני הסימנים לראייה, שאכן העוף אינו דורס.

תיאור עופות עם כף רגל רחבה (פאט"ה) – שהיא עשויה שלוש אצבעות המחוברות אחת לשניה בקרום שחייה, וכן המקור (החרטום) הרחב (ראה תמונה), הם אפייניים לסדרת דמויי האווז. לכל העופות הללו יש אצבע יתירה, קרקבן נקלף והתרחבות באמצע הוושט, המקבילה לזפק, אם כי אינו זפק טיפוסי³¹⁵. כל הדיון בראשונים ובאחרונים סביב עופות כאלו, מתייחס תמיד לבני סדרה זו, אם כי נעשו ניסיונות להתיר גם עופות אחרים³¹⁶.

פאטא (כף רגל שטוחה) וחרטום רחב (מקור רחב ועגול)

Generel באופן כללי
kosher Koscher Cacher Кошер כשר :
Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

עופות הנכללים במסורת ר' זרחיה הלוי. (דוגמא מאוסף במוזיאון זואולוגי. שים לב להבדלים בין הזכרים. בכל זוג הנקבה מימין וראה את הדמיון ביניהן)

כתב הטור³¹³ וז"ל: "והרב זרחיה הלוי כתב: וקבלנו מאבותינו ומזקנינו הקדמונים שכל עוף שחוטמו רחב וכף רגל רחבה כשל אווז בידוע שאינו דורס, וכתב א"א הראש ז"ל וכן מסתבר ויש לאכלו אם ימצא לו ג' סימנים בגופו, ואין לחוש שמא הוא דורס" עכ"ל. בית יוסף³¹⁴ מוסיף: וכן כתבוהו הרא"ש והרשב"א והר"ן והרב המגיד, ונראה שכולם מסכימים לקבלתו, וכן פסק הרשב"א בתורת הבית, וכולם

³¹⁵ ראה לעיל לענין זפק עמוד 186

³¹⁶ למשל: החסידה: ראה עמוד 176 ועמוד 290

³¹³ יו"ד סימן פב

³¹⁴ שם, ד"ה, ומה שכתב רבינו בשם הרז"ה

בל"א ווילדי ענ"ט מותרות. בספר לימוד השחיטה³²¹ מובא שאוויזי מים ואוויזי בר וכן ברוויזים מותרים, ללא הגדרת המינים המיוחדים.

ייתכן שדבר זה מהווה עדות על אכילת כל בני הקבוצה. מאידך גיסא, יש הטוענים שאולי יש אוויזים וברוויזים אסורים³²².

סיכום מעניין בנושא זה מביא הרב יוסף שאול הלוי נאטאנסאה³²³ וז"ל: "בדבר אוויזות הבר שמשונים צורתם מאוויזות הביתיות, לא אומר לא איסור ולא היתר. איסור אי אפשר לומר, שהגאון בכרתי ופילתי ישב על מדוכה זו והתירו, וגם בעל דברי דוד מלדולה הביא חבל גאונים מתירים. אך היתר לא אוכל לומר, יען כי במדינתנו לא נתקבלו דבריו, אף שאיני יודע הטעם, דמאי שנא מהעוף "אינדי"ק" שגם כן בא מארץ הודו ולא היה מסורת ואפילו הכי אוכלים אותו. וכבר הארכתי הרבה על העופות הגדולים ובצורתם ותמונתם הם כעופות שלנו, והארכתי בהיתרם אף בלי מסורת. אבל הם יש להם מסורת גם כן. ואוויזות הבר כיוון שאסרם הצמח צדק (למעשה)³²⁴, אף

השאלה המתעוררת כאן היא: האם אפשר להתיר עופות על סמך מסורת רחבה יותר, שאינה מתייחסת למין מסויים, אלא מתייחסת לקבוצת סוגי עופות שיש להם סימנים משותפים. בדבר זה טמונה עיקר המחלוקת שבין השולחן ערוך והרמ"א: האם אפשר לסמוך על שני סימנים אלה? דעת המחבר להתיר ודעת הרמ"א שאין לסמוך גם על זה³¹⁷. נשוב לדון בשאלה זו בדיון על היונים.

ייתכן להעיר כבר כאן: החרטום הרחב והפאט"ה מונעים מהעוף לקרוע את הטרף. לפיכך, עוף בעל תכונות אלו לא יוכל להיות דורס, ולכן דווקא עם סימנים אלו, יספיקו סימני הטהרה החיוביים.

המשמעות המעשית של ההלכה האמורה, מתייחסת לעשרות סוגי אוויזים וברוויזים, וכן למספר סוגי ברבורים. אם נקבל את דברי המחבר, אין צורך לדון בפרטי המינים שבסדרת דמויי האווז. אם לעומת זאת, נקבל את דעת הרמ"א, נצטרך לחפש במקורות, איזה עדויות אפשר למצוא ולאיזה מינים הן מתייחסות.

תיאורים כלליים על היתר אכילה של אוויזים וברוויזים נמצאים כדלקמן: בכרתי ופילתי³¹⁸ מובא שמותר לאכול אווז וברווז הבר. הרב חיים קורן³¹⁹ מביא עדות על היתר אכילת אווזי וברוויזי בר תחת כל השמות ווילד"ע ענטי"ן, ווילד"ע געני"ז וווילד"ע קאטשק"ע. כן מצא כתוב שאב"ד שוואבע"ן מוסר שאכלו מהם, ומביא עדות שבאיטליה אוכלים מהם. כף החיים³²⁰ כותב: בר אווז שקורין

³¹⁷ יו"ד סימן פב, סעיף ג

³¹⁸ יו"ד, סימן פב סעיף קטן ב' וסעיף קטן ט. ובקונטרס פני נשר, שם

³¹⁹ בכתב יד שנמצא בידי יורשי הרב נ.צ. פרידמן ז"ל, בני ברק

³²⁰ סימן פב

³²¹ פעדער וגולדשמידט, הלכות שחיטה ובדיקה, בהולנדית, אמסטרדם, תרמד

³²² בספר יד יהודה (הלכות שחיטה, בהשטמה להלכות תערובות, דף קנה ודף קנו) מביא מספרי הטבעיים, ומצא תחת שם "אוויזא" מינים רבים, ויכול להיות שנמצאים מינים אשר לא נמצאים בהם סימני הטהרה שבאוויזים שלנו (אווז הבית). אי לכך כל מין אווז, שאין עליו מסורת, יש לחוש שמא מין אווז או בר אווז טמא הוא (מעובד ע"פ דרכי תשובה, יו"ד סימן פב, ס"ק ו). יחד עם זאת, הוא מדבר על סימני טהרה ואותם אפשר לבדוק בכל מין ומין – י.מ.ל.

³²³ שואל ומשיב, מהדורה תליתאה, (הוצאה חדשה) ברקלין תשיד הוצאת הישיבות הקדושות, חלק א, תשובה טו

³²⁴ בכרם שלמה (הרב שלמה האאס, פטרבורג תקצט) מובא שווילדי ענטי"ן ווילדי געני"ז צמח צדק מתיר (להלכה) למרות שאין מסורה מכיוון

יכול לשלוף את ציפורניו, כי הן מוגבלות ע"י קרום השחייה. הוא אינו מסוגל לקרוע את טרפו, כי אין למקור חוד. לכן, עוף כזה אינו דורס ואוכל. סימן אחד לא יפתור אלא חלק קטן של הבעיה. לפיכך, אנו צריכים לגרוס לעיל לפחות כדברי הבית יוסף. אנו זקוקים לשני הסימנים, לפאטא ולחרטום הרחב, לא כהגדרת הפרי מגדים³²⁸ הגורס חרטום רחב או כף רגל רחבה. הפרי חדש מדגיש³²⁹ שסימנים אלו מיועדים להראות שאינו דורס, אך להתירו צריך גם סימני טהרה.

בזה לבד עוד לא נפתרה הבעיה. ישנם בטבע מעברים. יש עופות שיש להם פאטא, כלומר קרום המחבר את האצבעות, אך מעבר להן החוצה ישנם גם טפרים (ציפורניים). אחד העופות המסמלים דבר זה הוא הברברי – עוף המקובל אצלנו כטהור. מצד שני, גם לשחף יש פאטה, אך גם ציפורניים. לכן ברור שסימן הרגל הרחבה בלבד לא יוכל להיות סימן טהרה מובהק. ברור שסימן זה עצמו, לא יוכיח שהעוף אינו דורס.

גם הסימן של חרטום רחב הוא יחסי. החרטום צריך להיות רחב לכל אורכו ואסור שיהיה לו חוד בקצהו. ישנם סוגי אווזים שיש להם חרטום רחב, אך יש להם גם בליטה בקצה המקור. יש כמובן עופות שיש להם חרטום רחב לצד הפה (למעשה כמעט לכל העופות) אבל חרטום זה הולך ומתחדד לקראת קצהו.

מימין ברווז ושני האחרים מראים קצה חד בסוף המקור

שהכרתי ופלתי והגדולים התירום, אפשר שקבלנו עלינו במדינה זו חומרת הצמח צדק, אבל מצד הדין איני יודע טעם בזה". הרב כהן רואה בברווז העף לגובה ספק אם הוא ברווז ביתי³²⁵, אולי זה מפריע למסורת. מאידך גיסא, כל הברווזים דוגרים על הביצים ביבשה ועפים למקום הדגירה ואחר כך למים.

בספר כף החיים³²⁶ מובא: בעיר בגדד יש מיני אווזים קטנים הרבה, כמדת בני יונה, והוא מין שלו, וקורין אותו בערבית גיט"א – יש קבלה של עוף טהור.

כאמור, אחד מסימני העוף הוא שאינו דורס. מה היא הדריסה, לא פשוט לומר. חכמים שונים ראו תכונות מסויימות שקשרו אותן לדריסה, ואמרו שכל עוף המראה סימנים אלה הוא דורס. לסימנים אלו שייכים: חולק את אצבעותיו³²⁷ – דבר שיאפשר החזקה טובה של הטרף, מניח רגלו על האוכל וקורע ממנו, אינו מחכה עד שהטרף ימות, או: קולט ואוכל מהאוויר. כל אחד מסימנים אלו מראה אפשרות המקילה לטרוף את החי – או לאכול בשר.

כל הסימנים האמורים הם סימנים של דריסה וכדי שהעוף יהיה טהור, עלינו להוכיח שאין בו אחד הסימנים.

סימן הפאטא והחרטום הרחב הם סימנים מסוג אחר. עוף שיש לו סימנים אלה אינו יכול להיות טורף. הוא אינו

שיש בהם סימנים. ועיין לעיל לענין זפק בדבר הזפק של האווזים בכלל. ייתכן וההבדל הוא בהבנת דברי הצמח צדק. בפנים ראיתי את דבריו (הרב מנחם מנדל, בסדילקאב, 1834) שלהלכה אווז הבר טהור, ולמעשה יש לאוסרו, בעיקר מכיוון ששמע שיש אווזים אסורים.

³²⁵ שו"ת אבני חן, חלק ב, סימן נט.

³²⁶ יורה דעה, סימן פב, סעיף קטן כד

³²⁷ שתי אצבעות קדימה ושתיים אחורה

³²⁸ שפתי דעת, יורה דעה פב

³²⁹ יורה דעה, פב סעיף קטן ט

Anser domesticus אווז הבית

Goose, Gans, Oie, Anser, Гусь

טהור: kosher Koscher Cacher Кошер
 יש מסורת Tradition традиция
 אווזים נאכלו בישראל מקדמת דנא.
 מסורות על אכילת אווזים קיימות בכל
 תפוצות ישראל. כנראה שה"ברבורים
 אבוסיים"³³¹ שנאכלו על שלחנו של שלמה,
 היו אווזים מפוטמים. הפייטן הכניסם
 כחלק חשוב ממטעמי השבת – ברבורים
 ושלו ודגים³³².

התעורר ויכוח האם מותר לאכול
 אווזים שפוטמו בכוח³³³, אך לא נמצא מי
 שאסר את אכילת האווז עצמו.

לעומת זאת, ישנו ויכוח על האווזים
 הגדולים שגודלו בעיקר בארה"ב. הרב י.א.
 פרידמן³³⁴ מתיר "את האווזות שמקרוב
 באו". גם על אווזים אלו נתקבל למעשה
 היתר אכילה בכל תפוצות ישראל. בשו"ת
 אבני נזר³³⁵ מועלה האפשרות שהאווזים
 האלה הם מין נפרד, כי אינם כנסיים
 לתוך המים.

רגלי האווז והמקור שלו הם אדומים.
 אם המקור אינו אדום אלא שחור,

³³¹ מלכים א', ה ג

³³² פיוט "מה ידידות מנוחתך" – מזמירות ליל
 שבת.

³³³ עיין בדרכי תשובה יו"ד סימן לג. כמו"כ ראה
 בכרך ב בעניין פיטום האווזים.

³³⁴ הובא בספרו של בנו הרב נ.צ. פרידמן ז"ל, נצר
 מטעי, בני ברק, תשיז

³³⁵ לרבינו אברהם מסוכטשוב, יו"ד, חלק א, סימן

ישנה מסורת האומרת שהחסידה היא
 עוף שנאכל במסורת (ראה עמוד 260). נגד
 דעה זו מתריע הראש בצורה קיצונית.
 כיצד נוצרה המסורת הזו? החסידה
 היא עוף העומד במים ויכול לשחות. לכן
 יש לו קרום שחייה (שאינו מושלם) בין
 אצבעותיו. לשיטה הדורשת רק אחד
 מהסימנים, נראה שהחסידה טהורה.
 מאידך, יש לחסידה מקור חד בקצהו ולכן
 היא יכולה לדרוס. לכן היא עוף שאינו
 טהור. היו שלא יכלו להבחין בין מקור
 רחב למקור חד והתירו את החסידה גם
 בשני הסימנים.

נוסף לכך הגורם שהאיש ברחוב וגם
 השוחט הממוצע, אינו יכול להגדיר בדיוק
 את הסימנים של העוף. הנסיון מראה,
 שאם מישהו מביא אווז לשוחט, לעתים
 נדירות ירגיש השוחט שלפניו עוף מיוחד
 או שונה. לכן השוחט מקבל מהרב את
 ההוראות, איזה עופות לשחוט.

מסיבה מסויימת נקרא הברבור
 בשם סיגנו"ס (Cygnos) והחסידה בשם
 סיגוניא"ה (Cygonia). השימוש בשני
 השמות מבלבל. יש להניח, כי כך נוצרה
 המסורת המוזרה סביב החסידה, שהיא
 כביכול, עוף טהור³³⁰.

בהמשך לנאמר לעיל, שיש המתירים
 את כל האווזים וברווזים נדון להלן
 בעופות שיש עליהם מסורת מפורטת. כל
 העופות בהם נדון, בפרק זה, משתייכים
 למשפחת הברווזיים (Anatidae).

³³⁰ ייתכן גם שעירוב המונחים הביא לכך שיש
 מתרגמים את התנשמת ל Cygnos, Swan. ראה

עם קצה חרטום שחור. בארצות הברית התירו לאחרונה³⁴² את הברווזים שחלק מחרטומם שחור, אלא אם כן החרטום כולו שחור, ובתנאי שהרגלים הן אדומות.

Cairina moschata ברברי
Moscovy duck, *Türkische Ente*,
Moschusente, Canard musqué,
Мускусная утка

בתמונה: ברברי, מימין הרגיל ומשמאל הלבן.

טהור: kosher Koscher Cacher Косхер
יש מסורת традиция
ברווז בגודל 80 ס"מ בערך, הדומה
לאווז. יש לו קרום שחייה קצר ויש לו
טפרים ארוכים. ביחס לאווז זה נכתבו
תשובות שונות. תיאור מפורט על אווז
זה נמצא בשו"ת משיב דבר³⁴³ וז"ל:
**האווזות הגדולים המשונים, המצויים
בינינו, באורך צווארם ובגבשושית שעל
החרטום, ומאז זה הרבה שנים שנתחדשו
ובאו להם. ויש עיר אחת שנהגו שם מאז
ומקדם לאכלם בחזקת אווז, ועתה קמו
עוררים לחוש שמא מין אחר הם, עכ"ל".**
הוא משווה את המסורת³⁴⁴ למסורת
תרנגול ההודו, אלא שיש עוד מקום להקל
יותר, עקב קבלת בעל המאור (רבינו
זרחיה הלוי), שכן יש לו מקור רחב וקרום
שחייה. עיין בדרכי תשובה מה שנאמר

מחולקות הדעות. יש הסוברים שהוא אינו
אווז³³⁶, ואעפ"כ מותר לקנות ביצי אווזים
ואין צורך לחשוש, שמא הביצים מאווז
שאינו מותר³³⁷. למעשה מקובל, שאם
כל החרטום שחור, ובוודאי אם הרגלים
שחורות, אין זה אווז רגיל. לעומת זאת,
אם יש קו שחור על החרטום, או שקצהו
שחור, אין לחשוש על המסורת³³⁸.

בשו"ת אבני נזר³³⁹, דן המחבר על
אווזים שהובאו לפולין עם שנויים שונים.
אווזים גדולים ולבנים ושאוולי אינם
נכנסים למים. הוא סובר שאי הכניסה
למים הוא וודאי שינוי. מצד שני, אלה
שצווארם ארוך הוא אינו שינוי ואינו
מצריך מסורת בפני עצמו. על אלו שיש
להם גבשושית על החרטום, מכיוון שהם
מתרבים עם אווזים רגילים, יש לומר שהם
מין אחד. על אווזים אלו – לאבענדזי"ס
– כנראה ברברי – בודאי אין מסורת
טומאה, ומכיון שמתעברים זה עם זה, יש
להחשיבם למין אחד³⁴⁰.

הרבה גדולים דנו בשאלת החרטום
השחור. בספר מטה לוי³⁴¹ מעיד המחבר
שהתירו גדולים מפרנקפורט אווזות

³³⁶ פרי מגדים, שפתי דעת, סימן פב, ס"ק ז

³³⁷ מעובדה זו ניתן להוכיח שגם האוסרים
חוששים רק לאיסור קטן. עיין דרכי תשובה סימן
פג, ס"ק ל. אלמלא דבריו היה אפשר אולי להתיר
מטעם כל דפריש מרובא פריש. בשו"ת חתם סופר
מתיר בן כלאיים של אווז שנאכל עם אווז שלא
נאכל.

³³⁸ שו"ת מנחת הקומץ, מאת הרב קלונימוס קלמן
צוקערמאן, יאבלאנאב, תרצז, סימן נו

³³⁹ רבינו אברהם מסוכטשוב, יו"ד חלק א
סימנים עד - עו

³⁴⁰ ב'דרכי תשובה' סימן ס, ס"ק יג, מובא בשם
מנחת יהודה, שסבו אסר את אווזי הבר (ווילד"ע
ענטיין), כי הם אוכלים כל ימיהם שקצים ורמשים.
[הם אוכלים בוודאי גם מהצומח ולכן חשש זה
אינו קיים, עיין שם].

³⁴¹ להרב מרדכי הלוי הורוויץ, ירושלים. תשלט,
סימן כב

³⁴² הרב בילסקי, אחד מפוסקי ה (U), בשנת
תשסז

³⁴³ חלק יו"ד, סימן כב, מצוטט ע"פ דרכי תשובה,
יוד סימן פב, ס"ק כו

³⁴⁴ משיב דבר חלק ב, סימן כב

בארגנטינה. הרב אהרן גולדמן³⁴⁹, כותב בספרו³⁵⁰ ומתיר את העוף. כן מתיר את העוף הרב יוסף אהרן טאראן³⁵¹, ע"פ פסק של הרב שמואל סלנט בשנת תרסח. בארכיונו של הרב הגרמני שפירא זצ"ל³⁵² נמצאו רשימות נוספות, השופכות אור על הסוגיא האמורה. תשובת הרב שפירא אינה בידינו, אבל הרבה מההתכתבות ומהגיונות לבו של הרב ש. סלנט, רבה של ירושלים, מובאים פה³⁵³. דוד סאלאמאן עפשטיין מספר שהוא כעובר אורח, מהמעשים למען ירושלים, נפגש במחלוקת שאינה לשם שמים על האוויזים הללו. הוא פונה לרב שפירא בכ"ח תמוז תרצז שיחווה דעתו בנידון. גם הרב אהרן הלוי גולדמן פונה בעניין זה. הוא מדגיש שכבר הסכימו לדבריו הגאון מלאמזשא בעמ"ח שו"ת "דברי מלכיאלי"³⁵⁴, והגאון מלונדון הרב נתן אדלער הכהן שליט"א, ע"פ עדות שעוד בשנת תרמד יצא הדבר בהיתר מהגאון הרב נפתלי צבי יהודה בערלין (הנצי"ב) אבדק"ק וואלאזין³⁵⁵. הוא מסתמך גם על תשובות בעניין התרנגולים שצווארם אדום וחסר נוצות. אם אלו הותרו, הרי הברברי צריך על אחת כמה וכמה להיות מותר. הרב אברהם מרדכי ווילפאנד רב ומו"ץ באומן³⁵⁶ מביא תשובה המתירה עופות אלו כי ההבדלים בינם

בעניין זה³⁴⁵. משמע מהדברים, שאם היה בא לפנינו בתחילה היום, ייתכן ולא היו מתירים אותו, כיוון שיש לו שינויים מהאוויז הרגיל והיה צריך למצוא לו מסורת. אמנם בנידוננו "כיוון שכבר אוכלין אותם במקום הזה מכבר, בחזקת כשרות, אין להחמיר, כל זמן שאין לנו ראייה להיפך – שהוא ממין הטמאים".

ייתכן גם שאוויז זה, הוא האוויז, שעליו דן בעל הפתחי תשובה³⁴⁶ כשדן באוויז שמקורו שחור או קצה מקורו שחור, מכיוון שלאוויז זה יש מקור אפור. כן ייתכן שהאוויז בעל המקור השחור הנו תוצר הכלאה בין אוויז זה לברוויז הבית.

אוויז זה בצורתו הפראית (שלפני הביות) ניתן להכלאה עם אוויז הבר³⁴⁷. הכלאה זו נותנת בני כלאים פוריים. תופעה זו נדירה בין בעלי החיים. דבר זה עשוי לרמוז על העובדא שהאוויזים הבאים: אוויז הבית, אוויז הבר, אבי האוויז בו אנו דנים והאוויז בו אנו דנים, הנם למעשה מין אחד³⁴⁸, ואולי נשתנו עקב גידולם במקומות השונים.

אוויז זה מקורו בדרום אמריקה. כיוון שהעוף היה מקובל כאוויז באמריקה, גרם לכך, שבין המתווכחים על כשרותו היו תושבי המושבות של הברון הירש

³⁴⁵ מתוך דרכי תשובה הנ"ל.

³⁴⁶ שם סעיף קטן א'. ב"זכרון יוסף" חלק א, וב"דברי מלכיאלי" חלק ה, הובאו מספר תשובות בנידון וביניהן תשובה מהרב נפתלי אדלר מלונדון. התשובות פורסמו ב"דברי אהרן" להרב אהרן הלוי גולדמן זצ"ל, ירושלים, תשמא (התשובות כה-לא).

³⁴⁷ ראה מרגולין י', בעלי חוליות. הקיבוץ המאוחד, תשכג, עמ' 281.

³⁴⁸ דבר זה יקשה את הבנת הכלאיים בין אוויז לאוויז בר בעיקר נוכח העובדא שתוארה שזה ביציו מבחוץ וזה ביציו מבפנים. (לפי בבא קמא נה א) ראה לענין אוויז הבר.

³⁴⁹ רבה של קהילת מוזסוויל בארגנטינה.

³⁵⁰ דברי אהרן, סימנים כט – לא, ירושלים תשמא

³⁵¹ רב המושבה זוננפלד בארגנטינה, בספרו, זכרון יוסף, ירושלים תרפד

³⁵² רבה של ה"חורבה" בירושלים.

³⁵³ ראה הר המור קובץ ט', מעמוד 31 ואילך, אלול תשמו

³⁵⁴ תשובת הרב דברי מלכיאלי הובאה שם בעמ' 36

³⁵⁵ התשובה המלאה מובאת שם בעמ' 35

³⁵⁶ פלך קייעוו

שלא לאכלה. ולדעתי, די לנו שלא למחות במי שאוכל, אבל לא לעזור להתחיל במנהג חדש בין אלה שנהרו עד כה"³⁶¹. ייתכן וערך אח"כ את הביורורים שכן הוא מקובל היום להיתר, ע"פ פסק הלכה של הרב צ.פ. פרנק³⁶².

בתקופת הצנע היה נאכל בכמויות גדולות³⁶³. בשנת תשי"א, עוד בתקופת הצנע, התייעץ הרב דיסקין, רבה של פרדס חנה, עם הרב יוסף דב הכהן, רבה של חדרה בעניין זה.

הרב הכהן³⁶⁴ כותב: "...עוד בשנת תרצ"ט התחילו לגדל מין זה החדש במשקי חדרה... פניתי אז למשרדי הרבנות ירושלים, ת"א ופ"ת, אלה בכה ואלה בכה וכולם לא ידעו בין ימינם לשמאלם, רק מחותני הגאון ר' צ"פ פראנק שליט"א (זצ"ל) השיב לי אז, שזכור הוא, שעוד לפני חמש ושלושים שנה, לפני תרצ"ט התעוררה השאלה בעופות הללו בירושלים והדבר יצא בהיתר שהעידו שבמצרים אוכלים אותם. .... שלחתי אליו... אז נזכר הגרצ"פ שבעיר העתיקה יושב שו"ב זקן מופלג שהיה שו"ב במצרים... השו"ב הזקן העיד בפני ר' יצחק ליפשיץ, השו"ב שלנו, שהמין הזה נאכל שם והוא מותר

לברווזים רגילים אינם יכולים להיות משמעותיים³⁵⁷.

לאור המידע שנאסף, ובחלקו תואר לעיל, העניק הרב ש. סלנט בתשובה בכתב, מתאריך כ"ה כסלו תרס"ח, היתר לעוף זה³⁵⁸.

מצד שני, הועלו טענות נגד אכילת הברברי. הרב הגאון ר' צ. פ. פראנק רשם על פתק שיש לברר ארבע נקודות, טרם אפשר יהיה לתת תשובה סופית. הנקודות הן³⁵⁹ הבאות:

- א. האם הם קולטים מהאוויר יותר מבר-אווזות אחרות?
- ב. לעמוד על הביורור אם מזדווגים עם הבר-אווזות שלנו?
- ג. יש אומרים שאוכלים תרנגולים קטנים חיים ולדעת ר"ת הוא בכלל דריסה. צריך לעמוד על הברור, אם אוכלים גם אלה שהגדילו קצת או דווקא קטני קטנים?
- ד. יש אומרים כי בר-אווזות אלו משונים בסדר זיווגם זה עם זה, מכל שאר עופות הטהורים.

גם נשמע בפה כי אנשי באסאראביע שבאו לשם אוכלים שמה, מפני שבמדינתם מחזיקים אותם לטהורים, וראוי לברר אם זו מסורת אמתית?"

בתשובה שכתב הרב צ"פ פראנק³⁶⁰, הוא כותב: "העובדה היא כי לפני ארבעים וחמש שנים בא איש מיוחד, שליח מהמושבות היהודיות שבארגנטינא, והולך עמו בר אווזא הזאת בשאלה לירושלים אי מותרת באכילה, ואז הסכימו להתירה. עם כל זה, איני רוצה לסייע שיתפשט ההיתר בין אלו הנוהגים

³⁶¹ הויכוח סביב הברברי נמשך עוד זמן רב.

³⁶² שו"ת הר צבי, ירושלים, תשכד סימן עה. עיין גם אבן האזל, יו"ד תשובה עה. כן נראית גם דעתם של הנצי"ב בשו"ת משיב דבר ורי ד"צ הופמן בשו"ת מלמד להועיל.

דיון ארוך, ההסתייגויות שהרה"ג ר' פסח צבי פרנק טוען שיש לברר, לפני ההחלטה הסופית בעניין, ההסטוריה של השאלה, ברוסיה, במושבות הברון בארגנטינה וכן בא"י, הובאו ע"י עמר, ז, וזיבוטופסקי, א.צ. במאמר: כשרות הברברי והמולארד, המעיין מד (א), 35 ואילך, תשסד.

³⁶³ בא"י בשנים תש"ט – תשי"ד. הוא גודל במיוחד נוכח תנאי הגידול הנוחים, שניתן לגדלו על שיירי המטבחים.

³⁶⁴ מכתב בענין זה ראה הר המור הנ"ל עמ' 43.

³⁵⁷ התשובה במלואה שם בעמוד 36

³⁵⁸ ע"פ מסורת העוף דף 154

³⁵⁹ בקובץ הר המור דלעיל, עמוד 42

³⁶⁰ הר צבי, יו"ד סימן עה

איש אמר לו: תשחט אבל לא תאכל.

מכל המקורות האמורים ברור שיש מסורת טהרה לעוף זה, רק יש ספק מתי ואיך נקבעה המסורת. לפיכך אין ספק שהם מותרים באכילה.

בשנת תשע נתעוררה בעייה, לגבי שחיטת עוף זה בארה"ב. הרב משה יעקב שמשון הלוי טייטלבוים יצא חוצץ נגד שחיטת הברברי³⁶⁷ וטוען שהעוף הוא דורס מחיים ולכן לא מועילה שום מסורת. כמו"כ הוא טוען שהביצים עגולות.

הרב ארי זיבוטופסקי ברר את הדברים ומצא שהעוף אמנם אוכל בשר בעלי חיים גדולים אבל אינו טורף מחיים. בבדיקת הביצים של העוף ראיתי (אני י.מ.ל) שהביצים אמנם פחות מארכות אבל קצה אחד כד וקצה אחד חד.

לדבר זה יש גם השלכה מעשית נוספת: המולארד (Mullard) הוא בן כלאים, לא פורה, שבין ברברי זכר לברווזה (פקינית – ברווז הבית). הוא נחשב לעוף טהור, בוודאי לסוברים שאין חוששין לזרע האב, ואפילו לסוברים שחוששין לזרע האב, העלינו שהוא עוף טהור. המולארד היה חשוב לצורך פיטום האווזים.

אווז זה, בצורתו הפראית, הוא הנפוץ בין אווזי הבר והגדול שבהם. המבוגר מגיע עד 89 ס"מ. לפי השערה מדעית, הנו אביו של האווז המתורבת. ההבדל ביניהם אינו גנטי, אלא כתוצאה מתנאי הגידול. מבחינה ביולוגית, הוא אינו מין בפני עצמו. ייתכן ואין זה האווז הנזכר בגמרא³⁶⁸, שכן נאמר שם: "אווז ואווז הבר כלאים זה בזה... מאי טעמא? אילימא משום דהאי אריך קועיה והאי זוטר קועיה? וכו'. אמר

בלי שום פקפוק, וכך השיב להרב פרנק.... בינתיים עברה יותר משנה וכל הזמן לא נתתי לשוחט לשחוט, ומשום כך הפסיקו המשקים לגדל את זה לגמרי... והצטערתי צער גדול, כי המין הזה הוא טוב להמשק הארץ ישראלי מאד מאד. הטיפול בו קל ומכניס ריווח בביצים, בשר ושומן. לצאת בהודעה של היתר בכדי שיתחילו לגדל לא העזתי... המסקנה: המין הזה מותר, יאכלו ענווים וישבעו."

מולארד

בשנות השבעים הוא נמכר באיטליזים עפ"י רק כ"כשר" ולא כ"חלק". הרב עזריאלי, רבה של זכרון יעקב מסר לי בכ"ט שבט תשמב, שבשנת תרצב או תרצג התיר הרב פ.צ. פראנק את העוף. באותו הזמן קבע הרב עזריאלי מסורה על כך, כשהעוף נשחט בנוכחותו בו במקום. באותה שנה מצאנו עופות אלו, כשרים למהדרין, בהשגחת הרב צ. דרורי מקרית שמונה.

הרב ד. ילזו שו"ב בטבריה, העיד לפני ששחט עופות אלו על פי פסק הלכה מהרב י.מ. חרלי"פ זצ"ל. בשו"ת אבני נזר³⁶⁵ דן בעוף זה וההיתר היחידי הנראה לו הוא "שהם מתעברים מאווזות שלנו".

בשו"ת אבני חן³⁶⁶ מביא הרב כהן, שהרב חיים חזן שחטו עבור ספרדים. כמו כן הוא מוסר בשם הרב יהושע ווסנר, מבית השחיטה בראשון לציון, שהחזון

³⁶⁷ בקונטרס 'תשקצו מן העוף'

³⁶⁸ בבא קמא נה, ב

³⁶⁵ יו"ד סימן עה

³⁶⁶ חלק א. סימן יב

Anser fabalis אווז האחו
Bean goose, *Saatgans*, Oie des
moissons, Гуменник

Anser albifrons אווז לבן מצח
White fronted goose, *Blässgans*,
Oie rieuse

Anser erythropus אווז קטן
Lesser white fronted goose,
Zwerggans, Oie naine, Пискулька
ואולי גם את

Anser brachyrhynchus אווז קצר מקור
Pink footed goose,
Kurzchnabelgans, Oie à bec court
שצוארו וראשו קצת כהים וחלקי
המקור כהים.
ואולי גם את

Anser caerulescens אווז השלג
שהוא כחלחל עם ראש לבן או לבן
לגמרי.

Branta canadensis אווז קנדי
,Canada goose, *Kanadagans*
Bernache du Canada, Канадская
казарка

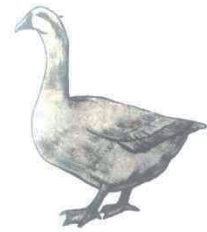
טהור: kosher Koscher Cacher Косер
מסורת ? традиция ?

אביי: זה ביציו מבחוץ וזה ביציו מבפנים".
הכוונה היא לביצי הזכר³⁶⁹. באווז בו אנו
דנים ביציו מבפנים וגם צווארו לא ארוך
במיוחד. לעת עתה גם לא הצלחנו למצוא
אווז שביציו בחוץ.

בסעודת המסורת שנערכה בירושלים
באב תשע, הוגש בשר אווזי וברווזי בית.
כן הוגשו מנות מברברי ומהמולרד.

Anser anser אווז הבר-האווז האפור
Grey leg goose, *Graugans*, Oie
cendrée, Серый гусь

טהור: kosher Koscher Cacher Косер
יש מסורת традиция

בנוסף לתשובות שהבאנו כבר, ברצוננו
להצביע על פסק ההלכה של הרב יונה
לנדסופר המתיר אותם³⁷⁰. גם השוחטים,
מעדות שונות, אינם מבחינים בין מיני
האווזים ושוחטים את כולם.

המסורת כוללת בוודאי את מיני
האווזים האפורים, בעלי הרגלים
האדומות, שכן במראה אין כמעט להבחין
ביניהם, פרט לגודל ואולי פס לבן בפנים.
המדובר הוא בעוף הבא.

³⁶⁹ כן משמע במיוחד מבכורות ח א

³⁷⁰ כנפי יונה, פראג, תקעה, סימן פב. אחד
הנימוקים הוא, שיש מסורת אכילה עליהם
במקומות אחרים.

ברווזים אלו הם גידול מיוחד שבו טופחו האיברים בצורה מיוחדת, שהם עומדים זקופים. במראה ראשון נראה כאילו הם מין אחר, אבל אין להם שמות בפני עצמם. הם נקראים למעשה בשפות השונות בשם ברווזים רצים, כגזע בין גזעי הברווזים. גם הרב כהן³⁷³ נוטה להסכים שאין זה שינוי.

Anas platyrhynchos **ברכיה**
Mallard, *Stockente*, Canard colvert,
[Germano reale], Крякva

טהור : kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция
הברווז הזה דומה ביותר לברווז הבית, רק קטן ממנו במקצת. הזכר בגודל 38 ס"מ, בעל ראש וצוואר ירוקים, בעוד הנקבה חומה אפורה. לזכר כתם כחול קטן מתחת לכנף. בנקבה הוא כמעט לא נראה. ברווז זה הוא הברווז, ממנו בוית ברווז הבית. בהונגריה היה ויכוח גדול סביב השאלה: האם מותר לשחוט ברווז בר (ווילד"ע ענט"ע)³⁷⁴. שוחטים מעדות שונות מדווחים ששחטו ברווז זה. בעל זבחי כהן מביאו תחת השם Germano. עיון בתמונה מראה בבירור שמדובר כאן

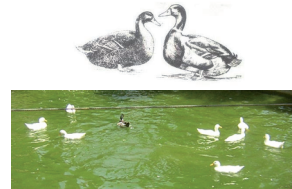
³⁷³ אבן חן, כרך ב, סימן צ ח

³⁷⁴ ראה לעיל בדיון הכללי. מפי מר א. ליבשטיין נ"י מקבוצת לביא, שמעתי שהויכוח בהונגריה היה סביב ברווז זה.

עקרונית כל הנאמר בסעיף הקודם מתאים גם לגבי האווז הקנדי. אווז זה הנו אבי האווז שהגיע מארה"ב³⁷¹. גודל האווז הבוגר כ-100 ס"מ. ייתכן שדווקא לגבי אווז זה, השאלה: האם הצוואר הארוך יעשה ממנו מין נפרד. גם כאן הביות עשה את האווז. יחד עם זאת המקור והרגלים אפורים. אי לכך, יש אולי להכניסו לקטיגוריה אחרת³⁷².

Anas domestica **ברווז הבית**
Duck, *Ente*, Canard, Утка

טהור : kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция

ברווז הבית נאכל בכל תפוצות ישראל. בספרי האחרונים מופיעים האווז והברווז כסמל לעופות הטהורים.

ברווזים רצים

טהור : kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция

³⁷¹ ראה לעיל בענין אווז הבית את עניין האווז האמריקאי.

³⁷² ראה לעיל, לעניין אווז הבית, כשיש לו מקור אפור, דינו שונה מזה שיש לו מקור ורוד. כן הדין גם לגבי הרגליים.

Anas crecca **שרשיר**

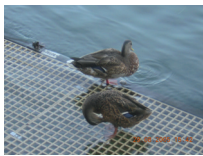
Teal, *Krickente*, Sarcelle d'hiver,
[Alzavola], Чирок-свистунок

טהור kosher Koscher Cacher Косшер
יש מסורת ? традиция ?
ברווז בגודל 30-35 ס"מ. הזכר בצבעים
שונים והנקבה אפורה. עדות בעל זבחי
כהן תחת השם Arzaola³⁷⁸.

Anas formosa **ברווז פורמוזה**

Baikal teal, *Gluckente*, Sarcelle
élégante, Чирок-клоктух

טהור kosher Koscher Cacher Косшер
יש מסורת ? традиция ?
דומה ביותר לסוג הקודם. סוג זה של
השרשיר הוא הנפוץ ביותר באזורי אסיה.
עדות של הרב בבא מועלם³⁷⁹, שהעיד
בבטחה ששחט עופות כאלה בעירק. (הוא
זיהה את העוף בבטחון, מתוך מגוון של
תמונות דומות).

³⁷⁸ המומחים מאוניברסיטת רומא לא יכלו
להחליט בבטחה. כך המצב גם לגבי העופות
האחרים שלא יכולנו לזהותם בבטחה, למרות
שהביאם בעל זבחי כהן. ייתכן וישנן טעויות דפוס
בספר זבחי כהן ?
³⁷⁹ שמש כרב ושוי"ב במושב זכריה בהרי יהודה.

בברווז. הפס על הצוואר בתמונה, הנו
אופייני למעבר הצבע מהירוק לאפור
בצווארו של הברווז הזכר. בתמונה הבאה
נראה הרב א. פיפרנו מטרייסטי בזמן
השחיטה של ברכיה זכר. הוא שוחט את
העוף ע"פ מסורת שהעביר אליו הרב א.
טואף זצ"ל, שהיה ראש הסמינר שהכשיר
את רבני איטליה. הרב אמת' בן דוד מונה
את הברכיה בין העופות הטהורים³⁷⁵.
בספר לימוד השחיטה³⁷⁶ מובא העוף
ככשר.

במסמך מתמוז תשס"ז מאשר הרב
ישראל הלוי בעלסקי³⁷⁷, לפי מסורת
מרומניה, את כשרות המסורת לעוף זה,
בתנאי שמקורו אינו שחור.

סימני ההיכר הבולטים הם רק בזכר.
הדו-פרצופיות המינית בולטת מאד
במינים אלו. הנקבות דומות מאד ורק
מומחה יוכל להבחין ביניהן. בדרך כלל
אפשר לזהות את הנקבות ע"י בני הזוג
השוחים לצדם.

הרב פיפרנו בזמן שחיטת ברכיה.

³⁷⁵ ע"פ שלח תשלח, ירושלים, תשסא, עמוד קפ
³⁷⁶ פעדער וגולדשמידט, הלכות שחיטה ובדיקה,
בהולנדית, אמסטערדם, תרמד
³⁷⁷ אחד הפוסקים של מערכת הכשרות של
הקהילות האורתודוקסיות בארה"ב (U).

בשו"ת מלמד להועיל³⁸⁰ דן המחבר בשוואן-גענזע, שבוודאי מדובר בעוף זה ומעלה להיתר.

ברווזים נוספים

באבני חן (חלק שני, סימנים פה עד צ) עוסק המחבר בברווזים שונים. חלקם הצלחנו לזהות:

מרית, ברווז רחב מקור

Spatula clypeata

Shoveler, *Löffelente*, Canard souchet
טהור: kosher Koscher Cacher Кошер

יש מסורת? Tradition? традиция?

ספק. כי צורת המקור שונה, ארוך ורחב. ייתכן וזה העוף אליו מתייחסת השאלה, על בר אווזא שהמקור מתרחב³⁸¹.

מרית (צילום רות שילר)

ברווז משויש Anas angustirostris

Marbled teal, *Marmelente*, Sarcelle marbrée, Мраморный чирок

טהור: kosher Koscher Cacher Кошер

יש מסורת? Tradition? традиция?³⁸²

³⁸⁰ חלק שני סימן יח פרנקפורט תרפז

³⁸¹ ראה שו"ת אבני חן, חלק ב, סימן צ, ג

³⁸² ראה שו"ת אבני חן, חלק ב, סימן צ, יב

Anas querquedula קרקיר

Gargany, *Kräkente*, Sarcelle d'été, Чирок-трескунюк

טהור: kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת? Tradition? традиция?

עדות בעל זבחי כהן תחת השם Germanino. התמונה המובאת על ידו מסמלת עוף ממשפחת הברווזיים. אם הכוונה לעוף זה או לברווז האפור הדומה לו מאד, לא ברור. כאמור, בין הנקבות אי אפשר כמעט להבדיל.

אווז הברבור (נקרא גם אווז סיני)

Anser cygnoides

Swangoose, *Schwanengans*, Oie cygnoide, Сухонос

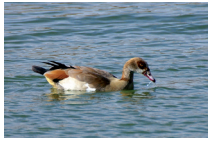

אווז הברבור בכלוב (מימין) ומשמאל אווז הברבור בדיוק לפני השחיטה, ע"י הרב פיפרנו

טהור: kosher Koscher Cacher Кошер

יש מסורת? Tradition? традиция?

האווז הזה הוא אחד העופות הגדולים שמגודלים ע"י האדם. אין אנו מכירים צורה של העוף החי חופשית בטבע. הוא מגודל לצרכי נוי, ונקרא באיטלקית אווז ה"קפיטוליום". לקהילות איטליה יש מסורת על טהרת עוף זה והוא הובא לשחיטה על ידי הרב פיפרנו מטרייסט. הוא נשחט ע"פ הוראת הרב א. טואף זצ"ל, ראש בית המדרש לרבנים ברומא, שהעביר את המסורת לתלמידיו.

Alopochen aegyptiacus יאוריתחוץ מהשחור מותר לשחוט³⁸³.

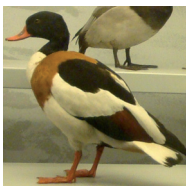
יאורית (צילום רות שילר)

טהור: kosher Kosher Cacher Кошер

יש מסורת? Tradition? традиция?

Tadorna ferruginea קזרקהRuddy shelduck, *Rostgans*, Tadome casarca, Огарь

טהור: kosher Kosher Cacher Кошер

יש מסורת? Tradition? традиция³⁸⁴?**Tadorna tadorna** טדורנהShelduck, *Brandente*, Tadome de Belon, Пеганка

טהור: kosher Kosher Cacher Кошер

יש מסורת? Tradition? традиция?

³⁸³ שוי"ת אבני חן, חלק ב, סימן צ, יג³⁸⁴ ראה שוי"ת אבני חן, חלק ב, סימן יד**Anas acuta** ברווז חד זנבPintail, *Spießente*, Canard pilet, Шилохвост

טהור: kosher Kosher Cacher Кошер

Anas penelope ברווז צהוב מצחWigeon, *Pfeifente*, Canard siffleur, Свiязь

טהור: kosher Kosher Cacher Кошер

Anas strepera ברווז אפורGadwall, *Schnatterente*, Canard chipeau, Серая утка

טהור: kosher Kosher Cacher Кошер

כן הוא מביא עדות של הרב חיים חזן ששחטו ברווזים שהיתה להן ציצת נוצות על הראש, מעין כתר קטן. טרם הצלחתי לזהות את הברווז.

Cygnus olor **ברבור מצוי**
Mute Swan, *Höckerschwan*, Cygne tuberculé, Лебедь-шипун

טהור: kosher Koscher Cacher Косер Tradition? традиция? יש מסורת?

עוף גדול ממשפחת הברווזיים. גודל בוגר מגיע עד 170 ס"מ. צבעו לבן וצווארו ארוך. בתשובות מהר"י ברונא³⁸⁹ מובא שהעוף הגדול הנקרא שוואי"ן (Schwan) " וידוע שהוא עוף טהור"³⁹⁰. הרב רבינו ממרסיי מסר לי באייר תשמו, שהם אכלו ברבור, שהיה זה שהראיתי לו בתמונה.

ד. ילז, שוי"ב בטבריה, העיד ששחט ברוסיה עופות אלו.

בשו"ת אבני חן³⁹¹ הוא מעלה השערה שהברבור הנזכר בזמירות – ברבורים אבוסים הוא אווז זה³⁹². בסימן י"א³⁹³ הוא מסכם שאין מסורת על ברבור זה, לא לאשכנזים ולא לספרדים³⁹⁴.

³⁸⁹ סימן קמה, ירושלים, תשכ, ראה שו"ת אבני חן, חלק שני, סימן צג, בדרכי תשובה, פב, ס"ק א הביא את המהר"י ברונא ששמע בשם מהר"י.

³⁹⁰ למרות שהוא בולע אפרוחים

³⁹¹ לרב חזקיה יוסף כהן, בחלק א מדרך מסורה

³⁹² שם בעמוד יד

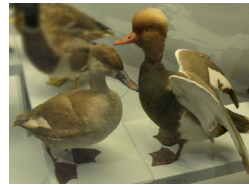
³⁹³ שם עמוד לח

³⁹⁴ זה בניגוד למסורות שאספנו לעיל.

בספר לימוד השחיטה³⁸⁵ מובא העוף ככשר³⁸⁶.

Netta rufina **נטה**
Red Crested pochard, *Kolbenente*, Nette rousse

טהור: kosher Koscher Cacher Косер Tradition? традиция? יש מסורת?

מותר. (סימן היכר – ראש אדום). נטה שחורה יש להזהר – ייתכן ומדובר בצולל³⁸⁷?

Aix galericulata **מנדרין**
Mandarin, *Mandarinente*, Canard mandarin, Мандаринка

טהור: kosher Koscher Cacher Косер Tradition? традиция? יש מסורת? יש להזהר, כי הוא נראה אחרת משאר הברווזים³⁸⁸.

ברווז מנדרין (צילום רות שילר)

³⁸⁵ פעדער וגולדשמידט, הלכות שחיטה ובדיקה, בהולנדית, אמסטערדם, תרמד

³⁸⁶ כך נמסר מפי מתרגם השמות מהולנדית.

³⁸⁷ ראה שו"ת אבני חן, חלק ב, סימן צ, טז, יז

³⁸⁸ ראה דיון בשו"ת אבני חן, חלק ב, סימן צ, כ

Cygnus atracus **ברבור שחור**

Black swan, *Schwarzschan*, Cygne noir

טהור: kosher Koscher Cacher Косер

אם נקבל את הטענה שיש מסורת לברבור, עדיין תשאל השאלה, האם המסורת כוללת את כל הברבורים, כמו הברבור הגמדי והברבור השחור?

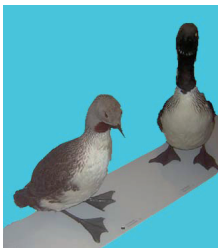
Cygnus bewickii **ברבור גמדי, קטן**

Bewick's swan, *Zwergschwan*, Cygne de Bewick

טהור: kosher Koscher Cacher Косер

Melanitta fusca **צולל ימי**

Common scoter, *Tauchente*, *Trauerente*, Macreuse brune, Черный ныряльщик

טהור kosher Koscher Cacher Косер

יש מסורת? ³⁹⁸традиция? Tradition?

³⁹⁸ עיין שו"ת אבני חן, חלק שני, סימן צ, כז לענין המינים שיש להתירם.

ישנו סוג הדומה לו מאד ונקרא "הברבור המזמר" (*Cygnus cygnus*). ההבדל ביניהם הוא בכך, שלמין השני יש מקור צהבהב וחסרה הבליטה שעל המקור.

Cygnus cygnus **הברבור המזמר**

Whooper swan, *Singschwan*, Cygne sauvage, Лебедь-кликун

טהור: kosher Koscher Cacher Косер

יש להניח שהברבור משתיך לעופות הטהורים, שכן הוא מסוג הברווזים. יחד עם זאת, העלה הרב בערשטיין³⁹⁵ השערה, שאפשר שהעוף הוא התנשמת³⁹⁶ ואז הוא עוף טמא ממש. הר"ר ישראל בונדהיים מירושלים ספר לי שבתלמוד תורה בעיר מולדתו (המבורג) למדו שהעוף הוא עוף שאינו נאכל במסורת³⁹⁷.

³⁹⁵ עולם התושייה, שם. סברא שמדובר פה בתנשמת. סברה זו נראית מוזרה, לאור כל תיאורי התנשמת. אבל ייתכן שבתנשמת הכוונה לברבור השחור.

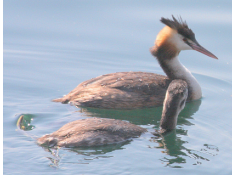
³⁹⁶ אפשרות בלתי סבירה, לפי תרגום השבעים יוכל להיות אפילו כוס. ראה ההערה הבאה.

³⁹⁷ ייתכן ומקור הטעות לגבי החסידה הוא בקרבת השמות של הברבור *Cygnus* והחסידה *Ciconia*, ראה להלן בעניין החסידה.

Podiceps cristatus

טבלן

Great crested grebe, *Haubentaucher*,
Grébe huppé

ייתכן שהוא כשר, כי אולי הכוונה בטוי"ך ענטעלבי"ש היא לא לצולל אלא לטבלן. הם דומים בתכונתם לצלול במים.

מהר"י ברונא³⁹⁹ דן לענין עופות שקוראין "טוי"ך ענטלבי"ש דגם בוורמייש"א ובשאר מקומות שיש להם מסורות עליהם ואוכלין אותן, מ"מ כולם צריכין בדיקה מחמת שקצים ורמשים, ולפעמים נמצא בתוך המעיים נחשים בלועים, ואיכא למיחש שניקבו בני מעיים". לפי התיאור מדובר בוודאי בצולל. סביר שזהו הצולל הימי שהוא מצוי באזורי אירופה, אך ייתכן שמדובר באחד המינים הדומים לו. ייתכן ויש לאוסרו כי מקורו חד.

³⁹⁹ סימן קמו. ציטוט ע"פ דרכי תשובה, יו"ד סימן פב, סעיף קטן יג, גם במדינות שטיירמארק ווארמייש"א אכלו טוי"ך ענטעלבי"ש.

פרק ו'

עופות טהורים מסדרת

דמויי היונה **Columbiformes**

Kosher birds from the ordo columbiformes (general)

Koschere Vögel aus der Ordnung der Columbiformes (Taubenvögel)

Oiseaux cacher de l'ordre des columbiformes (Columbidés)

Чистые птицы из семейства Колумбиформес (Голубиных)

יונה למטה ובן יונה למעלה

כללי

באופן כללי
טהור kosher Koscher Cacher Косчер General

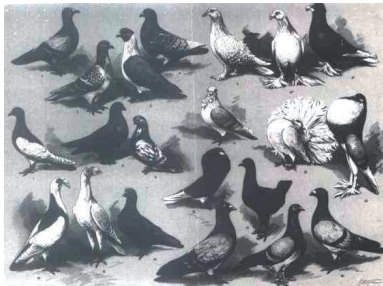
מבין העופות שהוקרבו במקדש על המזבח, נמנו רק עופות מסדרה זו. סדרה זו כוללת תורים ויונים. תורים ובני יונה (ראה תמונה) הם הדוגמאות הקלסיות של עופות טהורים. הגמרא מונה לגבי סימני הטהרה⁴⁰⁰: "סימני העוף לא נאמרו. ולא? והתניא נשר, מה נשר מיוחד שאין לו אצבע יתירה וזפק ואין קרקבנו נקלף ודורס ואוכל – טמא, אף כל כיוצא בו – טמא. תורין שיש להם אצבע יתירה וזפק וקרקבן נקלף ואין דורסין ואוכלין – טהורין, אף כל כיוצא בהן – טהורין, וכו".

באיסור והיתר⁴⁰¹ מובא, שיונים ותורים אין במינם מינים טמאים. כמובן שהשאלה היא מה היא הגדרת המינים של היונים. לא בהכרח המינים הביולוגיים הם המינים ההלכתיים. אנו מוצאים מינים רבים ושונים של יונים, כפי שהגדירים בהם⁴⁰².

לפני שנעבור על פרטי המסורה, כדאי להזכיר תכונות מיוחדות של העופות הללו. בתורה נזכרים התורים ובני היונה כראויים לקרבנות⁴⁰³. מה הם בני היונה? לא מדובר פה באפרוחים. העופות מקבוצה זו הם חובשי קן ונשארים בקן עד שהם יכולים לעוף. כשהם יכולים לעוף הם נקראים בני יונה או בני תורים. תכונתם היא שהם מדדים ומסוגלים לעוף מספר מטרים ועליהם לנוח על משהו. כך נמשך הדבר במשך השנה הראשונה. כעבור כשנה הם מתבגרים ומסוגלים לעוף למרחוק וזמן ממושך. חלק מהם מהגר ממקום למקום. באביב מופיעים

⁴⁰⁰ חולין ס ב ; ס א א⁴⁰¹ כלל נו, דין יח⁴⁰² אחד ממיני העופות החשובים.⁴⁰³ למשל ויקרא ה ז

(ראה בתמונה) יש לברר. מאידך, בוודאי אינן כוללות את הקטות. לקטות חסרה האצבע האחורית ולפיכך ייתכן וחסר אחד מסימני הטהרה – אצבע יתירה, לפי אחת השיטות, חסרה.

יונים שונים (לפי ברהם)

אם כי נראה שכל היונים מותרים, ושוחטים רבים מעדות שונות מעידים על כך. קיימים גם יוצאים מהכלל, שיש להתלבט על טהרתם:

א. יוני בר עם רגלים שחורות. (ייתכן שאינם יונים שכן הרגלים האדומות אופייניות ליונים. [אם שחור כפחם - אסור, כי יש חשש לעורב].

ב. בתימן לא שחטו מין יקר של יונים לבנות⁴¹⁰.

ג. הספרדים בירושלים⁴¹¹ הקפידו לא לשחוט יוני בר שחורות.

הרב כהן⁴¹² מעיר על האפשרות שתורים ירוקים או תור (או יונה) עם ציצת נוצות לראשו, או נוצות ארוכות לרגליו⁴¹³, או בעלי שינויים ניכרים אחרים, אולי אינם

בארץ התורים הנוודים. האביב מסומן בין היתר בכך: **הניצנים נראו בארץ עת הזמיר הגיע, וקול התור נשמע בארצנו**⁴⁰⁴.

יש מיני תורים שהתבייתו בארץ והן הצוצלות. סימן ההיכר של הבוגרים ביונים (ובתורים), הוא תמונה זוהרת של הנוצות וצבע צהוב עד כתום בעיניים. אם מישהו יחשוב, שמינים אלו עם צבע עיניים כזה הוא מין אחר, נצטרך להעיר שמדובר בגיל של העוף הבוגר.

המסורה שבידינו לגבי זיהוי היונה היא ברורה ומסודרת. מכירים אנו מונחים שונים, כגון: יוני שובך, יוני עליה, תור, תסיל ועוד.

הפוסקים האחרונים⁴⁰⁵ מביאים את סוגי היונים כדוגמה קלסית של עופות שאינם דורשים מסורת בפני עצמם, אלא אם כן יש שנויים גדולים. גם בספר לימוד השחיטה⁴⁰⁶ מובא שהיונים מותרים באכילה. יחד עם זאת, יש המעלים חששות לגבי יוני הבר⁴⁰⁷.

המסורת על היונים והתורים הרגילים בארץ נמסרה בין הייתר על ידי הרב כהן המביא מסורות בשם זקני השוחטים בירושלים הרב מנשה רוזנפלד, הרב בנימין ליכטנשטיין, הרב יעקב אזולאי, ר' דוב קרמר, ר' יוסף גולדשמיד ור' יחזקאל הירש⁴⁰⁸, כמו"כ ר' נחום ברגמן ואביו הרה"ח ר' שמעון זצ"ל⁴⁰⁹.

מסורת זו כוללת בוודאי את סוגי היונים והתורים הרגילים. באיזה מדה היא כוללת את העופות שאינם רגילים

⁴⁰⁴ שיר השירים ב יב

⁴⁰⁵ ראה דרכי תשובה, יו"ד סימן פב, ס"ק כד

⁴⁰⁶ פעדער וגולדשמידט, הלכות שחיטה ובדיקה, בהולנדית, אמסטרדם, תרמ"ד

⁴⁰⁷ בספר מאורי אור יו"ד סימן פב, ס"ק כד

⁴⁰⁸ ארבעה האחרונים הם מהשוחטים הקבועים במאה שערים.

⁴⁰⁹ שו"ת אבני חן, חלק ב, סימן מא

⁴¹⁰ מתוך שיחה עם מספר מחכמי התימנים - יש מהחכמים שאומרים שסיבת הדבר היא עקב מחירן הגבוה ואיסור בל תשחית. אחרים טענו שאולי חסר להם מסימני הטהרה. לפי ההסבר האחרון לא מדובר ביונים או בעופות מסדרת דמויי היונה, אלא מסדרות רחוקות יותר - למרות דמיון חיצוני כללי.

⁴¹¹ מפי הרב עזרא יאיר זצ"ל שמעתיה.

⁴¹² שו"ת אבני חן, חלק א סימן ה-ו

⁴¹³ שלדעת המומחים מדובר בגידול מיוחד בלבד.

ברצוני להצביע על שלוש קבוצות של יונים שבהם ידוע שיש מסורת אכילה: יונים מקבוצת יוני הבית, יוני ענק, ותורים.

Columba domestica יונת הבית Domestic pigeon, *Strassentaube*, Pigeon

טהור kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция
בסעודת המסורת שנערכה בירושלים
באב תשע, הוגש בשר יונה.

Columba livia יונת הסלעים Rock dove, *Felsentaube*, Pigeon biset, Сизый голубь

טהור kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция

Columba oenas יונת עצים Stock dove, *Hohltaube*, Pigeon colombin, [Columbella], Клинтух

טהור kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция

תורים (או אינם יונים), ולכן זקוקים למסורת נפרדת.

בתור הימני נראית ציפת נוצות בולטת, בתמונה השמאלית העוף בנפרד – האם זה תור?

תור הצווארון נכלל בין מיני התורים⁴¹⁴.

הגמרא מצביעה על העובדה שהיונים שונים משאר העופות בצורת השתיה⁴¹⁵, ולכן פוסלין במי חטאת. רוב העופות ממלאות את פיהן מים, מרימות את הראש ובולעות חלק מהמים והייתר נשפך החוצה. היונה מוצצת את המים. ראה בתמונה איך היונה מוצצת.

יונה מוצצת (לפי האג)

יש יוצא מהכלל אחד בין היונים השותות כשאר העופות (אולי זה הוא התסיל), שאולי גודל בארץ, כחית מחמד.

היונה שאינה מוצצת (לפי ברחם)

⁴¹⁴ שו"ת אבני חן, חלק ב, סימן מ"ח, שם המחבר דן בשינויים, היכולים להצריך מסורת בפני עצמם, כמו התור עם ציפת הנוצות לראשו שבתמונה.

⁴¹⁵ חולין סב א-ב

יונת ענק או יונת היערות

Columba palumbus

Wood pigeon, *Ringeltaube*, Pigeon ramier, [Colombacci], Вяхирь

טהור kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция
יונה גדולה מהיונה הרגילה. (30 ס"מ).

אע"פ שאין צורך במסורת מיוחדת לגבי יונים גדולות, כמובא לעיל, קיימת מסורת בעל זבחי כהן תחת השם האיטלקי.

תור מצוי

Streptopelia turtur

Turtle dove, *Turteltaube*, Tourterelle des bois, [Tortora], Обыкновенная голубица

טהור kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция

מיני יונים אלו משתייכים ליוני הבית. המין הראשון הוא היונה המתורבתת, בעוד האחרים הם המינים הקרובים אליו בין יוני הבר. על המין הראשון אין מערערים. כל שוחט צריך לשחוט כמה יונים לפני שמקבל אישור על שחיטת העוף למינהו. לאחר ששחטתי את היונים לקחם מו"ר הרב עזרא יאיר אתו הביתה, להוכיח ששחיטת היונים שלי מספיקה אפילו בשבילו. לא היתה לו כל שאלה על עיקר שחיטת היונים.

על המין השני מעיד בעל זבחי כהן תחת השם האיטלקי.

הרב כהן⁴¹⁶ מוסר שבלילה הוא עקב אחרי יונים שנחבאו בחוריהם וישנו על ענפים עם חלוקת אצבעות שתיים ושתים, בדרך הנפילה. מכאן הוא מוכיח שדרך הנפילה אינה חלוקת האצבעות. חוששני שיש כאן או טעות בהגדרה או בהסתכלות. לכל העופות הלופתות את הענפים יש מנגנון אוטומטי הגורם לכיפוף האצבעות בזמן השינה, כי הן לוחצות עם כובד גופם על המיתרים. בזה הם לופתים את הענפים ללא בזבוז כח... אם עוף יושב במצב עירני, ייתכן שחלוקת האצבעות אינה רגילה. לא כן בשינה בלילה. בשינה האצבעות נכפפות בכוון הפרקים שלהם. אם לעוף יש מבנה פרקים כזה, שהוא מכופף שתיים מול שתיים, הוא אינו יונה, ואם הוא יונה, אין לו מבנה פרקים, ששתי אצבעות נוטות אחורה.

במסמך מתמוז תשס"ז מאשר הרב ישראל הלוי בעלסקי⁴¹⁷ את כשרות המסורת⁴¹⁸.

⁴¹⁶ שו"ת אבני חן, חלק ב, סימן מז

⁴¹⁷ אחד הפוסקים של מערכת הכשרות של הקהילות האורתודוקסיות בארה"ב (U).

⁴¹⁸ בסעודת המסורת שהתקיימה בקליפורניה

התורים החומים אשר מצויים לרוב בסביבותינו טהורים, למרות שנקראים "ווילדי טויבן" (יוני בר), שיש עליהם מסורת בירושלים. נאכלו ע"י החוגים השונים בימי המצור בשנת תש"ח⁴²¹. במסמך מתמוז תשס"ז מאשר הרב ישראל הלוי בעלסקי⁴²² את כשרות המסורת לעוף זה בשמו הראשון.

תורים ויונים מיוחדים

ייתכן ואם ישנו שינוי בולט (ראה תמונה) כמו נוצות על הרגלים, זנב רחב, מעין משקפיים על העיניים וכדומה, צריך אולי מסורה מיוחדת. על היונים החומות או על היונים הלבנות יש מסורת טהרה, ואין לראות בהם מין חדש⁴²³. הרב חיים חזן מסר שיש מסורה בידי השוחטים על תורים לבנים ויש להתירם⁴²⁴.

⁴²¹ מעדות הרב חיים ראובן חזן – על פי: שו"ת אבני חן חלק א, סימן ז, עדויות נוספות מובאות שם בסימן ח, מאת הרב יהושע לייב סקול, הרב מנשה רוזנפלד והרב דן שורץ. בסימן ט המחבר מביא עדות מזקני השוחטים בשוק מאה שערים, אך ללא שם מוסר המסורת.

⁴²² אחד הפוסקים של מערכת הכשרות של הקהילות האורתודוקסיות בארה"ב (U).

⁴²³ על פי עדות הרב חיים ראובן חזן, הובא בשו"ת אבני חן, חלק א, סימנים ז – י.

⁴²⁴ שם סימן י

צוצלת *Streptopelia seignelensis* Palm dove, *Palmtaube*, Tourterelle du Sénégal, Малая горлица

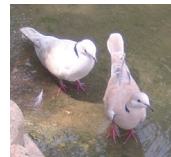
טהור kosher Kosher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция
יונה קטנה בגודל 25-30 ס"מ.

תור הצווארון

Streptopelia decaocto

Collard dove, *Türkentaube*,
Tourterelle turque, Кольчатая горлица

טהור kosher Kosher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция

עד כמה שהצלחתי לחקור, אין השוחטים מבחינים בין מיני התורים והיונים. גם האבחנה בין המינים בלשונית השונים אינה ברורה ביותר. לגבי המין הראשון ישנה עדותו של בעל הזבחי כהן תחת השם *Tortora*. כנראה שזהו התור הקלאסי, הנווד ופוקד את ארצנו מזמן לזמן, כפי שנאמר בפסוק "הניצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו"⁴¹⁹. המין השני דומה מאד למין הקודם, אלא שהוא קבוע⁴²⁰ בערים. שוחטים מעדות שונות מוסרים שהם שוחטים תורים אלה ללא פקפוק.

⁴¹⁹ שיר השירים ב יב

⁴²⁰ אולי תופעה חדשה

פרק ז':

עופות טהורים ממשפחות המגלנים והצעדניים

Kosher birds from the families of Ibitidae and Ciconidae.
Koscher Vögel aus der Familien den Ibitidae und der Storchartigen.
 Oiseaux cacher de l'ordre des Ibitidae et Ciconidae
 Чистые птицы из семейства Ибитиде, Цикониде

כללי

שנים. מרוב צייד כמעט והוכחד. וכיום הוא מין נדיר ביותר.
 אין לנו שום ידיעה נוספת על עוף זה. מכיוון שהיה ידוע במצרים⁴²⁵ ואינו נמנה עם העופות הטמאים, ייתכן וזה ישמש אסמכתא נוספת להיותו עוף טהור⁴²⁶.

באופן כללי
 Generell
 לא כשר *Nicht Koscher*
 Non Cacher Не kosherно

מגלן מצוייץ

Comatibis eremita (Terekiornis aethiopica)

Baldheaded ibis (Sacred ibis), *Ibis (heilige Ibis)*, Ibis sacré, Игисы

מגלן מצוייץ (ע"פ בערשטיין, מימין)

Ciconia ciconia

חסידה

ראה עמוד 176

טמאה *Not kosher Nicht Koscher*
 cacher Не kosherно

ממשפחת ה Ciconidae

טהור ? *kosher Koscher Cacher*
 אין מסורת ?

ממשפחת ה Ibitidae

⁴²⁵ ראה בערשטיין, עולם התושיה, חלק ב. העוף נקרא בשפות שונות האיביס הקדוש, מכיון שנמצא שהיה קדוש למצרים.

⁴²⁶ לפי קפלן ייתכן ומדובר בינשוף. ראה עמוד

לדעת מומחים הצפור המובאת בתמונה 12 בספר זבחי כהן הוא המגלן המצוייץ, או כפי שנקרא המגלן הקדוש. העוף הנ"ל היה ניצוד ונאכל באירופה, כנראה גם ע"י יהודים, עד לפני כמאה

במקומות שונים. לעיל הזכרנו את המסורת של רבינו זרחיה הלוי, הטוענת: שכל עוף שחרטומו רחב ו/או כף רגלו רחבה כשל אווז, בידוע שהוא עוף טהור.

רבינו ירוחם העיד על הסיגוניא"ה שיש לה כל סימני הטהרה כמו אווז ממש⁴²⁹, וגם כף רגלה רחב כמו אווז וידוע שאינו דורס. ייתכן מאד שסברו שיש לסמוך על רגל עם קרומי שחייה בלבד, שכן החרטום של החסידה אינו רחב בקצהו, אלא דווקא תח.

מקור האווז מימין ומקור החסידה משמאל

לאור האמור, יש להניח שעוף זה הוא החסידה האמורה בתורה, ויסוד המסורת להתירו מבוסס על טעות, ואולי על ההחלפה שבין ברבור לחסידה.

ראה החסידה בעופות הטמאים עמוד 176.

שקיטן *Phoenicopterus ruber*

Greater flamingo, *Flamingo*,

Flamant rose, Фламинго

שקיטנים. (משמאל לפי בערשטיין)

טהור? kosher *Koscher Cacher* *Kosher*

ממשפחת השקיטניים *Phoenicopteridae*

⁴²⁹ ההשוואה בין חסידה לאווז ישנה מאוד. גם השם הלועזי דומה. החסידה נקראת *Ciconia* והברבור *Cigno* וסביר שהיתה החלפה ביניהם.

העוף האמור, מקובל אצלנו כחסידה האמורה בתורה. לא יכולתי למצוא זיהוי אחר לחסידה. רש"י בפירושו לתורה מתרגם ציגוני"ה והכוונה, כנראה, לעוף זה.

לעומת זאת, נמצאת מסורת להיתר עוף זה, כדלקמן⁴²⁷: "והא לך מה שכתב ר"י וז"ל: לפי זה הסוגיאונ"י המקננת בבירנים הגבוהים היא טהורה, וקבלתי שהוא עוף טהור"

את המסורת האמורה תוקף הרא"ש בצורה חזקה, כדלקמן⁴²⁸: "על הסיגוניא"ה שאוכלים אותה במקצת מקומות, והיא המקננת על הבתים, ומאכלה צפרדעים, ואנו אומרים שהיא חסידה האמורה בתורה. דטוב לחקור אחר קבלתם, שמא אדם אחד סמך על חכמתו ובדק בסימניו והכשירו. ועוד שיש מיני עופות טמאים שיש להם סימני טהרה. הילכך אין לסמוך בעופות על בדיקת סימני טהרה, שמצינו מחכמי הגמרא שהיו אוכלים עוף והיו סבורים שהוא טהור, שמצאו לו סימני טהרה, ואחר כך אסרוהו. ודע כי אני לא הייתי אוכל על פי מסורת שלהם, כי אני מחזיק המסורת שלנו, וקבלת אבותינו חכמי אשכנז, שהיתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החורבן, וכן קבלת אבותינו רבותינו שבצרפת יותר מקבלת בני הארץ הזאת. דהא אמרינן עוף טהור נאכל במסורת, בעוף שאין אדם מכיר אותו, אבל עוף המקובל מחכמי ישראל שהוא טמא, לא יאכל".

ההתקפה הקשה הזו על אוכלי החסידה, ניתנת להסבר רק לאור העובדא, שהיו יהודים שאכלו את החסידה

⁴²⁷ על פי המהרש"ל, ים של שלמה, חולין פרק ג, סימן קטו

⁴²⁸ שו"ת הרא"ש, כלל כ, סימן כ. (הטקסט מועתק מתוך דברי חמודות על פסקי הרא"ש בחולין פרק ג, אות שכג)

ואת החסידה האנפה למינה⁴³². הדמיון בין הצעדניים והאנפות גדול.

לדברי רש"י מורמז"א הוא עוף הדומה לשקיטן שהיה ידוע לכולם שהוא טהור. לויסון מניח שהמדובר בשקיטנא ומורמזא בשני שמות של אותו העוף.

בערשטיין⁴³³ במנותו את העופות הטהורים מזכיר: "שקיטנא (Flamingo) שריא, הוא אינו נמצא בארצות אלו". בד בבד עם הערה זו הוא מביא את תמונת העוף. לדעתו זיהוי העוף הוא כה ברור, שיש לנו מסורת עליו.

הגמרא⁴³⁰ מביאה: "שקיטנא אריכי שקי וסומקי שריא וסימנך מורמז"א, גוצי וסומקי אסירי, וסימנך ננס פסול, אריכי שקי וירוקי אסירי, וסימנך ירוקין פסולין."

בערבית עתיקה השקיטן נקרא מורזם.

התיאור המובא בגמרא די ברור. ישנם שני סוגי שקיטנים, אחד ששוקיו ארוכים והשני דומה, אך הוא נמוך וגוץ. הראשון מותר והשני אסור. הסוגים [השני] והשלישי שנזכרים בגמרא מתייחסים לאנפות⁴³¹. את האנפות התורה אוסרת:

⁴³² ויקרא יא, י"ט. בדברים יד יח כתוב והחסידה והאנפה למינה.

⁴³³ עולם התושיה, חלק א, לונדון, תרצז, עמ' סה-סח

⁴³⁰ חולין סג, א

⁴³¹ עיין לויסון עמוד 170.

פרק ח':

עופות טהורים מסדרת דמויי החופמי

Kosher birds from the Order of Charadriiformes.

Koschere Vögel aus der Ordnung der Charadriiformes (Watvögel)

Oiseaux cacher de l'ordre des charadriiformes

Чистые птицы из серии Чарадриформес

Pluvialis dominica חופמי קטןLesser golden plover, *Sibirischer**Goldregenpfeifer*, Pluvier bronzé

asiatique, Ржанка вурокрылая

kasher Koscher Cacher Кошер טהור

Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

Charadriidae ממשפחת החופמיים

עד 25 ס"מ.

Pluvialis squatarola חופמי מנומרGrey plover, *Kiebitzreenpfeifer*,

Pluvier argenté, Тулес

kasher Koscher Cacher Кошер טהור

Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

Charadriidae ממשפחת החופמיים

עד 32 ס"מ.

Scolopax rusticola חרטומן יערותWood cock, *Waldschnepfe*, Bécasse

des bois, Беccacia, Вальдшнеп

לסדרה זו משתייכים ארבעה עופות, עליהם נמסרת עדות בספר זבחי כהן. מקורות נוספים לא יכולתי למצוא. קשה להעביר מסורת מעוף לעוף במשפחה זו מכיוון שלחלק מבני המשפחה אין אצבע הנוטה אחורה.

Charadrius apricarius חופמי זהובGolden plover, *Goldenpfeifer*,

Pluvier doré, Piviere, Ржанка

золотистая

kasher Koscher Cacher Кошер טהור

Tradition традиция יש מסורת

Charadriidae ממשפחת החופמיים

צפור בגודל 30 ס"מ.

עדות בעל זבחי כהן בשמה האיטלקי.

קיווית (מצוייצת)

Vanellus vanellus

Lapwing, Kiebitz, Vanneau huppé,
[Fifa], Чибис

טהור kosher Koscher Cacher Кашер
יש מסורת Tradition традиция
ממשפחת הקיווית Charadriidae

העוף שמובא בזבחי כהן תחת השם
Fifla או Filfa (שני השמות הובאו ע"י
המחבר) זוהו ע"י מומחים (מאיטליה
ומישראל)⁴³⁴ כקיווית. הוא מובא בציור
12 ולפי הציור זוהו ע"י מומחים אחרים
כמגלן מצוייץ⁴³⁵. במה בדיוק מדובר איני
רוצה להחליט.

טהור kosher Koscher Cacher Кашер
יש מסורת Tradition традиция
ממשפחת החרטומניים Scolopacidae
צפור בגודל 35-40 ס"מ עם חרטום ארוך ודק.
עדות בעל זבחי כהן על ידי השם
האיטלקי.

חרטומית הביצות

Cappella (Gallinago)

Gallinago Snipe, Bekassine,
Bécassine des marais, Beccaccino

טהור kosher Koscher Cacher Кашер
יש מסורת Tradition традиция
ממשפחת החופמיים Charadriidae
צפור בגודל 25-30 ס"מ עם חרטום ארוך וחד.

עדות בעל זבחי כהן תחת השם
האיטלקי. התמונה המובאת על ידו
(מספר 28) אפיינית מאד לחרטומניים.
צפור בגודל 30 ס"מ, גחון בהיר, גב כהה
וציצית נוצות על הראש.

המסורת תכלול בוודאי את כל
החרטומיות, שכן אין להפריד ביניהן.

⁴³⁴ תודה לפרופ' מנדלסון מאוניברסיטת תל אביב
ולזואולוגים מאוניברסיטאות רומא ומילנו על
עזרתם בזיהוי.

⁴³⁵ ייתכן והכוונה לשני המינים בשמות השונים.

פרק ט':

עופות טהורים מסדרת ציפורי השיר

Kosher bird from the order of singing birds.

Koschere Vögel aus der Ordnung der Singvögel

Oiseaux cacher de l'ordre des oiseaux chanteurs

Чистые птицы из серии Певчих птиц

כללי

אין לנו מידע רב לגבי מסורת טהרה, ובעיקר מסורת אכילה, על צפרים מסדרת ציפורי השיר. בעל זבחי כהן מביא קבוצה גדולה של ציפורי שיר שיש עליהן מסורת. רובן מאושרות ע"י רשימות של ציפורים טהורות אחרות מקהילות איטליה.

טהור ? kosher Koscher Cacher Косер ?
יש מסורת ? традиция ? Tradition ?

בדברי חכמינו אנו מוצאים את ההגדרה עוף עבור כלל העופות. המונח צפור משמש רק לצפרים טהורות⁴³⁶.
כל צפור טהורה תאכלו, זה בנין אב, כל מקום שנאמר צפור, בטהורה הכתוב מדבר, כדברי ר' יאשיה, וכולי. לאור זאת, ייתכן וכל ציפורי השיר, אוכלי הזרעים, בגודל 14-16 ס"מ בערך, פרט למינים החולקים את אצבעותיהם, כמו התוכיים, או אלו שקרבנם אינו נקלף בקלות, שהן הספיקות דרב אסי, הם טהורים⁴³⁷.

בעלי פטפוט הם... והנראה מדברי רבותינו שכל עופות טהורים נקראים צפור, אבל מצוותו של מצורע בצפורי דרוו, דתניא בתורת כהנים ושלח את הצפור החיה אל מחוץ לעיר אל פני השדה. רבי יוסי הגלילי אומר צפור שחיה מחוץ לכל עיר, ואיזו זה דרוו. ומן המדרש הזה הזכירו הפטפוט ויתכן שאינו אלא למצוה ודיעבד כולם כשרים בו... שאף על פי שבדיעבד כולן כשרות כשהן שני מינים פסולות. ובפרק אלו טריפות אמרו (חולין סב א) עוף המסרט כשר לטהר בו את המצורע וזו היא סנונית לבנה שנחלקו בה ר' אליעזר וחכמים ומכאן שאין צפרי מצורע מין אחד בלבד ושאין מטהרין בכל עוף טהור, אבל מצוותו בכל עוף דרוו כלומר שדרה בבית כבשדה... ושנו בסיפרי אמר ר' יאשיה כל מקום שנאמר צפור, בטהורה הכתוב מדבר. ואמר ר' יצחק עוף טהור נקרא עוף ונקרא צפור וטמא לא נקרא אלא עוף... בשו"ת פנים מאירות: מדכתיב טהורה נעשה שיש עוף טמא. ולפי אמת: כל ציפור טהור משמע ולא טמא? והש"ך יו"ד רצב, ס"ק א. המשך בדרך זו וכתב: ועוף טהור איקרי ציפור ולא טמא. לעומת זאת הפר"ח כתב (או"ח סימן תצז ס"ק ט) "אלא העיקר דשם צפור דרוו כולל טהור וטמא ואינו שם מין, דצפור טמא לא אשכחן דאיקרי צפור, צפור סתמא לא אקרי, אבל צפור דרוו מיקרי".

⁴³⁶ ספרי דברים רכ"ח ומדרש תנאים לדברים יד יא

⁴³⁷ כך הובא ברמב"ן ויקרא יד ד: ומפני שאמר טהורות פרט לעוף טמא. ובעלי הפשט אומרים כי כל עוף יקרא צפור ממה שאמר צפור שמים ודגי הים, כל צפור כל כנף. בן אדם אמור לצפור כל כנף, וכן ואת הצפור לא בתר – כשמדובר על תור וגוזל. הרמב"ן ממשך: "והנכון בעיני ששם צפור כלל לעופות הקטנים המשכימים בבקר לצפצף ולשורר, מלשון ארמי צפרא, ... ולכך דרשו טהורות לא טמאות. ומכל מקום כולם

בקהילת הלבֿרשטט⁴³⁹ באופן סמלי דרור אחד לשימור המסורת⁴⁴⁰. ר' יצחק יהודה יחיאל מקאמארנא כתב בשנת תרכ"ו⁴⁴¹ וז"ל: "וכן יש לנו מסורה על צפור דרור איזה הוא, ומחזיקין אותו בטהרה, אף שגלינו ממדינה למדינה ונתיישבו אבותינו במדינות פולין, מאלדאווא ואונגריין. אם כן, מסורת וקבלה שלנו ברורה".

יהודים מליטא ספרו שבשנות מלחמת העולם הראשונה⁴⁴² בשעת רעבון נסו לאכול דרורים, אך לא היה בהם כדי אכילה, אפילו בשעת הדחק והפסיקו לשחוט. חכם עזרא יאיר ז"ל העיד ששוחטי ירושלים שחטו דרורים.

⁴³⁹ הרב רפאל אויערבאך שליט"א, נצר למשפחת רבני הלבֿרשטט, שאביו עוד כיהן כרב העיר, סיפר לי בשם אמו, שהיא זוכרת "דבר מעין זה". עדות מוסמכת לא הצלחנו למצוא עדיין מהלבֿרשטט. פרופ' מאיר שורץ מירושלים סיפר שבילדותו נשלח לתפוס דרור ולהביאו לשוחט בכפר מולדתו וירטנברג, במטרה לשמור על המסורת. יש המביאים את המסורת בשם העיר דרמשטט. כאן נפלה כנראה טעות, שכן הרב יונה מרצבך זצ"ל, ששימש שנים רבות ברבנות בעיר זו, אמר לי שלא שמע על כך מימיו. אולי היה המנהג במספר קהילות, כך מאשר הרב מאיר מונק את המסורה מפרנקפורט ע.נ. מיין, שהיו שוחטים אחת לשבע שנים. הרב כהן מספר (שו"ת אבני חן חלק ראשון, סימן טז) שבא אליו הרב ד"ר יחיאל מיכל שביקש לשחוט דרור על מנת להמשיך את המסורת.

⁴⁴⁰ בשו"ת אבני חן חלק א, סימן טז, מביא המחבר את שיטת ה"ט"ז שאין במיני הדרור מין טמא ולעומתו שיטת ה"ש"ך שכותב שיש מין שחור והוא טמא (ראה להלן בענין השחרור). הוא מביא גם את דברי הרב חיים חזן שהעיד שהדרורים הרגילים נשחטו ע"י השוחטים בירושלים. הללו הובאו ע"י חובבנים ספרדים.

⁴⁴¹ ע"פ מסורת העוף – המכתב פורסם ע"י ר' ישעיה שור וחתנו ר' מנדל לאנד"א, קונטרס כנפי נשרים, סימן ו, תרכו. מחבר הספר מסורת העוף מביא שורה של ראיונות עם אנשים ששחטו ושאלו דרורים.

⁴⁴² נמסר לי על ידי דודי הרב אליעזר אלינר זצ"ל על פה.

פרט לדרור, ומשהו לגבי השחרור והסנונית, קשה למצוא מסורות ברורות בספרי ההלכה. מאידך גיסא, נמצא שלגבי צפרים מסויימות שדנו בהם, נפסקה ההלכה לאיסור.

יש להעיר כאן שאין בין המנסים לזהות את העופות הטמאים, החושש לצפרים מסדרה זו.

בדרך כלל, ההבדל בין המינים דק. לעתים קרובות ההבדל בין הזכר לנקבה ובין הצעיר לבוגר גדול מההבדל שבין מינים שונים. רק עין בוחנת תוכל לעתים להבחין בין המינים.

ציפור דרור

Passer (biblicus) domesticus
House sparrow, *Haussperling*,
Spatz, Moineau domestique,
[Passero], Аомовый воробей

דרור, משמאל זכר, מימין נקבה (צילום רות שילר)

טהור kosher Koscher Cacher Косер
יש מסורת Tradition традиция
ממשפחת הדרוריים (Ploceidae)
הדרור או האנקור⁴³⁸ היא הציפור הנפוצה ביותר אצלנו. גדלה 5.41 ס"מ. הנקבה אפורה ולזכר כתם שחור על צווארו. צפור זו היא היחידה מבין ציפורי השיר, עליה יש בידינו מסורת כמעט מכל העדות. בין יהודי אשכנז קיימת מסורת שמדי שנה (או מדי מספר שנים) היו שוחטים

⁴³⁸ ראה אבן שושן, מילון עברי, ערך דרור.

דרור הסלעים Petronia petronia

Rock sparrow, *Steinsperling*,
Moineau soulcie, Каменный воробей
טהור kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция

דרור איטלקי Passer italiae

Italian sparrow, *Italienischer Spatz*,
Moineau cisalpin, Passera
טהור kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция

על הדרור האיטלקי מעיד כנראה בעל זבחי כהן תחת השם *Passera*, הכולל את כל הדרורים, וכוונתו בוודאי לדרור המקובל שם. הדרור האיטלקי הוא תערובת של הדרור הספרדי והדרור הביתי וקשה להבחין ביניהם. על כן סביר שבמסורת נכללים גם הדרור האיטלקי, גם הדרור הספרדי ואולי גם דרור העצים. מעדותו של הרב פרץ מרדכי משמע, שהם לא הבחינו במיני הדרורים במרוקו, החיים שם בצוותא ובערבוביה⁴⁵³.

דרור ספרדי Passer hispaniolnsis

Spanish sparrow, *Weidensperling*
Moineau espagnol, Passera
טהור kosher Koscher Cacher Кошер
יש מסורת Tradition традиция

⁴⁵³ ייתכן ויש מין שלא היתה עליו מסורת וטענו שהוא טמא ואסרוהו. כך משמע מלשון הברית כהונה (יו"ד, מערכת עיים, עמ' שט אות יב) ומצאתי כתוב אצלי, שמעתי מדודי הרי"ץ מהרמ"ך ז"ל "לאיזה צורך רפואה שחט לעיניו צפור הנקרא בערבי כ'טיפ'ה ואומרים שהוא צפור ירושלים, וגם אומרים שהוא הנקרא צפור דרור, וכששחטו בדק את הסימנים אשר לו ומצא שיש בו סימני טהרה; אצבע יתירה וקרקבנו נקלף וזפק. ואעפ"כ אמר: כיון שיש קבלה פה אי ג'רבא שלא לאכלו, אין להתירו".

הרב פרץ מרדכי ממרוקו⁴⁴³ מעיד שעד היום⁴⁴⁴ הוא שוחט דרורים. הרב כהן מביא מסורות בשם זקני השוחטים בירושלים הרב מנשה רוזנפלד, הרב בנימין ליכטנשטיין, הרב יעקב אזולאי, ר' דוב קרמר, ר' יוסף גולדשמיד ור' יחזקאל הירש⁴⁴⁵, כמו"כ ר' נחום ברגמן ואביו הרה"ח ר' שמעון זצ"ל⁴⁴⁶.

חכם חביב אלואן, ראש קהילת יהודי כורדיסטאן בירושלים שחט דרורים⁴⁴⁷. בשיחת חולין⁴⁴⁸ הביא שמצא בספר תפארת בנים⁴⁴⁹ מסורת אכילת עוף זה בשם יקירי קרתא דירושלים עיה"ק.

זהר עמר⁴⁵⁰ מעיד בשם אביו, שראה במו עיניו, אנשים עניים שצדו דרורים והביאום לשחיטה למארי סאלם מנצור והיו אוכלים אותם⁴⁵¹.

מארי עזרי גיאת היה נוהג לתפוס ציפורי דרור בתוך מלכודת... הצפרים נשחטו ונחשבו למאכל טעים מאד⁴⁵². הבעיה היא שמשקל דרור הוא כשלושים גרם. לאחר הורדת הנוצות והפסולת נשארים כ-20 גרם. מזה אולי החצי בשר. נשאלת השאלה: האם זה כדאי? מבחינה זו אבדה לנו המסורת על שחיטת צפרי שיר קטנות. בסעודת המסורת בירושלים תשע, הוגש מרק שבו בושל בשר דרור.

⁴⁴³ רב במושב זנוח.⁴⁴⁴ נפגשתי אתו בשנת תשל בערך.⁴⁴⁵ ארבעה האחרונים היו מהשוחטים הקבועים במאה שערים.⁴⁴⁶ שו"ת אבני חן, חלק ב, סימן מא⁴⁴⁷ ע"פ מסורת העוף.⁴⁴⁸ דף תכה⁴⁴⁹ סימן עב⁴⁵⁰ מחבר ספר מסורת העוף.⁴⁵¹ מסורת העוף.⁴⁵² מסורת העוף. ראיון עם מארי עזרי גיאת זצ"ל ובנו חיים מיום ג תשרי תשסא.

Emberizidae   גבתוניים

Bunting, *Ammer*, Bruant, Овсянка
 kosher *Koscher Cacher* Кошер טהור
 Tradition ? традиция
 יש מסורת על חלק מהם. האם
 המסורת כוללת את כולם, שכן קשה
 להבדיל ביניהם? ייתכן.

Emberiza citrinella   גבתון צהוב

Yellowhammer, *Goldammer*, Bruant
 jaune, [Zigolo giallo], Обыкновенная
 овсянка

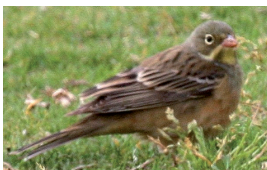

טהור *Koscher Cacher* Кошер
 Tradition ? традиция יש מסורת?
 עדות בעל זבחי כהן תחת השמות
 Scioghelo zigolo תמונה 19. ברור
 שמדובר בגבתון, אבל אם זה דווקא מין
 זה קשה להיות בטוח.

Emberiza hortulana   גבתון הגנים

Ortolan bunting, *Ortolan*, Bruant
 Ortolan, [Ortolano], Садовая овсянка

טהור *Koscher Cacher* Кошер
 Tradition ? традиция יש מסורת?

גם הדרורים הבאים, דרור העצים,
 סתריה מצוייה וסתריה הצוקים כוללים
 במסורת, שכן בעין כל אדם אין להכיר
 ביניהם. ראה גם לעיל "דרור איטלקי".

Passer montanus   דרור העצים

Tree sparrow, *Feldsperling*, Moineau
 friquet, Полевой воробей
 kosher *Koscher Cacher* Кошер טהור
 Tradition традиция יש מסורת

Prunella modularis   סתרי מצוי

Dunnock, *Hackenbrunelle*,
 Accenteur mouchet, Лесная
 завирушка
 kosher *Koscher Cacher* Кошер טהור
 Tradition традиция יש מסורת

Prunella collaris   סתרי צוקי

Alpine accentor, *Alpenbrunelle*,
 Accenteur alpin, Альпийская
 завирушка
 kosher *Koscher Cacher* Кошер טהור
 Tradition традиция יש מסורת

דרורים שונים

גבתון שחור ראש**Emberiza melanocephala**

Black headed bunting,
Kappenammer; Bruant
melanocéphale, Черноголовая
овсянка

kosher *Koscher* Cacher *Косчер* טהור
Tradition ? *традиция* ? יש מסורת ?

Emberiza schoeniclus גבתון סוף

Reed bunting, *Rohrammer*, Bruant
des Ruisseaux, Камышовая овсянка

kosher *Koscher* Cacher *Косчер* טהור
Tradition ? *традиция* ? יש מסורת ?

זרעית השדה/עפרוני השדה**Alauda arvensis**

Sky lark, *Feldlerche*, Alouette
des champs, [Allodola], Полевой
жаворонок

kosher *Koscher* Cacher *Косчер* טהור
Tradition ? *традиция* ? יש מסורת ?
Allaudidae ממשפחת העפרוניים

עדות בעל זבחי כהן תחת השם
האיטלקי, תמונה 14. הרב קורן⁴⁵⁴ מביא
בשם הספר מאורי אור שעוף הנקרא

⁴⁵⁴ ע"פ כתב יד הנמצא בידי יורשי הרב נ.צ.
פרידמן בבני ברק. בספר מאורי אור שבידינו נזכר
עופות שונים, אבל עניין זה לא נזכר.

Emberiza calandra גבתון עפרוני

Corn bunting, *Grauammer*, Bruant
proyer, [Strillozzo], Просянка

kosher *Koscher* Cacher *Косчер* טהור
Tradition *традиция* יש מסורת
עדות בעל זבחי כהן תחת השם
Squillozzo strillozzo תמונה 10.

Emberiza cia גבתון הסלעים

Rock bunting
Zippammer; Bruant fou, [Zigolo
musciato]

kosher *Koscher* Cacher *Косчер* טהור
Tradition *традиция* יש מסורת
עדות בעל זבחי כהן תחת השם
Musciato miveli תמונה 21.
יתר הגבתונים שונים זה מזה רק
בצבעים, ולכן בין הייתר :

Emberiza aureola גבתון צווארון

Yellow breasted bunting,
Weidenammer, Bruant auréola

kosher *Koscher* Cacher *Косчер* טהור
Tradition ? *традиция* ? יש מסורת ?

מנטובה: ועל החידוש הבא בכתב מעכ"ת, ששמע מעוף הפורח מבעלי השיר, הנקרא מירל"ו שהיו אוכלין אותו בעיר ליוורנו, וע"ז כתב שאין לו ידיעה על הדבר ושאל עוברים ושבים ולא קבל תשובה⁴⁵⁹. יתר על כן, שלח שאלה לליוורנו עצמה וכותב, שאם יקבל תשובה יודיעו⁴⁶⁰. הרב כהן⁴⁶¹, כותב שבירושלים נמנעו מלשוחטו.

חכלילית העצים

Phoenicurus phoenicurus

Redstart, *Gartenrotschwanz*, Rougequeue à front blanc, [Codi rosso], Обыкновенная горихвостка

טהור *Koscher Cacher Kowep* kosher

יש מסורת *традиция* Tradition ממשפחת הקיכליים *Turdidae* גדלה כ"ס"מ, חזה וצוואר אדמדם.

עדות בעל זבחי כהן תחת השם האיטלקי, תמונה 15.

⁴⁵⁹ בתשובה קעד הוא מעלה שמירל"ו אינו כשר לאכילה, כנראה תשובת בינים, עד שישמע מליוורנו.

⁴⁶⁰ על זה כתב זבח צדק, אות יג: "דבמדינת בגדד יע"א יש ציפור מבעלי השיר קורין אותו בלב (בולבל, *Pycnonotus capensis*) ואפשר שהוא המירל"ו הנזכר, ובמדינתנו לא ראינו ולא שמענו שום אדם שאכל הבלבל, ואין לנו בו מסורת שהוא מותר". מעניינת ההחלפה בין הציפורים הללו – שהדמיון ביניהן הוא רק בגודל ובצבע.

⁴⁶¹ בשו"ת אבני חן חלק א, סימן טז, כותב המחבר שדרור שחור אסור כשיטת ה"ז. דרור שחור יוכל להיות עוף זה או אחד ממשפחת העורבים.

לערכי"ן אסור⁴⁵⁵. וכן הובא בדרכי תשובה⁴⁵⁶.

משפחות אחרות

Turdus merula שחור

Blackbird, *Amsel*, Merle noir

[Merlo], Черный дрозд

טהור *Koscher Cacher Kowep* kosher

יש מסורת ? *традиция* Tradition ?

ממשפחת הקיכליים *Turdidae*

זכר שחור, נקבה חומה, גודל 25-30 ס"מ.

עדות בעל זבחי כהן תחת השם האיטלקי תמונה 4. החיד"א מביא שמצא במסורת של עיר ליוורנו שמירל"ו נמצא בין הטהורים⁴⁵⁷. בספר דבר שמואל⁴⁵⁸ כותב המחבר לרב גור אריה הלוי, רבה של

⁴⁵⁵ כנראה, אין בידי עדות לכך, היה מי שהתיר את כל משפחת העפרוניים – הרב קורן טען שאין מסורת על כולם.

⁴⁵⁶ יו"ד, סימן פב סעיף קטן א. וכן הביאו החיד"א במחזיק ברכה סימן פב סעיף ד, בשם חינוך בית יהודה. כן הוא בזבח צדק אות יט.

⁴⁵⁷ מחזיק ברכה, יורה דעה, סימן פב ס"ק י. מעניין לדעת האם המסורת המובאת בשם עיר ליוורנו היא הספר זבחי כהן. מבחינה היסטורית הדבר אולי אפשרי, או אולי נמצא בידי החיד"א ספר או כתב יד נוסף שאת עקבותיו טרם זיהינו. ייתכן שזה אחד כתבי היד המובאים לעיל בטבלא בעמודים 198-199.

⁴⁵⁸ הרב שמואל בן אברהם אבוהב, ספר דבר שמואל, ונציאה, תסב, תשובה קעד.

גודלה כ־18 ס"מ. עדות בעל זבחי כהן
תחת השם Usignolo או Rossignolo.
שהוא הזמיר האירופאי. סוג דומה לו
וקשה להכיר ביניהם נמצא אצלנו מובא
בתמונה 16.

Luscinia luscinia זמיר מנומר
Thrush nightingale, *Sprosser*,
Rossignol progné, Обыкновенный
соловей

טהור kosher *Koscher* Cacher Кошер
יש מסורת? традиция ? Tradition

הזמירים כל כך דומים שהמסורת
כוללת בוודאי גם מין זה. בזמיריים
אחרים הצבעים שונים, אך הם כנראה גם
במסורת.

סלעית אירופית

Oenanthe oenanthe
Wheater, *Steinschwätzer*, Traquet
à tete blanche, [Cul bianco],
Обыкновенная каменка

טהור kosher *Koscher* Cacher Кошер
יש מסורת? традиция ? Tradition
Turdidae ממשפחת הקיכליים

גודלה כ־16 ס"מ. עדות בעל זבחי כהן
תחת השם Codi bianco. תמונה 18.
בהגדרת המין כסלעית אירופית אינני
בטוח.

חכלילית הסלעים

Phoenicurus ochruros

Black redstart, *Hausrotschwanz*,
Rougequeue noir, Горихвостка-
чернушка

טהור kosher *Koscher* Cacher Кошер
יש מסורת? традиция ? Tradition

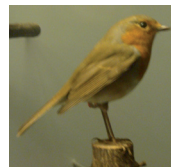
חוץ מהבדלי צבע אין הבדל בינה
לקודם.

אדום החזה

Erithacus reubecula

Robin, *Rotkehlchen*, Rouge gorge,
[Petti rosso], Зарянка

טהור kosher *Koscher* Cacher Кошер
יש מסורת? традиция ? Tradition
Turdidae ממשפחת הקיכליים

גודלה כ־15 ס"מ. עדות בעל זבחי כהן
תחת השם האיטלקי. תמונה 16.

Luscinia megarhyncha זמיר הירדן

Nightingale, *Nachtigall*, Rossignol
philomèle, [Rossignole], Западный
соловей

טהור kosher *Koscher* Cacher Кошер
יש מסורת? традиция ? Tradition
Turdidae ממשפחת הקיכליים

Turdus obscurus **קיכלי אפור חזה**

Eye browed thrush,
Weissbrauendrossel, Merle obscur
 kosher *Koscher Cacher* **טהור** **קושר**
 Tradition ? **יש מסורת ?** *традиция*

Turdus naumanni **קיכלי חום כנף**

Naumann's thrush,
Naumannsdrossel, Grive de Naumann
 kosher *Koscher Cacher* **טהור** **קושר**
 Tradition ? **יש מסורת ?** *традиция*

Turdus torquatus **קיכלי סהרון**

Ring ouzel, *Ringdrossel*, Merle à
 plastron, Белозобый дрозд
 kosher *Koscher Cacher* **טהור** **קושר**
 Tradition ? **יש מסורת ?** *традиция*

Turdus viscivorus **קיכלי גדול**

Mistle thrush, *Misteldrossel*, Grive
 draine, Дрозд-дереяба
 kosher *Koscher Cacher* **טהור** **קושר**
 Tradition ? **יש מסורת ?** *традиция*

Sylvia borin **סיבכי אפור**

Garden Warbler, *Gartengrasmlücke*,
Fauvette des jardins, [Beccafico],
 Садовая славка

kosher *Koscher Cacher* **טהור** **קושר**
 Tradition *традиция* **יש מסורת**
 Sylvidae **ממשפחת הסיבכיים**
 גודלה 14 ס"מ. צבעה צהוב אפור.

Turdus ericetorus **קיכלי מזמר/רונו**

Song thrush, *Singdrossel*, Grive
 musicienne, [Tordo], Дрозд

kosher *Koscher Cacher* **טהור** **קושר**
 Tradition *традиция* **יש מסורת**
 Turdidae **ממשפחת הקיכליים**
 גודלה 20 ס"מ.

עדות בעל זבחי כהן תחת השם
 האיטלקי. תמונה 9. בין מיני השלו
 שנזכרו בגמרא נמנו שיכלי וקיכלי ופסיוני
 ושלו. לפי התרגום היווני של המלה
 קיכלי, מסתבר שמדובר כאן באחד מבני
 משפחה זו או אפילו בעוף זה בדיוק. לדעת
 לוי ייתכן מאד שגם שיכלי שייך למשפחה
 זו.⁴⁶²

כל הקיכליים כה דומים ורק שינויי
 צבע וגודל מבדילים ביניהם. לכן, לפי
 השיטה האומרת ששינויים אלה אינם
 משמעותיים, אפשר לכלול במסורת בין
 היתר את הקיכליים הבאים:

Turdus pilaris **קיכלי אפור**

Fieldfare, *Wacholderdrossel*, Grive
 litorne, Дрозд-рябинник
 kosher *Koscher Cacher* **טהור** **קושר**
 Tradition ? **יש מסורת ?** *традиция*

⁴⁶² יומא עה ב. אולי לא קיכלי. לפי לוי מלון
 תלמודי, ערכים שיכלי וקיכלי, מדובר בשמות
 יווניים. ישנה עדות ע"פ על אכילת עוף זה, ע"י מר
 הנרי מודיאנו, המעיד שאביו אכל קיכלי זה. עיין
 פרטים על עדות זו, לעניין שלו ופסיון.

Sylvia undulata סיבכי גלי
 Dartford Warbler,
Provencegrasmücke, Fauvette
 pitchou, Прованская славка
 kosher *Koscher Cacher* Кошер טהור
 Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

Fringilla coelebes פרוש מצוי
 Chatfinch, *Buchfink*, Pinson des
 arbres, [Fringuello], Зяблик

טהור *Koscher Cacher* Кошер kosher

יש מסורת традиция Tradition
 ממשפחת הפרושיים Fringillidae
 גודלה כ-16 ס"מ. צבעה ראש כחלחל
 וחזה אדמדם. עדות בעל זבחי כהן תחת
 השם Filoquello, תמונה 6. גם בספר
 לימוד השחיטה⁴⁶³ מובא העוף כטהור.

Fringilla montifringilla פרוש ההרים
 Brambling, *Bergfink*, Pinson du
 Nord, [Fringuello montanino], Юрок
 kosher *Koscher Cacher* Кошер טהור
 Tradition ? традиция ? יש מסורת ?
 ממשפחת הפרושיים [Fringillidae]
 גודלה כ-15 ס"מ.

עדות בעל זבחי כהן תחת השם
 Montanello, תמונה 11.

עדות בעל זבחי כהן תחת השם
 האיטלקי. תמונה 20.

הסבכיים הם כה דומים בגודל וצורה,
 שהמסורת בוודאי כוללת את כולם. עין
 בלתי מנוסה לא תכיר ביניהם. נביא להלן
 חמש דוגמאות מתוך למעלה מעשרים
 המינים.

Sylvia communis סיבכי קוצים
 White throat, *Dorngrasmücke*,
 Fauvette grisette, Серая славка
 kosher *Koscher Cacher* Кошер טהור
 Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

Sylvia rüppelli סיבכי שחור גרון
 Rüppell's Warbler,
Maskengrasmücke, Fauvette
 masquée, Эгейская славка
 kosher *Koscher Cacher* Кошер טהור
 Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

Sylvia melanocephala סיבכי שחור ראש
 Sardinian Warbler,
Samtkopfgrasmücke, Fauvette
 mélanocéphale, Средиземноморская
 славка
 kosher *Koscher Cacher* Кошер טהור
 Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

Sylvia cantillans סיבכי (רונו) מזמר
 Subalpine Warbler,
Weissbartgrasmücke, Fauvette
 passerinette, Горная славка
 kosher *Koscher Cacher* Кошер טהור
 Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

⁴⁶³ פעדדער וגולדשמידט, הלכות שחיטה ובדיקה,
 בהולנדית, אמסטרדם, תרמ"ד

נחליאלי (צילום רות שילר)

טהור *Koscher Cacher* *Kosher*
 יש מסורת ? *традиция* ?
 ממשפחת הנחליאליים *Monracillidae*
 גודלה כ-15 ס"מ. צבעה שחור לבן.

עדות בעל זבחי כהן תחת השם
Biancola, תמונה 17.

לכל מיני הנחליאליים יש תת מינים
 שונים, אבל הכל תמיד מין אחד. קשה
 להבדיל בכל הנחליאליים רק בצבע הלבן
 שברקע או שהרקע הוא צהוב.

נחליאליים (ע"פ ברהם)

נחליאלי זנבתן *Montacilla cinerea*
Grey Wagtail, Gebirgstelze,
Bergeronnette des ruisseaux
 טהור *Koscher Cacher* *Kosher*
 יש מסורת ? *традиция* ?

נחליאלי צהוב *Montacilla flava*
Yellow Wagtail, Englische
Schafstelze, Bergeronnette printanière
 טהור *Koscher Cacher* *Kosher*
 יש מסורת ? *традиция* ?

לפי הזיהוי של זואולוגי מילאנו מדובר
 בתפוחית. לפי הרישומים של זהר עמר⁴⁶⁴
 מדובר בחוחית. שניהם מינים מאד דומים
 של המין *Carduelis*.

ירקון *Chloris (Carduelis) chloris*
Greenfinch, Grünling, Verdier,
[Verdone], Обыкновенная зеленушка

ירקון (צילום רות שילר)

טהור *Koscher Cacher* *Kosher*
 יש מסורת *традиция*

פרושיים. (כולם דומים, נראה בתמונה, ההבדלים
 ביניהם בפיזור הצבע) משמאל למעלה. פנחן; באמצע
 ירקון; למטה פרוש; מימין למטה פרוש ההרים.

ממשפחת הפרושיים *Fringillidae*
 גודלה כ-15 ס"מ. צבעה ירקרק.

עדות בעל זבחי כהן תחת השם
 האיטלקי, תמונה 22.

נחליאלי לבן *Montacilla alba*
White Wagtail, Bachstelze,
Bergeronnette grise, [Ballerina],
Белая трясогызка

Anthus gustavi פיפיון הטונדרה

Petchora Pipit, *Petschorapieper*,
Pipit de la Petchora

kosher *Koscher* Cacher Кошер טהור
Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

סנונית רפתות אירופאית**Hirundo rustica**

Barn Swallow, *Rauchschnalbe*,
Hirondelle de cheminée, Деревенская
ласточка

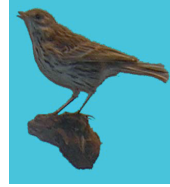
kosher *Koscher* Cacher Кошер טהור
Tradition ? традиция ? יש מסורת ?
Hirundinidae ממשפחת הסנוניות

גודלה כ-20 ס"מ. בעלת זנב משופע
צוואר כהה ובטן לבנה.

על כשרותה מעיד הרב בערשטיין⁴⁶⁵.
אהרוני⁴⁶⁶ מנסה לזהות את הסנונית הלבנה
כ-Doliheon. את זו ש"ירוקה כרסה" כ-
Hirundo rustica transitiva. מכאן שעל
הסוג המדויק של הסנונית יש עוד לברר.
לויסון טוען שהסנונית שנוכרת כאן היא
בעצם צפור הדרור שעליה דנו בגמרא .

Anthus pratensis פיפיון השדות

Meadow Pipit, *Wiesenpieper*, Pipit
farlouse, [Pispola], Луговой конек

kosher *Koscher* Cacher Кошер טהור
Tradition традиция
Monracillidae ממשפחת הנחילאיים
גודלה כ-15 ס"מ. צבעה חום.

עדות בעל זבחי כהן תחת השם
Prispola, תמונה 12.
גם משפחת הפיפיוניים הם כל כך
טיפוסיים והם כל כך דומים שהמסורת
עליהם בוודאי כוללת את כל הסוג. נמנה
להלן שני מינים, מבין כעשרה, שתוכל
המסורת לכללם.

Anthus campestris פיפיון צהוב

Tawny Pipit, *Brachpieper*, Pipit
rousseline, Полевой конек

kosher *Koscher* Cacher Кошер טהור
Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

⁴⁶⁵ עולם התושיה חלק א, לונדון תרצז, דף טו.
המחבר קורא לעוף בשם סנונית לבנה.

⁴⁶⁶ אהרוני י'. הערות לחידושי הרמב"ן לחולין,
סיני, כרך יג, קא-קו, תשג

פרק י'

עופות טהורים מסדרת דמויי עגור

Gruiformes Kosher birds from the Order of
Koschere Vögel aus der Ordnung der Gruiformes (Kranichvögel)
 Oiseaux cacher de l'ordre des gruiformes
 Чистые птицы из серии Груиформес

Otis tetrax חובה קטנה

Little Bustard, *Kleine Trappe*,
 Outarda canepetière
 kosher *Koscher* Cacher Кошер טהור
 Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

ייתכן שגם העוג'ב שאכלו בתימן שייך לקבוצה זו .

מסדרה זו יש לנו מסורת אחת⁴⁶⁷. מובא שבאוסטריה אוכלים טרפפ"א. הטרפפ"א היא החובה. ישנן שתי חובות הבאות בחשבון: החובה הגדולה והחובה הקטנה. לעוף זה, כנראה בתמונה, יש רק שלוש אצבעות, ולכן לא נוכל להגדירו כבעל שלושת סימני הטהרה של העופות. המהרי"ל⁴⁶⁸ מסיים: ובאלה הגלילות אסורין. יש אפילו מי שהכניס ותאר עוף זה כרחם (ראה עמוד 176).

Otis tarda חובה גדולה

Great Bustard, *Grosse Trappe*,
 Outarda grande, Обыкновенная дрофа

טהור ? kosher *Koscher* Cacher Кошер
 Tradition ? традиция ? יש מסורת ?

⁴⁶⁷ ע"פ דרכי תשובה, יו"ד סימן פב, סעיף קטן

לח

⁴⁶⁸ בתשובה סימן ק, לאחר שמזכיר שבאוסטריי"ך ובגלילותיה אוכלים טראפפ"א.

פרק י"א:

ספיקות דרב אסי

The Problem birds according to Raw Assi

Die fragwuerdigen Vogel nach Raw Assi

Doutes de Rav Assi

Сомнения рава Аси

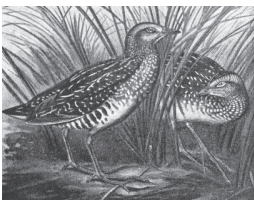
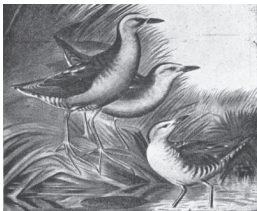

הוגא וסוגא-מיני פורצנה גדולה

Porzana porzana

Spotted crane, *Wasserralle*, Râle

d'eau, Marouette ponctuée, *Погоныш*

נקראת כך כי אוהבת בעיקר את חישת
ההגא⁴⁷⁰ והשני מתחבא בגדרות וסייגים.
לכן שמו סוגא.

Not kosher *Nicht Koscher* לא כשר
Non Cacher *He Kosherno*

הספיקות דרב אסי הן עופות שבהם
הקרקבן אמנם נקלף, אך רק בעזרת סכין.
פרופ. א. אהרוני, שהיה הזואולוג של
האוניברסיטה העברית בירושלים, בדק
את הקרקבן של עופות שונים⁴⁶⁹ שחיו בבבל
(ובארץ ישראל) ומצא שכנראה מדובר
בעופות ממשפחת הרליים (Ralidae).
הוא גם מסביר את השמות, כי על פי רוב
מדובר בשמות החופפים שמות צמחים.

חובא-פורצנה גמדית

Porzana pusilla

Bailon's crane, *Zwergsumpfhuhn*,

Râle de bâillon, *Малый погоныш*

סוג נפוץ ביותר ולו מינים רבים. נרקא
בערבית ובסורית חוב (ב דגושה)

Not kosher *Nicht Koscher* לא כשר
Non Cacher *He Kosherno*

⁴⁷⁰ לפי צמח דוד

⁴⁶⁹ פרסם בסיני כרך ד, עמוד ל ואילך, תש

כוחילנא – פורפיריה

Porphyrio hyacinthinus

Purple galinula, *Purpurhuhn*, Poule glinula, фиолетовый, курочка

Not kosher *Nicht Koscher* לא כשר
Non Cacher Не Кошерно

Gallinula chloropus בר נפחא-סופיה

Moorhen, *Teichhuhn*, Poule de marécage, Водяная курочка

Not kosher *Nicht Koscher* לא כשר
Non Cacher Не Кошерно

לויסון מציע לחובא וחוגא את ה
Alauda (ראה עמוד 269). לסוגא הוא
מציע תושלמי כמו אהרוני.

הרנוגא – מלכי שלו

Crex crex
Corncrake, *Wachtelkönig*, Râle de genêts, Коростель

עוף מתבודד בצל הצמח הרנוגא.

Not kosher *Nicht Koscher* לא כשר
Non Cacher Не Кошерно

תושלמי – רלית

Rallus aquaticus
Water rail, *Wasserralle*, Râle d'eau, Пастушок

Not kosher *Nicht Koscher* לא כשר
Non Cacher Не Кошерно

**מרדא-תרנגולא דאגמא-פורפיריה
(אגמיה)**

Porphyrio poliocapalus

Purple galinula, *Purpurhuhn*, Poule glinula, фиолетовый

Not kosher *Nicht Koscher* לא כשר
Non Cacher Не Кошерно

Fulica atra**גירותא, אגמיה**

Coot, *Blässhuhn*, Foulque
macroule, Лысуха

Not kosher *Nicht Koscher* לא כשר
Non Cacher Не Кошерно

לקבוצת האגמיות שייכת גם הגירותא, שפדחתה לבנה עומת המרדא, הכוחילנא והבר נפחא שפדחתם כחולה. הגירותא נזכרת כעוף טמא, בדברי ילתא⁴⁷¹. יש סברא לומר שהגירותא היא תרנגול ברא, שכן הוא דומה לתרנגול. לגירותא יש כל הסימנים של הספיקות של רב אסי. הגירותא היא עוף דורס, בעוד כל הספיקות של רב אסי הן צמחוניות.

להרנגא ותושלמי מיני *Turdus*, ולמרדא, כוחילנא ובר נפחא מיני פורפיריו וגלינולי בערך כאהרוני.

פרק י"ב:

רשימת העופות בארץ ישראל

ושיוכם מבחינת ההלכה

סדרת צפרי השיר Passeriformes

Corvus corone עורב אפור
Hooded crow, *Nebelkrähe*, Corneille
mantelée

Corvus frugilegus עורב מזרע
מין עורב, ראה עמוד XXX

Corvus monedula קאק
Jackdaw, *Dohle*, Choucas des tours,
Галка

Garrulus glandarius עורבני
Jay, *Eichelhäher*, Geai des chênes,
Сойка

[עורב הבא בראש יונים⁴⁷⁴ הוא עורב
"דדמי רישיה לדיונה", עם ראש לבן].

משפחת הזרזיריים

Sturnidae

(טמאים, הם כמין עורב)

ראה דוגמת תמונה בעמוד 174

Sturnus vulgaris זרזיר

מין עורב, ראה עמוד 174

משפחת העורביים^{472 473}
Corvidae

טמאים

השם עורב בתורה, לעופות הטמאים,
מתייחס כנראה לכל המשפחה. כאן
התורה מדגישה "למינו".

Corvus corax עורב שחור
ראה עמוד 173

Corvus rhipidurus עורב קצר זנב
Fan-tailed Raven,
Kurzschwanzrabe, Corbeau a' queue

⁴⁷² הרשימה פורסמה בעיקרה בתחומין, כך ט,
תשמ"ח

⁴⁷³ בטבלא זו יובאו העופות החיים בארץ
ישראל לפי רשימה שנערכה ע"י האקדמיה
ללשון עברית (זכרונות האקדמיה ללשון עברית,
חוברת י-יא, תשכג – תשכד) ברשימה זו מופיעים
השמות העבריים ובצידן השמות הלועזיים
(לטינית, אנגלית, צרפתית, גרמנית ורוסית). את
ההתייחסות של מקורותינו נרשום בראשה של
המשפחה. כמו כן יצויין שם, היכן אפשר לראות
תמונה של בן משפחה, על מנת לקבל רושם כללי.
במדה והעוף נדון במיוחד, יצויין מספר העמוד
בו הוא נידון בספר זה. (רשימת העופות הועתקה
מתוך הפרסום הנ"ל של האקדמיה ללשון העברית
וברשותה).

Carduelis carduelis חוחית
Goldfinch, *Stieglitz*, Chardonneret
élegant, Щерон

Carduelis spinus חרפית
Siskin, *Erlenzeisig*, Tarin des aulnes,
Чиж

Carduelis cannabina תפוחית
Linnet, *Bluthänfling*, Linotte
mélodieuse

Serinus canarius בזבז קנרי
Serin, *Girlitz*, Serin cini, Канарейка

Serinus pusillus בזבז גמד
Red fronted serin, *Rotstirngirlitz*,
Front dior

Loxia curvirostra צלוב מקור
Crossbill, *Fichtenkreuzschnabel*,
Bec-croisé des sapins, Клесть-еловик

חצוצרן מדבר

Erythrospiza githaginea
Trumpeter bullfinch, *Wüstengimpel*,
Roselin githagaine

חצוצרן שחור מקור

Rhodospiza obsoleta
Persian desert bullfinch,
Weissflügelgimpel, Roselin de
Lichtenstein

Erythrina sinoica ורדית סיני
Sinai rose-finch,
Wüstenkarmingimpel, Roselin

Fringilla coelebs פרוש מצוי
ראה עמוד 272

פרוש הרים
Fringilla montifringilla
ראה עמוד 272

טריסטרמית – (זרזיר ים המלח)

Onychognathus tristramii
Tristram's Starling, *Glanzstar*,
Rufipenne de Tristram

Pastor roseus זרזיר ארבה
Rosy coloured Starling, *Rosenstar*,
Etourneau roselin

משפחת הזהבניים

Oriolidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Oriolus oriolus זהבן
Golden Oriole, *Pirol*, Lorient d'Europe,
Обыкновенная иволга

משפחת הפרושיים

Fringillidae

יש להניח שכל בני המשפחה טהורים.
על אחדים יש מסורת ברורה.
ראה דוגמת תמונה בעמוד 272

פצחן

Coccothraustes coccothraustes
Hawfinch, *Kernbeisser*, Gros-bec
casse-noyaux, Дубонос

Chloris chloris ירקון
ראה עמוד 273

Passer domesticus דרוו הבית
ראה עמוד 265

דרוו ספרדי

Passer hispaniolensis
ראה עמוד 266

Passer moabiticus דרוו הירדן
Dead Sea sparrow, *Moab Sperling*,
Moineau de la mer morte

בארית הרים, דרוו סלעים

Petronia petronia
ראה עמוד 266

בארית קצרת אצבעות

Petronia brachydactyla
Pale rock sparrow

משפחת העפרוניים Alaudidae

יש להניח שכל בני המשפחה טהורים.
על אחדים יש מסורת ברורה.
ראה דוגמת תמונה בעמוד 268

Galerida cristata עפרוני מצויץ
Crested lark, *Haubenlerche*,
Cochevis huppé, Хохлатый
жаворонок

זרעית שדה, עפרוני שדה

Alauda arvensis
ראה עמוד 268

Lullula arborea חוגת עצים
Wood-lark, *Heidelerche*, Alouette
lulu, Лесной жаворонок

עפרוני ענק

Melanocorypha calandra
Calandra lark, *Kalanderlerche*,
Alouette calandre, Степной
жаворонок

משפחת הגבתוניים Emberizidae

יש להניח שכל בני המשפחה טהורים.
על אחדים יש מסורת ברורה.
ראה דוגמת תמונה בעמוד 267

Emberiza calandra גבתון עפרוני
ראה עמוד 268

גבתון שחור ראש

Emberiza melanocephala
ראה עמוד 268

Emberiza caesia גבתון אדום מקור
Cretzschmar's bunting, *grauer*
Ortolan, Bruant cendrillard

Emberiza hortulana גבתון גנים
ראה עמוד 267

Emberiza cineracea גבתון אפור
Cinereous bunting, *kleinasiatische*,
Ammer; Bruant cendré

Emberiza striolata גבתון מדבר
House bunting, *Wüstenammer*,
Bruant striole

Emberiza schoeniclus גבתון סוף
ראה עמוד 268

Emberiza cia גבתון הסלעים
ראה עמוד 268

Emberiza citrinella גבתון צהוב
ראה עמוד 267

משפחת הדרוריים Ploceidae

יש להניח שכל בני המשפחה טהורים.
על אחדים יש מסורת ברורה.
ראה דוגמת תמונה בעמוד 265

Anthus pratensis פיפיון השדות
ראה עמוד 274

Anthus cervinus פיפיון אדום גרון
Red-throated pipit, *Rotkehlpieper*,
Pipit à gorge rousse

Anthus similis פיפיון הרים
Long-billed pipit,
Langschnabelpieper, Pipit a long bec

Anthus spinoletta פיפיון מים
Water pipit, *Wasserpieper*, Pipit
spioncelle, Горн конек

Montacilla alba נחליאלי לבן
ראה עמוד 273

נחליאלי זנבתן

Montacilla cinerea
ראה עמוד 273

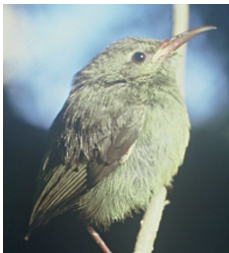
Montacilla flava נחליאלי צהוב
ראה עמוד 273

משפחת הצופיתיים

Nectariniidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Cinnyris osea צופית
Palestine sunbird, *Honigsauger*,
Suimanga de Palestine

עפרוני מדבר

Ammomanes deserti
Desert lark, *Wüstenlerche*, Alouette
du désert

עפרוני חכלילי

Ammomanes phoenicura
Bar-tailed desert lark,
Bindensandlerche, Alouette élégante

עפרוני קצר אצבעות

Calandrella cinerea
Short-toed lark, *Kurzzehenlerche*,
Alouette calandrelle, Малый
жаворонок

Calandrella rufescens עפרוני גמד
Lesser short-toed lark,
Stummellerche, Alouette pispolette

Alaemon alaudipes אלימון
Bifasciated lark,
Wüstenläuferlerche, Sirli du désert

Eremophila alpestris צחיחנית
Horned lark, *Ohrenlerche*, Alouette
hausse-col, Рюмка

משפחת הנחליאליים

Motacillidae

יש להניח שכל בני המשפחה טהורים.
על אחדים יש מסורת ברורה.
ראה דוגמת תמונה בעמוד 273

Anthus campestris פיפיון צהוב
ראה עמוד 274

Anthus trivialis פיפיון עצים
Tree pipit, *Baumpieper*, Pipit des
arbres, Лесной конек

משפחת המלכילוניים
Regulidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Regulus regulus מלכילון
Goldcrest, *Wintergoldhähnchen*,
Roitelet huppé

משפחת החנקניים
Laniidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Lanius excubitor חנקן גדול
Great grey shrike, *Raubwürger*, Pie-
grièche grise, Европейский жулан

Lanius senator חנקן אדום ראש
Woodchat shrike, *Rotkopfwürger*,
Pie-grièche à tête rousse,
Красноголовый сорокопуд

Lanius nubicus חנקן נובי
Masked shrike, *Maskenwürger*, Pie-
grièche masquée, Маскированный
сорокопуд

Lanius cristatus חנקן אדום גב
Red-backed shrike, *Neuntöter*, Pie-
grièche écorcheur

משפחת הכתליים
Certhiidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Tichodroma muraria כתלי
Wallcreeper, *Mauerläufer*,
Tichodrome échelette, Краснокрылый
стенолаз

משפחת הירגזיים
Paridae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Parus major ירגזי
Great tit, *Kohlmeise*, Mésange
charbonnière, Большая синица

Parus ater ירגזי שחור
Coal tit, *Tannenmeise*, Mésange
noire, Черная синица

Remiz pendulinus רמית
Penduline tit, *Beutelmeise*, Rémiz
penduline, Обыкновенный ремез

חטפית שחורת עורף

Muscicapa hypoleuca

Pied flycatcher,
Trauerfliegenschnäpper, Gobe-
mouche noir

חטפית לבנת עורף

Muscicapa albicollis

Collared flycatcher,
Halsbandfliegenschnäpper, Gobe-
mouche à collier

חטפית גמדית **Muscicapa parva**

Red-breasted flycatcher,
Zwergfliegenschnäpper, Gobe-
mouche nain

משפחת הסיבכיים

Sylviidae

יש להניח שכל בני המשפחה טהורים.
על אחדים יש מסורת ברורה.
ראה דוגמת תמונה בעמוד 271

עלוית החורף

Phylloscopus collybita

Chiffchaff, *Zilpzalp*, Pouillot véloce,
Пеночка-теньковка

עלוית אפורה

Phylloscopus trochilus

Willow Warbler, *Fitislaubsänger*,
Pouillot fitis, *Пеночка-весничка*

עלוית לבנת בטן **Phylloscopus bonelli**

Bonelli's Warbler, *Berglaubsänger*,
Pouillot de Bonelli

עלוית ירוקה **Phylloscopus sibilatrix**

Wood Warbler, *Waldlaubsänger*,
Pouillot siffleur, *Пеночка-трещотка*

חנקן שחור מצח **Lanius minor**

Lesser grey shrike,
Schwarzstirnwürger, Pie-grièche à
poitrine rose, Черноголовый сорокопут

משפחת הבולבוליים

Pycnonotidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

בולבול **Pycnonotus capensis**

African bulbul, *Gelbsteissbülbül*,
Настоящие булбулы

משפחת החטפיים

Muscicapidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

חטף, על פי תמונה של אנדרו איסטון

חטפית אפורה **Muscicapa striata**

Spotted flycatcher, *Grauschnäpper*,
Gobe-mouches gris, Серая мухоловка

Locustella fluviatilis חרגולן נחלים
River Warbler, *Schlagschwirl*,
Locustelle fluviatile, Речной сверчок

Hippolais pallida שיחנית קטנה
Olivaceous Warbler, *Blassspötter*,
Hypolais pâle, Большая бормотушка

Hippolais languida שיחנית גדולה
Upeher's Warbler, *Dornspötter*,
Hypolais d' upcher

Hippolais olivetorum שיחנית זיתנית
Olive-tree Warbler,
Olivenspötter, Riverain des oliviers,
Средиземноморская пересмешка

שיחנית צהובת בטן

Hippolais icterina
Icterine Warbler, *Gelbspötter*,
Hypolais icterine, Зеленая пересмешка

Sylvia hortensis סבכי חורש
Orphean Warbler,
Orpheusgrasmücke, Fauvette orphée,
Певчая славка

Sylvia nisoria סבכי נצי
Barred Warbler, *Sperbergrasmücke*,
Fauvette épervière, Ястребиная
славка

Sylvia borin סבכי אפור
ראה עמוד 271

Sylvia atricapilla סבכי שחור כפה
Blackcap, *Mönchsgrasmücke*,
Fauvette à tête noire, Черноголовая
славка

Sylvia communis סבכי קוצים
ראה עמוד 272

קנית אפריקנית [זמיר סוף גדול]
Acrocephalus stentoreus
Clamorous Reed Warbler,
Stentorrohrsänger, Rousserolle

קנית אירופית [זמיר קנים]
Acrocephalus arundinaceus
Great Reed Warbler,
Drosselrohrsänger, Rousserolle
turdoide, Дроздовидная камышевка

קנית קטנה [זמיר סוף קטן]
Acrocephalus scirpaceus
Reed Warbler, *Teichrohrsänger*,
Rousserolle effarvate, Тростниковая
камышевка

קנית חורף [זמיר ביצות]
Acrocephalus palustris
Marsh Warbler, *Sumpfrohrsänger*,
Rousserolle verderolle, Болотная
камышевка

קנית פסים [זמיר סוף מפוספס]
Acrocephalus schoenobaenus
Sedge Warbler, *Schilfrohrsänger*,
Phragmite des joncs, Камышевка-
барсучок

Cettia cetti צטיה
Cetti's Warbler, *Seidensänger*,
Bouscarle de Cetti, Широкохвостая
камышевка

Luscinola melanopogon זמירון
Moustached Warbler,
Tamariskensänger, Lusciniole à
moustaches

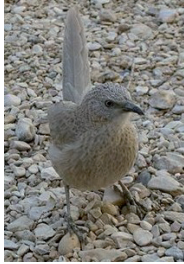
Locustella lusciniodes חרגולן זמירי
Savi's Warbler, *Rohrschwirl*,
Locustelle lusciniode, Соловьинный
сверчок

★

משפחת הזנבניים

Timaliidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Turdoides squamiceps זנבן
Palestine Warbler, *Drossling*,
Cratéropic écaillé

★

משפחת הקיכליים

Turdidae

יש להניח שכל בני המשפחה טהורים.
על אחדים יש מסורת ברורה.
ראה דוגמת תמונה בעמוד 270

Turdus merula שחרור
ראה עמוד 269

קיכלי רונן [קיכלי מזמר]

Turdus philomelos/ ericetorus
ראה עמוד 271

Turdus musicus קיכלי לבן גבות
Redwing, *Rotdrossel*, Grive mauvis

Turdus pilaris קיכלי אפור
ראה עמוד 271

Turdus viscivorus קיכלי גדול
ראה עמוד 271

Sylvia curruca סבכי טוחנים
Lesser Whitethroat,
Klappergrasmücke, Fauvette
babillarde

Sylvia nana סבכי מדבר
Desert Warbler, *Wüstengrasmücke*,
Fauvette naine

Sylvia rueppeli סבכי שחור גרון
Rueppel's Warbler,
Maskengrasmücke, Fauvette de
Rüppell

סבכי רונן [סבכי מזמר]

Sylvia cantillans
ראה עמוד 272

סבכי שחור ראש

Sylvia melanocephala
ראה עמוד 272

Sylvia conspicillata סבכי ערבות
Spectacled Warbler,
Brillengrasmücke, Fauvette à
lunettes

חמריה

Erhythropygia galactotes
Rufous Warbler, *Heckensänger*,
Agrobate roux

Prinia gracilis פשוש
Graceful warbler

Cisticola juncidis תפר
Fan-tailed Warbler, *Cistensänger*,
Cisticole des joncs

Scotocerca inquieta מדברונית
Scrub Warbler, *Wüstenprinie*,
Dromouque vif-argent, Кричачице
щавцы

Oenanthe moesta **סלעית חלודת זנב**
Red-rumped Wheatear,
Fahlbürzelsteinschmätzer

Oenanthe isabellina **סלעית ערבות**
Isabelline Wheatear,
Isabellsteinschmätzer; Traquet
isabelle

Oenanthe leucomela **סלעית שיחים**
Pied wheatear,
Nonnensteinschmätzer; Traquet pie

Cercomela melanura **שחור זנב**
Blackstart, *Grauschmätzer*, Traquet
aqueuëe noire

Saxicola rubetra **דוחל חום גרון**
Whinchat, *Braunkehlchen*, Tarier des
prés, Луговой чекан

Saxicola torquata **דוחל שחור גרון**
Stonechat, *Schwarzkehlchen*, Tarier
pâtre

חכלילית עצים

Phoenicurus phoenicurus
ראה עמוד 269

חכלילית סלעים

Phoenicurus orchurus
ראה עמוד 270

זמיר הירדן

Luscinia megarhynchos
ראה עמוד 270

Luscinia luscinia **זמיר מנומר**
ראה עמוד 270

Luscinia svecica **כחול חזה**
Bluethroat, *Blaukehlchen*, Gorge-
bleue a miroir

Monticola solitarius **צוקית בודדת**
Blue rock Thrush, *Blaumerle*, Merle
bleu, Трясогузка

צוקית חכלילית

Monticola saxatilis
Rock Thrush, *Steinrötel*, Merle de
roche

סלעית אירופית

Oenanthe oenanthe
ראה עמוד 270

Oenanthe deserti **סלעית מדבר**
Desert Wheatear,
Wüstensteinschmätzer; Traquet du
désert, Пустынная каменка

Oenanthe hispanica **סלעית קיץ**
Black-eared Wheatear,
Mittelmeersteinschmätzer; Traquet
oreillard, Чернопегая каменка

Oenanthe lugens **סלעית לבנת בטן**
Mourning Wheatear,
Schwarzrückensteinschmätzer;
Traquet deuil

Oenanthe finschii **סלעית החורף**
Finsch's Wheatear,
Felsensteinschmätzer; Traquet oie
Finsch

סלעית לבנת זנב

Oenanthe leucopyga
White tailed black Wheatear,
Weissbürzelsteinschmätzer; Traquet
à tête blanche

Oenanthe monacha **סלעית נזירה**
Hooded Wheatear,
Kappensteinschmätzer; Traquet a
capu chon

Hirundo rupestris סנונית סלעים
Crag Martin, *Felsenschwalbe*,
Hirondelle des rochers
(בת יענה – לפי הופמן)

Riparia riparia כוכית
Sand Martin, *Uferschwalbe*,
Hirondelle de rivage, Береговая
ласточка

Delichon urbica סנונית הערים
תיאוריות שונות
House Martin, *Mehlschwalbe*,
Hirondelle de fenêtre, Городская
ласточка

משפחת הסיסיים Apodidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

סיס (משמאל בתעופה מול הירח)

Apus apus סיס חומות
Swift, *Mauersegler*, Martinet noir,
Черный стриж

Apus affinis סיס הגליל
White-rumped Swift,
Weissbürzelsegler, Martinet des
maisons, Маленький стриж

Apus melba סיס הרים
Alpine Swift, *Alpensegler*, Martine à
ventre blanc, Белобрюхий стриж

Erithacus rubecula אדום חזה
ראה עמוד 270

Irania gutturalis אירניה
White-throat Robin,
Weisskehlsänger, Ranie à gorge
blanche

משפחת הסתריים Prunellidae

טהורים

ראה דוגמת תמונה בעמוד 267

Prunella modularis סתרי מצוי
ראה עמוד 267

Prunella collaris סתרי צוקים
ראה עמוד 267

משפחת הגדרוניים Troglodytidae

אולי סוגא מהספיקות דרב אסי?

Troglodytes troglodytes גדרון
Wren, *Zaunkönig*, Troglodyte mignon,
Обыкновенный крапивник

משפחת הסנוניתיים Hirundinidae

כנראה טהור, יש סימוכין למסורה.

ראה דוגמת תמונה בעמוד 274

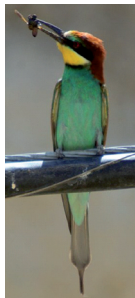
Hirundo rustica סנונית רפתות
ראה עמוד 274

Hirundo daurica סנונית מערות
Red-rumped Swallow,
Rötelschwalbe, Hirondelle rousseline,
Рыжепоясничная ласточка

משפחת השרקריים Meropidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Merops apiaster שרקרק מצוי
European Bee-eater, *Bienenfresser*,
Guèpier d'Europe, Золотистая щурка

Merops superciliosus שרקרק ירוק
(רחם לפי הכתב והקבלה)
Blue-cheeked Bee-eater,
Blauwangenbienenfresser, Guèpier
de Perse

Merops orientalis שרקרק גמד
Little green Bee-eater,
Smaragdspint, Guèpier d'orient

משפחת השלדגיים Halcyonidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Ceryle rudis פרפור עקוד
Pied Kingfisher, *Graufischer*, Martin-
pêcheur pie, Малый пегий зимородок

משפחת התחמסים Caprimulgidae

טמא, תחמס ומיניו

תחמס אירופי

Caprimulgus europaeus
Nightjar, *Ziegenmelker*, Engoulevent
d'Europe, Обыкновенный козодой

Caprimulgus aegyptius תחמס מצרי
Egyptian Nightjar, *ägyptischer*
Ziegenmelker, Engoulevent du desert

Caprimulgus nubicus תחמס נובי
Nubian Nightjar, *Nubischer*
Ziegenmelker, Engoulevent de Nubie

משפחת הכחליים Coraciidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Coracias garrulus כחל
Roller, *Blauracke*, Rollier d'Europe,
Обыкновенная сизоворонка

Cuculus canorus קוקיה אירופית
Cuckoo, *Kuckuck*, Coucou gris,
Обыкновенная кукушка
אולי עורב הבא בראש יונים

קוקיה מצויצת

Clamator glandarius
Great spotted Cuckoo,
Häherkuckuck, Coucou-geai,
Коромандельская кукушка

משפחת הינשופיים
Strigidae
מעופות הטמאים

Bubo bubo אוה
ראה עמוד 175

Ketupa Zeylonensis קטופה
Fish Owl, *Fischeule*, Hibou-pêcheur,
Рыбная сова

Asio flammeus ינשוף שדות
Short-eared Owl, *Sumpfohreule*,
Hibou de marais, Болотная сова

Asio otus ינשוף עצים
ראה עמוד 175

Athene noctua כוס
ראה עמוד 175

Otus csops שעיר
Scops Owl, *Zwergohreule*, Hibou
petit-duc, Совки

Strix aluco לילית
Tawny Owl, *Waldkauz*, Hulotte
Chouette, Обыкновенная неясыть

Strix butleri לילית מדבר
Hume's tawny Owl, *Fahlkauz*,
Chouette de butler, Палестинская
неясыть

Halcyon smyrnesis לבן חזה
Smyrna Kingfisher, *Smyrналиest*,
Martin Chasseur smirnr, Красноносый
зимородок

Alcedo atthis שלדג מנומר
Kingfisher, *Eisvogel*, Martin
pêcheur de Europe, Обыкновенный
зимородок

משפחת הדוכיפתיים
Upupidae
טמא

Upupa epops דוכיפת
ראה עמוד 177

משפחת הנקריים
Picidae
לא ידועה דרגת הטהרה.

דוגמת תמונה ראה עמוד 176

Dendrocopos major נקר (סורי)
Syrian woodpecker, *Blutspecht*, Pic
syriaque

Jynx torquilla סבראש
Wryneck, *Wendehals*, Torcol
fourmilier

משפחת הקוקיתיים
Cuculidae
לא ידועה דרגת הטהרה.

Falco tinnunculus   **בז מצוי**
 Kestrel, *Turmfalke*, Faucon
 crécerelle, Обыкновенная пустельга

Aquila chrysaetos *
 Golden Eagle, *Steinadler*; Aigle royal,
 Беркут

Aquila heliaca *
 Imperial Eagle, *Kaiseradler*; Aigle
 impérial

ראה עמוד 172

Aquila rapax *
 Tawny Eagle, *Raubadler*; Aigle
 ravisseur

Aquila clanga *
 Spotted Eagle, *Schelladler*; Aigle
 criard

Aquila verreauxi *
 Verreaux Eagle, *Kaffernadler*; Aquila
 di verreaux, Капский орел

Aquila pomarina *
 Lesser spotted Eagle, *Schreiadler*;
 Aigle pomarin, Малый подорлик

Hieraetus fasciatus *
 Bonelli's eagle, *Habichtsadler*; Aigle
 de Bonetti, Ястребинный орел

Hieraetus pennatus *
 Booted Eagle, *Zwergadler*; Aigle
 botté, Орел-карлик

Buteo ferox *
 Long-legged Buzzard,
Adlerbussard, Buse féroce

ראה עמוד 173

Buteo buteo   **עקב החורף**
 Buzzard, *Mäusebussard*, Buse
 variable, Обыкновенный сарыч

Tyto alba   **תנשמת**
 Barn Owl, *Schleihereule*, Chouette
 effraie, Сипуха

משפחת הבזיים

Falconidae

מעופות הטמאים

Falco peregrinus   **בז נודד**
 Peregrine Falcon, *Wanderfalke*,
 Faucon pèlerin, Сокол-сапсан

Falco biarmicus   **בז צוקים**
 Lanner falcon, *Feldeggsfalke*,
 Faucon lanier, Рыжеголовой балабан

Falco cherrug   **בז ציידים**
 Saker Falcon, *Würgfalke*, Faucon
 sacré, Обыкновенный балабан

Falco subbutea   **בז עצים**
 Euroasian Hobby, *Baumfalke*,
 Faucon hobereau, Чеглок

Falco eleonora   **בז חופים**
 Eleonora's Falcon, *Eleonorenfalke*,
 Faucon d'Eléonore, Чеглок Элеоноры

Falco concolor   **בז שחור**
 Sooty Falcon, *Schieferfalke*, Faucon
 concolore

Falco columbarius   **בז גמד**
 Merlin, *Merlin*, Faucon émerillon,
 Дербник

Falco vespertinus   **בז ערב**
 Red-footed Falcon, *Rotfussfalke*,
 Faucon kobez, Кобчик

Falco naumanni   **בז אדום**
 Lesser Kestrel, *Rötelfalke*, Faucon
 crécerellette, Степная пустельга

Pandion haliaetus שלך
ראה עמוד 173

Gypaetus barbatus פרס
ראה עמוד 172

Aegypius monachus עזניה
ראה עמוד 173

Torgos tracheliotus עזנית הנגב
Lappet-faced Vulture, *Ohrengeier*,
Vautour oricou, Ушастый гриф

Gyps fulvus *
Griffon Vultur, *Gänsegeier*, Vautour
fauve, Белоголовый гриф

Neophron perenopterus רחם
ראה עמוד 176

★

משפחת החסידתיים Ciconida

מעופות הטמאים, חסידה
ראה תמונה בעמוד 176

Ciconia ciconia חסידה לבנה
ראה עמוד 176

Ciconia nigra חסידה שחורה
Black Stork, *Schwarzstorch*,
Cigogne noire, Черный аист

Leptoptilos crumeniferus *
Marabou, *Marabu*, Marabout,
Марабу

★

משפחת הכפניים Plataleidae

ספק טהור

Platalea leucorodia כפן
Spoonbill, *Löffler*, Spatule blanche,
Колпица

Circus aeruginosus זרון סוף
Marsh-Harrier, *Rohrweihe*, Busard
harpaye, Камышевый лунь

Circus cyaneus זרון תכול
Hen-Harrier, *Kornweihe*, Busard
Saint-Martin, Полевой лунь

Circus macrourus זרון שדות
Pallid Harrier, *Steppenweihe*, Busard
pâle, Степной лунь

Circus pygargus זרון פס
Montagu's Harrier, *Wiesenweihe*,
Busard cendré, Луговой лунь

Accipiter nisus נץ מצוי
ראה עמוד 175

נץ קצר אצבעות

Accipiter brevipes
Levant sparrow Hawk,
Kurzfangsperber, Epévier à pieds
courts

Accipiter gentilis נץ גדול
ראה עמוד 174

Goshawk, *Habicht*, Vautour des
palombes

Haliaetus albicilla *
ראה עמוד 172

Milvus migrans דיה מצויה
Black Kite, *Schwarzer Milan*, Milan
noir

ראה עמוד 173

Milvus milvus דיה אדומה
ראה דאה עמוד 173

Circaetus gallicus חיואי
Short-toed Eagle, *Schlangenadler*,
Circaète Jean-le-Blanc, Змеяед

Pernis apivorus אית צרעים
Honey buzzard, *Wespenbussard*,
Bondrée apivore, Осоед

Nycticorax nycticorax **אנפת לילה**
ראה עמוד 179

Botaurus stellaris **אנפה מסורטטת**
Bittern, *grosser Rohrdommel*, Butor
étoilé, Большая выпь

Ixobrychus minutus **אנפית גמדית**
Little Bittern, *Zwergrohrdommel*,
Blongios nain, Малая выпь

משפחת הברוזיים Anatidae

עקרונית כולם טהורים, לרבים יש
מסורת.

Anser domesticus **אווז הבית**
ראה עמוד 241

Cairina moschata **ברברי**
ראה עמוד 242

Anas domesticus **ברוז הבית**
ראה עמוד 247

Anas platyrhynchos **ברכיה**
ראה עמוד 247

Anas acuta **ברוז חד זנב**
ראה עמוד 250

Anas penelope **ברוז צהוב מצח**
ראה עמוד 250

Anas strepera **ברוז אפור**
ראה עמוד 250

Anas angustirostris **ברוז משויש**
ראה עמוד 249

Anas crecca **שרשיר**
ראה עמוד 248

Anas querquedula **קרקיר**
ראה עמוד 249

Plegadis falcinellus **מגלן**
Glossy Ibis, *brauner Sichler*, Ibis
falcinelle, Каравайка

ראה עמוד 259

משפחת האנפתיים Ardeidae

מעופות הטמאים, אנפה ומינה
ראה דוגמת תמונה בעמוד 177

Ardea cinerea **אנפה אפורה**
Grey Heron, *Fischreiher*, Héron
cendré

Ardea purpurea **אנפה ארגמנית**
Purple Heron, *Purpureiher*, Héron
pourpré, Рыжая цапля

Ardea goliath **אנפת גוליית**
Goliath Heron, *Riesenreiher*, Héron
goliat

ליבנית גדולה - אנפה לבנה

Egretta alba
Great white Heron, *Silberreiher*,
Grande aigrette

ליבנית קטנה - אנפת כסף

Egretta garzetta
Little Heron, *Seidenreiher*, Aigrette
garzette, Малая белая цапля

Egretta gularis **ליבנית ים סוף**
Reef Heron, *Küstenreiher*, Aigrette
de gorge blanche

Ardeola egret **אנפית בקר**
Cattle Egret, *Kuhreiher*, Héron
garde-boeufs

Ardeola ralloides **אנפית סוף**
Squacco Heron, *Rallenreiher*,
Crabier chevelu, Желтая цапля

Tadorna tadorna טדורנה
ראה עמוד 250

Casarca ferruginea קזרקה
ראה עמוד 250

Anser anser אווז אפור
ראה עמוד 246

Anser albifrons אווז לבן מצח
ראה עמוד 246

Anser erythropus אווז אדום רגלים
Lesser white-fronted Goose,
Zwerggans, Oie naine

Anser fabalis אווז האחו
ראה עמוד 246

Cygnus cygnus ברבור שר (מזמר)
ראה עמוד 252

Cygnus olor ברבור מצוי
לפי בערשטיין: תנשמת?
ראה עמוד 251

Cygnus bewickii ברבור קטן
ראה עמוד 252

Branta rufficollis ברנטה
Red-breasted Goose, *Rothalsgans*,
Bernache à cou roux, Краснозобая
казарка

משפחת הפלמינגיים Phoenicopteridae

טהור, מסורת

שקיטן - פלמינגו
Phoenicopterus ruber
ראה עמוד 260

Spatula clypeata מרית
ראה עמוד 249

Aythya ferina צולל חלוד
Pochard, *Tafelente*, Canard milouin

Aythya nyroca צולל ביצות
White-eyed Pochard, *Moorente*,
Canard nyroca, Белоглазый нырок

Aythya fuligula צולל מצוייץ
Tufted Duck, *Reiherente*, Canard
morillon, Хохлатая чернеть

Aythya marila צולל ימי
Scaup, *Bergente*, Canard milouinan,
Морская чернеть

Oxyura leucocephala צחראש
White-headed Duck, *Ruderente*,
Canard à tête blanche, Савка

Melanitta fusca קטיפנית שחומה
Velvet Scoter, *Samtente*, Macreuse
brune

Netta ruffina נטה
ראה עמוד 251

Bucephala clangula עבראש
Goldeneye, *Schellente*, Canard
garrot, Обыкновенный гоголь

Mergus merganser מרגון גדול
Goosander, *Gänsesäger*, Harle
bièvre, Большой крохаль

Mergus sarrator מרגון בינוני
Red-breasted Merganser,
Mittelsäger, Harle huppé, Средний
крохаль

Mergus albellus מרגון גמד
Smew, *Zwergsäger*, Harle piette,
Лыток

Anhinga rufa

נחשון

Darter, Snakebird,
Schlangenhalsvogel, Oiseau-serpent,
Ахинга старого света

**משפחת הסולתיים
Sulidae**

לא ידועה דרגת הטהרה.

Sula bassana סולה מצוייה

Gannet, *Basstöpel*, Fou de Bassan,
Олуша

Sula leucogaster סולה לבנת בטן

Brown Booby, *Weissbauchtöpel*,
Fou brun, Олуша

**משפחת היסעוריים
Procelleriidae**

לא ידועה דרגת הטהרה.

**משפחת השקנאיים
Pelacanidae**

מעופות הטמאים

ראה תמונה בעמוד 176

Pelecanus onocrotalus שקנאי מצוי

ראה עמוד 176

Pelecanus crispus שקנאי מסולסל

Dalmatian pelican,
Krauskopfpelikan, Pélican frisé,
Кудрявый пеликан

Pelecanus rufescens שקנאי קטן

Pink-backed pelican, *Rötelpelikan*,
Pélican gris, Красноспинный пеликан

**משפחת הקורמורניים
Phalacrocoracidae**

מעופות הטמאים

ראה תמונה בעמוד 176

Phalacrocorax carbo קורמורן גדול

ראה עמוד 176

קורמורן גמד

Phalacrocorax pygmaeus

Pygmy cormorant, *Zwergscharbe*,
Cormoran pygmé, Маленький баклан

קורמורן ימי

Phalacrocorax aristotelis

Shag, *Krähenscharbe*, Cormoran
huppé

**משפחת הנחשוניים
Anhingidae**

לא ידועה דרגת הטהרה.

Podiceps ruficollis טבלן גמד
 Little Grèbe , *Zwergtaucher*, Grèbe
 castagneux, Малая поганка

Podiceps cristatus טבלן מצוייץ
 Great crested Grèbe ,
Haubentaucher, Grèbe huppé,
 Большая поганка

Podiceps nigricollis טבלן בינוני
 Black-necked Grèbe ,
Schwarzhalstaucher, Grèbe à cou
 noir, Черношейная поганка

טבלן אפור לחיים

Podiceps griseigena
 Red-necked Grèbe , *Rothalstaucher*,
 Grèbe jougris, Серокощедкая поганка

Podiceps auritus טבלן לבן לחיים
 Horned Grèbe , *Ohrentaucher*,
 Grèbe esclavon, Рогатая поганка

משפחת היוניים
Columbidae

טהורים עם מסורת

יונת הבית+ יונת הסלעים

Columba livia

ראה עמוד 256

Columba palumbus יונת ענק
 ראה עמוד 257

Columba oenas יונת עצים
 ראה עמוד 256

Streptopelia senegalensis צוצלת
 ראה עמוד 258

Streptopelia turtur תור מצוי
 ראה עמוד 257
 תור צווארון

Streptopelia decaocto
 ראה עמוד 258

Puffinus puffinus יסעור מצוי
 Manx Shearwater,
Schwarzschnabelsturmtaucher,
 Puffin des Anglais, Обыкновенный
 буревестник

Puffinus kuhlii יסעור גדול
 Mediterranean Shearwater,
Gelbschnabelsturmtaucher, Puffin
 cendré, Буревестник

משפחת היסעורניים
Hydrobathydae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Oceanodroma monorhis יסעורון
 Petrel, *Sturmsegler*, Océanite, Серая
 качурка

משפחת הטבלניים
Podipitidae

ייתכן והם טהורים

משפחת השדמיתיים

Glareolidae

.לא ידועה דרגת הטהרה.

Glareola pratincola שדמית השדות

Collared Pratincole, *Brachschwalbe*,
Glaréole à collier, Тиркушки

Cursorius cursor רץ המדבר

Cream-coloured Courser,
Rennvogel, Courvite Cabelle,
Бегунок

Pluvianus aegyptius תנין מצרי

Crocodile Plover, *Krokodilwächter*,
Pluvien d'Egypte, Египетский бегунок

משפחת החופמיים
Charadriidae

.יש להניח שכל בני המשפחה טהורים.
על אחדים יש מסורת ברורה.
ראה דוגמת תמונה בעמוד 262

חופמי אלכסנדרי

Charadrius alexandrinus

Kentish Plover, *Seeregenpfeifer*,
Gravelot à collier interrompu, Морской зяек

Charadrius hiaticula חופמי צווארון

Ringed Plover,
Halsbandregenpfeifer, Pluvier grand
gravelot, Галстучник

Charadrius dubius חופמי גדות

Little ringed Plover,
Flussregenpfeifer, Pluvier petit
gravelot, Мальный зяек

משפחת הקטיים

Pteroclididae

.לא ידועה דרגת הטהרה.

Pterocles senegallus קטה סנגלית

Spotted Sandgrouse, *Senegal-Spiessflughuhn*, Ganga de Tachete,
Сенегальский рябок

Pterocles alchata קטה חדת זנב

Large pin-tailed sandgrouse,
Spiessflughuhn, Ganga cata,
Белобрюхий рябок

Pterocles coronatus קטת כתר

Coroneted sandgrouse,
Kronenflughuhn, Ganga couronne,
Венценосный рябок

Pterocles exustus קטה שחומת גרון

Small pin-tailed sandgrouse,
Braunbauchflughuhn, Ganga à
ventre brun, Буруобрюхий рябок

Pterocles indicus קטה הודית

Lichtenstein's sandgrouse,
Streifenflughuhn, Ganga indica,
Индийский рябок

Pterocles orientalis קטה גדולה

Imperial sandgrouse, *Sandflughuhn*,
Ganga unibande, Чернобрюхий
рябок

Calidris alpina חופית אלפינית
Dunlin, *Alpenstrandläufer*,
Bécasseau variable, Чернозобый

Calidris testacea חופית מגלית
Curlew Sandpiper,
Bogenschnäblicher Strandläufer,
Bécasseau cocorli

Calidris minuta חופית קטנה
Little Stint, *Zwergstrandläufer*,
Bécasseau minute, Кулик-воробей

Calidris temminckii חופית טמינק
Temminck's Stint,
Temminckstrandläufer, Bécasseau
de Temminck, Белохвостый песочник

Crocethia alba חופית לבנה
Sanderling, *Sanderling*, Bécasseau
sanderling

Philomachus pugnax לוחם
Ruff, *Kampfläufer*, Combattant varié,
Турухан

ביצנית לבנת בטן

Tringa hypoleucos
Common Sandpiper,
Flussuferläufer, Chevalier guignette,
Перевозчик

ביצנית אדומת רגל

Tringa erythropus
Spotted Redshank, *dunkler*
Wasserläufer, Chevalier arlequin,
Щеголь

Tringa totanus ביצנית לבנת כנף
טהור?
Common Redshank, *Rotschenkel*,
Chevalier gambette, Травник

Tringa nebularia ביצנית ירוקת רגל
Greenshank, *Grünschenkel*,
Chevalier aboyeur, Большой улит

Charadrius leschenaultii חופמי חוף
Great sand Plover,
Wüstenregenpfeifer, Pluvier de
Leschenault, Большешеклювый зуек

חופמי זהוב

Charadrius apricarius
ראה עמוד 262

חופמי מונגולי

Charadrius mongolus
Mongolian sand plover, *Mongolen*
Regenpfeifer, Gravelot de Mongoli,
Коротконосый зуек

חופמי ערבה

Charadrius morinellus
Dotterel, *Mornellregenpfeifer*,
Pluvier guignard

חופמי מנומר

Charadrius squatarola
Grey Plover, *Kiebitzregenpfeifer*,
Pluvier argenté

Vanellus vanellus קיוית
ראה עמוד 263

Chettusia gregaria כטוסיית להקות
Sociable Lapwing, *Herdenkiebitz*,
Pluvier sociable, Кречетка

Chettusia leucura כטוסיית לבנת זנב
White-tailed Lapwing,
Weisschwanzsteppenkiebitz, Pluvier
à queue blanche

Arenaria interpres ארנריה
Turnstone, *Steinwälzer*, Tourne-pierre
à collier

Hoplopterus spinosus סיקסק
Spur-winged Plover, *Sporenkiebitz*,
Vanneau à éperons

Scolopax rusticola חרטומן היערות
ראה עמוד 262

Capella gallinano חרטומית הביצות
ראה עמוד 263

Capella media חרטומית בינונית
Great Snipe, *Doppelschnepfe*,
Bécassine double

חרטומית גמדית

Lymnocyptes minima
Jack Snipe, *Zwergschnepfe*,
Bécassine sourde, Гаршнеп

Haematopus ostralegus שלצדף
Oystercatcher, *Austernfischer*,
Huitrier-pie, Кулик-сорoka

משפחת השחפיים
Laridae

שחף, שחף

ראה דוגמת תמונה בעמוד 174

Larus argentatus שחף כספי
Herring Gull, *Silbermöwe*, Goéland
argenté, Серебристая чайка

Larus fuscus שחף שחור
Lesser black-backed Gull,
Heringsmöwe, Goéland brun, Клуша

Larus canus שחף אפרורי
Common Gull, *Sturmmöwe*, Goéland
cendré, Сизая чайка

Larus ridibundus שחף האגמים
Black-headed Gull, *Lachmöwe*,
Mouette rieuse, Обыкновенная чайка

Larus genei שחף צר מקור
Slender-billed Gull,
Dünnschnabelige Möwe, Goéland
railleur

Tringa stagnatilis ביצנית עדינה
Marsh Sandpiper,
Teichwasserläufer, Chevalier
stagnatile, Поручейник

Tringa glareola ביצנית מנומרת
Wood Sandpiper,
Bruchwasserläufer, Chevalier sylvian,
Фифи

ביצנית שחורת כנף

Tringa ochropus
Green Sandpiper, *Waldwasserläufer*,
Chevalier cul-blanc, Черныш

Phalaropus lobatus פלרופוס
Red-necked Phalarope,
Odinshünchen, Phalarope à bec étroit

Himantopus himantopus תמירון
Back-wing Stilt, *Stelzenläufer*,
échasse blanche, Ходулочник

Rescurvirostra avosetta סייפן
Avocet, *Säberschnäbler*, Avocette

Limosa limosa לימוזה מצוייה
Black-tailed Godwit, *Uferschnepfe*,
Barge à queue noire, Веретенники

לימוזה חומת בטן

Limosa lapponica
Bar-tailed Godwit, *Pfuhschnepfe*,
Barge rousse, Веретенники

Numenius arquata חרמשון גדול
Curlew, *grosser Brachvogel*, Courlis
cendré, Большой кроншнеп

Numenius phaeopus חרמשון קטן
Whimbrel, *Regenbrachvogel*, Courlis
corlieu, Средний кроншнеп

מרומית לבנת לחי

Chlidonias hybrida

Whiskered Tern, *weissbärtige Seeschwalbe*, Guifette moustac, Белошекая крачка

Hydroprogne caspia כספית

Caspian Tern, *Raubseeschwalbe*, Sterne caspienne, Чергва

שחפית עבת מקור

Gelochelidon nilotica

Gull-billed Tern, *Lachseeschwalbe*, Sterne hensel, Чайконосная крачка

משפחת החמסניים
Stercorariidae

דומה לשחף. יש להניח שנכלל באיסורו

חמסן טפיל

Stercorarius parasiticus

Arctic Skua, *Schmarotzerraubmöwe*, Labbe parasite

משפחת העגוריים
Gruidae

דומה לאנפה ונכלל במינה.

Megalornis grus עגור אפור

Crane, *Kranich*, Grue cendrée

Anthropoides virgo עגור חן

לא ידוע

Demoiselle Crane, *Jungfernkranich*, Grue demoiselle, Журавль-красавка

משפחת הכרווניים
Burhinidae

לא ידועה דרגת הטהרה.

Larus minutus שחף גמד

Little Gull, *Zwergmöwe*, Mouette pygmée, Малая чайка

Larus marinus שחף ימי

Great black-backed Gull, *Mantelmöwe*, Goéland marin, Большая морская чайка

Larus leucophthalmus שחף לבן עין

White-eyed Gull, *Weissaugenmöwe*, Goeland à iris blanc

Xema sabini כסמה

Sabine's Gull, *Schwalbenmöwe*, Mouette de Sabine, Вилохвостая чайка

Rissa tridactyla ריסה

Kittiwake, *Dreizehenmöwe*, Mouette tridactyle, Трехпалая чайка

Rhynchops flavirostris גזרן

Skimmer, *Scherenschnabel*

Sterna hirundo שחפית הים

Common Tern, *Flussseeschwalbe*, Sterne Pierre-Garin, Речная крачка

Sterna alibifrons שחפית גמדית

Little Tern, *Zwergseeschwalbe*, Sterne nain, Малая крачка

Chlidonias niger שחפית שחורה

Black Tern, *Trauerseeschwalbe*, Guifette noir, Черная крачка

מרומית לבנת כנף

Chlidonias leucoptera

White-winged black Tern, *Weissflügelseeschwalbe*, Guifette à ailes blanches, Белокрылая крачка

Crex crex מלכי שלו
ראה עמוד 277

Gallinula chloropus סופיה
ראה עמוד 277

Fulica atra אגמיה
ראה עמוד 280

פורפיריה כחולה

Porphyrio poliocephalus
Водяная курочка
ראה עמוד 277

משפחת הפסיוניים Phasianidae

טהורים. עפ"ר עם מסורת.

Gallus domesticus תרנגול הבית
ראה עמוד 205

Meleagris gallopavo תרנגול הודו
ראה עמוד 218

Alectoris graeca חגלה
ראה עמוד 229

Coturnix coturnix שלו
ראה עמוד 221

Ammopedix heyi קורא
ראה עמוד 232

Francolinus francolinus פרנקולין
ראה עמוד 232

Phasianus colchicus פסיון מצוי
ראה עמוד 226

Burhinus oedicnemus כרוון
Stone Curlew, *Triel*, Oedicnème criard

משפחת החובתיים Otididae

אולי טהור עם מסורת.
(בערשטין מעלה אפשרות לרחם?)
ראה תמונה בעמוד 275

Otis tarda חובה גדולה
ראה עמוד 275

Otis tetrix חובה קטנה
ראה עמוד 275

Chlamydotis undulata חוברה
Houbara bustard, *Kragentrappe*,
Outarde houbaraondulée, Выхляк

משפחת הרליתיים Rallidae

כנראה שמונה הספיקות דרב אסי
(אהרוני)

Rallus aequaticus רלית
ראה עמוד 277

Water rail, *Wasserralle*, Râle d'eau,
Пастушок

ברודית, פורצנה גדולה

Porzana porzana
ראה עמוד 276

ברודית, [פורצנה] גמדית

Porzana pusilla
ראה עמוד 276

משפחת התוכיים Psittacidae

טמאים, כי חולקים אצבעותיהם

Parrot, *Papagei*, Perroquet, попугай
לאחרונה התבייתה מושבת תוכים
בפתח תקוה.

Talpa

עטלף

ראה עמוד 177